

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**MİLASLI GAD FRANKO’NUN “MUALLİMLERE İRFAN VE
TERBİYE BAHİSLERİ” ADLI ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Arzu GÜZEL TOPRAK
12935003

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah CENGİZ

Diyarbakır-2024

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**MİLASLI GAD FRANKO’NUN “MUALLİMLERE İRFAN VE
TERBİYE BAHİSLERİ” ADLI ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Arzu GÜZEL TOPRAK
12935003

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah CENGİZ

Diyarbakır-2024

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Milaslı Gad Franko’nun “Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri” Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

12.01.2024

Arzu GÜZEL TOPRAK

ÖN SÖZ

Eğitim kavramı, tarihin her döneminde farklı tanımlar ve boyutlarla ele alınmıştır, bu da onun farklı bakış açılarına göre yorumlanarak güncelliğini korumasına neden olmuştur. Eğitim, önemi bakımından toplumsal hareketlerin merkez noktasını oluşturarak birçok eserin kaleme alınmasına ilham kaynağı olmuştur.

Milaslı Gad Franko, öğretmenlik ve avukatlık görevlerinin yanı sıra, yazdığı eserlerle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde toplumu yeniden inşa sürecine katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Gad Franko, yaşadığı dönemdeki eğitimle ilgili sorunları “Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri” adlı eserinde ele almıştır. Bu eserinde bahsettiği sorunlar, günümüzdeki eğitimle ilgili konularla önemli benzerlikler taşımaktadır.

İkinci Meşrutiyet döneminde başlatılan eğitim kampanyasının etkileri, eserde açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu eser üzerine yapılan tez çalışması, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, eğitimin tanımı yapıp İslamiyet, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ndeki eğitimin genel çerçevesine odaklanılmıştır. Ardından Gad Franko'nun hayatı ve eserlerine yer verilmiştir. Birinci bölümde, “Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri” adlı eserin transkripsiyonu yapılmıştır. İkinci bölümde ise eser, günümüzdeki eğitim anlayışları çerçevesinde bir tahlile ve analize tabi tutulmuştur.

Gad Franko, “Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri” adlı eseri, 1901 yılında gazetelerde makale olarak yazmaya başlamış ve 1910 yılında yazdığı bu makaleleri derleyerek 258 sayfalık bir kitap haline getirmiştir. Bu kitabın sadece öğretmenlere değil, aynı zamanda anne ve babalara da faydalı olacağını vurgulamıştır. Eserinde eğitimin esaslarını üç ana bölümde açıklamış ve “ideal okul nasıl olmalı” sorusuna cevap aramıştır. Kendi tecrübelerinden yola çıkarak ideal bir öğretmenin özelliklerini açıklamaya çalışmıştır. Gad Franko'nun kitabı, Prof. Dr. Cavit Binbaşoğlu tarafından Osmanlı Dönemi'nin en önemli iki pedagoji kitabından biri olarak tanıtılmıştır. Söz konusu kitaptaki ana tema, 100 yıl öncesinin eğitimle ilgili genel sorunlarına odaklanmasına rağmen, bu sorunların günümüzde de

geçerliliğini koruduğu görülmüştür. Bundan dolayı böylesi bir çalışmanın yapılması kıymet arz etmektedir.

Çalışmanın hazırlanması ve tamamlanmasında beni her zaman destekleyen, çalışma disipliniyle bana rehberlik eden saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdullah CENGİZ'e, lisansüstü eğitime başlamamı teşvik eden kardeşim Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nuri GÜZEL'e, süreç boyunca beni destekleyen, bana yol gösteren ve özverili çalışmalarıyla örnek olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Abdurrahman ACAR ve Prof. Dr. Oktay BOZAN'a, çalışma sürecinde gösterdiği anlayış, nezaket ve fedakarlıklarından dolayı değerli eşim Eyyup TOPRAK ve sevgili çocuklarım Ahmet Emre ve Arif Eymen TOPRAK'a içten teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamda faydalandığım kaynakların yazarları başta olmak üzere emeği geçen herkese teşekkürü borç bilirim.

Arzu GÜZEL TOPRAK

Diyarbakır-2024

ÖZET

Milashlı Gad Franko, öğretmenlik deneyimlerinden ilham alarak “Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri” adlı eseri kaleme almıştır. Eserinde, öğretmenlerin öğrencilere, velilerin çocuklara nasıl yaklaşması gerektiği konularına odaklanmıştır. Ayrıca, öğrencilerin ve çocukların yaşlarına uygun olarak “ne ve nasıl” öğrenmeleri gerektiği gibi temel konulara da değinmektedir. Kitap, ideal bir okulun fiziksel koşulları ve müfredatı gibi önemli konuları da ele almaktadır. Eser, öncelikle “İfade-i Mahsusa” bölümüyle, kitabın yazılma sebebini açıklığa kavuşturarak başlamaktadır. “Medhal” kısmıyla içeriğini sıralamakta, “Tarifat” faslıyla ise açıklamalara yer vermektedir. Eser, içerik itibarıyla üç bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümü, “Terbiye-i Bedeniyye” başlığı altında insan sağlığıyla ilgili genel bilgiler sunmaktadır. İkinci bölüm, çocuğun düşünce dünyasının nasıl eğitileceğini ele alarak “Terbiye-i Fikriyye” başlığı altında çeşitli konuları işlemektedir. Bu bölümde hissiyatın terbiyesi, hatıranın terbiyesi, kuvve-i hayaliyye, kuvve-i ta’miniyye ve kuvve-i tecridiyye, kuvve-i muhakeme, kuvve-i kıyasiyye ve kuvve-i mümeyyize başlıkları bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise “Terbiye-i Ahlakiyye” başlığı altında ahlak eğitimine odaklanılmıştır. Bu bölümde, huy ve karakter eğitimi, ahlaki hassasiyetler, temayülât-ı ictimaiyye, temayülât-ı aliye, terbiye-i iradiyye ve i’tiyad ve itaat gibi konular uzun uzun tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Gad Franko, İrfan, Terbiye, Beden Eğitimi, Düşünce Eğitimi, Ahlak Eğitimi

ABSTRACT

Gad Franko from Milas, inspired by his teaching experiences, wrote the work titled "Teachers on Wisdom and Discipline". In his work, he focused on how teachers should approach students and parents should approach children. It also touches upon basic issues such as "what and how" students and children should learn in accordance with their age. The book also addresses important issues such as the physical conditions and curriculum of an ideal school. The work begins by clarifying the reason for writing the book, with the "İfade-i Mahsusa" section. It lists its contents with the "Medhal" section and includes explanations with the "Tarifat" section. The work consists of three parts in terms of content. The first part of the work provides general information about human health under the title "Terbiye-i Bedeniyye". The second part deals with various topics under the title of "Terbiye-i Fikriyye" by discussing how to educate the child's world of thought. In this section, there are the titles of training the feeling, training of the memory, power of imaginary power, power of completeness and power of isolation, power of judgment, power of comparison and power of distinction. In the third chapter, moral education is focused on under the title of "Terbiye-i Ahlakiyye". In this section, subjects such as temperament and character education, moral sensitivities, social tendencies, higher tendencies, voluntary upbringing, habit and obedience are discussed at length.

Keywords

Gad Franko, Knowledge, Discipline, Physical Education, Thought Education, Moral Education.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
MUALLİMLERE İRFAN VE TERBİYE BAHİSLERİ İSİMLİ ESERİN TRANSKRİPSİYONU.....	13
1.1. İFÂDE-İ MAHSÛSA.....	13
1.2. MEDHAL	14
1.2.1. Hülâsa.....	25
1.3. BİRİNCİ BÂB (KISM-I NAZARÎ).....	27
1.3.1. Birinci Fasıl	27
1.3.1.1. Terbiye-i Bedeniyye	27
1.3.2. İkinci Fasıl.....	30
1.3.2.1. Âilede terbiye-i bedeniyye	30
1.3.3. Üçüncü Fasıl.....	33
1.3.3.1. Mektebde Terbiye-i Bedeniye	33
1.3.4. Dördüncü Fasıl	39
1.3.4.1. Mektebde Tabâbet	39
1.3.5. Beşinci Fasıl	43
1.3.5.1. Jimnastik.....	43
1.3.6. Hülâsa.....	47
1.4. İKİNCİ BÂB (TERBİYE-İ FİKRÎYE)	50
1.4.1. Birinci Fasıl	50
1.4.1.1. Fikrin terbiyesi	50
1.4.2. İkinci Fasıl.....	55

1.4.2.1. Dikkat	55
1.4.3. Üçüncü Fasl	61
1.4.3.1. Hissiyâtın Terbiyesi.....	61
1.4.4. Dördüncü Fasl	68
1.4.4.1. Hâtıranın Terbiyesi.....	68
1.4.5. Beşinci Fasl	76
1.4.5.1. Kuvve-i Hâyaliye	76
1.4.6. Altıncı Fasl	80
1.4.6.1. Kuvve-i Ta`mîmiyye ve Kuvve-i tecrîdiyye (Generalisation et Abstraction).....	80
1.4.7. Yedinci Fasl	85
1.4.7.1. Kuvve-i Muhâkeme (Le jugement)	85
1.4.8. Sekizinci Fasl	92
1.4.8.1. Kuvve-i Kıyâsiyye.....	92
1.4.9. Dokuzuncu Fasl.....	99
1.4.9.1. Kuvve-i Mümeyyize (La Rasion).....	99
1.4.10. Hülâsa.....	102
1.5. ÜÇÜNCÜ BÂB (TERBİYE-İ AHLÂKIYYE)	107
1.5.1. Birinci Fasl	107
1.5.1.1. Ta`rîfât.....	107
1.5.2. İkinci Fasl.....	113
1.5.2.1. Şîme ve tabî`atın terbiyesi (Education du caractere).....	113
1.5.3. Üçüncü Fasl.....	117
1.5.3.1. Hassâsiyyet-i ahlâkiye.....	117
1.5.3.1.1. Temâyülât-i enânîyyet.....	117
1.5.4. Dördüncü Fasl	123
1.5.4.1. Temâyülât-ı ictimâiye.....	123
1.5.5. Beşinci Fasl	129
1.5.5.1. Temâyülât-ı âliye.....	129
1.5.6. Altıncı Fasl	135
1.5.6.1. Terbiye-i İrâdiye.....	135
1.5.7. Yedinci Fasl	141

1.5.7.1. İ'tiyâd ve İtâ`at	141
1.5.8. Hülâsa	146
1.6. FİHRİST	150
İKİNCİ BÖLÜM	153
MUALLİMLERE İRFAN VE TERBİYE BAHİSLERİ ADLI ESERİN	
DEĞERLENDİRİLMESİ	153
2.1. GİRİŞ (MEDHAL) KISMININ DEĞERLENDİRMESİ	157
2.2. AÇIKLAMALAR (TA'RİFÂT) KISMININ	
DEĞERLENDİRİLMESİ	160
2.3. BİRİNCİ BÂB (KISM-I NAZARÎ) DEĞERLENDİRMESİ.....	163
2.3.1. Birinci Fasl	163
2.3.1.1. Terbiye-i Bedeniyye	163
2.3.2. İkinci Fasl	168
2.3.2.1. Ailede Terbiye-i Bedeniyye	168
2.3.3. Üçüncü Fasl	170
2.3.3.1. Mektebde Terbiye-i Bedeniyye	170
2.3.4. Dördüncü Fasl	173
2.3.4.1. Mektebde Tababet	173
2.3.5. Beşinci Fasl	174
2.3.5.1. Jimnastik	174
2.4. İKİNCİ BÂB -TERBİYE-İ FİKRİYE- DEĞERLENDİRMESİ	176
2.4.1. Birinci Fasl	176
2.4.1.1. Fikrin Terbiyesi	176
2.4.2. İkinci Fasl	178
2.4.2.1. Dikkat	178
2.4.3. Üçüncü Fasl	180
2.4.3.1. Hissiyâtın Terbiyesi	180
2.4.4. Dördüncü Fasl	182
2.4.4.1. Hâtıranın Terbiyesi	182
2.4.5. Beşinci Fasl	184
2.4.5.1. Kuvve-i Hâyaliye	184
2.4.6. Altıncı Fasl	186

2.4.6.1. Kuvve-i Ta`mîmiyye ve Kuvve-i Tecrîdiyye	186
2.4.7. Yedinci Fasl	189
2.4.7.1. Kuvve-i Muhâkeme	189
2.4.8. Sekizinci Fasl	193
2.4.8.1. Kuvve-i Kıyâsiyye	193
2.4.9. Dokuzuncu Fasl	197
2.4.9.1. Kuvve-i Mümeyyize	197
2.5. ÜÇÜNCÜ BAB (TERBİYE-İ AHLAKIYYE) DEĞERLENDİRMESİ	
.....	199
2.5.1. Birinci Fasl	199
2.5.1.1. Ta`rifat	199
2.5.2. İkinci Fasl	202
2.5.2.1. Şîme ve Tabî`atın Terbiyesi	202
2.5.3. Üçüncü Fasl	204
2.5.3.1. Hassâsiyyet-i Ahlâkiye Temâyülât-i Enâniyyet	204
2.5.4. Dördüncü Fasl	205
2.5.4.1. Temâyülât-ı İctimâiye	205
2.5.5. Beşinci Fasl	206
2.5.5.1. Temâyülât-ı Âliye	206
2.5.6. Altıncı Fasl	207
2.5.6.1. Terbiye-i İrâdiye	207
2.5.7. Yedinci Fasl	208
2.5.7.1. İ`tiyâd ve İtâ`at	208
SONUÇ	209
KAYNAKÇA	211
EKLER	215

KISALTMALAR

<i>As.</i>	Aleyhisselam
<i>c.</i>	Cilt
<i>DEHB</i>	Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu
<i>DİA</i>	Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>H.z.</i>	Hazreti
<i>KHK</i>	Kanun Hükmünde Kararname
<i>MÖ</i>	Milattan Önce
<i>M.Ü.</i>	Marmara Üniversitesi
<i>nr</i>	Numara
<i>s.</i>	Sayfa
<i>(s.a.v)</i>	Sallallahu Aleyhi ve Sellem

GİRİŞ

Osmanlıcada “terbiye”, Fransızcada “pedagogie” ve İngilizcede “education” kelimeleri ile ifade edilen eğitim; bireyin kabiliyetlerinin, davranışlarının arzulan yönde geliştirilmesi ve kişiye yeni beceriler, davranışlar, bilgiler kazandırılması amacıyla yapılan çalışmaların tümüdür. Bu yönüyle eğitim, insan hayatının her alanında kendini göstermektedir¹.

Osmanlı’da eğitim için “terbiye” ve öğretim için ise “talim” kelimeleri kullanılmaktadır. Terbiye, Arapça kökenli bir kelime olup ıslah etmek, düzene koymak, idare etmek, eğitmek, gözetmek anlamlarına gelmektedir². Eğitimcilerin birbirinden farklı ifadelerle tanımladığı eğitim, yetişkin nesiller tarafından genç nesillere yapılan her türlü etkiyi kapsamaktadır. Öte taraftan terbiye, Hazreti Peygamber’in görevi açısından tebliğ ve irşat anlamına gelmektedir. Tebliğ, eğitim ve öğretimi içeren bir terimdir; irşat ise rehberliktir. Hazreti Peygamber’in “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.” sözüne göre terbiye, güzel ahlak sahibi olma, fazilete erme faaliyetlerinin adı olarak ifade edilebilir³. Sözlükte bilme, anlama, sezme anlamına gelen irfan (marifet) kelimesi, ilimle eş anlamlı kullanılsa da özel ve detaylı bilgileri ifade etmesi bakımından ayrı bir anlam içerir.⁴

İngilizcede kullanılan eğitim (education) kelimesinin kökeni Latince “educare” veya “educere”dir. Bu kelimelerin yazılışları ve okunuşları, birbirine benzemesine rağmen anlamsal olarak tamamen farklıdır. “Educare” kelimesi, bir beceriyi kazandırmak için eğitim vermek anlamına gelir ve bu beceriler özel bir iş ya da mesleği yapabilmek amacıyla kazanılması gereken yetenekleri ifade eder. “Educare”, mevcut sistemi öğrencilere özümsetmeyi planlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre

---

¹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi MÖ 1000-MS 2008**, Pegem Akademi, Ankara 2008, s.2

² Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s.3

³ Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, s.4-5

⁴ Süleyman Uludağ, “İrfan”, **DİA**, Cilt 28, Ankara 2003, s.54-56

sürdürülen eğitimin manası, ilkin bir yetkinleştirme, öğrencilerin hem dünyayı hem de kendisini keşfe izin vermesidir⁵.

Bilim ve teknolojinin hızla geliştiği günümüz dünyasında teknolojik gelişmelere yetişebilmek için yeterli derecede insan gücüne ihtiyaç duyulur. Bu insan gücünün sağlanması, eğitim yoluyla mümkündür. Eğitim, geçmişten günümüze kadar insanlığın üzerinde durduğu kritik bir konudur. Çünkü toplumların geleceğini belirlemede büyük bir rol oynamaktadır⁶. Eğitim Bilimcisi S. Ertürk'e göre eğitim bireyin davranışlarını kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istenen davranışlar şeklinde sergileme sürecidir. Ertürk'e göre eğitimin görevi, toplumun varlığını sürdürebilmesi için bireylere belirli davranış kalıplarını, kurallarını istenilen davranış biçiminde kazandırmaktır. Her millet için eğitim sisteminin amacı, iyi ve faydalı bireyler yetiştirmektir⁷.

İslam âlimlerinden Biruni'ye göre eğitimin insanlara kazandırdığı heyecan yani gerçeği araştırma zevki en yüksek hazlardan biridir. Biruni bu konuda şu ifadeleri söylemiştir: *“İlim adamına yani ilim hizmetçisine lazım ve kaçınılmaz olan şey, ilmin bütün sahalarında yeterli bir seviyede olmazsa bile, ilimler arasında ayırım yapmamak; her birinin hakkını vermektir. Çünkü ilim güzeldir, lezzeti de kalıcıdır. Araştırma boyunca bu lezzet sürer gider. Araştırma bitince lezzet de son bulur. İlim adamı kendinden önce gelen alimlere hor gözle bakmamalı; tevazu ile eserlerine yaklaşır, istifade etmelidir. Böylece en doğru ve sağlam bilgilere ulaşacak; hatalı bilgilerden uzak durmuş olacaktır.”*⁸

Eğitim ve öğretim, bir plan ve program çerçevesinde ve belirli bir amaç doğrultusunda, genç nesillerin gelişimini sağlamak amacıyla yapılan çalışmaların tümüdür⁹. Farabi'ye göre eğitim, “Bedenen sağlam, yüksek kavrayışlı, güzel konuşma becerisine sahip olan ve aşırılığa kaçmayan adaletli bir vatandaş yetiştirmektir.” Gad

---

⁵ Veysel Dönmez, **Eğitim Bilimlerine Giriş**, Anı Yayıncılık, Ankara 2017, s. 4.

⁶ Dönmez, **Eğitim Bilimlerine Giriş**, s. 4.

⁷ Ruhi Sarpkaya, **Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2016, s.5

⁸ Mustafa Önder, **Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2014, s.68

⁹ Ziya Kazıcı, **Osmanlıda Eğitim Öğretim**, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004, s.3

Franko'nun etkilendiği J.J.Rousseau'ya göre ise eğitim, “çocukları yetiştirme sanatıdır”¹⁰. Gad Franko bu bilinçle hareket ederek toplumun inşasına katkı sunmayı amaçlamıştır.

Osmanlı geleneğini inşa eden İslâm anlayışına göre eğitim, insanın kendini çözümleme, belli merhalelerden geçerek nefsinin terbiye etme ve tekâmüle ulaşma sürecidir. İslâm'ın temel metinleri, eğitimine vurgu yapar ve insanlara okuma ve öğrenme görevini verir. Hz. Muhammed (s.a.v)'e gelen ilk ayetlerde bu emir açıkça belirtilmiş ve bu şekilde toplumun ve insanlığın eğitim-öğretim süreci başlatılmıştır. İslam dini, takvayla birlikte bilgi sahibi olmayı üstünlük olarak görmüştür¹¹. “De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar.”¹² ayeti bu önemi vurgular.

Hiz. Muhammed (s.a.v), kendisinin bir muallim olarak gönderildiğini ifade etmiştir. Kur'an'ın ve Hiz. Muhammed'in (s.a.v) ilme olan teşviki, Müslümanların yazı yazmaya ve ilim öğrenmeye rağbetini artırmıştır. Daha Mekke'de iken “Darü'l Erkam”da Müslümanların eğitimi başlamıştır. İlk yazı faaliyetleri ve eğitim-öğretim işlerinin burada başladığı görülmektedir. Yine hicretten iki yıl önce Akabe mevkiinde Peygamberimizle görüşen Medinelilere, Hiz. Muhammed (s.a.v), Mus'ab b. Umeyr'i “Muallim” sıfatıyla göndermiştir¹³.

Müslümanların Medine'ye hicreti onlara özgürce hareket etme ve bir medeniyet inşa etme fırsatı vermiştir. Müslümanlar, Medine'ye yerleştikten sonra ilk iş olarak eğitim kurumunu (camiyi) inşa etmişlerdir¹⁴. İslam Medeniyetinde cami; mabed, medrese, tekke, devlet yönetim merkezi, mahkeme, hastane, spor salonu, nikah salonu gibi işlerin yürütüldüğü bir merkez olmuştur. Camiler, tarih boyunca Suffa

---

¹⁰ Gad Franko, **Muallimlere**, Mizanü'l-Hukuk Matbaası, İzmir, 1910,s.5

¹¹ Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, **Din Eğitimi**, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2020, s.23

¹² Zümer Suresi 9.Ayet Hayrettin Karaman ve Diğerleri, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012,s.458

¹³ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011,s.123

¹⁴ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2013,s.322

benzeri ders çalışma halklarına ev sahipliği yapmıştır¹⁵. Medine'deki Mescid-i Nebi'nin bir parçası olan "Suffa", İslam'ın ilk eğitim kurumu ve kurumsal kimliğe sahip olan ilk üniversite olarak kabul edilir. Hz. Peygamber (s.a.v), bu kurumun başöğretmeniydi ve burada Kur'an öğretmiş ve diğer derslerin yürütülmesine nezaret etmiştir. Hattat olan Said b. As, Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından Suffa'da "hikmet muallimi" olarak görevlendirilmiştir¹⁶. Hz. Muhammed (s.a.v), Suffa'daki müfredatı geniş tutmuş ve Müslüman gençlerin ok atma, yüzme, hesap, şecere, tıp ve Kur'an okuma gibi maddî ve mânevî eğitimler almasını tavsiye etmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) sağlığında ve vefatından sonra Müslümanların fethettiği bölgelerde ve Medine'de okuma yazma bilenlerin sayısında artış olmuştur. Hz. Peygamberden sonra dört halife döneminde de eğitim faaliyetleri devam etmiştir¹⁷.

İlk halife Hz. Ebubekir döneminde İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, kurulan bir komisyon tarafından kitap haline getirilmiştir. Hz. Ömer döneminde yeni fetihlerle İslam toprakları; İran, Suriye ve Mısır bölgelerine kadar genişlemiş, sınırların genişlemesinin yanı sıra devletin işleyişini sağlayacak kurumlarda çalışacak insanların yetiştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır¹⁸. Abbasi Devleti'nin kuruluş yıllarında tercüme faaliyetleri hız kazanmış ve Bağdat'ta "Beytü'l-Hikme" açılmıştır. Daha sonraki yıllarda bu kurumun yerine Musul'da "Darü'l-İlim" kurulmuştur. Büyük Selçuklu Devleti döneminde eğitim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından Nizâmiye adıyla medrese sistemi kurulmuştur¹⁹.

Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk tarafından yaptırılan Nizâmiye Medreseleri; kapsam, teşkilat ve işleyiş bakımından diğer medreselere öncülük etmiştir. Nizâmülmülk zamanında Bağdat, İsfahan, Rey, Nişabur, Merv, Belh, Herat, Basra, Musul ve Amul gibi şehirlerde Nizâmiye adıyla medreseler açılmıştır. İslâm

---

¹⁵ Cahit Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri 1**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005, s.26

¹⁶ Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2013, s.322

¹⁷ Sarıçam, Erşahin, **İslam Medeniyeti Tarihi**, s.125-126

¹⁸ İsmail Güven, **Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2019, s.102

¹⁹ Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.323-324

dünyasında Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından kurulan medrese ve külliye sistemi, en çok Anadolu’da rağbet görmüştür. Bu vesileyle Anadolu Selçuklular, Türk Beylikler ve Osmanlılar, Anadolu’nun her köşesine birçok medrese inşa etmişlerdir. Bu medreselerde dönemin önemli âlimleri dersler vermiş, öğrenciler yetiştirmiş ve bu âlimler, eserleriyle çevresindeki insanlara yol göstermişlerdir²⁰.

Türkler’in Anadolu’ya gelişi ve sonrasında kurulan medreseler, bölgedeki kültürel ve bilimsel gelişmelere önemli katkılarda bulunmuştur. Anadolu Selçukluları, fethettikleri şehirlerde kültürel ve dinî yapıları güçlendirmek amacıyla cami, medrese, zaviyeler inşa etmişlerdir. Bu medreseler sadece dinî eğitim vermekle kalmamış, aynı zamanda tıp, riyaziye (matematik) ve hey’et (astronomi ve astroloji) gibi çeşitli ilim dallarında eğitim vermiştir. Bu medreselerde öğretilen ilimler, zamanla Batı dünyasındaki bilim ve düşünceye de etki etmiştir. Medrese geleneği öğrencilere geniş bir perspektif sunarak ve entelektüel bir ortam oluşturarak öğrencilerin farklı ilim dallarını bir araya getirmelerine imkân tanımıştır²¹.

Osmanlı Devleti’nde ilk medrese Orhan Gazi tarafından 1331 yılında İznik’te açılmıştır. II. Mehmed ise medrese sisteminin standartlaştırılması ve öğrencilerin belirli bir programa göre eğitim almalarını sağlamak amacıyla çeşitli düzenlemeler yapmıştır²². Osmanlı medrese sisteminde öğrenciler, “Muhtasarat” adı verilen temel dersleri alarak başlamışlardır. Ardından sırasıyla Haşiye-i Tecrid, Miftâh, Kırklı, Ellili, Hâriç, Dâhil ve Sahn-ı Semân medreselerinde eğitim görmüşlerdir. Her bir medrese aşamasında öğrenciler, daha ileri düzeyde dini ve akli ilimleri öğrenmişlerdir. Medrese eğitimine katılıp başarılı olan öğrencilere, “Dânişmend” ünvanı verilmiştir²³.

Osmanlıların ilk bir buçuk asır içinde yaptırmış oldukları medreselerin derece sıralaması zaman içinde değişiklik göstermiş ve bu değişiklikler, devletin siyasî ve kültürel gelişimine paralel olarak gerçekleşmiştir. İlk dönemde, İznik Medresesi en

---

²⁰ Abdullah Cengiz, **Ankara Sancağı’nda Modern Eğitim Kurumları**, Çizgi Yayınevi, Konya 2023, s. 31

²¹ Önder, **Türk Eğitim Tarihi**, s.39-40.

²² Mehmet İpşirli, “Medrese” **DİA**, c.28 İstanbul 2003, s.327-333.

²³ Cengiz, **Ankara Sancağı’nda Modern Eğitim Kurumları**, s. 32.

yüksek dereceli medrese olarak öne çıkmıştır. Ancak Bursa'ya yapılan yeni medreseler, İznik'i geride bırakarak birinci derece konumuna gelmiştir. Edirne'nin başkent olmasıyla *Üç Şerefeli Cami* yanında inşa edilen büyük medrese, diğerlerini gölgede bırakmıştır. Sahn medreseleri, Osmanlı Medrese sistemini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu medreseler, birer İlahiyat ve Hukuk Fakülteleri gibi çalışmış ve bu sebeple Osmanlı topraklarındaki diğer medreseler de bu yeni sisteme göre düzenlenmiştir²⁴.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar olan dönemde, eğitim müesseseleri genellikle medreseler, Sıbyan Mektepleri (ilköğretim), Enderun (saray mektebi) ve az sayıda meslek okullarından oluşuyordu. Bu süreçte, medreselerin eğitim hayatına doğrudan veya dolaylı olarak etkisi büyük olmuş hem sivil hem askerî yönetici ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ancak, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nde başlayan durağanlaşma ve çözülme süreci, medrese sistemini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde III. Selim, devletin modernleşme ve reform ihtiyacını fark etmiş ve bu doğrultuda eğitimde reformlar yapma çabalarına girişmiştir²⁵. Tanzimat dönemi (1839-1876), Osmanlı Devleti'nin önemli reformlarını içermektedir. Bu dönemde eğitimde yapılan değişiklikler, modern eğitim kurumlarının kurulmasını ve Osmanlı toplumunda geniş bir eğitim erişimini sağlama amacını taşımıştır. Tanzimat hem eğitimde hem de diğer alanlarda modernleşmeye yönelik önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur.

Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde Osmanlı eğitim kurumlarında ve eğitim sisteminde modernleşme/yenileşme devam etmiştir. Okuma yazma devlet eliyle zorunlu hale getirilmiş, batı tarzı eğitim veren okullar açılmıştır. Bu okulların düzeni için sırasıyla Muvakkat Maarif Meclisi (1845), Meclis-i Mâarif-i Umûmiye (1845) ve Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti (1856) kurulmuştur. Osmanlı eğitiminin tek bir sistem haline gelmesi için 1 Eylül 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ilan

---

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.231-232

²⁵ İsa Halis, **Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi**, Serhat Kitabevi, Konya 2005, s.17.

edilmiştir²⁶. Osmanlı eğitim sisteminde dönüşüm, I. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir. 25 Mart 1879'da *Rumeli-i Şarki Vilayeti Mehadi-i Tedris-i* hakkında kanun çıkarılmış, düzenli müfredat ve öğretmen yetiştirme programı başlatılmıştır. II. Abdülhamid döneminde Sait Paşa tarafından eğitimde yenilik amaçlı bir tasarı hazırlanmıştır. Bu tasarıya göre Öğretmen Okulu mezunlarının ilk ve orta mekteplere öğretmen olabileceği ve liselerden mezun olan öğrencilerin sınavdan geçerek bu okullara kabul edileceği belirtilmiştir. Yani ilk kez lise düzeyi okullar için öğretmen yetiştirme çalışması başlatılmıştır²⁷. Merkeziyetçi bir politika izlenerek eğitim sistemi tüm devleti kapsayacak şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Öyle ki her yerde ibtidâ, rüşdiye, idâdî, sultânî ve meslek okullarının açılması için çaba gösterilmiştir. Eğitim konusundaki çabalara rağmen mekteplerin sayısında ve keyfiyetinde bir ivme yakalanamamıştır²⁸.

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem medreselerinde, başta dinî konular olmak üzere ahlak ve geleneksel alanlarda nasihatler içeren kitaplar okutulmuştur. Bu medreseler, genellikle dinî ilimler üzerine odaklanmıştır, ancak genel olarak öğrencilere ahlakî değerleri öğreten eserler de okutulmuştur. Tanzimat döneminden itibaren ise Osmanlı Devleti'nde temel eğitim anlayışı üzerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde, klasik eğitim sistemine ilave olarak beden eğitimi, pedagoji ve öğretmenler için rehberlik konularını içeren kitaplar yazılmıştır. Özellikle Avrupa'ya giden devlet adamları, muallimler ve öğrenciler, Osmanlı-Batı etkileşiminin bir sonucu olarak nasihat eserleri hazırlamıştır. Bunlara, Miralay Hacı Mustafa'nın 1859 yılında hazırladığı "Beden Eğitimi (Jimnastik)" kitabı; Selim Sabit Efendi'nin 1890 yılında öğretmenlere yönelik yazdığı "Rehnüma-yı Mualliman" rehberi; Süleyman Paşazade Sami'nin "İlm-i Terbiye-i Etfal" çevirisi; kendi tecrübelerinden yola çıkılarak yazılan Musa Kâzım Efendi'nin "Rehber-i Tedris ve

---

²⁶ Osman Taştekin, "18.Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, cilt 23, sayı 3, Mart 2019

²⁷ Mustafa Yılman, *Türkiyede Öğretmen Eğitimi Temelleri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2006, s.63

²⁸ Cengiz, *Ankara Sancağı'nda Modern Eğitim Kurumları*, s. 21-59.

Terbiye” kitapçığı²⁹, Midillili Mehmed Ziver Efendi’nin Bedreka-i Muallimîn’i³⁰ Melezkade Fuad Efendi’nin Usûl-i Tadrîs ve Tederrûs³¹’ü örnek olarak verilebilir. Bu eserler, Osmanlı eğitim sistemindeki değişim ve modernleşmenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde yazılan nasihat kitapları hem Batı’dan etkilenme hem de Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarına daha uygun bir eğitim anlayışını benimseme çabalarının bir parçasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde eğitim, toplumun temel unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Çeşitli düşünürler ve eğitimciler tarafından yazılan eserler, bu dönemde eğitim anlayışını şekillendirmeye yardımcı olmuştur. Bunlardan biri de Gad Franko ve onun kaleme almış olduğu “Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri” adlı eseridir. Bu eseri hazırlarken kendi deneyimlerinden faydalanan Gad Franko’ya göre eğitim, sadece okul ve öğretmenle sınırlı değildir; aynı zamanda aile, toplum ve bireyin kendi çabalarıyla da ilgilidir. İdeal bir eğitim ortamının oluşturulması için ailelerin ve eğitimcilerin işbirliği yapması önemlidir. Eğitimde sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda karakter gelişimi, ahlaki değerler ve toplumsal sorumluluklar da önemli bir yer tutar. Bu noktada Gad Franko’nun eseri, bu dönemdeki eğitim düşüncelerini ve uygulamalarını anlamak adına önemli bir kaynak olabilir.

Gad Franko, 1880 veya bazı kaynaklara göre 1881 yılında Milas’ta doğmuştur³². Çumla ve Çanakkale Yahudilerinin hahambaşısı Haim Franko’nun en büyük oğlu olarak bilinen Gad Franko, yaşamını Milas’ta sürdürmüştür³³.

Gad Franko, Rodos İdâdî Mektebi’nde eğitim almış, 1895 yılında Milas’a geri dönmüştür. 1900-1901 yılları arasında Milas’taki Hamidiye Musevi Mektebi’nde

---

²⁹ Şaban Aslan, Kozan Mutasarrıfı Musa Kâzım’ın “Hükemâ-yı Cihân ve Ta’lîm ve Terbiye Târîhi” Adlı Eserinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu” Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2022, s. 5-6.

³⁰ Abdullah Cengiz- Abdullhakim Tuğluk, **Osmanlı’da Öğretmen Kılavuzu Bedreka-i Muallimîn İnceleme-Metin**, Çizgi Yayınevi, Konya 2023.

³¹ Abdullah Cengiz, **Osmanlı’da Eğitim-Öğretim Yöntemleri Usûl-i Tadrîs ve Tederrûs İnceleme-Metin**, Çizgi Yayınevi, Konya 2023.

³² Ömer Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları: (1850-1950)**, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000,s.159

³³ Melek Çolak, **Milas Yahudileri**, Milas Belediyesi Kültür Yayınları,2005, s.17

Türkçe ve Fransızca Öğretmenliği yapmıştır. Bu süreçte fikir adamlığına adım atan Gad Franko, İzmir’de yayımlanan Hizmet ve Ahenk gazetelerine makaleler göndermiştir³⁴. İki yıllık öğretmenlik deneyimi sırasında birçok hikâye biriktiren Gad Franko, 1902 yılında İzmir’e taşınarak akrabası Haskiya Franko ile birlikte El Novellista isimli gazeteyi yayımlamıştır. 1906 yılında ise kendi gazetesi El Commercial’i kurarak yazılarına devam etmiştir³⁵.

Gad Franko, 1902 yılında Matbâat-ı Dâhiliye Müdürlüğü’nden matbaa kurma izni almak için başvuruda bulunmuş ve izin aldıktan sonra akrabası Haskiya Franko ile birlikte matbaayı kurmuştur. Daha sonra, İzmirli Yahudi Komiseri Rafael Çikurel ile 1 Haziran 1907 tarihinden itibaren ortaklık kurmuştur. Ancak bu ortaklık sırasında Çikurel hakkında yapılan bir ihbar sonucu matbaada aramalar yapılmıştır. Bu durumdan korkan Gad Franko, 1907 yılı sonlarında Mısır’a kaçmıştır³⁶. Bu olayın ardından Gad Franko ile Çikurel arasındaki ortaklık sona ermiştir. Bundan önce, 1905 yılı sonlarında, Gad Franko’nun bir gazete kurma izni aldığı bilinmektedir. Ayrıca, hukuk alanında da kendini yetiştiren Gad Franko, 7 Eylül 1909 tarihinde İstanbul Barosu 839 nolu sicil dosyasındaki kayıtlara göre Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne’den dava vekili ruhsatnamesini almıştır³⁷.

Gad Franko, El Novellista ve Ahenk gazetelerine düzenli yazılar yazmıştır. 1909 yılı itibariyle avukatlık kariyerine ek olarak Maârif Meclisi üyeliğini de üstlenmiştir. Ahenk Gazetesi’nde yer alan bir habere göre (16 Şubat 1909), Gad Franko’nun üye olduğu meclis, İzmir’de yeni okulların açılmasını kararlaştırmıştır. Aynı gazetenin Kasım 1909 tarihli 4049 numaralı sayısında, Menteşe Sancağı’ndaki seçim sonuçlarına göre Gad Franko’nun Vilâyet-i Meclis-i Umûmi azası olduğu belirtilmiştir. 1910 yılındaki seçimlerde ise İzmir Vilayeti’ni temsilen Aralık ayından itibaren Vilâyet-i Meclîs-i Umûmi azalığına seçilmiştir. Bu görevlerin yanı sıra, 1909 Kasım ayında Mekteb-i Sanayi Komisyonu’na üye olan Gad Franko, aynı zamanda bir

---

³⁴ Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko**, s.14

³⁵ Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları: (1850-1950)**, s.159

³⁶ Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko**, s.16

³⁷ Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko**, s.16

fikir adamı olarak önemli yazılar kaleme almıştır. İttihat ve Terakki Cem'iyeti İzmir Şubesi tarafından düzenlenen konferanslarda hatiplik yapmış, Aralık 1909'da Tilkilik Kulübü'nde "Terbiye ve İrade" başlıklı bir konferans vermiştir. Şubat 1910'da Fransızca olarak Alyans İsrailit adlı okulda konferans düzenlemiştir. Nisan 1910'da Tilkilik Kulübü'nde ve 1911 Mayıs ayında ise "İhvan-ı Cem'iyet" ismiyle yine Tilkilik Kulübü'nde konferanslar vermiştir³⁸.

Gad Franko, aynı dönemlerde Osmanlı Devleti'nde azınlık şirketlerin avukatlığını yapmıştır. Bu süreçte, İzmir Rıhtım ve Tramvay Şirketi'nin sahibi Guifrayler'in savunmasını üstlenmiş ve bu nedenle Çerkez Ethem'in kardeşi Reşit Bey ile hukuki çatışmaya girmiştir. Aynı zamanda, Filistin'de Yahudi Devleti kurulması fikrine karşı çıkan yazılar kaleme almıştır. Gad Franko'ya göre, Filistin bölgesi Araplarla çevrili olduğu için risklidir ve daha uygun bir seçenek olarak Yahudi Devleti'nin Madagaskar'da kurulmasını önermektedir³⁹.

Gad Franko, 1920 Ocak ayında ailesiyle birlikte İstanbul'a taşınmış ve bir yandan Galata Karaköy Palas'ta Dava Vekilliği işine başlamış, diğer yandan Hukuk Doktorasını yazmaya çalışmıştır. 1922 ve 1923 yıllarında Paris ve Wiesbaden'de yaşamış ve ardından tekrar İstanbul'a dönmüştür⁴⁰. 1926-1942 yılları arasında İstanbul'da Fransızca-Türkçe Revue des Sciences Juridiques (Hukuki Bilgiler Mecmuası) adlı dergiyi çıkarmıştır. Ölümüne kadar genellikle yabancı şirketlerin avukatlığını üstlenmiş ve İzmir yıllarında parça parça yazdığı makalelerini kitap olarak yayımlamıştır. 12 Ağustos 1954 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiş ve Arnavutköy Musevi Mezarlığı'na defnedilmiştir⁴¹.

Gad Franko'nun öğretmenlik, fikir adamlığı, matbaa işletmeciliği ve avukatlık alanındaki kariyeri boyunca yazdığı makale ve kitapları şu şekilde tasnif edebiliriz: 1902 ve 1911 yılları arasında yabancı dilde yayınlanan El Tiempo Gazetesi'nde on üç makale; 1908 ve 1911 yılları arasında Türkçe yayınlanan Osmanlı dergi ve

---

³⁸ Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları: (1850-1950)**, s.161

³⁹ Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları: (1850-1950)**, s.161

⁴⁰ Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko**, s.16-80

⁴¹ Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko**, s.80

gazetelerinde kırk dört makale; 1910 ve 1941 yılları arasında ise on kitap yayımlamıştır⁴². Bu tasnif, Gad Franko'nun yazılarına dair genel bir çerçeve ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri:

1910 yılında, İzmir'de Mizanü'l-Hukuk Matbaası tarafından basılan Gad Franko'nun kitabı (258 sayfadan oluşmakta)⁴³, dönemin eğitim sistemini, ideal bir eğitim sistemiyle kıyaslamış ve öğretmenlere yönelik önerilerde bulunmuştur.

Yunan-ı Kadimde Terbiye Nazariyeleri

1910 yılı [Hicri 1326 kitap üzerindeki tarih]) içinde İzmir'de basılan kitapçıkta (45 sayfadan oluşmakta)⁴⁴ Eflâtun ve Aristo'nun eğitim görüşleri üzerinde durulmuştur. Bu eser, Osmanlı Devleti döneminin en ünlü iki Pedagoji Tarihi kitabından biridir⁴⁵.

Conf rence Faite par Ma tre Gad Franco au local de L'Ecole de L'Alliance   Symrne, Association Des Ancies  l ves Des Ecoles De Symrne⁴⁶

“ radenin Terbiyesi” adlı konferansın Fransızca basılmış hali olup (46 sayfadan oluşmakta) 1910 yılında İzmir'de basılmıştır.⁴⁷

Tettebb at:  lm-i Terbiye ve  lm-i Ahval-i Ruh

1911 yılında İzmir'de basılan bu kitap (131 sayfadan oluşmakta), eğitim ve psikoloji konularına odaklanmıştır.⁴⁸

---

⁴² Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milash Gad Franko**, s.22-293

⁴³ Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milash Gad Franko**, s.22

⁴⁴ Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milash Gad Franko**, s.22-24

⁴⁵ Cavit Binbaşoğlu, **Türkiyede Eğitim Bilimleri Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s.130

⁴⁶ ( stat Gad Franco tarafından Symrne Okulları  ğrenci Toplulukları Birliği Ecole de L'Alliance'ın Symrne binasında verilen konferans)

⁴⁷ Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milash Gad Franko**, s.23

⁴⁸ Bali, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milash Gad Franko**, s.23

Jean Jacques Rousseau'nun Terbiye Nazariyeleri

1914 yılında İstanbul Kanaat Matbaasında basılan bu kitap (294 sayfadan oluşmakta), eğitim felsefesi üzerine yapılmış incelemeleri içermektedir⁴⁹.

Devêloppements Constitutionnels en Turquie

Yazarın doktora tezi olarak Fransa Paris'te Rosseau et Cie matbaasında 1925'te basılmıştır. Tezi, 1924 Anayasası'nı içermektedir⁵⁰.

Kanun-ı Medeni Rehberi

Kitap, toplamda 4 cilt olarak kaleme alınmıştır. İlk 3 cilt, 1926-1928 yıllarında Osmanlıca olarak Hanri Zeliç ve Mahdumu Matbaasında basılmıştır. Bu üç cilt toplamda 1339 sayfadan oluşmaktadır. 4. cilt ise Latin harfleriyle Türkçe olarak 1935 yılında Marifet Basımevinde basılmıştır 4.cilt ise Latin harfleriyle Türkçe olarak 1935 yılında Marifet Basımevinde basılmıştır⁵¹.

Paranın İstikrarı

1931 yılında İstanbul'da Cumhuriyet Matbaasında basılmış olan bu kitapçık, 32 sayfadan ibarettir.⁵²

Merkez Bankası

1931 yılında, İstanbul'da Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş'de 31 sayfa olarak basılmıştır.⁵³

Beş Senelik Plan-Rus Dömpengi

1932 yılında, İstanbul'da Ekspres Matbaasında basılmıştır.⁵⁴

Hususi Beynelmilel Hukuk

1932 yılında İstanbul Bankalar Matbaasında basılmıştır.⁵⁵

Eski Yunan Terbiye Nazariyeleri

1941 yılında İstanbul Ülkü Matbaasında basılmıştır.⁵⁶

---

⁴⁹ Bali, Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko, s.23

⁵⁰ Bali, Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko, s.23

⁵¹ Bali, Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko, s.23

⁵² Bali, Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko, s.23

⁵³ Bali, Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko, s.23

⁵⁴ Bali, Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko, s.23

⁵⁵ Bali, Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko, s.23

⁵⁶ Bali, Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaşlı Gad Franko, s.24

BİRİNCİ BÖLÜM

MUALLİMLERE İRFAN VE TERBİYE BAHİSLERİ İSİMLİ ESERİN TRANSKRİPSİYONU

1.1. İFÂDE-İ MAHSÛSA

İttihad ve Terakkî Cem'iyet-i muhteremesine mensub Tilkilik Kulübü, en büyük ve en mukaddes vazifesi evlâd-ı vatan arasında envâr-ı me'ârifin neşr ve ta'mîmi olacağını düşündüğünden kulübünde muhtelif gece dersleri te'sîs eylediği gibi Dârü'l-edeb Mekteb-i Husûsîsini taht-ı himâye ve idâresine almıştır. Şimdiye kadar sarf eylediği gayret ve fa'âliyetin neticesi ve semeresi olarak yüz kırk talebeyi ihtivâ eden mektebin tedrîsâtını ıslâha, usûl ve kavâ'id-i cedîdeye göre icrâ-yı ta'lîmâtı muvaffakiyet alıvermiş ise de fennin bi'l-cümle şerâitine göre mezkûr mektebin hâl-i mükemmeliyete ifrâğı için daha birçok fedâkarlıklara ihtiyâc mess eylemektedir. Bu fedâkarlıkların îfâsı da paraya menûl olduğunu söylemek büyük bir hakîkatı keşf etmek sayılmaz.

Dârü'l-edeb Hey'et-i İdâresi mekteblerinin tekemmül ve ıslâhını te'mîn edecek vâridâtı elde etmek üzere ahâlinin bitmek tükenmek bilmeyen sehâvetine mürâca'at edebilir ise de ahâlinin göstereceği sehâvet ve hamîyyeti kenisi de bir sûretle te'diye etmek arzusunda bulunmaktadır. Bunun üzerine muharrer muhterem Milaslı Gad Frango Efendiye mürâcaat ederek tefrika sûretiyle "Âhenk" de neşr eylemiş oldukları "Mu'allimlere" nâm eser-i güzîninin mekteb menfa'atine olarak tab'ına müsâ'ade etmelerini ricâ etmiştir.

(s.5)İrfan ve terbiye bahislerinde ki ihtisâs ve ma'lûmâtları ve lisân-ı azbû'l-beyân-ı Osmânîdeki behre ve iktidârları umûm-i ahâlice ma'lûm olan Franko Efendi'nin işbu eserinizi biliniz mu'allimlere değil, kendi âilesinde bir mu'allim olan bi'l-cümle peder ve vâlidelere hizmet edeceği şüphesiz olmağla Dârü'l-edeb Hey'et-i İdâresi böyle lisânımızda şimdilik misli bulunmayan bir eser-i cedîdin tab' u temsiline tevessül etmek sûretiyle kütüphâne-i millîmize bir hizmet-i fevka'l-âdede bulunduğuna kâni' olmağla berâber hâsıl olacak istifâdeyi mektebimizin terakkîsine

teberrü' eden Franko Efendi bu yüzden de memlekete büyük bir hizmet etmiş olacaktır.

Ehemmiyeti yek-nazarda göze çarpan bu eserin kıymeti on beş guruşdur. Erbâb-ı hamîyyete mürâcaatla abone kayd edilecek ve formalar pey-der-pey neşr edildikce tevzı'ine mübâşeret olunacaktır. Muhteviyâtının ehemmiyetine nazaran on beş guruşundan pek fazla bir kıymeti hâ'iz bulunan bu kitâbı alacak erbâb-ı hamîyyet hem kütüphânelerde kıymetli bir kitab bulundurmuş olacaklardır, hem de Dârü'l-edeb gibi bir mektebin terakkîsine hizmet etmiş olacaklardır. Muhterem ahâlimizin bu gibi fâ'ide ile hamîyyetin mezc edildiği bir fırsattan istifâdeye şitâb edeceklerine eminiz.

Birçok vakit ve gayret fedâ etmek sûretiyle vücûda getirilen bu eser-i âlînin bütün istifâdesini mektebimize terk etmek husûsundaki lütf u ulûvv-i cenâbından dolayı muharrer muhterem Gad Franko Efendi'ye alenen îfâ-yı teşekkürü vezife addeyledik.

Osmanlı İttihad ve Terakkî Cem'iyetinin Tilkilik Kulübüne mensup Dârü'l-edeb mektebi Heyet-i İdâresi

1.2. MEDHAL

(s.6) Âlim-i şehîr Leibniz Dünyânın istikbâli mu'allimlerin elinde olduğunu beyân ile bir hakikat-ı sarîhayı i'lâm etmiş idi.

Müterakkî, mütemeddin, bir gâye-i milliye ta'yîn hedef-i maksûdlarına doğru yürüyen milletlerde mu'allimlerin, terbiye üstadlarının te'sîri “ her bir kuvvetin” fevkinde ise, bizim gibi, henüz hâb-ı gafletten uyanmış, ve uyandıkda evvelce geride bulunan diğer milletlerin bizi fersahlarca geride bıraktıklarını gören bir cem'iyet-i milliye için mu'allimlerin oynayacağı rol dünyâlar kadar büyüktür.

Mu'allim vazifesinin kudsiyeti nazarımda o kadar büyüktür ki rûhumun ihtivâ edebileceği bi'l-cümle hürmeti, hizmetlerinin takdîrine gayr-i kâfi addederim. Şöyle ki bir köy köşesinde, birkaç çocuğu önüne getirib de Elif Bâ'yı zekâlarına ilkâya çalışan, unutulmuş, (s.7) muhkar görülen zât, nazarımda kıymeti tanınmamış bir kahraman ehemmiyetini hâ'izdir; çünkü bu, istikbâli hazırlayan bir âmil-i kıymetdârdır,

Her çalışan, terakkîye hizmet etmiş sayılır. Fakat herkesin fevkinde, kanlarını akıtan kahramanların, hayatlarını hizmet-i hükûmette fedâ eden memurların fevkinde mu'allimin ameli mukaddesdir: O gün ki mu'allimin hizmeti lâıykıyla takdir olunacak, ve bu hizmete karşı his edilecek hürmet ve ri'âyet âdetâ rûh-i âdâtımıza girecektir, o vakit bu milletin istikbâlınden artık me'yûs olamayız.

İrfan ve terbiye meseleleriyle tevağğul ederek bu babda tettebbü'âtında bulunan bir kimse, memleketin bu yüzde ki tedennîsini göz önüne getirirerek tevahhuş eder. Avrupa'da "Ana Mektepleri" denilen ve iki yaşından altı yaşına kadar olan çocukların tenvîr-i zekâsına ve hüsn-i muhâkemesine çalışan mektepler-ki Almanya'da (Çocuk Bağçeleri) nâmıyla meşhûrdur- her memlekette binlercesi mevcûd iken bizim, hudûdlarına pâyân olmayan ülkemizde ancak birkaç tânesine tesâdüf edilir. Halbuki çocuğu, o tâze yaşından ele alıp, o tâze zekâsını güzel zekâsını güzel düşünmeye, güzel (s.8) anlamağa alışdırmak; fazilet, gayret ve irâdât tohumlarını ekmek ne kadar büyük, ne kadarı fevâ'id te'mîn eder. "Ana mektepleri" nin ehemmiyeti Avrupa'da ve bâ husûs Almanya'da o derece takdir edilmişdir ki bu mini mini zekâlara, hakâ'ik-i ilmiyeyi idhâl ve hüsn-i muhâkeme "bon sens" (sağduyu) tohumlarını ilkâ için, türküler, oyunlar, masallar îcad ediliyor, ve her gün bu bâbdaki nazariyyeler ve usûller tekâmül ettiriliyor; bu usûllerin mûcidleri değilse de, ona bir hayât-ı nevin vermiş olan frobel (Froebel) ve pestalutsi (Pestalozzi) en ziyâde hürmetle yad edilir meşâhîrdendir.

Mini minilerin terbiye ve tadrîs-i ibtidâ'ide pek mahdûddur. Mevcud ibtidâî mekteplerimiz ihtiyâcın onda ikisini te'mîn edemez. Böylece tam kuvvetli temellerimiz yok iken, milletin esas rasîni olması lâzım gelen Ana Mektepleri ile mekâtîb-i ibtidâîye mevcut değil iken, bir dereceye kadar süs sayılabilen ve süs addedilmek istenilmezse her halde bir ehemmiy-i sâniyeyi hâiz bulunan tahsîl-i sâni ve âlînin hizmeti pek büyük olamaz.

Bir uçurumun dehşeti kadar milleti müte'essir eden bu boşluğu dolduracak olan mu'allimdir; evladlarımızı, vatanın yarınki kahramanlarının, (s.9) yarınki saatlerinin tedris ve terbiyesi ellerindedir. Ol halde mukadderât-ı milliyemiz mu'allimin düş-i hamiiyetine muhavveldir; milletimiz, yarın, mu'allimlerimizin gayretleri, sa'yleri, ma'lûmatları nisbetinde yâ âlî, yâ zelîl bir mevki' tutacaktır. Bunun için , iki şey

lâzımdır: Evvelâ yüzlerce, binlerce, mu‘allim yetiştirmek; sâniyen o mu‘allimlere çok ilim öğrenmekden ziyâde, şu milletin hedefine, gâyesine göre evlâd-ı vatanı tadrîs ve terbiye edebilmesi için, terbiyeyi lâıykıyla telakki ettirmekdir.

Terbiye mes‘elesı insaniyyeti, beşeriyyeti, evvelden beri işğâl etmişdir. Çünkü terbiye bir milletin bi‘l-cümle ma‘lûmât ve i‘tikâdâtının hülâsası ve istikbâlde işğâl edecek mevki‘ın menşe‘ ve menba‘ıdır. Eğer insâniyyeti, dâimâ daha ziyâde salah ve saâdetle sâ‘î, ve saâdetini te‘mîn için her gün icâdata ve tedâbire tevessül ettiğini görüyor isek, insanların dâimâ saaâdet-i milliyyeyi te‘mîn için, terbiye-i etfâlin bir usûl tahtında takib edilmesine çalışdıklarını görürüz.

İlm-i tadrîs ve terbiye târihi (Historie de la Pedagogie) gözden geçirilirse terbiye hakkındaki efkâr ve nazariyyâtın tekâmül-i beşerin geçirdiği safahâtın ma‘kesi olduğunu görürüz. Zâten insanların en büyük zekâları, en büyük âlimleri terbiye mesâiliyle iştiğâl etmiş, cümlesi (s.10) bir nazariye öne sürmüştür. Eflatun, Aristo vesâir Yunan-ı kadîm meşâhîrinden tutturarak Roma'ya Çiçeronlara geçerek, sonra da Almanya ve Fransa'daki nice muharrirlere vâsıl olsak, Jean Jacques Rousseau'nun (Emile) inden tutup Spencer'in (Terbiye) sine varsak, binlerce âsârın pedagojiye hasr eylediğini görürüz; enbiyâ-yı ı Azâm ile vâzı‘ kânunlar dahi terbiye mesâiliyle iştiğâl etmediler mi? Sparta kavânînini vaz‘ eden Likurg bütün çocukların hükûmetin idâresine tevdi‘ini bütün ahâlinin beraberce yemesini emr etmez mi idi? Za‘ıf ve muhârebeye gayr-i sâlih çocukların itlâfını âmir değil mi idi? Bu da bir nevi‘ terbiye nazariyyesidir.

Her medeniyyette terbiye esasları başka, başka olup gitdikce müktesebât-i ilmiyye tezâyüd eyledikde, bu esasların tebeddül eylediği şüphesiz bulunmuşdur.

Terbiyenin edyânla da münâsebeti sımsıkı olup esâtîre ibâdet edildiği zamanlarda etfâle öğredilen şeylerle Hristiyâniyyetin zuhûrunda tadrîs edilen mevâd bambaşkadır. Sonra Luther'in Protestanlığı ve daha sonra Fransa ihtilâl-i kebîri (Pedagoji) âleminde büyük büyük ihtilallere sebebiyyet vermiştir.

Terbiyenin geçirdiği safahâtın, yekdiğerini ta‘kib etmiş nazariyyâtın (s.11) birer birer arzı, pedagojinin tarihi kısmına âid olup ihtimal ki bir gün şu külliyyâtın

birisini teşkil eder, halbuki (muallimlere) nâmıyla tahrîrine teşebbüs eylediğim bu eser bugünkü günde vazife-i tedrisde bulunan ve yarın vazifeye mübâderet edecek olan mu'allimlere - şu millet babalarına – hizmet ve gayretlerinin semerâdar olması, şâkirdlerinin müstefid olması için hangi kavâ'id-i esâsiyeye ri'âyet etmeleri icab edeceğini gösterecektir. Kendi âilesinde bir mu'allim olması îcâb eden her peder dahi, bu kavâ'id-i tatbik ederse, mu'allimin vazifesini cidden teshîl etmiş olacaktır.

Fakat bir def'a terbiyenin hedefi nedir? Ve mu'allimin yedine teslim olunan bir Osmanlı çocuğunun ne olmasını istiyoruz?

Terbiyenin hedefini ta'yîn için maksadı şu cümle ile anladalım: mu'allimden istediğimiz şey yed-i terbiyesine teslim olunan çocuklarımıza, “bir insan, bir âile babası, bir uzv-i millet, bir Osmanlı” – fakat tam ma'nâsıyla – olabilmesi için lâzım gelen ma'lûmât ve fezâili vermesidir. Talebenin şahsiyyetine hürmet etmekle berâber, o şahsiyyetin tevessü' ve tekâmülüne hizmet edecek usûl ve metodları ta'kib etmek suretiyle buna muvaffakiyet hâsıl olacaktır. (s.12) Şimdiye kadar, bir fa'âliyet berkiyye ile, terakkîde hatve-endâz olan milel-i garbiyye karşısında seyirci gibi kalarak bu fa'âliyet-i umûmiyyeye iştirâk edemeyişimiz bizi insâniyyetin ayrı, yahud beşeriyyetden hâric bir fırkası olmak üzere telakki ettirmiş idi. Bunun için hatt-ı hareketimizde çocuklarımızı insan kılmaya, en evvel, her dürlü husûsiyet-i ahvâli bertaraf ederek, âile-i azîme-i insâniyete girmeye lâyük fezâ'il ve hasâ'ili kesb ettirmek lüzûmu birinci noktaya vaz' edilmiştir. Ondan sonra dahi o çocuğun bir gün gelib de bir âile teşkil edeceği ve bir milletin uzvu olacağı düşünülerek gerek âile babası, gerek uzv-ı millet olabilmesi için – ki bizde Osmanlı Osmanlı olmak demektir- zamân-ı sabâvetinden i'tibâren terbiye ve istihzârı şarttır. İşte bunun usûlleri, nazariyyât-ı fenniyesi bu eser-i nâçizde sûret-i basîtede arz edilecektir.

Bu güne kadar hükûmet, terbiye meselerine ehemmiyet-i lâyükayı atf etmediğinden ve ta'lîm ve tedris-i etfâl mesâiliyle iştigâl ettiği vakitler dahi, bir usûl, bir hedef, bir gâye ta'kib eylemediğinden- az olsun – sarf eylediği mesâ'id den hiçbir istifâde-i ciddiye iktitâf edilemedi. Osmanlılığın terakkî ve te'âlîsi gâyesini- i'tiraf edelim – bi'l-cümle evlâd-ı vatana telkîn edemedi. Ekser anâsırımız, kendilerine (s.13) mahsûs olarak ta'yîn ettikleri gâyelere doğru yürüdüler. Yekdiğeri arasındaki bu'd ve

mesâfe gittikçe arttı. Bu günkü günde, idâresizlik, tedbirsizlik, seyyiesiyle aynı vatan evlâdı arasında hâsıl olan bu uçurumları doldurmak, bu mesâfeleri takrib etmek, ve'l-hâsıl gâyeleri tevhiid eylemek, ve daha doğru bir ta'bîr kullanmak için, cümlesine aynı gâyeyi kabûl ettirmek vazîfesi, vazîfe-i müşkilesi,ve fakat vazîfe-i mukaddesesi mu'allimlere, milletin bu kahraman velîni'metlerine düşer.

Bu maksad-ı âlî için muhterem mu'allimler tarafından takîbi icâb edeni hatt-ı hareketde şu üç terkîb ile anladılabilir: iktisâb-ı ma'lûmât,metânet-i muhâkeme, tasfiye-i ahlâk.

Bu üç terkîbi şu suretle sıralamakdan maksad ta'kîb edilecek proğramın geçireceği safahâtı anlatmaktır. Tabî'î gerek ahlâkın, gerek hüsn-i muhâkemenin esâsı ma'lûmâtdır. Bilginin çokluğu, dimâğa, muhâkemeye, yürüyeceği yolu gösterir; iktisâb-ı ma'lûmatdan beklenen istifâde sırf bilmiş olmak şerefinden ibâret olmadığı gibi bir netîce-i müfideye destres olunamazsa yığın, yığın ma'lûmatın zihine yerleştirilmiş olmasından bir hizmet beklenemez; fakat ma'lûmât-ı müktesebe, muhâkemenin metânetine hizmet edib de evlâd-ı vatani güzel ve iyi düşündürür, (s.14) düşünmek sanatını – düşünebilmenin usûlleri de vardır- uyandırır, hüsn-i muhâkeme sâhibi adamların yetişmesine sebep olursa, nâm-ı maksûsuna hizmet, tasfiye-i ahlâkdır; ma'nen, beden, fikren, kuvvetli adamlar yetiştirmektir; hüsn-i muhâkeme sâyesinde, sa'âdet-i âileyi, saâdet-i milliyeyi te'mîn edecek vesâit ve tedâbîri elde etmeliyiz; ma'lûmat-ı cidiye ve fenniye istinâd eden hüsn-i muhâkememiz sâyesinde ahlâk-ı şahsiyye, ictimâ'iyeye ve milliyemizin tekemmülüne çalışacağız.

Mu'allimlerimiz bu hakâiki cidden anlasalar, vazîfelerinin büyüklüğü nisbetindeki kudsiyyetini takdir etseler, mâzimizin son zamanlarına çökmüş olan zulmetlerin kesâfeti derecesinde, bu milletin istikbâli parlak, revnakdâr olacaktır; bundan şüphe etmeyelim.

Bu eserin hîn-i te'lifinde bir çok âsâr-i mergûbe-i garîbeye tettebbü' edilerek kendilerinden isti'âne edilmiş olmağla cümlesine karşı minnetdâr isem de ebvâb ve fusûlün taksimi husûsunda Matyo ? ve Bilüngernun? nâm muharrirlerin pedagojisini

nümûne ittihâz eylediğimden onlara karşı hâssaten müteşekkir olduğumun burada arzını vecîbeden bildim.

Ta'rîfât

(s.15) **1-** Pedagojiyi yani ilm-i tedrîs ve terbiye-i etfâli ekseriya terbiye ile mürâdif addeylemişlerdir. Hâlbuki ince farkları vardır. Lisanımızda bir kelime ile mukâbili bulunmayan pedagoji, ilmin nazariyatı, usûl ve kavâ'id-i nazariyyesini gösterir; terbiye o kavâ'id ve usullerin mevki'-i fi'le vaz'ına, çocuğu insan kılmağa, bi'l-cümle kuvâ-yı bedeniyye, fikriye ve ahlâkıyesini tevsî'a çalışır. Pedagoji çocuğun nokta-i tekâmül ve terakkîye takarrübü için gezeceği yolu, uğrayacağı merhalleri ta'yîn eder; terbiye ise o çocuğu elinden tutub, o yollardan geçirir, o merhalelere götürür. İnsanın bulunduğu muhîtte, bütün kuvvâsının müsâ'ade edeceği derecede, sa'âdet-i ailesi ve şahsiyyesini te'min edecek tarîkleri gösterir.

2- Terbiyenin maksûdu, "vücûd-i şahsî" ve "vücud-i ictimâ'î" noktalarından insânı büyütmekdir. Çocuğun şahsiyyetine hürmet etmelidir; şahsan ihtiyâcâtını te'mîne muktedir olmalıdır; fakat aynı zamanda o çocuğun cem'iyet-i beşeriyye ve cem'iyet-i milliyede bir uzuv (s.16) olduğunu düşünerek ona lââyık terbiyeye mazhar edilmelidir. Bu maksadı te'mîn için çocuğun vücudunu takviye, hissiyâtını ta'lîm, hasâ'il-i fikriyesini tevsî', vicdânını tenvîr, hasâsiyyetini tasfiye, irâdâtını tersîn eder. Zâten terbiye-i bedeniyye, fikriyye ve ahlâkıyye yekdiğerinden ayrılmayacak derecede merbûttur. Bu irtibât çocuklarda daha ziyâde hâ'iz-i te'sîrdir. Çocuğun hayât-ı bedeniyyesi bâ husûs tenemmü-yi esnâsında, efkâr ve mütâla'âtına, hissiyât ve irâdetine fevka'l-âde te'sîr eder.

Çocuğun terbiye-i ictimâ'îyesine gelince bu; muhîtin, ırkın, memleketin ve zamânın te'sîrâtına tâbî'dir. Muhîtin ilk temeli ve daha doğrusu ilk muhît "âile" dir. Her şahsın hedef-i insânîsi, bir âile teşkîlidir; binâenaleyh gerek erkek gerek kız çocuklarının ruhlarında âile vezâifinin güzelliği, übüvvet ve ümüvvet hakkındaki hiss-i vazîfe ilkâ edilecektir. Sıhhati yerinde, muntazam ve bir fa'âliyet-i mütemâdiye ile müzeyyen ve muhabbet-i mütekâbile ile mücehhez bir âilede yaşamanın ne büyük sa'âdet olduğu anlaşılmalıdır.

Fakat bir gün bir âile sâhibi olacak olan bu çocuğun, bir “Osmanlı” olduğunu ve olmak lâzım geldiğini unutmayalım. Terbiye, çocuklarda Osmanlılığa hâs olan necâbet, cesâret gibi faziletlerin tersînine gayret ile berâber sa‘âdet-i hayâtı te’mîn edecek sâir fezâ’îli (s.17) dahi ilkâya ve bâ husûs Osmanlılığa rabt-ı kalp eylemesine ve böylece Osmanlı denilen bi'l-cümle evlâd-ı vatanın- sûret-i ciddiye ve samîmiyyede- rûhen, fikren, kalben Osmanlı olmalarına çalışacaktır.

Bu günki Osmanlı Hükûmetinin bir hükûmet-i meşrûta olduğunu da göz önüne getirelim. Mu‘allimin vazifesi, çocuğa bir ferd-i millet olacak hasâili vermektir; efrâd-ı milletin, idâre-i meşrûtada bir vazife-i ictimâ’iye ve siyâsiyyesi olduğunu düşünerek o vezâ’ifi hakkıyla îfâ edebilmesi lüzûmunu ve bâ husûs idârenin temelini teşkîl edib, ta‘assub ve cehâletin, bedbahti-i istibdâdın er geç gâlib-i mutlakı bulunan adâlet, müsâvât ve uhüvvet nazariyyelerinin yalnız laflarını değil, iç ma’nâlarını çocukların zihinlerine lâyıkıyla yerleştirmektir. Fakat Osmanlı Hükûmeti yalnız yaşamıyor; diğer milletler, diğer hükûmetler arasında yaşamağa mecbûrdur; meşrûtiyyet-i Osmaniyede yaşayan Osmanlının diğer milel ve akvâma karşı bir hiss-i muhabbet ve uhüvvet beslemesi ve kendi hukûk-ı mukaddesesine tecâvüz edilmedikce, onlara yaklaşması lâzımdır; menâfi‘-i ilmiye, iktisâdiye ve ahlâkiyyenin, hudûdları aşarak milel-i muhtelifa beyninde revâbit-i kaviyye teşkîl ettiğini nazar-ı i‘tibâra alarak her Osmanlı’nın kalbinde beşeriyet ve insâniyyete karşı bir hiss-i muhabbet doğmalıdır.

(s.18)**3-** Şu fikranın mütâlaasından istihrâc edilen ma’nâya göre pedagojinin vaz‘ edeceği kavâ‘id-i nazariyye tabi‘atıyla üçe münkasımdır. Evvelâ vücûdun yani beden terbiyesinden, sâniyen fikrin terbiyesinden, salisen hissiyât-ı vâridenin terbiyesinden yani terbiye-i ahlâkiyeden bâhisdir.

Pedagojinin vaz‘ edeceği kavâ‘id öyle esassız, temelsiz nazariyyâtdan ibâret değildir. Her bir kâ‘ide, ulûm ve fûnûn-i ma‘lûmenin kavâ‘id-i makbûlesine istinâd ettirilmiştir. Bir derecede ki Pedagojinin her bir kâ‘idesi ilim ve fennin gösterdiği hakâ’ika müsteniddir.

Terbiye-i bedeniyede te’mîn-i muvaffakiyet için, fizyolojinin, anatominin gösterdiği hakâ’iki bilmek îcab edeceği gibi çocukların kuvvetlerini taz‘îf ve sıhhatlerini muhâfaza için dahi “Hıfzussıhha” ilmine mürâcaat edilmelidir. Terbiye-i

fikriyede mu'allim, bu iki ilimden edindiği ma'lûmâtdan istifâde edecekse de ayrıca çocuğun sevk-ı tabî'isini, meyllerini i'tiyâdat, irâdat ve tefekkürâtının mâhiyyetlerini öğretecek olan psikolojiden fevkalâde müstefid olacaktır. Ahlâk, târih ve ilm-i ictimâ'î, bir nâmuslu adamın ve berâyı vatan-perverin takib edecek hedefin ta'yînine fevkalâde hizmet edecektir. Görülüyor ki pedagojinin nazariyyâtı en mu'teber uluma istinâd eylediği gibi terbiye dahi, onlara istinâd etmedikce, hayâlatdan ibâret addedilebilir. (s.19)

4- Pedagojinin ulûm ve fûnûna istinâdından hâsıl olan en mühim istifâde, efrâd-ı beşerin havâs-ı hayâta, fikriye ve ahlâkıyesinin umumunda aynı olmadığını, beyinlerinde bir çok fark-ı aslî mevcut olduğunu istidrâk etmesidir; bir de, insana hâs olan bi'l-cümle isti'dâdlar çocukda dahi mevcûd ise de, sabâvetde o isti'dâdlar henüz tohum şeklinde bulunub tevessü' ve tenemmû-yi kavâ'id-i mahsûsaya tâbi'dir. Binâen aleyh mu'allimin bir vazîfesi dahi sabâvetin muhtelif sinn ü safhasındaki isti'dâdlarının hâl ve şeklini bilerek ta'kîb edeceği usûl ve programları "tabî'at-i sabâvete" tatbîk eylesesidir.

Bundan başka mu'allime düşen bir vazîfe-i müşekkile, her talebesinin tabî'atine göre terbiyeyi yürütmektir. Bi'l-cümle çocuklar hakkında aynı sûretle hareket etmek, cümlesine aynı metodları ta'lîk etmek hayâl-i hâmdır. Binâen aleyh cümle etfâl-i vatanın husûsiyet-i ahvâllerini derece-i zekâlarını ve isti'dâd-ı fitriyyelerini nazar i'tibâra almadan tâbi' tutulacakları kavâ'id-i terbiyeden hiçbir istifâde me'mûl değildir.

Pedagojinin kavâ'id-i "tabî'at-i etfâl" noktasında kat'ı olamaz.bunda ittihâz edilecek rehber tecrübedir. Her çocuğun bi't-tecrübe tahakkuk edecek rüchân ve meyllerine göre terbiyenin tatbîki şart-ı a'zamdır.

5- Mu'allimin vazifesini teshîl edecek şeylerden biri (s.20) programlardır. Programların tanzimi, fakat ihtiyâcât-ı hakîkiyye ve tabâyi'-i beşeriyyeyi nazar-ı i'tibâra alarak,kavâ'id-i fenniyyeden istinbât-ı hakikat ederek, ihzârı büyük bir meseledir. Programın göstereceği dersler, dimâğ-ı ma'lûmât depozitosu yapmaya ma'tûf olmamalıdır.

Dersler iki maksadı te'mîn etmelidir, hem hissiyatı ta'lîm, hem pratik, ameli maksadları te'mîn edecek ma'lûmatla fikir ve hâtırayı tezyîn etmektir. Derslerin sûret-i tevzî' ve tadrîsi ile dahi çocukda bi'l-cümle havâss-ı beşeriye tevsî' edilir.

Programlarda dikkat edilecek diğer bir nokta çocuğun bedenlen tefeyyüzüne mâni' olmayacak ve bulacağı muhît-i âile, geçireceği hayât-ı sanâ'iyede hizmeti olacak ve çocuğun hazm edebileceği ma'lûmât ile iktifâ etmektir.

Amelî yani pratik bir hayata hizmeti olmayacak ve ma'lûmat-ı umûmiyyeden fazla derslerin mekâtib-i ibtidâiye programlarında yeri yoktur.

Mekâtib-i ibtidâiye dersleri için dâimâ intihâb ve terciha mecbûriyet vardır. Çocuğun faâliyetine sekte îrâs edecek fazla ma'lûmatla zekâsına bâr olmak büyük yanlışdır. On üç yaşında mekteb-i ibtidâiden çıkacak olan talebe, öğrendiği şeyleri tevsî' edebilmesi için, zekâvetini rasîn, ve bilmek arzusunu uyanmış bir halde bırakmak icab eder. Buna muvaffak olmak için de çocuğa bazı metodlar, bazı usûller göstermek îcâb eder ki, bunlar derslerin kendilerinden (s.21) ziyâde mu'allimin teşrîhatından, sûret-i ifhâmdaından hâsıl olur. Çocuğa, nasıl dikkat edilir, nasıl tenkîd edilir, hakikat nasıl aranılır, gösterilmeli! Bâ husûs tâze zekâsına, dâimâ bir şey hakkında kanaat-i tâmmе hâsıl etmesi için, onun delil-i müsbetini aramak i'tiyâdını vermelidir. böylece tadrîs-i ibtidâî maksadını te'mîn etmiş olur. Az, mahdûd fakat ciddi ve umûmî ma'lûmat iktisâb edecek olan çocuk, o ma'lûmât ile âilece geçirilen hayatta küçük olsun bir mevki' edinmesine muvaffak olur; fakat tefekkür, tenkîd ve tedkîk usûllerine vukûf peydâ etmesi sâyesinde, eğer mukadderât ve isti'dâdı daha yükseklerle çıkmasını âmir ise, muhît-i mahdûdunu tevsî' edebilir. Bu ma'lûmâtı, bu usûlleri sıbyânın fikrine ilkâya çalışır iken mu'allimin dikkat edeceği şey, fikir ile beden menâfî'ini te'lîf etmek, her ikisinin de aynı zamanda hem âheng olarak tefeyyuz etmesine müsâade eylemektir.

Mu'allimin vereceği her bir dersden, bir ders-i ahlâk istihrâc edilmelidir. Mekteb, hakikat, adâlet ve letâfete karşı muhabbet beslemesini çocuğa öğretmelidir; öyle hayâlperverâne bir muhabbet ile değil, hayât rûzmerresindeki ef'âlinde ta'kîb edeceği hatt-ı hareketle müsbet bir muhabbet olmalıdır; milletin çocuklarında kavî bir

bünye, hür bir fikir, âlicenâb (s.22) bir kalb, ciddî ve metîn bir irâde edilmesine çalışmak şarttır.

6-Tedris-i ibtidâiyye dâir söylediğimiz bu hakikatler aynıyla kadınlara tatbik edilmek lâzımdır; bir çok yanlış ve esassız mütâlaât neticesi olarak kadının zekâsı daha mahdûd olduğu düşünülmüş, ve fikir ve irâdesini takviyeye çalışılacak yerde, yalnız hissiyâtını tezyîde gayret edilmiştir. Hâlbuki bi'l-cümle evlâd-ı vatan vâlidelerin ağûşunda büyümüşdür. Mekteb, gerek tadrîsât-ı fikriyesi ve gerekse talimât-ı bedeniyyesi husûsunda vâlidelerin harcgüzârı sayılır; onun mu'âvenetine dâimâ muhtâcdır. Bir âileden sıhhat, intizâm ve saâdetin hüküm-fermâ olmasına bâdî olan kadındır; bir hânenin letâfeti, tasarrufu, onun sâyesindedir; kadın vâlide oldukça mürebbîdir; ev sâhibesi sıfatıyla nâzım-ı umûrdur; zevce nâmıyla refîkini teselli eder ve îcâbında onun istinadgâhı olur.

Kadını bu mukaddes vezâ'îfî îfâ edebilecek bir dereceye îsâl şarttır; îfâ-yı vazîfe ve hattâ fedâ-yı cân etmek îcâb eylediği takdirde, zevcini oğlunu veyâ birâderini, teşvik ve teşcî' eylemek tam manası ile terbiye görmüş bir kadının vezâîfindendir. O dakikada kadın, menafî'-i şahsiye ve âileyi nazar-ı i'tibâra almamalıdır.

Fakat kadın, hüsn-i muhâkemeye müstenid, âkılâne ve müdebbirâne bir terbiye (s.23) görmedikce bunlara nasıl muktedir olur; keşf-i hakikat için lâzım gelen usûller kendilerine gösterilmezse vazifesini nasıl anlayacak? Fakat bu sözlerimle kadına verilecek terbiyede husûsiyet-i hallerinin nazar-ı i'tibâre alınmaması fikrinde olduğum anlaşılmasın! Bi'l-aks kadınlığın îcâb ettirdiği ma'lûmât ve terbiye-i mahsûsayı vermekle berâber, bi'l-cümle kuvâ-yı isti'dâdiyelerinin te'mîn-i tekâmülüne ve müstakbeldeki refik hayâtının şerîke-i lâyıkası olmasına hizmet edecek; usûl-i muhâkemeyi, ciddiyet ve metânet-i ahlâkıyyeyi öğretmek ziyâdesiyle mûcib-i istifâde olacaktır.

7- Kadınlara, vâlidelerin terbiye-i milliyyedeki hizmetinin ehemmiyet ve azametini dâir söylediğimiz bu sözler, vazife-i terbiyenin cümlesi mektebine munhasır olamayacağını ifhâm eder; mekteb, terbiyenin bir âmil, bir âmil-i mühim ve ciddisidir. Fakat birçok senelerce terbiye, "Âile" ye muhavveldir. Orada çocuk, ebeveyninin,

birâderlerinin iyi yâ fenâ te'sîrâtına tâbî'dir. Mektebe devam ettiği müddetce âilenin te'sîrâtına nihâyet verilmiş olmaz: yalnız, te'sîrât âile muallimlerin ve mekteb arkadaşlarının te'sîrâtıyla karışır. Senede iki yüz gün- ta'tîl ve bayram günleri hesab edilirse- âile, çocuğu yevmı beş altı saat için mektebe teslim ediyor; mütebâkî zamânî tekrâr (s.24) istirdâd ve hevâ-yı te'sîrâtı ile ihâta ediyor. Bunun için ebeveyni, akrabası, bi'l-cümle âile efrâdı tarafından, mu'allimlerin tedrîsât ve ta'lîmâtının takdîr edilmesi ve onların gayret ve faaliyetlerini te'sîrsiz bırakacak harekâtta bulunulmaması îcab eder.

Terbiyeye hizmet edecek avâmilden bir kısmı “terbiye-i ba'de'l-mekteb” tabiri tahtında göstereceğimiz vesâilden müteşekkildir. Bunlarda, mektebdan çıkmış olan çocuklara mahsus olarak gerek hükûmetin gayretiyle gerek teşebbüs-i şahsî neticesiyle te'sîs edilen gece dersleri, konferanslar, eğlenceli dersler, kütübhâneler olub terbiye-i milliyyeye hizmeti fevka'l-âdedir. Bu avâmil kışla zamânına kadar te'sîrâtını icrâ etmelidir; kışla zamanı yani “asker hayâtı” idâre-i meşrûtanın mecburi mekteb-i âlîsi makamındadır; orada göreceği ders itâat ve metânet, muhabbet-i vatan ve millet ve mekteb derslerinin tac mezhebi addedilmelidir.

Askerlik vazifesini ikmâlden sonra bile vazife-i terbiye bitmiş sayılmaz; zâten insan her gün, tecrübe gördükçe terbiyesini tezyîd ediyor, demektir; muharririnden birisi “terbiye mâdâme'l-hayât devâm edecek bir fa'âliyetdir” demiştir. Binâenaleyh âdât, matbu'ât, kavânîn, münâsebât beyne'l-milel, cümlesi terbiye-i muhîtaya te'sîr eden avâmil-i müstemirredendir.

(s.25)**8-** Mektebin te'sîrat-ı hasenesi, âileden sonra olması yani ikinci dereceye gelmesiyle ehemmiyeti tenâkus etmez. Fi'l-vâki' yalnız mekteb her şeyi, her ihtiyâc terbiyeyi tatmın ve te'mîn eylemez; fakat mektebsiz dahi hiçbir neticeye vâsıl olmak gayr-i mümkündür. Mektebin rolu, çocuğu âilesinin dest-i şefkatinden tesellüm edib millet ve memleketin ağûş-i hamîyyetine teslim eylemektir. Ancak teslimden evvel o çocuğun havâss-ı tefekkürüye ve faâliyesinin inkişâfına çalışmak, onu “hür bir insan” kılmak şarttır. Mektebin bu bâbdaki vazifesi hem karışık, hem müşkildir; zîrâ insanı gerek şahsı için, gerek cem'îyyet için terbiye etmek ile muvazzafdır. Şahsiyyetin inkişâfına hizmet ile berâber, diğer şahsiyyetlerin menâfi'i dahi nazar-ı i'tibâre

alınarak adâlete mübtenî bir kâ'ide-i âdile-i tekâbüle istinâden, teşrîk-i menâfi' ve te'âvün lüzûmunu anlatması lâımdır. Mekteb terbiyesinin arzusu insânı, kuvve-i ve havâss-ı mahsûsasını tevsî' etmek suretiyle menzil-i saâdete îsâl etmek ise de, her birimizin sa'âdeti ancak umûmun saâdetine menûl olduğu ve esâs-ı saâdet ancak umûmun teşrîk-i teşebbüsât ve faâliyetiyle mümkün olacağı hakikatı çocukların zihinlerine iyice yerleşdirilmelidir.

Çocuklara bu hürriyet ve intizâm derslerini verebilmek için ulûm ve funûnun kavâ'id-i kifâyet etmez. Usûl-i terbiye mi'allimden, (s.26) nezâket, nüfuz-i nazar, sabır, metânet gibi hasâilin mevcûdiyyetini talep eder. Her çocuğun isti'dâdı, sevk-ı tabî'îsi, meyl ve inhimâki neye ma'tuf olduğunu anlayabilmesi ve îcâbında tefe'ül eylemesi büyük bir dikkat-i sarf ve bâ husûs çocuğa karşı derin bir muhabbet ve şefkat perverde eylemesi vâcibdir.

Evet! Mu'allim için daha büyük bir şeref mutasavver midir? Etfâl-i vatânı sevmek, havâss-ı akliyesini tevsî', irâdet ve metânetini takviye, fikir ve zekâsını tenvîr etmek ve'l-hâsıl onu, bu asır terakkiye lâyık bir Osmanlı kılmak ne âlî, ne necib bir hizmettir!

1.2.1. Hülâsa

(s.27) 1- Pedagoji yani ilm-i tadrîs ve ta'lîm-i etfâl ile terbiye kelimelerinin ifhâm ettikleri ma'nâlar beyninde fark vardır; birincisi kavâ'id-i nazariyyeyi gösterir; terbiye ise o kavâ'idin tatbikini ifhâm eder.

2-Terbiyenin maksûdu insanı gerek “şahsen” ve gerek “vücûd-i ictimâ'î” noktasından ihtiyâcâtını te'mîne muktedir bir hâle getirmektir. Terbiye-i ictimâ'iyede “âile” nin rolü pek mühim olduğundan erkek ve kız çocuklara vezâif-i âile iyice anladılmalıdır. Gâye-i milliye Osmanlılık olduğü gösterilerek onun i'lâmı şerefine hasr-ı gayret arzusunu kalblerde uyandırmak vâcibdir. İdâre-i meşrûta efrâdına âid terbiye-i siyâsiyeyi unutmamak icab edeceği gibi diğerk akvâm ve milele karşı bir hiss-i muhabbet ve uhüvvetin uyandırılması elzemdir.

3- O halde pedagojinin kavâ'id-i tabî'atıyla üçe münkasimdir. Terbiye bedeniye, terbiye-i fikriye, terbiye-i hissiye ve irâdiye yani terbiye-i ahlâkiyyedir. Pedagojinin kavâ'id-i sırf mütâlâ'ât-ı mantikiyyeye müstenid değildir; ulûm ve fûnûnun kavaid-i ma'lûmesine istinâd eder, Anatomi ve Hıfzu's-sıhhanın (s.28) kavâ'idinden fevka'l-âde müstefid olur; terbiye-i fikriye ve hissiyesi için psikolojiden isti'âne etmedikçe hiçbir şey'e muvaffak olamaz. Târih ve ilm-i ictima'î dahi terbiye-i ahlâkiyyesine çok hizmet eder; binâen aleyh pedagojinin bir kıymet-i ilmiyyesi vardır.

4-Bu kavâ'id-i fenniyeden istihrac edilen birinci esas "tabiat-ı sabâvetin" muhtelif olub her çocukda aynı isti'dâdlar mevcut olmadığı ve binâen aleyh mu'allim bi'l-cümle talebeler için aynı usûl ve tarzı isti'mâl edemeyeceği ve "tabî'at-i etfâl" noktasında pedagoji kavâ'idinin kat'ı olamayacağı husûsudur.

5- Proğramlar mu'allimin vazifesini ziyâdesiyle teshîl eder; proğramların hîn-i tanzîminde dimağları ma'lûmât depozitosu kılmak gâye ittihâz olunmalıdır.

Kesret-i tedrîsatla çocukların beden tefeyyüzüne mâni' olmamak ve tedrîsat-ı ibtidâ'iyede fazla ve hayât-ı ameliyede hizmeti olmayacak ma'lûmât-ı umûmiyeden ihtirâz etmek şarttır. Ma'lûmât mahdûd olacak ise de ma'lûmâtını vakit ve isti'dâdı müsâ'id ise, tevsî' edebilmek iktidâr ve vesâ'iti bahş edilmelidir. Tenkîd nedir, nasıl dikkat edilir; hakikat nasıl aranılır gösterilmeli; delîl olmadıkça hiçbir şeye inanmaması lüzûmu anladılmalı. Mu'allim, kulûb-i etfâlde hakikat, adâlet ve letâfete karşı bir hiss-i muhabbet uyandırmalıdır.

6- Bu hakâ'ik yalnız erkek çocuklara munhasır değildir; etfâl-i (s.29) inâs pedagojinin himâyesine erkekler kadar muhtâc ve müstehakdır; zîrâ insâniyet-i müstakbeleyi ihzâr edecek olan kadınlardır.

Ancak kadınların terbiyesinde husûsiyet ahvâllerinin nazar-ı dikkatinden dûr tutulması dahi lâzımdır.

7-Bundan anlaşılıyor ki terbiye ve vazifesi yalnız mekteblere muhavvel değildir; en büyük âmil âiledir; zîrâ çocuk hayâtının kısm-ı azamını âilenin ağıuş-i şefkat ve terbiyesinde geçirir. "terbiye-i ba'de'l-mekteb" yani gece dersleri,

konferanslar, eğlenceli kütüphâneler dahi terbiye-i milliyeye ziyâdesiyle hizmet ederler. Asker hayâtı yani kışla âlemi idâre-i meşrûtanın mecbûrî mekteb-i âlîsi makâmındadır; demek isteriz ki kışlalar o hâle ve dereceye ifrâğ edilmelidir.

8-Âileden sonra gelmekle mektebin ehemmiyeti tenâkuz etmez. Mektebin rolü çocuğu âilenin elinden alıp millete teslim etmektir; teslim etmeden evvel onu hür, ma'lûmâtlı, bütün havâssı münkeşif bir adam kılmağa çalışacaktır. Çocuğa saâdet-i şahsiyye ancak umûmun saâdetiyle kâim olduğu hakîkkati, bir hakikat-i mutallaka olduğunu öğredecektir.

1.3. BİRİNCİ BÂB (KISM-I NAZARÎ)

1.3.1. Birinci Fasl

1.3.1.1. Terbiye-i Bedeniyye

(s.30) 1-Terbiye-i bedeniyyenin iki hedefi vardır: muhâfaza; inkişâf. Çocuğun bedeni, ma'lûmât-ı sıhhiyyeye müstenid bir şefkat-ı mahsûsa ile muhâfaza edilmezse, helâki hemân muhakkaktır. Çocuk büyümeye başladı mı? Te'mîn-i inkişâf ve muhâfazası için, bi'z-zât kendisi dikkat eder; kânun-ı tabiatca her kuvvetin büyümeye meyli olduğundan, insân, muhâfazasına me'mûr olduğu vücûdunun inkişâfını arzu eyler. Mu'allim, mektebde, vücûdunun neşv ü nemâsını tatmîn edecek esbâb ve ma'lûmâtı çocuğa vermeye mecbûrdur; vücûdun sûret-i muntazamada inkişâfını ve sıhhat-i bedeniyyenin hüsn-i muhâfazasını te'mîn edecek kavâ'idin hey'et-i umûmiyesi Hıfzu's-sıhha unvânını hâiz olub bedene metânet ve letâfet vermek maksadıyla muntazam, tedricî ta'lîmât-i bedeniyye "jimnastik" (s.31) nâmı verilmiştir. Buna mukâbil olarak biz de "idman" kelimesi kullanılmağa gayret edilmektedir.

2-Menâfi'-i şahsiyyesi noktasından, Hıfzu's-sıhha ile terbiye-i bedeniyyenin insan için ne kadar mübhem olduğunu isbâta lüzûm yoktur. Hangi meslekde bulunursa bulunsun, insan sıhhate ve kuvvete muhtâcdır. İşler var ki; kulların kuvvetiyle yapılır; öyleleri var ki, bazı havâssın ta'lîmiyle, meselâ nazarın kuvvetli olmasıyla, hâsıl olur. Vazifesi zihnen çalışmaktan ibâret olan insanların, kesret-i meşâğılden ihtirâz ve işini kemâliyle îfâ edebilmesi için dimâğını takviye etmesi lâzımdır.

Vücudu takviye eden idmânlar birçok hastalıktan insanı kurtardığı gibi faaliyetini teksîr eder; teşebbüsâtını artırır; hayâta karşı daha şen ve şâtır görünür; âilesi efrâdı bundan müstefid olur; bu ta‘lîmâtın diğer bir neticesi, netice-i mühimmesi, gittikçe artmakta olan sinir hastalığına mâni‘ olmasıdır.

Kaç def‘a bir mi‘de rahatsızlığı bir mühim bir teşebbüse mâni‘ olmuştur. Hastalık sebebiyle insan haksız olur; terslik yapar, etrâfındakilerin gönüllerini, hatırlarını kırar ve bu vechile saâdetin unsur-ı esâsîsi olan muhabbet ve şefkat zâil olur.

(s.32)Evlâd-ı vatana, milletin bu müstakbel amelesine, mu‘allim, bedenin kıymet ve ehemmiyeti hakkındaki hakâ’iki iyice anlatmalıdır; Spenser’in “mücâdele-i hayâtta husûl-i muvaffakiyyetinin şart-ı esâsîsi evvelâ iyi bir hayvan olmaktır” sözünü çocuklara ezberletmelidir. Ve bu böylece onları idmanlara, jimnastiklere sevk ve teşvîk etmelidir.

3- Spenser bu kâ’ide-i külliyyeyi vaz‘ eyledikten sonra “terakkiyât-i millîyenin şart-ı esâsîsi milletin sağlam hayvanlardan mürekkebe olmasıdır” kâ’idesini ilâve etmiştir. Düşmana karşı vatani müdâfa‘a kazıyyesinden mâ‘adâ, ihtiyâc-ı ticâriye ve iktisâdiye her gün insânı fazla mikdârda gayret ve faaliyetle cebr eylemekdedir. Bundan başka terbiye-i bedeniyeye ehemmiyet-i lâyıkası verilmediğinden arkın temeli çürümekte ve milletde çürük ve muhtel vücudların kesretinden nâşi zarûret listesi tezâyüd ve mücrimler fihristi tezâ‘uf ediyor. Ta‘âyyün etmiş bir hakîkatdir ki, bir memleketde cerâim ve zarûretin teksîri esâsda, bünyeten zaif ve alîl efrâdın çokluğundan münba‘isdir. Bu hakîkat bütün çıplaklığıyla, memleketimizde ayân oluyor; memâlik-i vesî‘a-i Osmaniyede mütemekkin milel-i muhtelifenin cümlesi dinc kavi, sağılâm ırklara mensub iken bedenlerine ehemmiyet vermediğinden, idmanlara nazar-ı iltifât-ı atf eylemediklerinden, cehâletlerinin kurbanı olmakda ve eski uzun boylu, sıkı semenli, kanı bol (s.33) arslan gibi insanlar yerine, cılız, zaif, nahîf vücûdlar görünmekdedir. Anadolu'nun köylerinde en ziyâde göze çarpan şey mezarlarının kesretidir. Hastalık hemen her tarafda sûret-i mütemâdiye ve müstemirrede hükümfermâ olmakda ve sebep olduğu kurbanların adedi tasavvurun fevkindedir. Meselâ Sülfat kullanılmak yüzünden kırılan evlâd-ı vatan binlerce sayılır. Görülüyor ki

herkesden ziyâde bizde terbiye-i bedeniyyeye ve Hıfz-ı Sıhhaya bir mevki'-i mümtâz ve muhterem ifrâz etmeliyiz.

Ancak kavi'yyü'l-bünye ve lâzîmü's-sıhha insanlar hükûmetlerini metîn, vatanlarını vâsi', memleketlerini ma'mûr kılabilirler. Etfâl-i memleketi dâimâ jimnastik ile terbiye etmiş olan Yunan-ı kadîmin terakkıyyât-ı hayret-bahşâsı bu hakîkatın te'yîdine misâl olmak üzere getirilir. Tam ve mükemmel bir adamı tavsîf için onun “güzel ve iyi” olduğunu söylerler ve güzellik esâsı vücûdun kavî, sıhhatin sağlam olmasına menût bulunduğunu “ve güzel” olmayı ve yani terbiye-i bedeniyyeyi “iyi” olmakdan yani terbiye-i fikriyye ve ahlâkıyyeden evvel gösterildiği düşünülürse Yunân-ı kadîm terakkıyyâtının sebeb-i vesâiki terbiye-i bedeniyyeye verdikleri ehemmiyetden ileri geldiğini söylemek lâzım gelecektir.

4- Bundan sarâhaten anlaşılıyor ki terbiye-i bedeniyyenin, ilm-i ahlâkla münâsebet-i kaviyyesi vardır. Ahlâk-ı şahsiyyesi noktasından, (s.34) vücûdunu gözetmeyen, bi'l-cümle kuvvâsının inkişâfına çalışmayan bir adam insanlığa yakışmayacak bir hareketde bulunmuş olur. Ahlâk-ı ictimâ'îyye noktasından dahi terbiye-i bedeniyyeye ehemmiyet vermek lüzûmu âşikârdır. Zîrâ saâdet-i umûmiye, umûmun fi'liyle hâsıl olduğundan, bu saâdetden bi hakkın hisse-mend istifâde olabilmek için bu maksad uğrunda sarf-ı gayret etmiş olmak meşruttur. Fakat çalışabilmesi, sıhhatinin selâmetiyle mütenâsibdir; böylece bi'l-cümle cem'iyyet, kendi nokta-i nazarından, efrâdının selâmet-i sıhhat ve âfiyetine du'âcıdır. Terbiye-i bedeniyyesine adem-i ri'âyetden dolayı sıhhati muhtel, illeti mütezâyed olan, cem'iyyetde fâ'idesiz bir uzuv kalacağından umûm karşısında mes'ûldür.

O halde mu'allim talebelere Hıfz-ı Sıhhaya, ta'lîmât-ı bedeniyyeye idmanlara dikkat ve i'tinâ eylemeleri yalnız kendi menfa'ât-i şahsiyyeleri noktasından değil cem'iyyet-i millîyenin menâfi'i nokta-i nazarından da bir lüzûm, ve lüzûmdan fazla bir vazife olduğunu öğretmelidir. Milletin sağlam ameleye, sağlam âile rüesâsına, sağlam asâkire ve'l-hâsıl mükemmel efrâda ihtiyâcı vardır. Terbiye-i bedeniyyenin ehemmiyet ve kıymeti böylece tezâhür eder; buna riâyet hem bir lüzûm hem bir fazilettir.

1.3.2. İkinci Fasl

13.2.1. Âilede terbiye-i bedeniyye

(s.35) 1-Bedeni terbiye vazifesi esâsen âileye âiddir. Bu terbiyeyi bed' edecek ve sinîn-i vefîrece tatbik edecek olan, âiledir. Mektebde talebelere verilecek Hıfz-ı Sıhha nesâihine tevîk-i hareket edilmesine dikkat ve i'tinâ edecek ve birçok def'alar vukû'a geldiği gibi, o nesâihî semeresiz bırakacak yine âiledir. Ahvâl-i rûz-merre buna delildir; zavallı çocuk hânesine avdet eyledikde, o gün mektebde mu'alliminden ta'lîm ettiği şeylerin tam aksini âilesinde görerek kimin haklı olduğunu şaşırır; böylece te'sîrât-ı mekteb ile âile te'sîrâtı beynindeki tezâd, zihn-i etfâli teşvîş eder. Bir hayât-ı sâlime ve mes'ûde i'tiyâdâtı ancak bir âile muhîtinde iktisab olunabilir. Bâ husûs terbiye-i bedeniyyede âile, mektebin zarûrî mu'ayyen ve şerîkdir. Peder ve vâlîde olacakları vakit, ifâ etmeğe mecbûr olacakları vezâifî mu'allimler çocuklara göstermelidir. Burada bu vezâifin bazılarını arz edeceğiz.

2- Zükûrdan olsun inâsdan olsun insan, yalnız kendi menâfiini gözederek vücûdlarının hüsn-i muhâfazasına, ve tekemmülüne (s.36) dikkat edecek değildir. Beşeriyet muhîtinde bir mahal ihraz edebilmesi ancak bir âile teşkilinden sonra kâbildir. Çocukların o halde "kânun ve verâsetin" esaslarına vukûf peydâ etmesi ve tevlîd edecekleri etfâl ile teşkil eyleyecekleri âilenin sıhhat ve saâdeti kendi sıhhatinin selîm veyâ muhtel olmasına menût olacağını iyice idrâk eylemesi lâzımdır.

Terbiye-i bedeniyyede, ta'kîb edilecek usûl ve kavâ'idin te'sîrâtı fevka'l-âde ise de, her halde bu terbiye, esâsen metîn ve kavî bir bünyeye tatbîk eyledikde daha iyi neticeler hâsıl olur.

Zîrâ vücûdlar gerek bedenî gerek fikrî eslâfın fezâ'il ve nekâ'isinin vârisidirler. Eger vücûd fezâile vâris olmuş ve binâen aleyh kavî ve metîn bir halde bulunursa terbiyenin vazifesi, o vücûd sâhibi olan çocuğa Hıfz-ı Sıhha kavâ'idine ri'âyet ederek vâris olduğu vücûd-i kıymetdârın muhtel olmasından muhâfaza ettirmektir; eger kânûn ve verâset hükmünce zaif, asabî veyâ alîl bir vücûda sâhib olmuş ise o çocuğa tatbîk edilecek kavâ'id tebeddül eder ve nekâ'isin ta'mîr ve tashîhine bezl-i gayret ederler. Spencer'in " Hıfzu's-sıhha kavâ'idine karşı hareket

etmek terbiye-i bedeniyyeye karşı bir cürm işlemek demektir” sözü cidden mülâhazaya lâyıktır. Tekrâr ederim, çocuk ebeveynin ve eslâfın fezâil ve nekâ’isinin mecma’ı olacak bir mahsûldür; o halde (s.37) şebâbetimizden beri, übüvvet-i müstakilleminin vezâifini düşünmezsek insan nâmına müstehak olmadığımız gibi evlâdımıza karşı cânî sayılırız.

Kânun ve verâsetin derece-i kuvvetiyle netâyic ve haymesini çocuklara, mekteplerde, anlatmak yalnız fâideli değil, zarûrîdir; evân-ı şebâbetden beri, her hareketinin yalnız kendi hayâtında değil, müstakbeldeki evlâdının ömürlerinde bile bir iz bırakacağını çocuklara düşündürmeliyiz.

Böylece gençlikte, mantıka karşı hareketden ictinâb edecektir. Bütün ömrünce bedbahtîsine sebep olacak hastalıklar merkezi olan meş’ûm mahallere müdâvim olamayacağı gibi cüğerini yakmakla berâber ahlâkını ve bâ husûs metânetini mahv eden canı müskiratı isti’mâlden istinkâf edecektir.

Vakti böylece geçireceklerine fâideli ve sıhhatli eğlencelerini arayacak ve gezintilere ve (süpûr)lere ehemmiyet verecektir, böylece vücûdun istirâhatını te’mîn etmekle beraber o vücûdun çevikliğini te’mîn ederler. Bu sûretle vücûdu hüsn-i muhâfaza etmekle kendi vicdânı karşısında müsterih olacağı gibi kemâl-i itmi’nânla güzel ve dinç çocuklara mâlik olacak bir âile teşkiline cesâret edebilecektir.

Kızların dahi vâlidinin vazifeleriyle imtizâc etmeleri matlûbdur. Güzelleşmek bahânesiyle vücûdunun sıhhatini ihlâlâ müsâ’ade etmemeliyiz; (s.38) Bu, hem vücûduna karşı hakâret, hem evlâd-ı müstakbelesi için bir zarar-ı fâhiş teşkîl eder. Vücûdunun sıhhati, rûhunun rikkatı sinesinde götüreceği çocuğa te’sîr edeceği için dâimâ nezâket ve rikkat-i rûhiyyesini okşayacak âhenk-nüvâz eğlencelere alışdırmalıyız.

3-Çocuğun, hemen tevlîdinin ilk günlerinden biri bazı i’tiyâdât edinmesine çalışmak vâlidinin birinci vazifesidir: Zîrâ tevellüdünden beri iktisâb edilecek bir i’tiyâd-ı tabî’at tabî’at-i sâniye hükmüne gireceğinden çocuk ondan sühûletle vazgeçmez; bu i’tiyâdât-ı hayât-ı sıhhiyyeye âid olmalıdır. Meselâ gelişi güzel

emzirmemek [emzirmemek] îcab eder; onu muntazam suretde günde dört yâ beş def'a emzirmek sûretiyle mi' desini bir fa'aliyet-i muntazamaya mecbûr etmiş oluruz.

Bağırmakda olan bir çocuğu susdurmak için sinisini ağzına yapışdırmak bir vâlidenin fazla şefkatine delil olmakdan ziyâde sabırsızlıklarına ve muhâkemesizliklerine delildir. Pek sıkı sargılar içinde bir mumya gibi sıkılamakda dahi ma'na yoktur. Zîrâ bu harekâtına mâni' olur, ve bünyenin tenemmüvüne müsâade etmez.

Jean jack Rousseau bu usûle karşı kemâl-i şiddetle idâre-i kelâm etmiştir. Çocuğa edinecek en büyük ve en fâideli i'tiyâd her gün bir banyo aldırmağıdır. Atıyyesinin kıymetini takdir eder ve sıhhatin esâsı olan "tahâret" (s.39) bir ihtiyac hâline girer. Çocuk büyüdükce, ebeveynleri kendisine sabah tuvâletinin lüzûmu, vücûdunu hüsn-i muhâfaza için ri'ayet edeceği ihtiyatları ve'l-hâsıl mezheb sıhhatin âdât, merâsimini öğretmelidir; fazilet-i ahlâkıyyenin bir kısmı, Hıfz-ı Sıhha ve tahârete ri'ayet etmek demek olduğunu anlatmalıyız.

4-Bu efkârı, bu prensipleri çocukların zihinlerine iyice yerleştirebilmek için mutlakâ aynı âile efrâdının aynı sûretle hareket etmesine yani küçük çocukların iyi misaller önünde bulundurulmasına menûttur. Ebeveyn ve sâir efrâd-ı âile emr ettikleri âdet ve merâsime, tedbîr ve ihtiyâta kendileri de riâyet etmelidir; daha doğrusu ancak bi'z-zât kendilerinin riâyet ettikleri fezâilî, çocuklara telkîn edebilirler. Fi'l-hakîka işlerine erken gitmeye mecbûr olan bazı âciz amele ile küçük dükkâncılar için sabah tuvaletini yapmak, banyosunu almak ve sâir vezâif-i tahâreti îfâ etmek iyice müşkildir. Fakat âilesinin menfaati kendilerine bu cesareti bahş edecektir. Ta'tîl veistirâhat günlerinden istifâde ederek efrâd-ı âilesi ile mesîrelere, yeşilliklere, havadar yerlere gidib tenezzüh etmek etfâle kazandırılacak en iyi i'tiyâdlardandır.

Âile âleminde vâlidenin rolü hakkında ısrâr etmek lâzımdır; çocukların terbiye-i fikriyye ve ahlâkıyyesi husûsunda vâlidenin hizmeti (s.40) pek büyük olabilirse de terbiye-i bedeniyedeki hizmetinin derecesi fevka'l-haddır. Mini minisini sütüyle kanıyla iâşe eyledikten sonra birçok vezâifi vardır. Onu dâimâ temiz tutmak, mevsimlerine göre ve kendi kudretleri nisbetinde et'imesini ihzâr eylemek her vâlidenin düşüneceği noktalardır. Bunlar ehemmiyetsiz şeyler zan olunur. Halbûki tam

bir adam bu takayyüdat sâyesinde oraya gelir. Sonra, oğlu şebâbete dâhil oldukda, hânesindeki tahâreti ve orada görecekları safâlı manzaralar sâyesinde onu elden geldiği kadar çok müddet hânede alıkoyarak ve böyle sıhhatini ihlâl edebilecek birçok yolsuzluklardan kurtaracaktır. Kızlara “ hâne sâhibesine” yakışacak ma‘lûmâtı tadrîs etmemek, saâdet-i âileye te’sîri olacağını söylemek lâzımdır; Kisenufunun (Xenophon) nazarında bir hâneye girildikde her şeyi temiz, muntazam görmek, bir güzel tiyatro görmeye müraccehdır; hânesini handeli bir âşiyâne-i saâdet hâline ifrâğ edebilen bir kadın diğer kadınların nazar-ı gıbtasını câlib pahalı ve süslü elbiseler ile kesb-i iftihâr eden hanımlara pek çok tercîh olunmaya şâyandır. Hâneler dâhilinde hâkim ve müdür-i umûr olacak kızlarımıza mekteblerde iken bu vezâîfî öğretmek şarttır.

1.3.3. Üçüncü Fasl

1.3.3.1. Mektebde Terbiye-i Bedeniye

(s.41) 1-Terbiye-i bedeniye, âileden sonra, mektebde devâm edilir; Mektebin bu babda ki rolü dahi ehemmiyetsiz değildir. Terbiye-i bedeniyyeyi, birincisi Hıfzu's-sıhha ve diğeri jimnastik nâmıyla ikiye taksim ve birinci kısmın tatbîki esâsen âileye âid olduğunu addeylesek, ikincisi hemen kâmilten mektebe âid bir vazife olacaktır. Hıfzu's-sıhha'da bile, mekteb-i fennin kavâid-i nazariyyesini tadrîs ile hizmet etmekten geri kalmaz; hattâ mekteb dâhilinde o kavâ'idin tatbîkine satr-ı gayret eyler. Birçok âileler yâ cehâletden yâ ihmâlden dolayı mektebin gösterdiği kavâ'id-i Hıfzu's-sıhhaya âdem-i ri'âyetde musırr bulunduklarından o âilelerin çocukları günde altı saati mektebde geçirmekle âdetâ devre-i tedâvî geçirmiş olurlar. Mâ ba'dü hayatlarında, bâ husûs bir âile teşkîl edecekleri esnâda, mektebde tatbîk ve tadrîs olunan kavâ'id-i Hıfzu's-sıhhayî tahattur edecekleri ümid edilebilir. Mektebin terbiye-i bedeniye husûsunda ki vezâîfî şu üç kelime ile (s.41) telhis olunur. Izrâr etmemek, ıslâh etmek, tevsî' eylemek. (Izrâr etmemek) kelimeleri tuhaf geliyor! Hâlbuki nice mektebler vardır ki, kavâ'id-i Hıfz-ı Sıhhaya hiç riâyet edilmeksizin inşâ eyledikleri için, oralarda imrâr-ı hayât eden çocukları cidden ızrâr eder. Binâenaleyh mu'allim, bir def'a mektebin sıhhat-i umûmiyesini, sonra dahi talebelerin sıhhat-i şahsiyyesini nazar-ı i'tibâre alması lâzımdır. Zîrâ odaların havadar olması, güneşe doğru inşâ edilmiş

olması ne kadar müfid ise talebelerin cümlesi için ayrıca takdîrâtta bulunmak dahi elzemdir. Kuvvetli talebelerin kuvvetini tezyîde çalışacağı gibi cılız, zaif şâkirdlerin zâwf ve aczlerinin ıslâhına gayret eylemelidir. Zâten gittikçe mu'allim-i tabîbin mu'âvini olacaktır. Hıfz-ı Sıhha derslerinden sonra, jimnastik bünyeyi takviyeye yaramış olacaktır,

2- Mürebbînin dikkat ve i'tinâsı tâ mektebin inşasından beri sarfa ibtidâr etmelidir. En evvel arsanın ve nezâretin ehemmiyeti takdir olursa gerekdir. Mekteb binâsının mahall-i münâsibde bulunması sıhhatinin nısfını te'mîn etmiş olur; bataklıklar, ufûnet neşr eden, süprüntülü mahallerden, pis mahallerden, şamatalı fabrikalardan, tozu toprağı çok yerlerden uzak bulunmasına dikkat edilecektir. Kabil olsa, (s.43) mektebin şehir hâricinde, yeşillikler ortasında, kemâl-i gurûr ve ihtişâm ile baş kaldırmasını görmek ahass-ı âmâldir.. Amerika'da ta'kîb edilen usûle göre her tarafı bağçe ile muhât olmayan bir mekteb görülmez. Sonra, geniş, müferreh, güneşli havlılar bulunmalıdır; çocuklar orada istedikleri gibi koşsunlar, istedikleri gibi oynasınlar. Mekâtib-i ibtidâiyemizde ekseriyâ havlı mahalli yâ hiç yokdur ve yâhud varsa pek dar ve gayr-i sıhhîdir. Yağmurlu günlerde oyunlara müsaade edilebilecek mestûr bir mahall-i mahsûsun havlide mevcut bulunması da matlûbdur.

Mu'allim yalnız bu cihetlere dikkat etmekle iktifâ etmeyüb şâkirdlerinin sıhhati kendi indinde, ebeveynlerin nazarındaki kıymat ve ehemmiyeti hâiz olması ve hattâ meselâ abdesthânelerin dershânelerden uzak bulunmaları ve her gün muntazaman temizlenmesi ve yaz günleri tebhîr edilmesi gibi küçük ve zelîl görülecek ve fakat çocukların sıhhat-i kıymetdârına te'alluku bulunduğu cihetle nazar-ı bî kaydı ile görülemeyecek olan ahvâl ile mütevaggıl bulunması vazifesinin kudsiyyetini anlamış olan bir mu'allim için mûcib-i şân ve şeref addedilecektir.

3- Şimdi biraz da dershânelerden bahs edelim. Orası (s.44) mu'allimin merkezi, pâyitahtı olduğu cihetle, mehâret ve cehâleti mu'allimin saâdet ve ya bedbahtîsine sebep olur. Fakat muktedir bir mu'allim âdî dershâneden iyice istifâde edebileceği halde, mühmel diğeri en mükemmel bir dershâneden istifâde edemez. Sıhhiyyûnun gönlünü hoş etmek için dershânelerin dört metre irtifâ'ında ve o odada oturacak şâkirdânının mikdârına göre her biri için bir buçuk metre mürabba'ı vüs'atında

bulunması vâcibdir. Saf havanın, sıhhatin üssü'l-esâsı olduğunu söylemek âdî ve mübtezel bir hakikâti tekrâr etmek demektir. O halde pencerelerin geniş ve sühûletle açılabilmesi iyidir. Hava ne kadar çok olursa ise olsun teneffüs zamanlarında pencerelerin açık kalması meşrûr olduktan mâadâ, hava müsaid olduğu vakitlerde talebelerin dersde iken bile pencerelerin kapadılmaması müreccahdır. Hedef ve gâyemiz: dersler kalb ve zekânın inkişâfına hizmet eylediği esnâda ciyâdet-i hava ciğerleri çatlatsın!

Hava ile berâber ziyâ dahi girmiş olur; ziyâ, şevk ve meserret îrâs eder. Ziyâ, selâmet-i vücûdu okşar; en mü'essir ve en müfid âlet-i tebhîr güneşdir. Güneşin altın ışıkları; sıcak okları mikrobları öldürür. Fakat bununla berâber şâkirdlerin pencerelere karşı bulunmamasına muallim dikkat etmelidir. Zîrâ nûr-i şems önden (s.45) geldikce, talebe ziyâyı soldan kabûl edecek bir vaziyette oturacaklardır. Bazı yerlerde, yağmurlu havalarda gündüzleri ve leylî mekteplerde geceleri lambalara mürâcaat lüzûmu hissedebilir; o vakit mu'allimin vazifesi, bol ve çok şevk husûle getirmektir. Zîrâ mekteb hiçbir vakit kasîrû'l-basar adamlar yetiştirmemelidir.

Kış mevsiminde dershânelerin teshîni ciheti câlib-i dikkatdir. Bürûdetin şiddet ve te'siri sıhhat-i umumiyyeye dokunacağı gibi zekâvetin ataletine bâdi olarak şâkirdânın derslerden istifâde etmemesine sebep olur; fakat bunu düşünerek dershâneyi lüzûmundan fazla ısıtmanın zararı vardır; zekâvet, yine ağırlaşır ve teneffüs zamânında, dışâriya çıkacağı vakit, çocuk bürûdeti daha ziyâde hisseder. Dershanelerin harâreti on beş derecede bulundurulmalıdır. Sobaların sıhhî olmasına, ve ince saçlarla muhât olanlardan bulunmamasına ve'l-hâsıl hâmis-i fahmin oda dâhilinde intişârına mahal vermemeye i'tinâ etmek, ve sobanın üzerinde, su ile dolu bir kab vaz' eylemek sûretiyle, dershânenede ki havanın kupkuru kesilmesine müsâade eylememek, bu babda ittihâz edilecek tedâbîr cümlesindendir.

Dershânenin tahâret-i umûmiyyesine gelince, mikrobların menba' ve merkezi olan tozlar aleyhine i'lân-ı harb eylemek şarttır. (s.46) Sıralar her gün bezlerle yıkanmalı; taki tozlar kalkmasın. Duvarlar yağlı boyalarla boyanmış olması, yıkanmasını teshîl ettiği gibi tozları dahi kolaylıkla alıkomaz. Bu, kâbil olmadığı halde senede bir veyâ iki def'a kireçle tathîri mûcib-i istifâdedir. Ve'l-hâsıl dershânelerin

sıhî olmasına ol derece dikkat eylemek şarttır ki Hıfz-ı Sıhhanın bir ma‘bed-i nûrânî ve meserret-i âverî olsun’ talebe dershânesine memnûniyyetle gelib oraya gireceği vakit bir hiss-i hürmet kalbini doldursun. Mu‘allim daha ağzını açıb bir söz söylemeden ol şâkird etrâfına bir göz gezdirmekle bir ders-i tahâret ve haysiyyet alsın!

4-mektebin vazifesi çocukların fikirlerini, bünyelerini, ta‘lîm eylemek iken, bazen usûlsüzlüklerden dolayı, bir hüsn-i netîce hâsıl olmuyor. Sıraların Hıfz-ı Sıhhaya muvâfık sûretde ihzâr olunamadığından birçok şâkirdler kanburlaşıyor; amûd-i fakrîsi muhtel oluyor; başı sağa sola mâil olub kalıyor. Eğer bu cihetlerde dikkat edilmeyecek olursa dershânenin tahâret-i umûmiyesi hakkında söylediğimiz sözlerin cümlesi câlib-i hande ve istihzadır. Çocukların oturacakları sıralar bir veyâ iki kişilik olması, önü kapalı ve mâ‘il bir çekmeyi, arkası dahi dayanacak yeri, (s.47) ve iki kolunu îcâbında ittikâ edecek koltukları bulunması çok fâidelidir. Bunlar kavâ‘id-i umûmiyyedendir; kavâ‘id-i husûsiyyeye gelince, talebeler sıralar için hazırlanmayıb, sıraların şâkirdler için ihzâr eylediğini düşünmek îcab eder; biânenaleyh bir dershâne sıraların cümlesi aynı şekilde ve irtifa‘da bulunmasından hâsıl olacak letâfet-i manzaradan vaz geçib uzun, orta, kısa boylu talebelere yarayacak sıralar bulundurulmalıdır. Uzun boylu bir şâkirdi kısa boylu diğerrinin yanında oturtmak mantığa muğâyirdir; birisi ayaklarını tabanda ve yahud sıranın önündeki tahtaya ittikâ edebileceği halde diğeri ayaklarını hiçbir yerde istinâd ettirmeyib mu‘allakda bırakmağa mecbûr olur ki ayaklarının fâidesiz yere yorulmasına mahall verir. Artık talebeler, iktidârlarına göre oturtulmayub, evvelâ bünyelerine, sâniyen kuvve-i sâmi‘a ve basariyyelerine göre itti‘âd edilmelidir; kulağı ağırca, gözleri zaif bir talebe daha ilerideki sıralarda oturmalıdır.

Mekteb kenarlarının dahi bu bâbda az çok rolü bulunduğundan bunlar hakkında bir iki söz söylemek fâideli olur. Ders kitaplarının kâğıdı beyaz olmakdan ziyâde biraz renkli olması, siyah mürekkeble basılmış hurûfâtı daha sühûletle okunmasına hizmet eder, hurûfât kalınca ve satırlar genişce olmasına dikkat olunmalıdır: talebe, bâ husûs (s.48) kış geceleri, lambanın mütezelzil ve müteharrik şu‘lesi altında, gözlerini yakmamalıdır. Yirmi beş santimetre bu‘diyyetinde kolaylıkla okuyabilmelidir; bu hem gözlerini muhafaza eder; hem kanburlaşmalarına mahall bırakmaz.

5- Mektebin, dershânenin hey'et-i umûmiyesince hâiz-i ehemmiyet olan cihetleri tedkîk ettikten sonra, her bir talebenin, ayrı ayrı ri'âyet etmesi îcab eden kavâ'id- sıhhiyyeye dâir bazı mütâlaatı bast edeceğiz.

Temiz, mütebessim, muntazam dershâneye, kirli, yıkanmamış bir çocuğun hakk-ı duhûlü olamaz. Mu'allim her talebeyi, sabahleyin dershâneye duhûlünde nazar-ı teftîşinden geçirmek, kulakları, ağzı, elleri, sabahları taranmış olup olmadığını anlamak isteyecektir; dershâneye girmek hakkını iktisab için ona lâıyk olmak lüzûmunu şâkird anlasın; mektebden akşam çıkacağı vakit aynı mu'âyenenin kâ'idesi çokdur. Şâkird, yalnız dershâneye girmek için tahâretin lüzûmuna kâni' olmayub, bütün gün temiz kalmak mecbûriyetini derk eylemelidir. Eğer, oyunlarda kirlenirse (bunda hiçbir mahzûr yokdur), iyice yıkanması îcab edecektir. Böylece şâkirdler, suya karşı bir hiss-i meftuniyet (s.49) ilkâ olunur. Me'ârif bûdcesi- bâ husûs ana mektepleriyle ibtidâî mekteplerine mahsûs bûdce- cidden terakkî etmeye azm etmiş bir millete yakışacak derecede tevsî' edilirse, mekteplerde her talebe için bir (lavabo) yani yıkanacak mahall ile muntazaman tebeddül edecek peşgirler bulundurulması aksâ-yı emeldir. Bütün vücûdun tahâreti de meşrû ve bu ise istihmâm ile kâbil olduğundan leyli mekteplerde nâmuslu mubsırların taht-ı nezâretinde, ayda iki def'a istihmâmılarına i'tinâ eylemek vazifedir; bu vazife, nehârî talebeler için, âilelere âiddir. Temiz bir vücûd, pâk bir rûhun ma'bed-i makbûlü ve müstehakkıdır.

6-şâkirdin sıhhat-ı şahsiyyesi bâbında mu'allimin nazar-ı dikkatine arz edilecek bazı noktalar daha vâridir: telebbüsü, i'âşesi, ihtiyâcat-ı tabî'yyesi, teneffüs-i zamanları gibi husûslar mu'allim-i mektebin dikkat-i müşfikasını celbe lâıykdır. Telebbüs husûsunda iki ciheti te'mîn etmelidir: evvelâ mektebde kundura, şemsiye, palto, atkı ve elbiselerin muhâfazasına mahsûs bir dâire bulunmalıdır. Çocuklar, bâ husûs kış zamanlarında, paltolarını, ceketlerini orada bırakıb dershâneye girecektir. Bunlarla berâber girse teneffüs-i zamanları için çıkdığında iyi bürûdete ma'rûz kalıb türlü türlü hastalıklara dûçâr olur; mahall-i mahsûsunda her talebe için bir dolab yâ hiç olmazsa bir askı (s.50) bulunması ve böylece elbiselerini diğer refiklerinin evvelce asdığı yere ta'lik eylemesi, hastalıkların sirâyetine mâni' olacak bir tedbîrdir. Telebbüs husûsunda mu'allimin dikkat ve nezâret edecek ikinci cihet şâkirdân arasında ve

başlıca, ana mekteblerindeki mini miniler beyninde, kemâl-i hulûs ile cârî olduğu üzere, mendillerini mübâdeleye hiç müsâade etmemesidir. Bu da sirâyet-i emrâza pek hâdimdir.

Ma'îşet husûsunda söylenecek söz, leylî mekteblerinde -- ki mektebde yerler -- verilen yemeklerin sağlam ve sıhhî olmasına ve hiç olmazsa ta'âmda bir sıcak tabak bulunmasına dikkat edilse becâdır.

Bazı çocuklar, dershânedan hârice çıkmak ve böylece birkaç dakîka mu'allimin nazar-ı teftîşinden dûr bulunmak maksadıyla, ihtiyâcat-ı tabîyyelerini def' edeceklerini vesîle ittihâz ederler. Bazı mi'de bozuklukları vesâir ilel ve emtâz müstesnâ olduğu halde, şâkirdânın arada bir, dershânedan dışarı çıkmalarını tecvîz etmek intizâm-i dîrûse hâlel getireceğinden bu ihtiyâcâtı vesîle ittihâz etmek isteyen talebeye müsâade verilmemek, bunlara teneffüs zamanlarında ihtiyatlı davranmasına alışdırmak vâcibdir.

Teneffüs zamanlarının ehemmiyeti ve fâidesi hakkında beyân-ı mütâlâa etmek fazladır; çocukların bağırmaya, koşmaya, oynamaya olan ihtiyacları ta'ayyüş ve telebbüse olan lüzûmları kadardır.

(s.51)Binâenaleyh bazı şâkirdânı, cezâ olarak teneffüsten mahrûm kılmak ma'kûl olamaz; sıhhate karşı bir tedbîrdir; daha ma'kûl teneffüse çıkartmak, fakat rûfekâsıyla berâber ve oynamasına müsâade kılmamaktır. Böylece hem tebdîl-i hevâ ile tâze müvellidü'l-humûzadan müstefid, hem refîklerinin oyunlarına adem-i iştirâk ile cezânın acısını daha ziyade his etmiş olur.

7-Bu fıkradan söyleyecek sözümüz yalnız kesret-i meşâğıl meselesine munhasırdır. Bazı ebeveynin isti'câli, bazı mu'allimlerin kendi şân ve şerefini, talebenin sıhhat ve saâdetine tercîh eylemesi yüzünden zavallı çocukları sinlerinin, bünyelerinin, zekâlarının mütehammil olamayacak derecede, iştigâlât-ı fikriye ve zihniye yükleri altında eziyorlar. Bu tabî'î a'zâ-yı beden neşv-ü tenemmüvüne mâni'dir. Bir vücûd lüzûmundan fazla i'âşe edilmemelidir; i'tidâl ve hatt-ı vüstâyâ ri'âyet şarttır. Zâten kuvve-i zihniyyeyi kuvve-i bedeniyyeye karşı tevsî' etmek istediğimiz de tabî'at ahz-i intikâmdan geri durmaz; iltihâb-ı beyn, veyâ bir fakru'd-

dem çocuğu berbâd eder. Mes'ûliyet-i ma'neviyyesi de hem çocuğu az zamanda âlim görmek isteyen ebeveyninde, hem ebeveynin bu arzularına teba'iyet eyleyen mu'allimdedir. Mütâla'at ve iştigâlât-ı zihniyeye sarf edilecek zaman, on iki (s.52) yaşına kadar olan çocuklar için, günde yedi saatden fazla olmamak şarttır; i'âde-i kuvvet ve te'mîn-i inkişâfı için de on saat kadar uyuması lâzımdır.

Çocuklarımız bazı te'sîrât-ı ca'liye ile camekânlara vaz' edilip te'sîr-i harâret ile cebren yetiştirilecek nebâtat değildir; böyle nebâtlar dâ'imâ nâzik ve en küçük sadme ile münkesir olur. Pek küçük iken bütün kuvve-i hayâtîyelerini sarf ettirmeyelim; zaman-ı inkişâf ve şebâbında sular, gider.

1.3.4. Dördüncü Fasl

1.3.4.1. Mektebde Tabâbet

(s.53) 1- Görüldüğü üzere, usûl-i terbiyenin yeni nazariyelerince, şâkirdin şahsen hâiz olduğu hasâil ve nekâ'ısı nazar-ı tedkîkden geçirmek ve mu'allim tarafından bu tedkîkâtın netîce-i müstahsilesine göre hareket olunmak lüzûmu umûmen kabûl edilmiştir. Fakat her şâkirdin tabî'at-ı husûsiyyenin tedkîki ve ana göre ihtiyâcâtının ta'yîni vazifesi yalnız mu'allime düşmez; ve daha doğrusu bu iktidâr, mu'allimin dâire-i salâhiyet ve kifâyetinden hâricdir. Bazı şâkirdin dūçâr olduğu nekâyisi ıslâh, beden mükemmel olanların inkişâf ve tenemmüvünü te'mîn, her talebenin kuvve-i bedeniyyesine, sıhhat ve âfiyetine göre jimnastiğin kemiyyet ve keyfiyyetini ta'yîn etmek vazifesi ma'lûmat-ı mahsûsaya menû't bu da bir tabîb-i me'zûnun yed-i kifâyesine mevdû'dur. Binâenaleyh, mekâtib-i ibtidâiyyede, terbiye-i bedeniye husûsunda, mu'allim ile tabîbin refâkat-i dâimleri bulunacaktır.

Evvelce tabîbin mekâtib-i ibtidâ'iyede tefîş ve tedkîk eylediği cihet yalnız mahallin kavâ'id-i Hıfzu's-sıhhaya muvâfık ve bazı emrâz-ı sâriyeye (s.54) karşı muktezî tedâbîrin mütteiz olup olmadığından ibâret iken bu gün tabibden daha vâsi' ve daha ciddi hizmetler talep ediyoruz. Mektebe daha sık sık ziyâretler idüb her şâkirdi husûsice mu'âyene etmesi, ve dimağına ve vücûduna bir zarar îrâs etmeden, mekteb zamânını geçirmesine yardım eylemesi, ve mu'allime dahi, yed-i terbiyetine teslîm olunan bu şâkirden en müfid semereler istihsâl için rehberlik etmesi pek fâidelidir.

Her ne kadar bir çok kazâlarımızda belediye tabîbi mevcûd değil ve binâenaleyh, ahâlinin sıhhat-i umûmiyesine nezâret edecek doktor yok iken mekteb talebesini böylece mu‘âyene ettirmek kâbil olamayacağı vârid-i hâtır ise de bir şey’in adem-i mevcûdiyyeti onun adem-i lüzûmunu îmâ edemeyeceğinden bir tabîbin, mekâtib-i ibtidâ’iyyede, mu‘allimin nezdinde bir mevki‘-i muhteremi bulunduğunu söylemeyi vazife biliriz.

Fakat bizim tavsiye eylediğimiz tabâbet- ta‘bîre cevâz varsa- “tabâbet-i tadrîsiyye” dir. Yani şâkirdin her türlü ahvâl-i sıhhiyyesine müdâhale edilmeyib ancak talebenin vezâif-i vataniyyesine te‘sîr-i ciddîsi olacak husûsâtıyla iştigâl edecektir. Bunlar da, kuvve-i sem‘ ve kuvve-i basarın derecesini takviye, emrâz-ı sâriyeye dûçâr veyâ meyyâl bulunub bulunmadığını ta‘yîn eylemektir. Diğer husûslar her âilenin tabîb-i müntehabına âid olub onlara müdâhale ihtimâl ki âilelerce nazar-ı hoşnûdî ile bakılmayıverir. (s.55) Fakat ne vakitler mu‘âyene-i tıbbiye icrâ edilmelidir? Her ayda bir def‘a icrâsı makbûl ise de erbâb-ı ihtisâsın fikrinde üç ayda bir def‘a yapılması dahi kifâyet edebilir. Fakat yeni mektebe dâhil olan talebenin mutlakâ mu‘âyene-i tıbbiyyeye tâbî‘ olması meşrûttur. Mu‘allim her geldikde şâkirdânın cümlesini ayrı ayrı mu‘âyene edebilir mi? Bu da gayr-i kâbildir; şâkirdânı sathî sûretde gözden geçirerek nazar-ı dikkatini celb edecek ahvâle tesâdüf eyledikde o şâkirdi bi’t-tefrîk mu‘âyene eder; sonra her altı ayda bir çocukların siklet ve irtifâ‘ı kayd edilmesi îcâb edeceğinden bu bâbdaki rakamlar bir temennüv-i tabî‘îyi göstermez ise, onu da tedkîk eder; mu‘allimin tavsiye ve işâret edeceği şâkirdânı ayrıca mu‘âyene kılar.

2-Farkına varıldığı üzere yeni usûl terbiyenin ta‘kîb eylediği gâye, her şâkirdin ahvâl-i husûsiyesini nazar-ı i‘tibâre alarak, ona göre kendisine lâzım gelen tadrîsâtta, teşvîkatda bulunmak, tekemmül ve temennüv-i vücûdîsine hizmet eylemektedir. Binâenaleyh arada bir yapılacak mu‘âyene-i tıbbiyye esnâsında yalnız vücûdun sıhhat-i umûmiyyesi değil sâmi‘anın, basarın, hâtıranın, dikkatin kuvvetlerini de tedkîk etmek, mûcib-i fâidedir. Bu tedkîkâtın yalnız bir def‘a için hizmeti olmaz; bunları her şâkirde mahsûs tutulacak küçük (s.56) sıhhat defterlerinde kayd eylemek lâzımdır ki; talebenin inkişâfı gerek mu‘allim gerek tabîb, gerek ebeveyni tarafından günü gününe ta‘kîb edilebilsin ve meselâ bir müddetler, dikkat ve hâtıra hakkındaki notlar iyi iken

birden bire bu cihetde bir tevakkuf veyâ bir tedennî his edilirse kolaylıkla nazar-ı dikkat celb edilmiş olur ve esbâbı aranılarak çarelerine tevessül olunur. Her şâkird için mektebe girdiği günden çıkacağı güne kadar, tutulması tavsiye olunan sıhî defterin ihtivâ edeceği kısımlar, ber-vech-i âtî ihzâr edilse, maksad te'mîn edilir.

1-Aşı

..... târihinde aşılانmışdır. (muvaıfakıyyetle veyâ bilâ muvaıfakıyyet)

.....târihinde tekrâr aşılانmışdır. (muvaıfakıyyetle veyâ bilâ muvaıfakıyyet)

2—Mektebe duhûl mu'âyenesi

Târih: fî .... Sene ....

Hey'et-i umûmiye.

Boy.

Siklet .

Kuvve-i sâmi'a

Kuvve-i basar

Kasık yarığı.

Câlib-i dikkat za'îf noktalar.

(s.57)

3—Mu'âyene-i gayri-i muntazama

Hastalıktan kalkıp mektebe geldiğinde yâpılır.

Yukârıki cihetlerin cümlesi yeniden tedkîk ile berâber ne kadar müddet hasta yatıp mektebdan gaybûbet ettiğı ve ne târihden başlayıp ne târihe kadar hastalığın devam eylediğı ilâve edilmelidir.

4—Temennüv ve İnkişâf

Siklet ve irtifâ'

(lâ akall senede iki def'a yapılmalıdır)

Târih İrtifâ' Siklet Dâire-i Sadriyye

Fî

Fî

5—Ta‘lîm ve terbiye notları

(Her üç ayda hazırlanmalıdır)

Fî 132..’ den ilâ fî 132..’e kadar

Mürûr eden üç ay zarfındaki notlardır.,

Evsâf-ı ahlâkıye

Hüsn-i hareket

Faâliyet

Dikkat

Kuvve-i hâtıra

Terakkî

(s.58) **3-**Hem mektebin sıhhat-i umûmiyesi, hem şâkirdânın sıhhat-i şahsiyyesi bâbında ittihâz edilen bunca tedâbirin te’sîrsiz kalmaması için mu‘allim tarafından emrâz-ı sâriyeye karşı dâimi bir dikkat ve i’tinâ sarf edilmesi îcab eder. Emrâz-ı sâriyenin icrâ-yı harâbiyetine mâni‘ olmak için bazı hastalıklarda meselâ çiçek illetinde aşî gibi tedâbir-i mâni‘a mevcûd ise, diğer hastalıklarda bu gibi tedâbir ittihâz edilemediğinden bazı şâkirdlerin nâ mizâclığı tezâhür ettikde hemen sirâyete müsta‘id ve maraza mübtelâ olup olmadığının tedkîki mu‘allimin vezâifindendir.

Bir maraz-ı sâriyenin zuhûrunda mekteblerde tatbîk edilecek hatt-ı hareketin nazarda mu‘ayyen ve meselâ hemen mekteblerin ta‘tîl ve şâkirdleri evlerinde ibkâsı ile ihtilâtın men‘i lüzûmu müberhen görülmekde ise de ekseriyâ şâkirdleri serbest bırakmakdan aksi netîce hâsıl olur. Zîrâ çocuklar dâimâ harekete mâil olduklarından bu ta‘tîllerde evde kalacakları yerde yine arkadaşlarıyla ve mahalle çocuklarıyla karışacaklarına şübhe yoktur.

Erbâb-ı ihtisâsın mütâlaâtına göre etfâl beyninde en ziyâde hüküm-fermâ-yı dehşet bulunan hastalıklardan devâ-pezîr olan talebelerin tekrar kabûlü hakkında ta‘kîb edilecek kavâ‘id ber-vech-i âtîdir: çiçek (variole) – hasta şâkirdin kırk gün

müddetle mektebdan (s.59) ihrâcî, defter ve kitâblarının ihrâkî, bütün mektebin tebhîri, talebe ve mu‘allimlerin tekrar aşılması.

Kızıl (scarlatine) - hasta çocukların kırk gün mektebdan ihrâcî, tebhîri umûmî, tedâbir-i müttahîzeyle rağmen birçok müsâbın zuhûru devâm eylerse ta‘fîl-i umûmî icrâ olunmalıdır.

Kızamık (rougeole) - kırk gün müddetle hasta talebenin mektebdan ihrâcî, defter ve kitâblarının imhâsı, icâbında, altı yaşından dîn olanların mektebe devâm ettirilmemesi.

Suçiçeği (varicelle) – hasta çocukların i‘âde-i âfiyet edinceye kadar mektebdan ihrâcî.

Kabakulak (oreillones) - on gün müddetle hasta çocuklara izin verilmesi.

Kuşpalazı (diphterie) - 40 gün mektebdan ihrâcî, hasta çocuğun kitab, defter, oyuncak vesâir eşyasının imhâsı; tebhîrât-ı mütemâdiye.

Boğmaca öksürüğü (coqueluche) – üç hafta için izn-i i‘tâsı.

1.3.5. Beşinci Fasl

1.3.5.1. Jimnastik

(s.60) 1- Gerek ahlâk dersleri, gerek Hıfzu's-sihha kavâ'id-i şâkirdânına ancak mekâtib-i rüşdiye ve i‘dâdiyede gösterilmektedir; hâlbuki ana mektepleriyle, mekâtib-i ibtidâ'îye programlarına da bu derslerin idhâline lüzûm vardır. Zîrâ rüşdî ve i‘dâdiye gösterilecek dürûs hikmet ve ihtiyâtın te'sîr-bahş menfa'at olması sinn-i sabâvetde bu derslerin tohumu ekilmiş olmasına menûttur.

Binâenaleyh Hıfz-ı Sıhha dersinin tâ çocuğun en tâze yaşından gösterilmesi ve gitdikce bu derslerin dâiresi tevsî' olunması icâb eder. Küçük çocuklara tahâret ve nezâfet hakkında ba'zı nesâyih ile iktifâ etmeyüb ahlâk ile Hıfz-ı Sıhha yekdiğerine merbût ve yekdiğerinin mütemmimi olmak üzere gösterilmelidir. Bu derslerin küçük çocuklara, ma'lûmât-ı nâfi'a dersleri esnâsında i‘tâsı fâidelidir. Meselâ senenin mevsimleri anladıldığı vakit, her mevsimde ri'âyet edilmesi lâzım gelen kavâ'id-i

Hıfz-ı Sıhhayı gösterdikden sonra o kavâ'id e ri'âyet etmeyen pis, murdar çocuğun göreceği zararlar ile bi'l-aks onlara tatbîk-i hareket edecek olanın istifâdesini bir hikâyecik sûretiyle atlatmak, hıfz-ı sıhha ve ma'lumât-ı nâfi'aya karışdırılmış bir ahlâk (s.61) dersi teşkil etmiş olur. Kezâ bir talebenin hastalığını esas ittihâz ederek tedâbîr-i ihtiyâtıyyeye ri'âyet edilir. Ve Hıfz-ı Sıhha kavâ'idinden infikâk edilmedikce bu çektiği hastalığa ma'rûz olmayacağı anladılarsa maddi esâsa müstenid bir Hıfz-ı Sıhha dersi verilmiş olur. Küçük yaşlardan beri ke'ûl ve tütüne karşı bir hiss-i nefret uyandırmak ve beşerîyyeti tahrîb eden bu kavî düşmanların muzırrât dehşet-efzâsını anlatmak îcâb eder. Fakat bu hakikatleri ezhân-i etfâle yerleştirmeye me'mûl olan hükûmet, vâridât-i mâliyesini tezyîd ve bûdcesinin boşluklarını ikmâl için ke'ûl ve duhânı men' etmeyib bi'l-aks bunları yâ taht-ı inhisârına alır veyâ başka sûretle tezyîd-i sarfıyyat ve istihlâkine çalışır. Ve böylece ahâliyi tesmîme gayret ederse, mu'allimin bu bâbda göstereceği derslerin ne hükmü kalacaktır? Bununla berâber mu'allim bu gibi insâniyet düşmanı olan i'tiyâdat aleyhine idâre-i kelâm ederek fazîlet-i bedenîyyenin fazîlet-i ahlâkıyye ile merbût olduğunu göstermesi vâcibdir.

2-Terbiye-i bedenîyyeden çocuğun hoşuna giden kısım jimnastikdir. Çocukların harekete olan meyl ve isti'dâd-ı tabî'îsi kendisine bu ihtiyâcı hissettirir. Binâ'enaleyh etfâlin hareketsiz kalmasını istemek ve "uslu çocuğu" en iyi talebe nümûnesi olarak göstermek büyük bir hatâ teşkil eder. Sınıfında iken bile küçük çocukların (s.62) saatlerce aynı yerde, bilâ hareket oturdulması bâdî'-i zarar olub dersini söylemek için ayağa kaldırmak, tahtaya getirib yazdırmak, zekâsını uyanık tutmaya hizmet eder.

Fakat jimnastik denildikde dershâne hâricinde yapıdırılan harekât anlaşılır; esnâ-yı teneffüsde veyâ mekteb hâricince yapılan gezintiler, koşuşlar, tenezzühler, oyunlar bir usûl tahtında yapıdırılsa onlara dahi jimnastik diyeceğiz?

Jimnastikten, çocukların en ziyâde sevdikleri kısım oyunlardır; zîrâ onları kendisi bilâ mecbûriyet intihâb eder. Böylece i'tiyâd hürriyeti edinmeye başlar. Çocuk tarafından intihâb edilmiş olduğundan bundan daha ziyâde mütelezzez olur ve sıhhati ol nisbetde müstefid olur.

Her ne kadar oyunlarını intihâbda esâsen çocuğu serbest bırakmak îcab ediyorsa da bunda dahi mu'allimin oynayacak bir rolü vardır. Meselâ mevsimine göre oyunların hangileri makbûl ve müfid olduğunu bilir; çocukları sinleri ve kuvvetlerine taksim eder. Tehlikeli ve zihni tahdîş edecek yorgunlu oyunları ber taraf eder; zîrâ maksad, zihni takviye ederek derslerin yorgunluğundan tahlîs eylemektir.

Oyuna başladıkları vakit dahi mu'allimin dikkat ve i'tinâsı şarttır. Bazı kuvvetli çocukların oyun esnâsında kuvvetini göstermeye mâ'il (s.63) oldukları görülür; buna mahal vermemek, oyunda korkak, korkak duran talebeyi de teşcî' eylemek lâzımdır. Bâ husûs oyunların lüzûmundan fazla imtidâdına müsâ'ade olunmamalıdır.

Vücûdun yorgunluğu kuvve-i dimâğîyeye in'ikâs edeceği şübhesiz bulunmağla ve oyunlarda da i'tidâli rehber ittihâz eylemek şarttır. Mekteb oyunları, çocuklar tarafından serbestce intihâb edilmiş olmak ve mevsime, sinne ve i'tidâle mutâbık olması için mu'allim tarafından şefkatle mu'âyene edilmek şartlarıyla tecdîd ve tezyîd-i kuvvaya ma'tûf olan gâyesini te'min etmiş olur.

Jimnastiğin maksadı- bunu iyice anlatmak lâzım- talebeleri pehlivan ve canbaz yapmak değildir. Terbiye-i hâzırada pehlivanlık ile canbazlık bir gâye teşkîl edemez; arzumuz, jimnastiğin hizmetiyle, ruh ve vücûdu hem âhenk olarak terbiye etmektir. Kuvvetli erkekler, sağlam kadınlar yetiştirmekdir. Tâki kuvve-i fikriyyeleri, kuvve-i bedeniyeleriyle mütenâsib ve hayâtın sademât-ı müte'addidesine karşı mukâvemet kâdir olsun!

Bunun içindir ki ırkın letâfet ve selâmetini muhâfaza edecek olan kadınların, kendilerine yarayacak olan jimnastiklerle bedenlen peydâ-î kuvvet etmeleri matlûbdur. Kadınlar için jimnastiğin hiç lüzûmu olmadığına dâir şimdiye kadar cârî olan fikir bâtıldır ve bundan (s.64) çok zarar görmüşüzdür. Erkekler gibi sademât-ı hayâtiyeye ma'rûz kalacağını ve ana olmak vazife-i müşkile ve mukaddesesini göz önüne getirir isek kadınların kaviyyü'l-bünye olmaları için kendilerine hâs jimnastiklerle ta'lîm eylemek lüzûmunu anlamış oluruz.

3- Ana mektepleriyle mekâtib-i ibtidâ'iyede, öğlenden sonra her gün ve yâ hiç olmazsa her iki günde bir jimnastik dersine bir saat vakit sarf edilmesi memâlik-i

mütemeddinede usûl ittihâz edilmiş ise de hangi usûlu ta'kîb eyleyeceği hakkında mütehasşisîn beyninde ittifâk ârâ hâsıl olamamıştır. Bazıları İsvec usûlünü ve müte'ahhîrîn Japonya usûlünü tevsiye ediyorlarsa da, yukarda da söylediğimiz gibi bu babda her şâkirdin ihtiyâcat-ı bedeniyyesini nukât-ı za'af ve aczini defter-i mahsûsunun kayudâtından anlayarak ona en elverişli usûlü tercih eylemek îcab eder. Fakat hangi usûl ta'kîb edilirse edilsin jimnastiğin semerât-ı müfidesini istihsâl için "bi'l-cümle" a'zâ-yı bedeniyyenin, tadrîcen ta'allüm etmesi ve idmânın her şâkirdin üstüne, zükûr veyâ inâsdan bulunmasına ve bünyesinin kuvvetine göre tatbik edilmesi şarttır.

Bundan mâ'adâ, yemekden sonra hemen jimnastik dersine mübâderet olunmaması hâssaten tavsiye olunacak mevaddândır; böylece vezâif-i vücûdiyyenin ifâsına mâni' oluruz; yemek üzerinden hiç olmazsa bir saat mürûr etmelidir.

(s.65) Jimnastistik derslerinin, netîce-pezîr istifâde olması için, talebelerin (tasarruf-u kuvvesi) cihet-i esas ittihâz edilecektir. Saniyen bu dersi, her ders gibi sükût ve hareketsizlikle verilmeyib, talebenin (zevkini) okşayacak sûretde verilmelidir. Bu da dersin sonunda ya başlangıcında, tatlı bir oyun oynatmak ve jimnastiği ayn-ı neske yapmayib muhtelif suretde yaptırmak ile te'mîn edilir.

Çocukların jimnastikte en ziyâde memnun oldukları şeylerden birisi de umûmî hareketlerdir; umûmî gezişler, heb birden el ve ayak ta'lîmî yapmak, pek hoşlarına gider. Şâkirdânın bu zevkinden istifâde ederek, daha küçük yaşlarında iken, te'âvün-i ictimâ'înin lezzet ve vazîfesini anlatmalıdır.

İdmanın te'sîrât-ı fevka'l-âdesi hakkında uzun söz söylemek îcâb etmez. Cümlemiz biliriz ki, jimnastik, ta'lîmât ve oyunların hayat-ı uzviyyeyi tesrî', a'zâ-yı bedeninin vezâifini tanzim, adalâtı takviye, bedeni kuvvet ve nezâket noktalarından tevsi' eylediği gibi, tadrîcen dahi insanı katılaştırır ve erkekleştirir.

Hüsn-i intihâb edilir ve i'tidâl dâ'iresinde tatbîk olunursa zihnininistirâhatine, hayâlin tenvîrine hâtıranın kuvvet peydâ etmesine, muhâkemeyi daha emîn kılmaya ve'l-hâsıl insanın müvâzenesini te'mîne ve vaktini (s.66) geçirmesine hizmet eder. Terbiye-i ma'neviyye dahi idman derslerinden cidden müstefid olur. Kuvve-i irâde,

i'tidâl-i dem, i'timâd-ı nefis, fikr-i teşebbüs hâssaları, jimnastik esnâsında büyür, kökleşir; oyunlar esnâsında çalışmak uğraşmak i'tiyâdını iktisâb ederse bu i'tiyâd hayât-ı mu'tâdesinde tatbîk eder; jimnastikte fa'âliyeti seven çocuk, hayâtında, iyi bir asker, iyi bir evlâd-ı vatan, iyi bir "iş adamı" olabileceğini kaviyyen ümîd edilir.

1.3.6. Hülâsa

(s.67) 1-Terbiye-i bedeniyyenin hedefi hem muhâfaza hem inkişâftır. Hıfz-ı Sıhha ilmiyle jimnastik ve idmanlar bu maksadı te'mîne hâdimlerdir.

2- Hıfz-ı Sıhhaya ri'âyet her meslek erbâbına lâzım ve mücâdele-i hayâtta muvaffakiyyâtın sebeb-i aslîsidir.

3- Menfa'at-i milliye noktasından dahi terbiye-i bedeniyyenin ehemmiyeti fevka'l-âdedir: ancak "milletin sağlam hayvanlardan mürekkeb olması" sâyesinde mevki'ini muhâfaza edebilir. Hıfz-ı Sıhhaya adem-i ri'âyet yüzünden Anadolu'da bazı köylerde hastalıklar bilâ inkıtâ' hüküm sürmektedir.

4-Terbiye-i bedeniyyenin ilm-i ahlâkla münâsebeti pek sarîhtir. Zîrâ saâdet-i beşeriyye sa'y ve amel ile hâsıl olacağından umûm efrâdın milletin çalışabilmesi lâzım gelir.

5- Bedeni terbiye vazifesi esâsen âileye âiddir. O da bir usûl-i muntazam tahtında imrâr-i hayât ederek tezâdlar ile zihn-i etfâli tahdîş etmemelidir.

6-Kânûn-ı verâsetin ehemmiyetini çocuklara anlatmak fâidelidir; tâki bedenlerine karşı edecekleri kabahatlerin, istikbâlde dünyâyâ getirecekleri etfâle sirâyet edeceğini bilsinler. Spencer'in "Hıfzu's-sıhha kavâ'idine karşı hareket etmek terbiye-i bedeniyyeye karşı bir cürm işlemek (s.68) demektir." Sözü cidden mülâhazaya lâyıktır. Süpûrlara gezintilere ehemmiyet, verileceği kızların dahi vâlidenin vazifeleriyle imtizâc etmeleri matlûbdur.

7- Çocuğun hemen tevellüdünden beri bazı i'tiyâdlar edinmesine çalışmalıdır. Tuvâletini yaptırmak, kendisini yıkamak gibi i'tiyadlardan çok fâide beklenir.

8-Fakat çocuklara bu i'tiyadları verdirmek için efrâd-ı âilenin cümlesi aynı suretle hareket etmeleri lazım gelir; zîrâ kendi tuvâletini yapmayan ebeveyn çocuklarına karşı sâhib-i nüfûz olamaz. Kızlara da bir hâne sâhibesine yakışacak ma'lûmâtı tedrîs etmenin saâdet-i âileye te'sîri olacağı şübhesizdir.

9- Terbiye-i bedeniyeye âileden sonra mektebde devâm edilir. Fakat âilenin rolü dâimâ bâkidir, zîrâ mektebde öğretilen bir hakikat hanesinde gördüğü bir sû-i misâl ile izâle edilir. Mektebin terbiye-i bedeniyeye hususundaki rolü üç kelime ile telhîs olunur: ızrâr etmemek, ıslâh etmek, tevsî' eylemektir.

10- Mürebbî, evvel emirde, mektebin inşâsına dikkat etmelidir. Mekteb binâsının temiz bir mahalde ve kâbil ise şehir hâricinde ve Amerika'da ta'kîb olunan usûle göre, dört tarafı bağçe ile muhât olmasına dikkat olursa gerekdir.

11- Dershânenin şürût-ı sıhhiyyeye muvâfık sûretde inşâ edilmesine ve her bir talebe için bir buçuk metre mürabba'ı vüs'ati hâvi ve pencerelerin geniş olmasına dikkat edileceği gibi talebeyi ziyâyı soldan kabûl edecek sûretde (s.69) oturtmalıdır. Teshîn hususunda da harâretin on beş derecede bulunmasına ve hâmiz kısmının intişârına müsâ'ade edimemesine ve mikrobların menba'ı olan tozlar aleyhine harb olunmasına dikkat lâzımdır.

12- Sıralar bir iki kişilik olacak, arkasında dayanacak yeri ve koltuklu bulunacak; bir de talebelerin sıralar için hazırlanmayıp sıraların şâkirdler için hazırlandığını unutmamalıyız, binâenaleyh birincilik ve ikinciliğe bakmayarak kasîrû'l-basar ve yahud kısa boylu olanı önde oturmak îcab eder. Mekteb kitaplarının kağıdlarının hafif renkli olması kuvve-i basarı daha az yürüdeceği için müreccahdır.

13- Sabahleyin mektebe gelen talebeyi tahâret noktasından mu'âyene etmek îcab ettiği gibi akşam dahi aynı mu'âyeneyi yapmak faidelidir.

Me'ârif bûdçesi arttıkça, mekteblerde her talebe için bir lavabo bulundurmak çok fâide te'mîn edecektir. Temiz bir vücûd, pâk bir rûhun ma'bed-i makbûlû olacağını unutmayalım.

14- Şâkirdin, telebbüs ve iânesi, ihtiyâcat-ı tabî'yyesi, teneffüs zamanları mu'allimin nazar-ı dikkatine arz olunacak mühim husûsatdandır. Elbiseler için mahsûs dolablar bulundurmak, yemeklerde dâimâ sıcak bir tabak it'âm etmek ve ihtiyâat-ı tabî'yyelerini-hastalık müstesnâ olduğu halde- teneffüs zamanlarında def' ettirmek lâzım olduğu gibi cezâ olarak bir talebeyi (s.70) teneffüsten mahrum bırakmak gayr-i makbûldur.

15- mütâle'ât ve iştiğâlât-ı zihniyyeye sarf edilecek zaman on iki yaşına kadar çocuklar için günde yedi saat ve uykusu için on saat olmalıdır. Bazı ebeveyn ve mu'allimlerin çocuklara sinlerinin, kuvve-i akliyelerinin fevkinde ma'lûmât öğrenmeye kalkışmaları büyük bir kusûr ve hattâ bir cürmdür.

16- Mu'allim, terbiye-i bedeniyyede ancak bazı husûsi cihetlerde bir rol oynar; sıhhatin cihet-i mühimmesinde tabîbin mu'âvenetine muhtâcdır; her bir talebenin nekâ'is-i sıhhiyyesi neden ibâret olduğu, kuvve-i sâmi'a ve basarînin zaif veyâ kavî bulunduğunu tedkîk edecek olan tabîbdır. Bu mu'âyeneler üç ayda olması kifâyet edebilir; aralıkda mu'allim bir talebede bir hâl-i mahsûs görürse onu ayrıca mu'âyeneye tâbi' kılar.

17-şâkirdin gerek sıhhaten ve gerek terakkiyât-ı zihniyyesince ta'kîb edeceği yol hakkında bir fikr-i sahîh edinebilmek üzere her biri için tutulacak bir sıhhi defterde evvelâ aşî ameliyâtının ne târihlerde yapıldığı sâniyen hey'et-i umûmiyesi yani boyu, sikleti, kuvve-i sâmi'a ve basari ve kasık yarığı (s.71) ayda bir ihzâr edilecek ta'lîm ve terbiye notları derc edilmelidir. Bazı sârî hastalıklarda dahi ri'âyet edilecek kavâ'idede ehemmiyet-i mahsûsa atf olunmalıdır.

18- Ahlâk ve Hıfzu's-sıhha dersleri ancak mekâtib-i rüşdiyye ve i'dâdiyede gösterilir. Hâlbuki ana mekteblerinden ve mekâtib-i ibtidâiyyeden bu derslere başlamalıdır. Ma'lûmât-ı nâfi'a esnâsında bu dersler verilebilir. Hem küçük yaşlardan beri keûl ve tütüne karşı ervâh-ı etfâlde bir hiss-i nefret uyandırmak lâzımdır.

19- Çocuklar, harekete meyllerinden dolayı jimnastiği severler.

“uslu” yani pek râhat oturan çocuğu medh etmeye mahal yoktur. Oyunlarını intihabda çocuklarda elden geldiği kadar serbest bırakmak fâideli ise de her halde mu‘allim onlara riyâset etmek, bir yanlış intihâb vukû‘unda tashîh ettirmek lâzımdır; Zîrâ Jimnastik dahi etfâlin sıhhatine ve bünyesine göre olmalıdır. Jimnastiğin maksadı, pehlivan ve canbaz yetiştirmek değildir. Sıhhatli adamlar yetiştirmekdir. Binâen aleyh kadınlar için Jimnastiğin fâidesini inkâr edenler pek yanılırlar.

20- Ana mektebleriyle mekâtib-i ibtidâ’iyede hiç olmazsa iki günde bir jimnastik dersine bir saat hasredilmelidir. En iyi usûl olmak üzere İsvec ve Japon usûllerini tavsiye ederler. Fakat talebeye göre intihâb olunmalıdır. Yemekden (s.72) sonra hiç olmazsa, bir saat mürûr etmeden jimnastik dersine mübâderet olunmalıdır. Jimnastikte talebenin zevkini okşamak ve bu nev‘den olarak umûmî hareketler yaptırmak lâzımdır. Jimnastik hem sıhate, hem efkâra, hem ahlâka hizmet edebilir.

1.4. İKİNCİ BÂB (TERBİYE-İ FİKRÎYE)

1.4.1. Birinci Fasl

1.4.1.1. Fikrin terbiyesi

(s.73) **1-** Birinci bâbı terbiye-i bedeniyeye, usûllerine, ehemmiyetine netâyicine hasr eylemiş idik; bununla “ sağlam bir ruh ancak sağlam bir vücûdda bulunabilir ” diye kudemânın vaz‘ eylemiş oldukları kavaide-i asliyyeye ne derece peressikâr olduğumuzu göstermek istedik. Şimdi ise çocuğun rûhunu, fikrini terbiye edeceğiz; terbiye-i bedeniyenin ehemmiyetini takdir ile berâber yalnız selâmet-i vücûd, saaâdet-i rûhiyyenin te’minine kâfi olabileceği zehâbına düşmek ne kadar büyük bir yanlış olduğunu anlatmak fazladır. Spencer’in ta‘birince “ iyi hayvanı” yediştirmekle berâber “ insanı ” dahi terbiye etmek lâzımdır, insanı sâir hayvânatdan temyîz eden ve esas mâhiyyetini teşkîl eden hâssa dahi zekâsıdır.

Zekâvetin neden ibâret olduğunu anlatabilmek için “envâ‘ ve ecnâs-ı eşyâyı (bilmek) ve bildiklerini hâtırasında (saklamak), işbu eşyâ beynindeki münâsebâtı (anlamak), ma‘lûmâtını taksim etmek (s.74) ve gittikçe tefehhüm-i eşyâdan başlayarak, ihâta-i efkâra muvaffak olmak husûsunda insanın mâlik olduğu kuvve-i tabî‘iyyedir. ” diyebiliriz.

İlm-i rûh mütehasşisîni kuvve-i zekâiyyeyi bazı havâssa taksim ile ma'lûmat-ı muhtelifenin (hissiyât) vâsıtasıyla dolarak, (hâtırânın) mahfazasında saklandığı ve (hayâl), (muhâkeme) ve (mantık) hâssalarının o ma'lûmât üzerine binâ-yı efkâr eylediklerini söyleyerek her bir hâssanın ayrıca tedkîkine girişiyorlar ise de hâssaların kendi başlarına bir mevcûdiyyet-i müstakilleleri olmayub cümlesi zekâ denilen kuvve-i asliyenin havâss-ı muhtelifesinden ibâret olduğunu düşünmeliyiz. Psikologların bu taksimi efhâm-ı maksadı teshîl ettiği için müfid ise de, bu hassalara bir mevcûdiyet-i müstakille atf etmeye gelmez.

Çocukların havâss-ı zekâiyelerinin kuvveti ve sûret-i tenemmüvü hakkında şimdiye kadar uzun uzadıya münâkaşât vukû' bulmuşdur. Bazıları bi'l-cümle kuvvânın aynı zamanda inkişâf ettiği zehâbında iken diğerleri mevsimin te'sîrine göre tenemmüv ettiklerini ve eşyânın fikr-i maddîsinden başlayarak gittikçe efkârın mâhiyyet-i gayr-i maddiyesini anlamak husûsundaki kuvvetleri zuhûr ettiğini düşünürler.

Bu mesele mühim olduğu derecede mübhem ise de halli burada kâbil değildir.; mu'allimin bilmesi îcâb eden cihet fi'l-hakîka çocukda gerek (s.75) maddî (concret) ve gerekse gayr-i maddî (abstrait) eşyâ ve efkârı ihâta edecek havâssın çocuğun zekâsında mevcûd ise de en evvel daha kuvvetle arz-ı vücûd eden havâss-ı hasâsiye olup istediğini çocuğa ifhâm etmek için hissiyyâta mürâcaat eylemek ve eşyâyı göstererek, o eşyâ hakkında bir fikir peydâ ettirmeye çalışmak lâzımdır; zâten "hakîkati sarâhaten müberhen olmadıkca, bir şey'-i hakîkî olmak üzere kabûl etmemek" husûsunda (Dekart) in vaz' eylediği kâ'ide-i asliyyenin mevki'-i tatbîka vaz'ı, ancak çocuklara bildikleri eşyâ hakkında hakîkî fikirler vermekle kâbil olur. Fakat bununla berâber havâss-ı gayr-i maddiyyenin dahi, tohum olarak, zekâ-yı etfâlde mevcûd olduğunu düşünmek, eşyâ-yı maddiye beynindeki münâsebet ve alâkayı göstererek hüsn-i muhâkeme i'tiyâdını ilkâ eylemek lâzımdır; ve'l-hâsıl zekâ-yı etfâlde gerek maddî, gerek gayr-i maddî havâssın esasları fitraten mevcud ise de hassâsiyet, hâtıra, hayâl kuvvetlerinin daha serî'ü'l-inkişâf bulunduğunu anlayarak evvel emirde onlardan istifâdeye ve fakat kuvve-i mantıkıyye ve hüsn-i muhâkemesinin de tedrîcen tevsî'ine çalışmak îcâb edecektir.

2-Terbiye-i bedeniyeye bahsinde herkese tatbîk edilecek kavâ'id-i umûmiyyeden başka her şâkirdin ahvâl-ı husûsiyyesinin dahi nazar-ı i'tibâra alınması lüzûmu gösterilmiş idi. Terbiye-i fikriyyede dahi aynı (s.76) istisnâya ri'âyet eylemek şarttır. Yukarda arz eylediğimiz ve terbiye-i fikriyye-i etfâle hizmet edeceği muhakkak görünmüş olan kavâ'idden mââdâ, her sınıfta bulunan şâkirdânın fikren hâiz oldukları havâs ve kuvve-i mahsûsayı nazardan dûr tutmamalıdır. Ancak mu'allimlerin dikkat-i müstemirre ve nâzikesi sâyesinde her talebenin isti'dâd-ı mahsûsu anlaşılır. Bu fark zükûr ve inâs talebe beyrinde umûmiyet noktasından göze çarpar. Zükûr talebede mantığa doğru bir meyli nâsda ise hayâlata doğru bir inhimâk görülür.

Mu'allimin bu husûsda muzâ'af bir rolü vardır. Evvelâ şâkirdin sâhib olduğunu isbât ettiği hâssa-i mahsûsasına ri'âyet eyleyecektir. Emerson'un fikrinde “terbiyenin mâhiyyeti şâkirdin şahsiyyetine ri'âyet eylemektir” fakat bununla iktifâ etmek şâkirdin yalnız bir hâssa-i mahsûsasını takviye demek olup diğer havâssının uyuşub kalmasını intâc edeceği cihetle mu'allim havâss-ı sâiresinin terbiye ve takviyesinde i'tinâ eylemelidir.

Terbiye-i fikriyenin gâyesi insanı bir vücûd-ı mütefekkir kılmak ve daha doğrusu her çocuğu bir insan, hem lâyıkıyla bir insan olarak yetiştirmektir.

Bu maksadı te'mîn edebilmek için tabî'î şâkirdâne elden geldiği (s.77) kadar çok ma'lûmât kesb ettirmek lâzım gelecektir. Ma'lûmât-ı mektebe binâ-yı efkâra yarayacak malzemeden ibâret olduğundan ehemmiyet -i fevkal'âdesi inkâr edilemez ise de, bu malzemenin bazen unutulduğu ve bazen kifâyet eylemediği dahi vârid olmaktadır. Bunda nazar-ı dikkate alınacak cihet-i şâkirdi, “ma'lûmât kabı” olmakdan ziyâde, ma'lûmâtı arayıp bulabilen bir makine hâline ifrâğa çalışmaktır. Demek istiyoruz ki şâkirde iyi müşâhede eylemek ve görüb, düşünüb muhâkeme eyledikten sonra, mantığı, ma'kûl neticeler istihrâc etmek usûllerini öğretmelidir; bu sâyede, istihrâc-ı hakikat için ma'lûmâtı nâkıs olsa, bu usûl sâyesinde ma'lûmâtı da arayıp bulur. Ve'l-hâsıl efkârın malzeme-i asliyyesini teşkîl eyleyen ma'lûmâtın lüzûm-i kat'îsi âşikâr olmağla berâber malzemeyi kullanabilib binâ-yı afkâra, ve icâbında nâkıs olan ma'lûmâtı arayıp bulmağa muvaffak olacak usûl-i tefekkür ve taharrîyi öğretmek daha lâzımdır. İşte terbiye-i fikriyenin esası bu usûlün ta'lîmi olacaktır.

2-Şu ta'rifâtımız “terbiye-i umûmiyye” nin temellerini teşkîl eder; yani etfâli müşâhedeye, tefekküre, muhâkemeye alışdırmak ve böylece taharrî-i hakikat usûllerini göstermek sûretiyle (hiçbir gâye-i maddiye ta'yîn etmeksizin) ancak çocuğu tam bir insan kılmaya ve o insanı hür bir adamın muhtâc olacağı fezâ'il ile techîz etmeye ma'tûfdur. (s.78) insanlardan, ve küçük insanlar olan çocuklardan evvelâ terbiye-i umûmiyelerinin kuvvetli olmasını dilemek haklıdır. Zira her bir insanın oynayacağı husûsi rolü düşünüb ana göre bir terbiye vermeyi düşünmeden evvel esâsen insan olacakları ve bu bâbda lâzım olacak ma'lûmâtı ve usûlleri bilmesi îcâb edeceği âşikârdır.

Terbiye-i umûmiye-i fikriyye, öğredilen ulûmdan, insanın müşâhede ve muhâkeme havâssını takviye eylesini; edebiyat ve sanâyi'-i bedî'adan, ruh ve ahlâkını necib ve rakîk kılmasını taleb eyler. Her ne kadar bu sûret-i ta'lîm ile bir maksad-ı maddî ta'kîb edilmiyorsa da bi'l-vâsıta, şu terbiye sâyesinde büyüyen insanın hayat-ı cem'iyet için ihzâr edilmiş olacağı sühûletle anlaşılır.

Bu terbiye-i umûmiyenin ehemmiyetini, kıymetini ve esas ma'lûmâtı teşkîl edeceğini kabûl etmekle berâber gerek efrâdın saaâdet-i şahsiyyesi, gerekse yine efrâdın saâdeti demek olan cem'iyetin bahtiyârîsi için her kesin bir san'ata, bir mesleğe vâkıf olması îcab eder. İnsâniyet noktasından edineceği ma'lûmât-ı umûmiyeden sonra, hayâtını kazanmağa yarayacak san'at ve mesleği ta'lîm eylemesi ve fikir ve zihnini o noktadan terbiye eylemesi lâzımdır.

Meselâ Dârülmü'allimîn talebesini, zekâsını, sıfat-ı insâniyyetini tezyin (s.79) edecek ma'lûmât ile techîz eyledikten sonra, meslekî müstakbelde mu'allimin olacağından pedagoji dersleri ve temrînleriyle daha ziyâde işgâl eylemek îcâb eder.

“umûmî ” ve “meslekî” iki türlü terbiye ve ta'lîmin mevcûdiyyetini kabûl ile berâber bunları mezc ve her iki usûlü yekdiğerinden istifâde ettirmek kâbildir. (Terbiye-i Umûmiye) bir gâye-i menfaat-perest ve maddiyyeyi ta'kîb etmediği ve amelî hayâtıdan ba'îd bulunduğu için, çocukları hayâlperest kılacağı korkusu vardır. Bi'l-aks (meslekî terbiye) ufk-ı hayâtı tahdîd eder. Hem yalnız bir meslek ve san'at için elzem olan ma'lûmât ile iktifâ edilir ve küçük yaşından, nâ be-hengâm olarak çocuk

ihtisâsına hasr-ı gayret edilirse, onun sırf bir “ âlet-i san‘at” derekesine düşmesi melhûzdur. O vakit istirâhat zamanlarında, hiçbir ihtiyâc-ı ma‘nevînin tazyîkî tahtında bulunmayarak, mütâlaa ile imrâr-ı vakit edeceğine işaretle vakit geçirir. Böylece şahsen zarar-dîde olur; vücûd-i millet için ise bu tehlike daha büyükdür: zirâ gittikçe tazyîk-i terakkiyât ile idâre-i ümûr-i memleket bir sınıf-ı mümtâze muhavvel olamayıp, milletin yed-i hamîyyetine ihâle edildiği cihetle, efrâd-ı millet ancak kendi meslek ve san‘atının serâirine vâkıf olup da (s.80) ma‘lûmât-ı umûmiyesi mefkûd ise, o milletin mukadderât-ı irfân ve bedî‘ası ne olabilir? Ve intihâbâtta onun re‘yinin ne kıymeti olur? Fakat iki türlü tedrîs ve terbiye mezc edilirse büyük büyük fâideler te‘mîn olunur; meslekî terbiye ile insan ekmeğini te‘mîn edeceği gibi, umûmî terbiyede terakkiyât-ı umûmiyede bir mevki‘-i işgâline bir rol oynamasına müsâade edecektir.

Mektebin vazifesi bu iki usûlü, bu iki terbiye ve ma‘lûmâtı etfâle öğretmektir. Ve fakat mekâtib-i ibtidâ’iyyede ve hattâ rüşdiyede terbiye-i umûmiye, terbiye-i meslekiyyeye müracceh olmalıdır. Çünkü her şeyden evvel çocukların havâss-ı tabî’iyyesini uyandırmak lâzımdır. Zâten küçük yaşlarında her çocuğun hangi san‘ata müsta‘id olduğunu anlamak hemen gayr-i kâbilidir. Fakat bununla berâber ibtidâ’î mekteplerinde ma‘lûmat-ı umûmiyyeye dâir verilecek dersler ve bâ husûs temrînlerde san‘atların istifâde ve hizmetinden bahs edilerek çocukların ruhlarında san‘ata karşı bir muhabbet uyandırmak ve sanâyi‘a âid bazı ma‘lûmât-ı mücmele dizilerek bu vesile ile etfâlin san‘atlardan hangisine isti‘dâdı olduğu anlaşılmak kâbilidir.

3- Fevka'l-âde zekâlar enderdir. Her halde yukarıda gösterdiğimiz şürût dâhilinde inkişâf edecek olan bir zekâ fevka'l-âde olmasa (s.81) bile şâyân-ı takdîr bir zekâdır. Zekâveti terbiye görmüş “akıllı” bir çocuk (öğrenmek) e muktedir. Öğrenebilmek için de uyanık bir hiss-i ta‘accüb, sabırlı bir i‘tiyâd müşâhede, nâzik bir tahlil, dikkatli bir mülâhazaya muhtacdır. Okuduğunu muhâfazaya dahi muktedir. Hâtıranın takviyesi için öğrenilen şeyler beynindeki münâsebâtı aramak ve bir usûl mantığı tahtında icâbında o şeyleri fikrinde taksim eylemek usûllerini bilmelidir. Ma‘lûmâtını (ıslâh) etmeye ve bir (usûl) tahtına vaz‘ına ve edindiği ma‘lûmât üzerine

binâ-yı mütâlaaya dahi muktedir olur. Fakat bunlara vâsıl olmak için kuvvetli bir hüsn-i muhâkemeye ve derin bir usûl-i tenkîde mâlik olmamalıdır.

Bu fezâ'il-i zihniyyeden bazıları diğerlerinden daha kuvvetli olabilir. Fakat az çok bunlardan mı'arrâ olmayan bir talebe akıllı bir adam olmağa ve hayât-ı umûmiyede bir mevki' edinmeye kesb-i istihkâk eder.

1.4.2. İkinci Fasl

1.4.2.1. Dikkat

(s.82) 1- Zekâ-yı insan, bir hissin te'sîriyle uyanıb, tefekkürâtına arz olunan mevâd hakkında i'mâl-i zihne çalışabilirse de sâik bulunan hissin kuvveti ne derece olursa olsun te'sîri geçici ve gayr-i sâbittir. O te'sîri saklayabilmelidir. Yoksa zekâvetin faâliyeti ca'lî ve sathîdir. Fakat zekâvet-i beşer, hissiyyâtın sevgiyle tedkîkine arz kılınmış olan mevâddı iyice ihâta eylemek ona sâhib olmak ve mahzen hâtîrâtının bir köşesinde saklayabilmek için havâss-ı fikriyelerini bazı usûl-i mahsûsa dâiresinde, i'mâl eylemesi îcâb eder ki cidden bir ma'lûmât iktisâb etmek ancak havâss-ı fikriyenin, o usûl dâiresinde, iş görmesiyle kâbil olur.

Bir maddenin gavâmizine nüfûz etmek, suret-i sarîha ve vâzihada mâhiyyetini anlamak ve hattâ anlaşılmaz gibi görünen bir mesele üzerine atf-ı zühn ederek ondan da bir ma'nâ çıkarabilmek ve'l-hâsıl bir madde üzerinde havâss-ı fikriye ve rûhiyyesini tevakkuf ettirmek husûsundaki kuvvet ve kudret-i kıymetdâra (dikkat) derler. Eger bu dikkat, idrâk ve ta'yîn-i eşyâya ma'tûf ise (müşâhede) observation ve eğer eşya (s.83) ve efkâr beynindeki münâsebâta ma'tuf ise (tefekkür) reflexion nâmını alır.

Bu halde dikkat, başlıbaşına bir hâssa-i mahsûsa olmakdan ziyâde diğer havâssın bir usûl dâiresinden iş görmesinden ibârettir. Dikkatin dahi dereceleri vardır. Âdi derecesinde, bilâ muhâkeme, bilâ muhâfaza harekete gelir. Şiddetli bir te'sîr fikri derince sarsdırarak hedefine doğru dikkat ettirir. Derece-i âlîsinde dikkat, irâde ve mülâhazanın mahsûlü olur. İnsan bir şeyi tedkîk etmek ister ve bu maksadla, az çok atâlete mâ'il havâssını faâliyete getirir. Mülâhaza ve muhâkeme neticesinde harekete getirilen dikkat, kuvve-i irâdiyyenin zekâvete tatbîkından ibârettir.

Çocuklardaki kuvve-i dikkati uyandırmak ve daha doğrusu onlarda sühûletle uyanan dikkati idâre etmek pedagojinin dâire-i vezâ'if ve salâhiyyeti dâhilindedir. Ruh-ı nâzikî, her şeyi bilmek isteyerek, çiçekden çiçeğe konan kelebekler misillü bir maddeden diğerine geçer; her şey için neden, niçin diye su'âller îrâd eder. Bunlar münkeşif olmaya başlamış bir kuvve-i muhâkemenin tezâhürât-ı evveliyesidir.

Fi'l-vâki' bir çocuğun hayâta uyanışını ta'kîb eder isek, en evvel hissiyatı tezâhür eylediğini görüyoruz. Her dakika yeni yeni manzarlara gözleri önünde arz-ı endâm ediyor. Cümlesine mütehayyir; cümlesine (s.84) dikkat eder ve cümlesinin esbâbını bilmek ister. Fakat câlib-i hayreti olan manzarlara o kadar çokdur ki dikkati bir madde üzerinde tevakkuf etmeden diğerine cevelân eder.

O halde dikkat-i hâssası, çocukda tabî'aten mevcuddur. Hem müşâhede eder, hem tefekkür eyler. Fakat tevakkuf etmez. Mu'allimin vazifesi çocuğun dikkatini tesbit eylemek, hüsn-i muhâkemesini bir cereyân ma'kûl ve muntazama ircâ' etmektir. Bu bâbda kuvâ-yı fikriyenin kâ'ide-i tekâmülünü unutmayarak evvel emirde çocukların maddi eşyâya meclûb olduklarını düşünerek hâssa-i müşâhedeyle onlar üzerinde isbât ettirip takviye eylemek ve bâ husûs o eşyâ beynindeki münâsebât hakkındaki tefekkürâtı tezyîd etmek îcâb edecektir.

2-görüldüğü üzere kudret-i dikkat, tabî'î ve fitrîdir. Bununla beraber kendisinden arzu edildiği derecede istifâde edebilmek için bir usûl-i müstahsene dâiresinde terbiye edilmesi şarttır. Bunda dahi çocuğun ezvâk-ı tabî'iyyesini esas ittihaz ederek, te'mîn-i maksad için onlardan isti'âne kabildir. Çocuk tabî'aten "mütecesssisdir" her şeyi bilmek ister, zevki sever; hareket ve faâliyet de mâ'ildir. Mu'allim bu ezvâktan bi'l-istifâde dikkati takviyeye muvaffak olabilir.

Tabî'at-i beşerde merkûz olan tecessüs hissiyle meclûl bilmek (s.85) merâkı, ulûmün temel taşını teşkil eder. En zeki çocuklar, hiss-i merâk ve tecessüsleri en ziyâde olanlarıdır. Çocuğun bu tecessüs ve merâkı mu'allim için en büyük yardımcısıdır. Fenelon'un ta'birince bu his, irfan ve ma'lûmâta rehberlik eder bir meyl-i tabî'î bulunmağla bunun neticesi olarak çocuklar tarafından îrâd olunan bazen esaslı, bazen esassız muhtelif suâllerden dolayı mu'allim müte'ezzî olmayıp, mümkün

olduğu kadar, cevâb verildikde çocuğu biraz şarlatan ve lâfzen kılmak korkusu var ise de nazarı nâfiz bir mu‘allim bu gibi suâlleri ber-taraf edebilir. Ve kendisi bir şey anlatır ve söyler iken sözünü kesmemelerini ve bâ husûs sadeden bütün bütün hâricinde olan meselelere dâir sualler îrâd etmemelerini tavsiye eder. Fakat hiçbir vakit intizâm ve itâ‘ati te‘mîn edeceğim diyerek sınıfta ber sükût mevtânın hüküm-fermâ olması ve böylece çocuğun meyl-i tecessüs ve merâkını mahv eylemesi tecvîz olunamaz. Hânesinde eğlenen gülen sualler îrâd eden el-hâsıl âsâr-ı gabâvet göstermeyen bir çocuk sınıfta âtıl, sâkin ve sükûtu kalırsa, bu mu‘alliminin tarz-ı tadrîsini mahkûm edecek bir delîl teşkîl eder.

Sonra çocukların ta‘accüb ve merâkını en ziyâde celb eden şeyleri (s.86) arayıp bulmak lâzımdır. Çocuklar hakâyik-i maddiyyeye(concret) daha ziyâde sühûletle meclûb olurlar; hareket eden, yaşayan sâkin durmayan eşyâ zekâsında kolaylıkla yerleşir. Binâenaleyh usûl-i tadrîsin tabî‘at gibi, maddi ve zî hayât olması, yani vâsıl olmak için, hislere mürâcaat eylemesi îcâb eyler.

Fakat çocuğun merakı, hiss-i tecessüsü bozulabilir. Zîrâ yeni yeni manzaralar bu merâkı öteye beriye sevk eyler. Mu‘allim de arz edeceği derslerin mütenevvi‘ olmasına ve pek uzun sürmemesine dikkat etmelidir. Aynı mesele hakkında îrâd-ı efkâr eyledikde o meselenin muhtelif safhalarını göstererek tenvî‘ine çalışırsa hem cevelâne meyyâl olan etfâlin merâkını memnun eder, hem bu merâkı aynı mesele üzerine celb eder. Amerikalı bir muharrir: “ çocuğun hiss-i tecessüsünü uyanmış olarak muhâfaza edebilen mu‘allim, en muktedir mu‘allim olmak üzere telakkî edilmeğe lâyıkdır ” diyor. Çünkü bu sâyede çocuğun dikkati bir yerde temerküz ediyor: artık bu sâyede tedkîk ve müşâhedeye başlayacaktır.

3- Bu merak ve tecessüs hissi yanında, diğer bir meyl-i tabî‘î vardır ki hâssa-i dikkatin takviyesine hizmet eder. O da hiss-i zevkdir.

Çocuk tabî‘aten eğlenmek ister. Zahmete katlanamaz. Uzviyyetine târî olan en küçük meşakkat onu ağladır; kezâ tadrîs ve mütâla‘anın (s.87) zekâvetine îrâd eylediği meşakkat-i fikriyyeye müşkilâtla tâbi‘ olur. Bu meyl-i tabî‘î te’sîrâtına karşı gelmek ve onu izâle eylemek mu‘allimin ilk vazifesidir. Onların zevkini hoş ederek öğretmek

fâideli ise de bazı muharrirlerin ve bâ husûs Fenelon'ün tavsiye eylediği vechile dâimâ eğlenceler, oyunlar tertîb etmek ve böylece zevki okşamak da fazladır. Zîrâ hayât bir silsile-i ezvâk değildir. Müşkil ve mu'ciz dersleri bile eğlenerek gülerek öğrenen çocuk, mübâreze-i hayâtda pusulasını gayb eder. Bunda i'tidâle ri'âyet etmek şart bulunmağla berâber ilk sinîn-i tadrîsiyyede çocuğu pek korkutmamak ve tadrîsât için lâzım gelen faâliyetinin îcâb eylediği meşâk ve mezâhimi, elden geldiği kadar, renkli eğlenceler altında saklamak muvâfıktır. Evvel emirde derslerin tadrîci yükselmesi, zekâ-yı etfâli tedhîş edecek mebâhisin te'hîr olunması bâ husûs gayr-i maddî abstrait cihetlerin geriye bırakılması îcab eder. Dikkat pek uzun süren dersleri sonuna kadar ta'kîb edemez, ederse sıhhatinin, zekâsının zararınadır. Fakat o dersi eğlenceli zevkli yaparsak zevk ve eğlence sayesinde hakâik-i ilmiyyeyi de öğretmiş oluruz. Mu'allim ders takrîr ederken duruverir. Bazı sualler eder. Sonra siyah tahtaya fikrini anlatmak için bazı resimler yapar, bazen oturarak okur, (s.88) bazen gezer, sıralar etrâfını dolaşır. Ve'l-hâsıl dikkati uyutmamağa çalışır.

4-çocuğun dikkat-i hâssasını uyandırmaya hizmet edecek şeylerden biri de onun harekete, işlemeye olan meyl-i tabî'îsidir. En çok hatâları bu arzu-yı hareketden ileri gelir; zîrâ bir şeyi henüz muhâkeme etmeden, düşünmeden yapar. İşte mu'allim bu meyl-i hareket ve ameli nazar-ı i'tibâra alarak, her hareketin neticesine, mehâzîrine ve fevâ'idine dâir ma'lûmât verir; çocuğu bu babda sualler îrâdına sevk eder; mu'allimin cevapları şâfi ve kâfi olmamalıdır; bi'l-aks mu'allimin cevâbı o halde olmalıdır ki şâkird ikinci bir suâl îrâd etsin. Böylece talebe dikkatini bu muhâvereye hasr etmeye ve mu'allimin cevâbı kâfi olup olmadığını tedkîka alıştır.

Hakikati aramak, bir meseleyi tedkîk etmek hususundaki bu i'tiyâd çocukda fikir-i müşâhede ve tedkîki(esprit d'observation) ihzâr eder ki ancak bu sâyede keşf-i hakâika muktedir olur.

Hâssa-i tedkîk ve müşâhede nedir? Dikkati irâdeye râm kılarak bir şeyin, bir maddenin havâss-ı mahsusasını keşf ve idrâk edinceye kadar ona atıf ve hasr-ı dikkat etmektir. Çocuk anladılan derslerin, gösterilen şeyin mahiyyetini anlamak için fikr-i müşâhede ve tedkîkini kullanmalı, (s.89) dikkatini toplayıp o noktaya vakf eylemelidir. Bu i'tiyâdı çocuğa verinceye kadar iyice zahmet çekilir ise de bir def'a

fıkr-i müşâhede ve tedkîkini isti'mâle kesb-i i'tiyâd etti mi, her şeyi kolayca anlayabileceğine hüküm edilebilir. İlm-i eşyâ hikmet ve ulûm-i tabî'yye tecrübelerini oyuncak sûretiyle çocuklara göstermek bu hâssayı takviyeye hizmet eder. Bir de çocuğa bildiği gördüğü şeyleri naklettirmek de dikkat-i müşâhedesini kuvvetlendirir; meselâ hânesinin, çarşının kasabasının bir sokağını bir bayram âleminde gördüğü şeyleri hikâyeye ettirmek, o şeyleri hatırına getirmek için çocuğun sarf-ı gayret eylemesini intâc edeceğinden fâidelidir.

Fakat esnâ-yı tedkîk ve müşâhede çocuk gördüğü ve öğrenmek istediği şey'in meselenin mâhiyyetini anlaması ve anlayabilmek için de o şeyi teşkîl eden mevâd beynindeki münâsebâtı muhâkeme etmesi lâzımdır. Binâen aleyh bu sırada (tefekür) e düşünebilmek hâssasına kuvvet vermek şarttır. Çocuk cevâbı vermeden düşünecek fakat mu'allim sabırsızlık etmeyib cevâbın bade't-tefekür sudûrunu bekleyecektir. Bi'l-aks öyle gelişi güzel müsta'cel bir cevap sudûr etti mi, tenkîd edecek ve verdiği cevabların esbâbını talep edecektir. Cevabların esbâbını beyandan çok istifâde me'mûl olup eğer cevap doğru ise esbâbının izahı (s.90) sebebiyle daha kuvvetle hâtırada hak edilmesine ve eğer cevap yanlış ise, hatâsının sühûletle ortaya çıkmasına hizmet eder.

5-dikkatin bazı illetleri vardır ki kıymetine âriza îrâs eder bunlar da zehûl ve dalgınlık ve diğeri gaflet ve hafif meşrepliklerdir. Dalgınlık tam müşâhedenin zıddıdır. Müşâhede sebât, aynı şeye vakf-ı dikkat etmek îcab ettiği halde dalgınlık, dikkati sür'atle bir bahisden diğere nakl ederek, kuvvetini keser; istediği neticeyi elde edemez. Gaflet ise bir şeyi derince düşünmemek demek olup bu da kuvve-i dikkatin bir marazıdır. En müfîd ef'âl ve harekât ise ihtiyât ile i'tidâl ile cereyan eden tefekürâtdan sonra ittihâz olunan kararlar neticesinde yapılan harekâtdır.

Bu iki kusûrun dikkat için derece-i vehâmeti inkâr edilemez ise de te'sîr-i amîk terbiye ile tedâvî edilmesi gayr-i muhtemel değildir. Hafif meşreplik bazen o kadar muzır olur ki onlara îfâ-yı tadrîsât hayliden hayli kesb-i müşkilât eder ve bu illete mübtelâ bazı çocuklar büyüdüklerinde âdî ve fikirsiz adamlar olurlar. Fakat buna çâresâz olabilmek ancak bu maraz-ı gafletin esbâbını menba'ını bilmek ile kâbil olur.

Bazen bu çocuğun uzun müddet aynı derse bakamadığından ileri gelir; o vakit ders zamanlarını tenkîs ve tahdîd eylemeliyiz. Bazen (s.91) çocuk kendini göstermek, rüfekâsından evvel cevâb verebilmek için hafif meşreblik eder. Düşünmeden tefekkür eylemeden cevab verir. O vakit çocuğu gafletinden dolayı, tenbellikden ve terbiyesizlikden nâşi nasıl ceza görürse öylece cezalandırılmalıdır. Zehûl ve gafletin muzırrât-ı fevkalâdesini lisân-ı samîmiyyet ile çocuklara anlatmak dâimâ fâidelidir.

Dikkat hâssası iktisâb-ı ma‘lûmât ve ahlâk için ne derece ehemmiyetli olur ise olsun onun kıymeti vücûdun sıhhatiyle mütenâsibdir.

Hasta bir vücudda hâssa-i dikkat pek hafif olduğu gibi havası muhtel bir sınıfta veya bürûdetin hükümfermâ olduğu bir mahalde kuvve-i dikkat bütün faâliyetini ibrâz edemez: Hıfz-ı sıhha kavâ‘idi dikkatin en büyük mu‘înleridir.

6- Şâyân-ı tedkîk diğer bir nokta dahi dikkatin ne mikdâr da bir faâliyetiyle yorulabileceğini bilmektir. Bunun için bir mikyâs olamaz. Zîrâ aynı dersler bir sınıfa verilmekde iken talebenin bir kısmı daha çabuk veyâ daha sonra yorulur. Teneffüsde dahi hâl aynıdır. Birisi bir gezinti ile gayb ettiği kuvveti kazanır iken diğeri bir saat oynamakla ancak i‘âde-i zindegî eyler.

En iyisi her talebenin ayrı ayrı kuvve-i dikkatini derece-i faâliyetini tedkîk ile öğrenmektir. Fakat bu ise hemen (s.92) gayr-i kâbil denecek derecede müşkildir. Fakat alâ‘im-i umûmiye vardır ki çocuğa tahmîl olunan derece-i faâliyetin fazla olduğunu binâen aleyh onu tenkîs etmek îcab edeceğini gösterir. Bu alâ‘im de benzin sarılığı ve kansızlığı iştihâsızlığı asabiyyetin tezâyüdü uykusunu pek sâkin olmaması gaflet kusurlarının te‘addüdü gibi ahvâldir. İşte o vakit dersleri azaltmak yani kesret-i mütâ‘ab altında zekâ-yı etfâli çürütmemek vazifedir.

Bazen bu haller çocuğun esnâ-yı neşv ü nemâsındaki bazı ahvâl-i tabî‘iyyeden ileri gelir. Zükûr ve inâsın bülûğa erecekleri zamanlarda kuvâ-yı tabî‘iyyelerini daha ziyâde sarf etmeye mecbûr olduklarından o sıralarda dikkat ve zekâvetine bâr olmağa gelmez. Ve‘l-hâsıl dikkat-i hâssasının – zekâvetin en büyük hâdimi olduğundan- terbiyesine sarf-ı himmet eylemek îcab etmekle berâber, nekâisini ta‘mîr eylemek ve fakat onu it‘âb etmemek de elzemdir.

1.4.3. Üçüncü Fasl

1.4.3.1. Hissiyâtın Terbiyesi

(s.93) 1-İnsan hissiyâtının mu‘âvenetiyle yaşamaya başladığı gibi, ilk ma‘lûmâtını dahi hissiyât sâyesinde elde eder. İlk safahât-ı hayatda çocuğun kuvve-i hayâtiyye-i fikriyyesi pek mahdûd ve hemen mefkûd derecesinde iken hissiyat birinci dakîkadan uyanmış bulunmakda ve ihtiyaclarını sevk-i tabî‘î te’sîriyle istihsâle çalışmaktadır. Kuvve-i fikriyye inkişâf bulub da ihtiyaclarını muhâkeme ve takdîre, münâsebât-ı eşyâyı keşfe muktedir olmaya başladığı vakit bile hissiyâtın rolü eksileceğine daha ziyâde tezâyüd eder; zîrâ onlar ile mu‘âmelât-ı mübremesini îfâ eder; ma‘îşetini te’mîn eyler; âlât ve edevâtı isti‘mâl eder. Kıymeti ehemmiyeti hâricden kendisine aks edecek olan tehassüsâtın kıymetiyle mütenâsibdir. Hisler vâsıtasıyla ihtiyaclar duyulub çâresini bulmak için dimâğa zekâyâ havâle-i ümûr edeceğinden hisler nâzik ise, makbûl şeyleri duyar ve gayr-i makbullerden nefret eder; zekâyâ lede'l-muhâkeme metîn, ciddî esaslar vermiş olur.

Fakat hislerin terbiyesi kâbil midir? Hisleri terbiye etmeye bir lüzûm var mı? Yoksa hisler tabî‘î evsâf olduğundan, tabî‘ate terk (s.94) vazife etmek daha doğru olmaz mı? Tecrübe-i hayâta istinâden bunlara cevap verebiliriz. Hisler yanılır; gayr-i hakîki şeyleri hakîki sanır. Tek bir misal getirelim: koca insâniyyet, asırlarca güneşin hareketini ve arzın adem-i hareketini görerek güneşin arz tarafında dolaşdığına zâhib olmadı mı? Hâlbuki bu sehiv, bir sehiv-i nazar idi. Sonraları fikrin dimâğın fa‘âliyeti sâyesinde bu yanlış zâhire çıkarılmış ve kuvve-i basarın sehven karar verdiğini göstermiştir.

Hislerin lüzûm ve terbiyesini anlamak için onları tahlîl etmek lâzımdır. Lisân-ı avâmda insanın beş hissi olduğu söylenilir bu ta‘bir pek doğru değildir. Zîrâ “his” demek mevâdd-ı hâriciyyeyi anlamak ve ihâta etmek husûsundaki hâssa-i fikriye demektir. Yani zekânın bir hâssasıdır. Havâss-ı hamse dediğimizde, zekânın mevâdd-ı hâriciyyeyi tefehhüm için kullandığı me‘mûrlar yani bu hususdaki efkârı hâricden zekâyâ nakleden “âletler” demektir. Bu sûretle a‘zâ-yı münâkale denilmek îcâb eder. Bundan anlaşılıyor ki; göz görmez kulak duymaz ancak zekâ görür, zekâ duyar, fakat görmek için gözden, dinlemek için kulaktan isti‘âne eder, onları vâsıta kılar. Havâss-

1 hamse a‘zâsı (ki göz, burun, (s.95) kulak, dil ve eldir) hissiyât-ı hâriciyyeyi dimâğa ısal eyler; dimağ, onları tahlîl ve takdır ile bir fikr-i hâsıl eder. Fakat burada nâzik bir nükteye varıyoruz. Zekânın emrine tâbi‘ olan bu iş a‘zâ, ekseriyâ, sevk-i tabî‘î eseriyle işe konularak duydukları şeyleri zekâyâ ihbâr ederler, zekâ da bi‘l-mecbûriyye bu haberi dinler; meselâ göz tesâdüfen bir manzaraya ma‘tûf olur. Onu görüb zekâyâ ısal eder. Fakat o vakit zekâ bu ihbârdan hâsıl ma‘lûmâtı takviye için daha iyi farkına varmak için, âlet-i rû‘yi olan gözüne daha dikkatle bakmasını emr eder; böyle bazen zekâ havâss-ı hamse âletleri, âmirleri bulunan zekâ ve dimâğın emirlerine tâbi‘dir. Bu sâyede hâsıl olan i‘tiyâd ve meleke sâyesinde insan âlât-ı hissiyâtını daha ince işlerde kullanır; göz yalnız görmekle iktifâ eder iken bakar; el yalnız lems eder iken yoklar; burun yalnız koklar iken kokulan bir şeyin mâhiyyetini anlar; kulak duyar iken dinler. Birinci halleri gayr-i ihtiyârî iken, ikinci halleri ihtiyârî ve müte‘addî bir halde bulunuyor; böylece bütün âlât-ı his, her biri kendi hissesine düşen kısmı için bir şey hakkında dimâğa ma‘lûmât-ı kâfiye verdikten sonra, artık diğer bir vesilede, boş hissin yalnız birisi o şey hakkında dimâğı (s.96) ihbâr eyledikde zekâ hemen o maddeyi bütün dekâ‘ikiyle tasavvur eder. Meselâ bir menekşe kokusunu duyan onu görmediği halde, menekşenin vücûdundan haberdar olur ve o çiçeği heyet-i umûmiyesiyle pîş-i nazarına getirmiş olur.

Bu ta‘rîfâtı îtâdan maksad terbiye-i hissiyyâtın ikiye münkasım olması lüzûmunu göstermekdir. Birinci kısım, eşyâdan daha sühûletle mütehassıs olması, daha ziyâde dikkat kesb etmesi ve daha kuvvetle zekâyâ tebliğ-i ma‘lûmat eylemesi için a‘zâ ve âlat-ı hissiyyeyi terbiye eylemek; ikinci kısım, zekânın kuvve-i hissiyyâtını incelemekve a‘zâ-yı mahsûsası vâsıtasıyla tebliğ olunan te‘sîrâtı hüsn-i muhâkeme ve hüsn-i muhâfaza etmek için dimâğın bu hâssa-i mahsûsasını terbiye etmektir. Böylece zekâ bir çok ihtisâsat-ı müktesebeyi elde ederek mâhiyyet-i eşyâyı daha iyi takdîr eder. Bu “ ihtisâsat-ı müktesebe” yani evvelce hissedilib mahk-i muhâkemededen geçirilmiş ve binaenaleyh mâhiyyeti iyice anlaşılmış olan duygular tefehhüm-i eşyâda, hâtıranın fikirler için oynadığı rolü oynar. Jean Jack Rousseau: “hisleri tefehhüm etmek yalnız onları isti‘mâl etmek demek değildir; o hisler vâsıtasıyla hüsn-i muhâkeme edebilmektir” diyor. Ve bir şey his edildiği vakit, diğer hisler vâsıtasıyla o duyguyu tedkik ve tahkîk etmeği tavsiye kılıyor.

(s.97) 2-Şimdiye kadar arz edilen ma'lûmât, hissiyâtın gerek a'zâ-yı mahsûsasını gerekse hâssa-i âidesini, terbiye etmek lüzûmunu iyânen göstermiştir. Terbiye-i bedeniyede de söylendiği gibi hislerin vazîfe-i terbiyesi yine âileye âiddir. Küçük yaşından, çocuğun havâss-ı hamsesini te'mîn eden a'zâların yanlış yollara sapmaması, sühûlü te'sîrâtına tâbî' olub sehven onları dimağa ihbâr eylememesi elzemdir. Bu a'zâ-yı beden, eser-i hiffet ve müsâmaha olarak za'fiyyete dâ'ir olurlarsa vazife-i asliyelerini hakkıyla ifâ edemeyecekleri muhakkaktır. Binâenaleyh a'zâ-yı hissiyyeyi her dürlü nâgehânı ve amîk te'sîrâtdan hüsn-i muhâfaza eylemek şarttır. Mesela çocuğun gözleri pek kuvvetli ziyâlardan ictinâb eder; binâenaleyh beşiğini vüstâ ziyâlara ma'tûf tutmak münâsibdir. Çok şamata ve yüksek na'ralar işidildikde tıfl-ı nevzâd giryâna başlar; etrâfında bir sükûnet-i dâimenin hüsn-i te'mînine çalışmalıdır. Bunlara muntazaman ve mükerreren istihmâm ettirmek gibi Hıfzu's-sıhhaya i'tiyâdât-ı umûmiye ilâve edilirse maksad iyice sağlamlaşır. Sonra çocuğa a'zâ-yı hissiyyesini ihlâl edebilecek fenâ âdetler edinmesine müsâade eylememelidir. Bazıları oynamak için kulaklarına yine katı maddeler korlar; bu kuvve-i sem'ini bozabilir; çocuklar var ki fazla şekerleme ve bazen tütün ve müskirât kullanmakla kuvve-i zevkiyyesini bozar.

Buna mukâbil her dürlü (s.98) yemeyi yemezler ki buna da müsâade edilmemelidir. Ta'âmlar sıhhî olduktan sonra her şeyden ekl etmeye alışması elverişlidir. Bazı kasirü'l-basarlar veyâ şaşılarda ancak çocuklukta kesb edilen i'tiyâdât-ı muzırda neticesinde hâsıl olmuştur. Bunlara dikkat şarttır.

Ve'l-hâsıl Hıfzu's-sıhha sâyesinde kuvvetli ve sıhhî bir vücûda mâlik olan bir çocuk, bir i'tinâ-yı mahsûs sâyesinde, havâss-ı hamse a'zâsı da kavî ve muntazam olursa dimâğına tebliğ edeceği te'sîrât hayât-ı hakîkiyyenin tercüman-ı hakîkisi olacaktır. Ve tefekkürât ve mukarrerât-ı dimâğiyyesi hakîki esaslara müstenid olacaktır.

Havâss-ı hamseyi ehemmiyetlerine göre tasnîf etmek kâbilidir. Basar semî' ve lemsî, elde ettikleri müktesebât ve ma'lûmâtın kesretinden nâşi havâss-ı âliye tesmiye olunabilir; iştihâm ve zevk hisleri de havâss-ı âdiye denilir; zîrâ bunların daha nâzik te'sîrâtda müteharrik olmaları kâbil ise de rolleri pek maddidir. Fikre hizmetleri azdır. Binâenaleyh bu son iki hissi yani zevk ve kuvve-i şâmme terbiyeye daha az ma'rûzdur.

Hayât-ı bedeniyyedeki hizmetleri ayândır; zîrâ bu mesele-i ta‘ayyüşde bu iki hiss-i vazife-i rehberiyi îfâ ederler. Tezyîn-i fikre hizmeti mahdûddur diyerek bu iki hüsnün terbiyesine, tevsî‘ine fazla bir dikkat atf edilmiyor. Ulûm-i tabî‘iyye, ve ilm-i eşyâ dersleri sâyesinde az çok tekemmülüne çalışılır.

(s.99) Hem bu bâbdaki dersler, keûl-perest veyâ tütün kullanan veyâ oburluğa ma‘rûz bulunan çocukları bu kusurlardan vazgeçirmeye ma‘tûfdur; bu günkü günde dersler: “ bunu yapmayanız! Şunu işlemeyeniz! “ diye menfiyyen veriliyor; tabî‘î çocuklara bu gibi vesâya ve nesâ‘ihde bulunmak müfiddir. Zîrâ bu sâyede zevk ve kuvve-i şâmme a‘zâsının hüsn-i muhâfazasına hidemâtı dergârdır; fakat bu kâfi midir? Bizce değildir; çünkü bu iki his sâyesinde, Dimâğ birçok fikirler beynindeki münâsebâtın sühûletle tasvîrine muvaffak olur. Binâen aleyh bunları tevsî‘ edecek, nâzik kılacak sûretde tedrîsâtta bulunmak ve bunun için ilkbahar mevsiminde ezhâr gûnâ gûnün etrâfına neşr-i râyihât eylediği zamanlarda gezintiler yapmak ve zevk u şâmım hüsn-i muhâfazası lüzûmundan bahs eylemek fâ‘idelidir.

4- Havâss-ı hamseden kuvve-i sâmi‘anın, insanın vazife-i ictimâ‘iyyesine hizmeti fazladır; münâsebât-ı beşeriyye, te‘âtî‘-i efkâr ve revâbit-i rûhiyye, kuvve-i sâmi‘a vâsıtasıyla îfâ edilir; ikinci bir hizmeti sanâyi‘-i bedî‘iyyeye karşı perestiş duygularını uyandırmasıdır.

Esvâtın ihtizâzâtı, âlât-ı mûsikıyyenin âhenkleri, sular, ağaçlar, rüzgârların mûsikî-i tabî‘îleri hissiyâtımızı müte‘essir, hayâlimizi tehyîc ve rûh-ı beşeri ulviyyâta sevk eder. Binâenaleyh bu kuvvetin tehzîb fikri ve hayat-ı ictimâ‘iyyeye ta‘alluku vardır.

(s.100) Sâmi‘anın kuvve-i fehm ve idrâki iki nev‘dir; tabî‘î olan birinci kısımda, esvâtın, âhenklerin şiddeti, yüksekliği kalınlığı noktalarını derk eder; fakat esbâbına kadar nüfûz edemez. Gittikçe tevessü‘ eder.

İlk zamanlarda bu derecede bulunan kuvve-i sâmi‘a çocuğun zekâveti, gördüğü eşyâ ile esbâbı arasındaki münâsebetleri aramağa alışdıkça yeniden bir çok hasletlere mâlik olur; esvâtın âhenklerin sebeblerini anlar; meselâ duyduğu şamanın yüklü bir

araba mı? Yoksa nâzik bir fayton şamatası mı, hemen fark eder; bunların cümlesi sâmi'anın "hasâ'il-i müktesibe" sindendir.

Kuvve-i sâmi'anın nezâketini tezyîd, rikkatini te'mîn için bir çok usûller mevcuddur. Mektebde esvât hakkında verilecek derslerle her işideceği âhengin kıymeti, esbâbı, te'sîri hakkında doğru fikirler edinir. Bâ husûs umûmî gezintiler sâyesinde tabî'atın hey'et-i umûmiyyesinden îsâr edilen âheng-i hayât-bahşâyâ daha ziyâde rabt-ı ülfet edebilir; rikkat-i rûh-i etfâli takviye için onlara takrîr edilecek bazı tesâvîr-i tabî'iyrede arz ve semâvatdan, riyâh ve ebhârdan yapılan terennümâtın te'sîrât-ı latîfesi kelimât-ı münâsibe ile tasvîr edildikde zekâ-yı sıbyânda bunlar hakkında bir nişâne-i amîka bırakır.

Kuvve-i sâmi'anın terbiyesi sâyesinde çocukda hâsıl olacak bu (s.101) rikkat-i rûh, âheng-i esvâtla münâsebeti olan bazı âsâr-ı müntehabe-i meşâhîri, nesr olsun şi'ir olsun, ezberlenmesi, mûsikî ve terennüm gibi dūrûsa daha isti'câl ile çalışmasını te'mîn eder. Çocuk rakîk, câlib-i merhamet bir şi'ri okur iken, her mısra'ın tasvîr edildiği hâl-i mahsûs ile mütenâsib bir ses kullanmağa çalışırsa, hem o mısra'ın ihtivâ eylediği ma'nâ-yı hafîye daha ziyâde nüfûz-ı nazar etmiş olur, hem bi'z-zât kendisi şâ'irin tasvîr etmek istediği rikkat ve merhameti kalben ve rûhan hisserder ki bunun tehzîb-i ahlâka derece-i te'sîri şâyân-ı kayddır.

Kuvve-i sâmi'aya kuvve-i basar ilâve edilir ise insanın uzv-ı ictimâ'î sıfatı lâyıkiyla ikmâl edilir; hemcinsleriyle münâsebâtına hizmetden mâadâ kırâete yardımı sâyesinde, bütün insaniyyetin şimdiye kadar iddihâr eylediği servet-i fikriyeyi yed-i temellüküne geçirir; kuvve-i lemsden istimdâd ve ona müşâreket ederek kuvve-i basar, san'at erbâbına, işinin, amelinin muntazam mâhirâne îfâsına, destgâhı âlâtını ne sûretle isti'mâl edebileceğine yol gösterir. Fakat nazar dahi müte'addid olan hasâil-i tabî'iyyesi sâyesinde, ancak elvânı ve eşkâl-i sathıyyeyi anlayabilib, umk, tûl ve arz fikirler, mesâfe ve bu'diyyet cûhetleri, sonradan netîce-i muhâkemede, elde edilecek hasâil-i müktesebeden bulunmağa, ol sûretle terbiye-i (s.102) nazara çalışmak fâidelidir. İdman ve meleke sâyesinde, iki nokta arasındaki bu'diyyeti bir adam tahmînen, bir göz gezdirmekle, hakîki olarak takdîr edildiği halde, diğeri hakîkata

ba‘îd bir bu‘diyyet farz eder; basarî tecrübeli birisi bir vücûdın sikletini, bir nazarla derk edebilir iken, diğeri anlayamaz.

Birinci bahisde söylediğimiz vechile, mu‘allim, talebenin kuvve-i basarını hüsn-i muhâfazaya çalışacaktır; şevka doğru, gözünü incitmeyecek surette, oturması, kitabların kalın hurûfatla matbû‘ ve kağıdların biraz renkli olması fâidelidir. Ana mekteblerinde çocuklara idmân-ı basar dersleri verilse yeri vardır. Muhtelif renkleri gösterib isimlerini göstermek. Bu‘diyyet ve mesâfe hakkında bir fikir verecek oyunları oynatmak eşkâl-i hendeseyi ibrâzla farklarını anlatmak kuvve-i basarın ve dimâğın muntazam görmelerini te‘mîn edecektir.

Bu‘diyyet ve mesâfe hakkkında kuvve-i basarın kesb-i idmân ve meleke eylemesi bir çok husûsâtda mûcib-i fâide ise de, her hâlde hayât-ı askeriyede hizmetini fevka'l-âdedir; karşıdan, yüz ve iki yüz metre uzaklıktan görünen şeyin bir bina, bir müfreze-i askeriye veyâ bir orman olup olmadığını fark etmek, tabı‘î hizmet-i askeriyede fâideli addolunacak hasletlerindendir; aynı zamanda basarın kuvveti iyi nışan tutmasına yarayacağını da ilâve edelim.

(s.103)Bu‘diyyet, mesâfe ve nışan tutmak dersler, geniş havada, gezintilerde, çocuklara yaptırılacak eğlenceli oyunlarla öğredilmiş olur. Fakat mekteb dâhilinde kuvve-i basarî ta‘lîm edecek dersler mevcûddur: ilm-i eşya, resim bu meyânedir. Bu iki ders, fi'l-hakîka her şey hakkında nazarı alıştırmak ve o gördüğü şeyi tersîm etmek sûretiyle hâtırasında hak etmeye hizmeti derkârdır; Avrupada, küçük sınıflarda, fazla kırâetlerle zekâ-yı etfâli iz‘âc etmek münâsib görülmediği esnalarda, tersîmiye ziyâde bir müddet sarf ederler ve böyle eşkâl-i eşyâyı çocuklara iyice öğretmeye muvaffak olurlar; zâten resim sayesinde nazar-ı insanı, her şeyin en ince nukâtına varıncaya kadar tedkîke, en nâzik cihetlerini keşfe sevk eder.

5- UZV-ı mahsûsu “el” olan kuvve-i lemsî, bütün vücûdu mu‘ayyen ittihaz etmiştir. Her ne kadar lemsin ekseriyetle dest-i beşer vâsıtasıyla iş gördüğü muhakkak ise de vücûdun her tarafı lemsi his eder ve neticesini zekâyâ bildirir; ehemmiyeti dahi pek büyüktür; hemen bi'l-cümle el sanatları ve hattâ bazı mesâlik-i serbestiye meselâ tabâbetde lemsin nâzik, rakîk ve mütehassıs olması meşrûttur. Bazen bu his, mefkûd

olan diğerk hislerin yerine kâim ve meselâ a‘mâde, kuvve-i lems fevka'l-âde hassâs bir derecede mevcûd bulunur. Hayât-ı fikriyye noktasından olan (s.104) ehemmiyeti, hayât-ı ameliyyede oynadığı rol ile mütenâsibdir. Mâhiyyet-i eşyâ hakkında bir fikr-i sahîh edinmek için her ne kadar nazarı ehemmiyeti birinci derecede ise de o edineceğimiz fikrin mükemmel ve gayr-i nâkıs olabilmesi için kuvve-i lemse mürâcaata ve ondan istimdâda mecburiyetimiz derkârdır.

Diğerk hislerde de olduğu gibi lemsin dahi tabî‘î ve mükteseb unvânıyla iki nevi‘ hâssası vardır; ekserisi tabî‘îdir; eşyânın metânetini, harâretini, düzgünlüğünü, tabî‘aten his ve telakkî eder; bununla berâber kuvve-i lemsin bir terbiye-i mahsûsa sâyesinde bazı hasâis-i fevka'l-âdede iktisâb eylediği inkâr edilemez; meselâ bir şeyin lemsiyle onun mâhiyyetini derk etmesi, i‘tiyâd ve terbiye ile hâsıl olur. Bu bâbda muhtelif nazariyeler dermeyân edilmektedir: kuvve-i lemsin uzvu el ise de en ziyâde sağ eldir; sol elden az istifâde ederiz; hattâ Franklin “sol elin şikayeti” unvânıyla yazdığı güzel parçada muhkir gördüğümüz yed-i yesârın da hizmetini ortaya komuşdur. Fi'l-hakk terbiye-i lemsde sol elden isti‘âne ve öylece rikkat ve nezâket lemsi tezyîde çalışmak lâzımdır. Bunun için dahi arada bir sol el ile dahü, sağ elin yaptığı resmi siyah tahta üzerinde çizdirmek gibi idmânlara mürâcaat edilir.

Yukarıda dahi söylendiği gibi resmin hizmeti kuvve-i basarı idmân (s.105) ve ta‘limden ibâret olmayub elin mahâretini ikmâl eder ve böylece el ile yapılır sanatlarda muvaffakiyyetini te‘mîn eder. Evet nazar bir maddeyi görür; fakat o maddeyi ele almak, kullanmak îcâb eder. El işlerinin, küçük çocuklara ana mekteblerinde ta‘limi gerek havâss-ı basar ve lemsi terbiyeye, gerek eşyâ ve hayat hakkında bir fikr-i amelî edinmeye hizmeti sebkat edeceğinden mini minilere yapabilecekleri eğlenceli işlerle işğâli tavsiye edilmektedir. Meselâ hendesi şekilleri ince tahtalarla, küçük çivilerle hazırlatmak, kuklaları komak için toplu iğnelerle, tahta parçalarıyla mahsûs yerler hazırlatmak gibi idmanların tatbîki emir olunmakda ise de şimdiye kadar bu tavsiyeye ri‘âyet etmek kâbil olmamıştır.

İfâdât-ı mesbûkadan müstebân olduğu üzere işbu havâss-ı hamsenin hâssa-i tabî‘iyye ve müktesebelerini aynı derecede terbiye etmek lüzûmu tezâhür etmektedir; efrâd-ı milletin çocukları; sabâvetlerinden beri, hangi sanata hangi mesleğe meyl ve

isti'dâdları bulunduğu anlaşılamadığından cümlesini aynı dikkat ve i'tinâyâ mazhar kılmak şarttır. İzhâr edeceği inhimâk ile ve temâyüle göre bu havâsdan bazılarını diğerlerinden ziyâde terbiye eylemek lüzûmu, çocuğun ma'lûmât ve muhâkemâtının bir dereceye kadar inkişâf ve tekâmülünden sonra takdîr olunabilir.

1.4.4. Dördüncü Fasl

1.4.4.1. Hâtıranın Terbiyesi

(s.106) 1- Eger insanın servet-i ilmiyesi, yalnız dakîkasında iktisâb eylediği ma'lûmâtından ibâret olaydı, acz ve meskeneti dâimî olur idi. Her gün aynı ma'lûmâtı tekrar edinmeye mecbûr olurdu.

Fakat servet-i ilmiye hâl-i dâ'imîde bir karardır, buna vâsita dahi hâtıradır. Kuvve-i hâtıra bulunmadıkca, ne hayât-ı fikriyye, ne de terakkiyât-ı âlem kâbil olurdu.

Hâtıranın mâhiyyeti, esâsı hakkında psikologlar ile fizyologlar dûr u dirâz münâkaşâtta bulunuyorlar ise de, hâlâ ridâ-yı mu'ammâ altında mestûr olan bu hâssa-i mühimmenin yalnız tatbîkât noktasındaki rolünü tedkik edelim; kuvve-i hâtıra, bir faâliyet-i mahsûsa ile duyulan hissiyyâtı, anlaşılan efkârı, zekânın mahzeninde, tesbit edici kökleyici bir kuvvettir. Diğer bir hâssası, hâssa-i muhâfazadır; edindiği ma'lûmâtı iyice saklar ve âlem-i nisyâna düşmesine müsaade etmez; üçüncü hâssası kuvve-i tahatturdur. Kendiliğinden veyâ irâdenin sâikasıyla, mahfûz bulunan efkâr ve hissiyât uyanır. Bu sâyede dahi bilinmezlik hâyât-ı mâziyesi, bazı safahât-ı mu'ayyenesiyle tekrâr hayat-pezîr olur.

(s.107) Kuvve-i hâtıranın nümûne-i ekmelesi sür'atle öğrenen, öğrendiğini sühûletle tesbît eyleyen, vazîfe-i muhâfazaya sâdık olan, ve mahzen zekâsında saklı ma'lûmâtı kolayca göz önüne getirebilen hâtıradır. Fakat bu hassanın kuvveti, derece, derecedir; bu kuvvet, fikir ve zekânın havâssından birisi olmağla, herkesin hâtırası derece-i zekâvet ve tefekkürüyle mütenâsibdir. Birisi betâetle öğrenir; diğeri öğrendiğini muhâfazada ibrâz ettiği sadâkat kuvvetsizdir. Bazısı da nazar-ı basîreti önüne zekâsında sakladığı ma'lûmâtı, kuvvetle, elvân-ı asliyesiyle getirir. Bazen dahi bir cihetdeki za'af ve acz diğeri cihetdeki kuvvet zâidesiyle telâfi ebdir. Çocuk var ki zahmetle öğrenir; fakat öğrendikten sonra iyi muhâfaza eder. Zor unudur.

Zekâsının meyl ve isti'dâdına göre hâtıraların şekil ve cinsleri tehâlûf eder; nazara hoş görülen menâzır ve hissiyâtı muhâfazaya daha ziyâde muktedir olan hâtıra, hâtıra-i basariyyedir. Memoire visuelle. (ressâmın, heykeltraşın isti'tâdı gibi) kuvve-i sâmi'asının nezâketinden müstefid olanların hatırası hâtıra-i sem'iyedir. Memoire oditive. (mûsikî şînâsların isti'dâdı gibi.) hâtıra-i gayr-i maddiye Memoire abstaite riyâzât ve hükmiyyât hakkındaki ma'lûmâtı muhâfaza isti'dâdı (s.108) etfâldeki kuvve-i hâtıranın cins ve mâhiyyeti bam başka olub ayrıca tedkîk ve tettebbü'a şâyestedir. Evvelâ şunu söylemeye çocuğun zekâsı müte'addid, muhtelif ma'lûmât ve te'sîrâtla mâli olmadığından çabuk gördüğü şeyler hakkındaki ma'lûmâtını hemen zabt eder, sür'atle hâtırasında tesbit eyler. En küçük noktalar zekâsını müte'essir kılar ve müşkilâtla izâle edebilen izler bırakır; küçük çocuğa bir masal söylersiniz. Onu bildiği halde size tekrâr ettirir, bir kelimesini atlarsanız heman tashîh eyler.

(s.109) Hâtırânın, zekânın kuvvet ve derecesine tâbi' olduğunu söyleyerek münâsebet-i dâime ve kaviyyesini anlatdık; bu kâ'ideden hisseyâb-i ibret olarak zekâvetini tevsî' için ta'kib edilecek usûlleri kuvve-i hâtıriyyeyi tenmiye için dahi ta'kîbât olunmalıdır.

En evvel hissiyâtın te'sîrâtından istimdâd etmelidir. Çocuğun kuvve-i hayâliyesi uyanmağa başladı mı? Hâtırât ile hayalleri karışır! Yekdiğerinden fark ve temyîze kâdir değildir derler. Diğer bir kusûru, zamân hakkında bir fikr-i hakîkisi yoktur; her şeyi zaman-ı hâle atf eder; bazen bir çocuk, "aklında mı baba, geçen gün şöyle bir oyuncak gördük?" der; bu geçen gün dediği üç yâ dört aylık bir vak'adır, binâen aleyh çocuğun hâtırası, bu gibi sehviyyât ve nekâ'isden halâs için ayrıca terbiyeye muhtâcdır.

2- Hâtıranın ehemmiyet ve kıymeti takdîr ve terbiye sâyesinde tenemmüv ve tevessü' edeceği kabûl edilmekle berâber bu terbiyenin gâyesi hâtıraya bir çok ma'lûmât tahmîl etmekden ibâret olduğu ma'nâsı istihrâc edilmelidir. Bi'l-aks hâtırayı kesret ve fart-ı ma'lûmât altında boğmak ma'nâsızdır. Hattâ muzırdır. Arzu edilecek şey, hâssa-i hâtıranın kuvâsını tezyîd, ve çocuğun tederrüs ve te'allümdeki terakkiyâtını ve senenin ilerlemesini nazar-ı i'tibâra alarak, yeni ve tedricî usûller sâyesinde (s.110) "Nasıl öğrenmek kâbil olacağını, ne sûretle okunan ve öğrenilen

şeyleri hatıralarda saklamak mümkün idiğini öğretmekdir”. Amerika muharrirlerinden Villiam “tahattur etmek sanatı, düşünmek sanattır çocuğun bu bâbda icrâsına muvaffak olacağı en kıymetli hatve yalnız mevâdd-ı hissiyyeyi dâhil-i mahfaza-i zekâsı kılmak olmayıp gayr-i maddî tefekkürât ve mütâlaâtı muhâfaza edebilmekdir.” Binâenaleyh terbiye-i zekâ ile berâber yürümekte ve bu iki hâssa yekdiğerine hidemât ve mu‘âvenât-ı ciddiye bulunmaktadır.

Hatıra, sine-i mahfazasında mevcut efkâr ve mütâla‘atı zekâyâ teslîm ile buna hüsn-i muhâkeme ve tefekkür etmesine yardım eder; zekâda mukâbeleten ancak tedkîk ve tanzîm ve yekdiğerine rabt ederek iyice anladığı hakâkik ve müşâhedât-ı maddiye ve gayr-i maddiyyeyi hâtıraya tevdi‘ eder. ” fakat hâtıranın inkişâf ve tenemmüvüne çalışmadan evvel mevcut kuvve-i hâfızanın hüsn-i idâresiyle perişâniden kurtarmak şarttır. Hâtıraya tatbik edilecek Hıfz-ı sıhha kavâidi mevcuttur. Bu hâssa ne kadar kıymetli ise ol derece nâzıktır. Bedenin sıhhat-i umûmiyyesiyle dimâğın tekemmül ve inkişâfı beynindeki münâsebât pek sıkıdır. Lüzûmundan ziyâde tazyîk ve tahmîl edilirse, mekteb zamanlarında bile, hâtıranın muhtel ve nisyanların kesîrû'l-vukû‘ olmasına sebebiyyet veririz; bu bâbda mu‘allimlerin nazar-ı dikkati celb olunur. Fakat yüksek sınıflar müdâvimîn ve tullâbına tütün (s.111) ve müskirâtın istikmâli hatırayı berbâd ettiğini, tekâmül ve inkişâfa sed çektiğini sarâhaten anlatmak şarttır.

Hâtıraya en ziyâde hizmet edecek olan hâssa dikkatdir o sâyede edinen ma‘lûmatın hâtırada tevakkufuna yardım edilmiş olur. Binâenaleyh dikkatin terbiye ve taakviyesi için, derslerin mütenevvi‘, hoş, tatlı olması hakkındaki vesâyâmız burada tekrar edilmelidir. Bundan başka, hâfızada kalmasını mu‘allimin arzu eylediği mesâili, bir, iki, üç talebe tarafından tekrar ettirilmesi ve sonra bütün sınıf talebesi tarafından, umûmu birden tekrarı tesbit ma‘lûmâta hâdimdir. Üç ayda bir, okunan derslerin bir tekrar edilişi ve bu vesile ile zaman ve hâle muvâfık sualler ırâdî hâfızanın takviyesine yardım eder. Bu tekrarların lüzûm ve fâidesi lâıykıyla takdir olunduğu içindir ki, aynı dersler, her sene daha ziyâde genişletmek ve derinleşmek üzere üç, dört sene devam ettirilir. Meselâ coğrafyayı ilk sene sathî ve mülahhas sûretde okuduğu halde ikinci senede aynı dersi daha mufassal ve üçüncü de daha vâsi‘ mikyâsda okuyor ki talebenin dimâğ ve hâtırası bu dersin ihtivâ eylediği ma‘lûmâtı daha kolay ve daha derin

tefehühüm ve idrak eyliyor, mahfaza-i hâtırada saklanması îcab eden ma‘lûmâtın kesreti yekdiğeriyle karışarak içinden çıkılmaz (s.112) mu‘ammâ hâl ve şeklini alması müsteb‘id değildir. Buna karşı mantikî muhâkemât ile “irtibat-ı efkâr” a dikkat edilir, yani eşyâ ve efkâr beyinde mevcud revâbit ve ukûdî sühûletle keşf etmek âdeti edinirse, hem tahatturu tesyîl hem ma‘kûl kararlar ittihâzını te‘mîn eder.

Bundan istihrâc edilecek bir netice şudur! Öğrenilen şeylerin hâtırada muhâfazası için revâbit-ı efkârî aramak lâzım ise, o şeylerin ezberden öğrenilmekten ziyâde iyice anlaşılmış olmaları îcab ediyor, demektir; fi'l-vâki‘ hakikat dahi bu merkezdedir. Ezber öğrenilecek şeylerin bazı kavâid-i esâsiye-i umûmiyeden ibâret bulunması ve bunların dahi elden geldiği kadar tahdîdî şarttır. Sarf kavâ'idinin bile harfî harfine ezber öğredilmesi muvâfık değildir. Hâtırada hak ve rekz edilecek mevâd meyânında ahlâka te'sîr-i kat'îsi olacak, şi'ir ve nesir parçalarının bulunması mûcib-i fâ'ide olacağı emr-i bedîhî bulunmağla bunların hüsn-i intihâbına dikkat ederek ruh ve kalbin inşirâh ve te'âlîsine çalışmak da münâsibdir.

Hulâsa

(s.113) 1-Terbiye-i bedeniye ile iktifâ etmek büyük bir yanlış olduğundan terbiye-i fikriyenin ehemmiyetini takdîr ve kabûl etmek lâzımdır. Beni beşeri “insan” kılan hâssa zekâdır. Kuvve-i zekâiyyeyi hayâl, muhâkeme, mantık gibi hâssalara taksim etmek istemişler ise de bu taksim, zekâveti anlamak husûsunu teshîl eylediği halde, muvâfık-ı nefsü'l-emir değildir.

Bunlar ayrı ayrı hâssalar olmayıp zekâvetin hâssalarıdır. Çocuğun zekâsında, sonra tevessü‘ edecek olan bu hasletler, tohum sûretinde mevcûddur; mu'allimin vazifesi o tohumları tenmiye etmek, inkişâf ettirmektir; çocuklara Dekart'ın “ hakikatı sarâhaten müberhen olmadıkca bir şeyi hakîki olmak üzere kabûl etmemek” husûsundaki prensibi iyice öğretmelidir. Tabî'îdir ki çocuklar eşyâ-yı maddiyyeyi daha kolayca anlarlar; onları göstermekle başlamalıyız.

2- Terbiye-i fikriyede dahi her çocuğun ayrı ayrı isti'dâd ve kıymetleri nazar-ı i'tibâra alınmalıdır. Zîrâ her birinin bir kuvveti, bir meyli vardır; hattâ zükûr ve inâs çocukların birincilerinde mantığa doğru bir meyl, ikincilerde hayâlata doğru bir

inhimâk görülür. Binâenaleyh bir şâkirdin (s.114) kuvvetli hâssasını muhâfazaya çalışmakla diğer havâssını da takviyeye gayret edecektir. Terbiye-i fikriyenin gâyesi insanı bir vücûd mütefekkir kılmak olduğundan ona tefekkür edebilmesi için lâzım gelen ma'lûmâtı vermek lâzım ise de ma'lûmâtın pek fazla olmasında ma'na yoktur; çocuğa o ma'lûmâtı arayıp böyle bilmek usûllerini göstermek îcâb eder. Usûl-i tefekkür ve taharrîyi öğretmeliyiz.

3- Bu söylediğimiz terbiye-i umûmiyeye yani bir çocuğu insan kılmak için öğretilmesi lâzım gelen ma'lûmâta âiddir ki, bir gâye-i maddiye ta'kîb etmez bu terbiye-i umûmiyenin kıymetli olduğunu kabûl etmekle berâber efrâdın saâdetini te'mîn için ekmeklerini kazanmağa yarayacak ma'lûmâtı dahi vermek lâzımdır.

O halde terbiye-i fikriye ikiye münkasımdır, (umûmî) ve (meslekî) dir. Her ikisine birden çalışmalıyız, zîrâ yalnız ma'lûmât-ı umûmiye ile mücehhez olan bir adam ma'îşetini te'mîn etmez ve yalnız mesleğine âid ma'lûmât ile iktifâ ederse âdî bir "âlet-i sanat" derekesine düşer ve idâre-i umûmiyede re'yinden istifâde edilemez.

4- Fevka'l-âde zekâlar enderdir. Fakat hiss-i tecessüs, i'tiyâd-ı müşâhede, tahlîl ve mülâhaza sâhibi olan ve ma'lûmâtını ıslah ve bir usûl tahtına vaz' edebilen bir çocuk akıllı bir çocuk sayılmağa ve hayât-ı umûmiyede bir mevki' edinmeye kesb-i istihkâk eder.

(s.110) 5-Zekânın, te'sîrat ve hissiyâtı muhâfaza edebilmek için sarf ettiği gayret ve faâliyet ve bir madde hakkında havâss-ı fikriye ve rûhiyeyi tevkîf ettirmek husûsundaki iktidâra (dikkat) nâmı veriliyor ki iktisâb-ı ma'lûmâta en ziyâde hizmet eden bir hâssa-i fikriyedir. Dikkat kıymetlidir ve fakat dereceleri vardır.

Âdi derecesinde, mülâhazasız harekete gelir; âlî derecesinde irâde ve mülâhazanın mahsûlüdür. Bu dikkat, kuvve-i irâdiyenin zekâvete tatbîkinden ibârettir. Çocuklarda dikkat gayr-i sabittir; her şeyi bilmek istediği için bir maddeyi iyice ihâta etmeden diğer şeye geçer; çocuklarda dikkati terbiye için evvelen eşyâ-yı maddiye üzerine tevkîf ve tesbit etmek lâzımdır.

6- Dikkat tabî'î ve fitrîdir; terbiyesi için her halde çocukların harekete meyllerinden, hiss-i merâk ve tecessüslerinden, eğlence ve zevk arzularından istifade etmeliyiz. Suâllerin cevab-ı şâfi vermek, yaşayan, harekete gelen eşyâyı göstererek dikkatlerini alışdırmak, dikkati kuvvetleştirecek vesilelerdendir. Hiss-i merâk ve tecessüsünü hiç bir vakit mahv etmeye gelmez; çocuğun elinden büyük bir âlet-i müdâfa'a almış oluruz.

7- Hiss-i zevk dikkatin takviyesine, hiss-i tecessüsü kadar hizmet eder; zîrâ çocuk eğlenmeyi sever, zahmete katlanmaz. Binâenaleyh çocukları eğlendirerek öğretmek müfid ise de haddini (s.116) geçirmemelidir zîrâ hayat bir silsile-i ezvâk değildir; biraz da zahmete alışmalıyız; fakat derslerin uzun sürmesi, gayr-i maddî ma'lûmatın te'hîr edilmesi tavsiye olunabilir.

8- Meyl-i hareket dahi dikkatin takviyesine hizmet edebilir bir hâssadır. En çoğu hatâları bu meylden gelir, Zîrâ bir işi muhakeme etmeyen işler; mu'allim çocuğu her işlediği işin netâicine, fevâidine veyâ mehâzîrine dikkat ettirilmelidir; böylece onda fikir ve müşâhede ve tedkîki ihzâr eder. Zîrâ bir def'a bu hâssa uyandırılması her şeyi kolayca anlayabileceğine hüküm edilebilir. Bir de çocuğu (tefekür) e alışdırmalıyız; kendisinde düşünebilmek hassasına kuvvet vermek şarttır; verdiği cevâbın esbâbını sormak ve yanlış ise kendisine tashîh ettirmek fâideyi mûcibdir.

9- Dikkatin hastalıkları vardır. Zühûl ve gaflettir. Bu hastalıklar tadrîsata büyük bir mâni'a teşkîl eder; te'sîr-i amîk terbiye ile ıslâhı kâbildir. Bunun için de bu hastalıkların esbâbını, menbaini bilmek lâzımdır;

Bazen ders zamanının uzun olduğundan ileri gelir; müddeti tenkîs etmeli; bazen dahi diğer rûfekâdan evvel diğer cevâb verebilmek arzusundan münba'is olur; bu gibi bir hareketde bulunan çocuğa, cezâ vermelidir.

Hâssa-i dikkat hasta bir vücûdda yok demektir; binâenaleyh sıhhat-i bedeniyeye atf -ı ehemmiyet şarttır.

10- Şâyân-ı tedkîk diğer bir nokta dikkatin (s.117) ne kadar bir faâliyetle yorulabileceği cihetidir. Bunda bir mikyâs olamaz. Her talebe için ayrıdır; her birinin

kuvve-i dikkatini ayrıca tedkîk etmek lâzım ise de bu da hemen gayr-i kâbil demektir. Fakat bazı alâim-i umûmiyyeden dikkatin yorulduğu anlaşılabileceğinden ona göre hareket olunur. Zükûr ve inâsın bülûğa erecekleri zamanlarda zekâ ve dikkatlerine bâr olmağa gelmez.

11- İnsan ilk ma'lûmâtını hissiyât sâyesinde ifâde eder. Hislerin terbiyesi lâzımdır; fakat bu kâbil midir? Müfid midir? Evet; zîrâ hisler yanılır; nasıl ki beşeriyet, bir sehv-i nazar olarak, güneşin arz etrafında dolaşdığına inanmış idi. Havâss-ı hamse hissiyatı duymaz; hissetmek yine dimâğın, zekânın bir hâssasıdır. O a'zâlar, zekânın emrine tâbi' memurlardır; binâenaleyh rolleri ikinci derecededir; fakat bununla berâber o a'zâ-yı hissiye, terbiye ve i'tiyâd sâyesinde daha sühûletle hissederler; ve dimâğın bu bâbdaki vazîfesini kolayladır. Demek bu bâbda terbiye ikiye münkasımdır, evvel emirde a'zâ-yı hissiyenin terbiyesi, sâniyen zekâda bir takım "müktesebât-ı hissiyye" toplamaktır, tâki bu a'zâdan yalnız birisinin bir ihbârı üzerine zekâ heman ihbâr edilen şey'i göz önüne getirilebilsin.

12- Bu vazife yine âileye âiddir. A'zâ-yı bedeniyyenin za'fa düşmemesine, (s.118) kuvve-i sem'inin muhtel olmaması için etrâfında sükûneti te'mîn etmeye fazla şekerlemelerle kuvve-i zevkıyyesinin ihlâl edilmemesine dikkat etmelidir. Hisleri iki kısma ayırıyoruz. Basar, semi' ve lems gördükleri hizmetinden nâşi havâss-ı aliye, şâm ve zevk hisleri de havâss-ı âdiye denilebilir. Zira bunların rolleri mahdûddur. Bunu düşünerek bu hislerin terbiyesine bakmamak yanlıştır. Zîrâ bunlardan dimâğ, bir çok husûsatda istîâne eder.

13- Kuvve-i sâmi'anın, insanın vazife-i ictimâ'îyyesine hizmeti fazladır. Zîrâ münâsebât-ı beşeriyye bununla kâim olduktan mâ'adâ mûsikînin de yekâne vâsıta-i tebliğidir, binâenaleyh tehzîb-i ahlâka hizmeti sarîhdir. Sâmi'anın kuvve-i fehm ve idrâki iki kısımdır. Tabi'î kısmında esvâtın şiddeti yüksekliği, kalınlığı anlaşılır. Mükteseb olan ikinci kısımda işittiği şamatadan menşeiini anlar, geçtiği arabanın yüklü veya yüksüz olduğunu fark edebilir.

14- Kuvve-i basarın vazife-i ictimâ'îyyesi dahi büyüktür, fakat kırâete ve tahsîl-i ilim ve fenne olan hizmeti ise fevka'l-âdedir. Basar dahi tabi'î ve mükteseb

olmak üzere iki kısım olup birinci kısım ancak sathi şeyleri derk eder. İkinci kısım ise umku, mesâfeyi takdir eyler, hayât-ı askeriye bunlardan görülecek istifâde büyükdür.

15- Kuvve-i lems yalnız el ile iktifâ etmeyüb bütün vücudu (s.119) mu‘ayyen ittihâz etmiştir. Sanatlarda ve sâir her işde rol oynar. Bazen mefkud olan diğer hislerin yerine kâim olur. Meselâ a‘mada, kuvve-i lems fevka'l-âde hassasdır. Amelenin hayâtında ise bu his pek mühimdir bunda dahi tabî‘î ve mükteseb kısımları vardır. Hem sağ, hem sol elden dahi istifâde etmeye çalışmalıyız.

16- Müktesebât-ı limiyyenin mahfazası hâtıradır; onsuz ne hayât-ı fikriye, ne terakkıyât-ı âlem kâbil olurdu. Hâtıranın mâhiyyet ve esâsı hâla ridâ-yı mu‘ammâ altında mestûrdur. Fakat tatbîkat ciheti tedkîk olunabilir. Hâtıranın birinci hâssası müşâhedâtını ma‘lûmâtını tesbit etmektir. İkincisi, hâssa-i muhâfazadır. Üçüncüsü kuvve-i tahatturdur. Kuvve-i hâtıranın en mükemmel nümunesi bu üç hâssası kuvvetli olanıdır. Bu kuvvet derecedir. Bir de bazı envâ‘-ı hâtırât vardır. Hâtıra-i basariyye (ressâmlar) hâtıra-i sem‘iyye (mûsikîşinaslar) gibi. Çocukların hatırası gayr-i meşgul olduğu için gördüğü şeyleri çabuk zabt eder. Fakat kelimâtı ancak şeklen muhâfaza eder. Bu nakısayı ta‘mır etmelidir. Zekânın tenmiyesi için takîb edilen kavâ‘idi hâtıranın terbiyesine tatbîk edilmelidir.

17- Hâtıranın terbiyesinden maksad onu fart-ı ma‘lûmât ile boğmak değildir. Bu muzırdır. Arzu olunacak şey hatıranın kuvvetini (s.120) tezyîd, ve çocuğun sıhhat ve sinnine göre hareket ederek, öğrenmek usûllerini, hakikatı bulmak yollarını öğretmektir. Hâtıra ile zekâ bir birine hizmet eder. Zekâ, mahfazasında mevcut ma‘lûmâtı ortaya kor, hâtırada o mahfazaya yeni malzeme getirir. En ziyâde dikkat edilecek şey, bâ husûs küçük yaşında iken, çok yük vermemektir. Hâtıraya en ziyâde hizmet edecek hâssa dikkatdir. Bir şeyi hâtırada hakk ettirmek için tadrîci sûretde öğretmek ve tekrar ettirmek müfiddir. Revâbit-i efkârı aramak usûllerini öğretmek hâtırayı zengin eder ve vazifesini teshîl eyler.

1.4.5. Beşinci Fasl

1.4.5.1. Kuvve-i Hâyaliye

(s.121) 1- İnsan yalnız eşyâyı derk etmek hâssasını hâiz değildir tahayyül etmek hâssasına da malikdir. Bir şeyi huzûr-ı nazarında bulunmadığı halde, onu evvelce görmüş olduğu için gözünün önüne getirir. Ve kuvve-i hayâliyesi sayesinde hey'et-i umûmiyesini görüyor gibi olur: onu tahayyül eder. Fakat bazen bir adam bir şeyi hiç görmediği halde muharririn ta'rîfi, şâ'irin tasvîri üzerine, bir fikir edinir, yani o şeyin hey'et-i mâddiyesinin neden ibâret olduğunu tasavvur eyler.

Kuvve-i hayâliyyenin diğer bir hâssası, hem bir hâssa-i mühimmesi vardır; yalnız gördüğü ve yâhud ta'rîf ve tasvir edilen vücut ve eşyâyı derpîş-i nazar etmiş; hissiyâtı vâsıtasıyla edindiği ma'lûmâtı esas ittihâz ederek, bunları yekdiğerine mezc, ve bir tarz-ı nevînde ihzâr eyler ve böylece gayr-i hakiki, fakat hakikat-i hayattan muktebis vücutlar icad eder ki, hikâye nüvislerin, şû'arânın ve hattâ ressam ve heykeltraşların mahsûlât-ı hayâliyesi, kuvve-i hayâliyenin bu hâssa-i mahsûsasının neticesidir.

(s.122)Görüldüğü vechile hayâlin rolü pek küçük ve ehemmiyetsiz değildir. Sanâyi'-i bedî'a ve mahsûlât-ı dehâ'iyyeye ön ayak olan, rehberlik eden, tabî'atın letâif-i bî nihâyesini bütün şa'sa'sıyla arz eden kuvvet kendisidir; ilmin miftâhı sayılabilen farziyyât ve ihtimâlât ancak kuvve-i hayâliyyenin müsâadesiyle vücut bulur. Tabî'idir ki hayalsiz, kuvvetli bir zekâ yaşayabilir ve böylece vazife-i uzviyyesini ıfâ eder, fakat hayâle -az çok- müstenid olmadıkca dâire-i faâliyeti mahdûd kalır, netice-i ameli bereketli olamaz. Binâenaleyh çocuklarımız için, bir dâhi, bir âlim olacaklarını tasavvur etmesek bile, kuvve-i hayâliyelerinin kat'iyyen mahv ve harâb olmasını arzu etmemeliyiz, zîrâ hayât-ı rûz merrede bile bu kuvvetin yardımıyla, birçok teshîlâta, sanatlarında terakkîye muvaffak olurlar.

Fâidesini inkâr etmediğimiz kuvve-i hayâliyyenin ciddi bir teftîş tahtında bulunması da lâzımdır. Zîrâ bazen öyle yükseklerde dolaşmak ister ki bütün dünyâyı cevelengâh ittihâz etmediğinden çekinmez; insana hadsiz, hesabsız ümidler ilkâ eder; öyle ümidler ki, zavallı çocuk, mücâdele-i hayâtın ilk sadmesine uğradıkda, cümlesi

solmuş bir gülün yıpranmış yaprakları gibi birer birer mahv olur. Bu da , ne kadar mûcib-i ye'sdir. Binâenaleyh hayâli bütün bütün öldürmemekle berâber lüzûmundan fazla yüz (s.123) vermemek ve bir dâire-i vesî'ada saltanat sürmesine müsâ'ade etmemek lâzım gelir. Öldürmemeliyiz zîrâ ye'se devâ, mererât-ı hayâta mülhemdir; güzellik, iyunin keşfine o hisleri beşere ilkâya vâsıtaadır; bir gâye-i âliye - hakikatın pek fevkinde olsa bile- ta'yîn ederek fa'âliyet-i beşeriyeyi o gâyeye doğru koşmağa teşvik eder, fakat harekâtında pek serbest bırakmamalıyız; zira zekâyı arkasına aldı mı, dâimâ kendisine râm kılar. Hakikat-i hayattan dûr mahallerde dolaştırır; bu da muzırdır.

2- Çocuğun kuvve-i hayâliyesi pek zengin ve pek vâsi'dir. Ders-i hakîkât hayâtdan bî behre bulunması cihetiyle, hayâlinin cevelanlarına mâni' olacak kuvveti yoktur; ticâret hayât-ı istikbâlde hayâlin kanadlarını kıracağı şübhesizdir. Fakat çocukların hayaller, yekdiğerinin aynı değildir; kuvve-i hayâliyyenin, zekânın bir hâssasından başka bir şey olmaması cihetiyle, zekâlar ne derece muhâlif ise, hayâller dahi o nisbette değişir.

Birisi mütemâdiyen resimler yapar; amma nasıl resm; diğeri masalları sever, bir başkası toplu iğnelerle küçük evler yapar. Bunlar, kendileri için, bazı çocukların “büyük olacağım vakit....” dedikleri işidilir.

Evet, hayâlin fevâidi pek zâhirdir; onu imhâ etmek, her suretle (s.124) tezâhürâta mâni' olmak taraıdarı olmayız; bi'l-aks kuvve-i hayâliyyenin, metin esaslar üzerine, inkişaf ve tenemmüvüne çalışamaz fâideden hâli değildir. Fakat, bu kuvvete, serbest yol bırakmak, onu idare edecek kavâ'id-i cedîdeye tâbi' tutmamak dahi câlib-i mazarrat olduğunu da ilâve ile dâire-i intizâmda cevelânını te'mîn edecek tedâbîre tevessül etmek şarttır.

Kuvve-i hayâlin istinâdgâhı dâima hissiyâtın te'sîrâtı ve hâtıradaki hazâininden ibâret olup çocuklara hüsn-i te'sîr edecek hissiyyâta ma'rûz tutmak ve hâtırasında ancak i'lâ-yı rûha yarayacak ma'lûmâtı yerleştirmek hayâlin münâsib kazâlarda cevelânına yardım eder. Bir de çocukların ve bâ husûs küçük kızların görüşecekleri refiklere ayrıca dikkat etmek fâidelidir. Zîrâ sinirli, müteheyyicü'l-fıkr arkadaşların

te'sîrine kapılırsa, hayâli heyecâna düşerek, sıhhatini bile muhtel kılacak, tahayyülât bî ma'nâya dalar.

Bununla berâber, hayâlin suret-i sâlimede inkişâfına hizmet edecek şeyler ise, çocukların o kadar sevdikleri ve necib hislerinin uyanmasına te'sîr-i fevka'l-âdesi olacağı bedîhî olan hikâyeler, masallardır; bunlar dahi, ezhân-ı etfâle, efkâr-i ta'assub koyacak, ve yahud gündüzün bile yalnız kalmakdan bile korkulacak derecede mahvîf (s.125) ve hevl-engîz bahislere müstenid olmamalıdır. Çocuklara söylenen masalların terbiyelerine, tarz-ı hayât müstakbelelerine, erbâb-ı teşebbüsden olup olmamalarına fevka'l-âde te'sîri vardır. Hayatlarının son dakikasına kadar, vâlidelerinin kucağında iken dedikleri bir masalın te'sîrine tâbi' kalmış adamlar vardır. Fakat intihâb husûsuna bezl-i dikkat eyledikten sonra, hikâye ve masaların fâidesi vardır; iyiliğe teşvik, fenalıklardan hazer eder; hayât-ı hakîkiyyede dahi ulviyyet-i efkâra i'tiyâd eder; âlî, necib teşebbüsâta meyl ve inhimâk eyler; binâ'enaleyh kuvve-i hayâlin bu nukât-ı nazardaki ehemmiye ve fâidesi kâbil-i inkâr değildir.

3- Kuvve-i hayâliyenin, hudûd-ı mantıkîsi dâhilinde, inkişâfını yine âileden sonra, mekteb âlemi te'mîn edecektir. Hânesinde zengin masallar ve hikâyeler dinlemiş olan çocuğa, hakikat-ı hayâtı göstereceğim diye hemen birden bire, hayâllerinin kanadlarını mu'allim kıracak olursa ye'se müntec olacak sûrette tıfl-ı nâzikî sarsdırır.

Ancak çocukların fevka'l-âde temâşâlara, hikâyelere olan meyl ve inhimâklarından istifâde ederek bu bâbdaki hudûdu tevsî' etmek, tabiatda ve tezâhürât-ı ilmiyyede mevcud fevka'l-âdeliklerle nazarını celb etmek ve böylece hayali kat' etmemekle berâber, hüsn-i muhâkeme ve tefekkür sâyesinde müvâzenesini te'mîn eylemek lâzımdır. Binâenaleyh ana mekteblerinde (s.126) küçük hikâyeleri, tatlı masalları kaldırmak pek münasebetsizdir. Bâ husûs etfâl, hareket eden, yaşayan şeylere karşı daha ziyâde atf-ı dikkat eylediklerinden, La fontaine'in masalları misillü hayvanları yekdiğerine görüşdürür ve bundan bir hisse-i ibret ve ahlâk çıkardırır hikâyeler Türkçede de tehyi'e edilse cidden küçük zekâların tevsî'-i hayâleriyle takviye-i zekâlarına hizmet edilmiş olur. Bunların şi'ren olmasına ve fakat lisânı

müşkil olmayub, tam çocukların anlayacakları suretde ve kendi lisanlarından sudûr etmişcesine yazılmasına da dikkat edilecektir.

Bunları tabî'î ana mektepleriyle, tadrîsât-ı ibtidâiyyenin ilk senelerinde tavsiye ediyoruz. Çocuk büyüdükce, tadrîsâtının derece ve mâhiyyeti de değışdirilmesi icâb edeceğinden “fevka'l-âde” ye olan inhimâklarını tatmîn için, daha ciddi ve ulûmdan muktebes hikâyât-ı hakîkiyyeden isti'âne edilecektir. Zîrâ ulûm ve fûnûnda, etfâlin hiss-i hayretlerini memnûn edecek ahvâl hiç nâdir değildir. Muhtelif ırkların ahvâl ve âdâtının tasvîri, meşhûr ve mühlik seyâhatlerin takrîri büyümekte olan zekâ-yı etfâlin hoşuna gideceğı şübhesiz olmakla berâber coğrafya ve târihe karşı hiss-i muhabbeti celb etmiş oluruz. Bunları nakil eder iken mu'allim çocukların anlayacağı, hiss-i hayretini uyandıracak ta'bîrâtı kullanmalıdır. Bazı mekteplerde, mu'allim haftada (s.127) bir iki def'a sınıfındaki çocuklara böyle bir bahis açarak, ders suretinde değil, bir muhâvere gibi, anladır; âdetâ talebenin faâliyetine bir mükâfât sûretiyle böyle bir iki saat vakit geçirilir.

Çocuk oyunlarının ve oyuncaklarının etfâlin tevsî'-i hayâllarına hizmeti derkârdır. Bir çocuğun elinde, bir baston bazen bir bargir oluyor. Bir iskemleyi, bir tren farz eder. Küçük kızlar, dikiş âid oyuncaklara, bâ husûs kuklalara ibtilâları ma'lûmdur. Fakat çocuklara her dürlü oyuncağı versek, hem cümlesi muntazam ve süslü olsa, etfâlin fikir ve icâdını tenkîs ve tahdîd etmiş oluruz; onu istediğı şeyi uydurmak, mecburiyetine sevk edelim.

Yalnız başına olan oyunlar, çocuğun evde bulunduğu zamanlarına mahsûsdur, mektebde oyunlar umûmî olur. Bunun da takviye-i zekâiye ve tevsî'-i hayâle yardımı vardır.

Evvel ve âhir söylediğimiz gibi mekteb, hayâle karşı i'lân-ı harb etmez ve edemez, zîrâ kuvve-i hayâliye, zekânın büyük bir yardımcısıdır, o sâyede, kelimâtın ma'nâ-yı mecâzîsini anlar, bazen hayât-ı hakîkiyyenin levn sevdasını zengin kılar; fakat mektebin arzusu kuvve-i hayâliyyenin, tek başına hakikatdan uzak uzak vadilerde pûyân olmamasıdır. Hüsn-i tefekkür ve muhâkeme ile tevâzün hâsıl

eylemesidir. Bu sûretle hareket edildikdei mantıkî, ciddî bir zekânın kuvve-i hayâliyyesinden dâimâ istifâde edilir.

1.4.6. Altıncı Fasil

1.4.6.1. Kuvve-i Ta'mîmiyye ve Kuvve-i tecrîdiyye (Generalisation et Abstraction)

(s.128)1- Çocuğun zekâ ve hâtırası mevâdd-ı maddiyyeyi daha sühûletle anladığı fusûl-i sâbıkada arz edilmişti. Bunun içindir ki en son usullere göre, ana mekteblerinde ve mekteb-i ibtidâ'iyede çocuklara öğredilecek şeylerin evvelen maddî şeyler olması ve sâniyen bunların yâ kendileri veyâ resimlerinin gösterilmesi makbûl görülmektedir. Böylece zekâ-yı etfâl bir (ağaç) fikrini (yeşil) fikrinden daha kolaylıkla idrâk eder. Çünkü ağaç dedikce onu şekl-i maddisiyle gözü önüne getirir, (yeşil) denildikde, bu renk tezâhürü ancak bir vücûd-i maddîye istinâd edilse kâbil olacağından, çocuk yeşili anlayabilmek için, onu hadd-i zâtında tasavvur edemeyib, yeşil bir ağacı gözü önüne getirir. Fakat terakkiyât-ı fikriye ve zihniyyenin en büyük adımlarından birisi efkâr-ı maddiyeden efkâr-ı gayr-i maddiyeye geçmektir. Bir fikri mücerred olarak istidrâk etmektir. Efkar-ı gayr-i maddiyyeyi hadd-i zâtında düşünebilmek havsalaya alabilmekdir. Meselâ yeşil (s.129) dendi mi çocuk onu bir yaprak ya bir ağaç ya onda yeşil boyalı bir tahtaya istinâd ettirerek göz önüne getirmesin; yeşilin rengini mücerred sûretde tasavvur etsin; efkâr-ı mücerrede ve gayr-i maddiye ile ülfet ve istinâsına pek lüzûmu vardır; zîrâ lisanın en büyük kısmı efkâr-ı gayr-i maddiyeye delâlet eden kelimelerden müteşekkil oldukdan mâ'adâ efkâr-ı maddiyeye delâlet eden kelimeleriyle mecâzen kullanılmakda yani gayr-i maddî efkâra tercüman olmaktadır. Birisine hayvandır denildikde tabî'î bir vücûd-i maddî göz önüne gelmeyüb bir hâli anladır; gayr-i maddî bir sıfat olarak anlaşılır.

Bundan anlaşıldığı üzere efkâr-ı gayr-i maddiyyeyi tasavvur etmek hâssası, bir vücûd-i maddînin hâiz olduğu evsâf ve ahvâlden yalnız birisini, o vücûd-ı maddîyi unutarak, tefekkür ve tasavvur etmek demektir. Bunun kıymeti çokdur! Zîrâ kuvve-i ta'mîmiyyenin temel taşını teşkil eder. Yeşil bir bayrağı göz önüne getirerek, terakkiyat-ı zekâiyye sâyesinde yaprağı unutarak yalnız yeşil bir kumaş, yeşil bir ağaç, tam yeşil bir tarla cümlesi yeşil fikr-i gayr-i maddîsinin markası tahtında tasnîf edilir,

yani bu fikr-i gayr-i maddî ta'mîm eyledikde diğer eşyânın da tasavvur ve tefekkürüne hizmeti olur. Aynı suretle et'âb-ı fikir ederek bi'z-zât, bir vücûd-i maddîye istinâd etmeyerek kırmızı hakkında bir fikr-i (s.130) mücerred edinir; bu iki fikrin beynindeki münâsebât arandıkda “renk” fikri zâhir olur; bu sâyede dahi mevâdd-ı mâddiyenin renk noktasından taksimine ve tasnîfine mübâderet olunur ki; bundan tefehhüm ve istidrâk eşyâya ne derece hizmeti olacağı âşikardır. Görülüyor ki kuvve-i ta'mîmiye, efkâr-ı mücerredenin ictimâ'ından ve tatbîkinden başka bir şey değildir. Fakat bir fikri ta'mîm için en evvel nisbet ve kıyâs ve bir de ağyârını men' ve ihrâc ve beynlerindeki münâsebâtı taharrî ile başlar. Eşyâ-yı mevcudeyi yan yana getirir; beynlerinde mevcûd, müşâbehetleri münâsebetleri nazar-ı i'tibâre alarak o münâsebât ve müşâbehâta lâayık bir sıfat ile cümlesini bir sınıf dâhiline idhâl eyler. Kuvve-i ta'mîmiyenin iki hasâtı vardır; birisi “vüs'at” dır ki o fikir dâhilinde mevcûd eşyânın kesretine âiddir; diğeri “tefehühüm” idir ki hâiz oldukları sıfat-ı mahsûsuna âiddir; meselâ “renk” denildikde bu etiketin dâhilindeki eşyânın mikdârı pek vâsi'dir; fakat yeşil denilirse bir mikdâr daha azalır ve tefehühümü daha kolay olur; “vücûd-i zî hayat” desek pek vâsi' bir “fikr-i umûmî” iken “hayvan dersek, ilk fikirden” nebâtât ihrâc ve “hayvânât-ı fakriye” denildikde ma'nâ daha ziyâde tahdîd ve ma'nâ-yı vüs'atden ziyâde tefehühümü daha ziyâde teshîl edilmiş olur.

2- Hayât-ı fikriyye için kuvve-i tecrîdiyye ile kuvve-i ta'mîmiyyenin (s.131) ne derece hâiz-i ehemmiyet olduğu cüz'î mülâhaza ile anlaşılır, zekâ bir şeyi hakkıyla anlayabilmesi için onun havâs ve evsâf -ı mahsûsasını, ona benzer diğer şeylerle cihet-i müşâbehetini, hangi sınıf ve nev'a dâhil olabileceğini derk etmesi lâzımdır; Ancak kuvve-i ta'mîmiyye sâyesinde dahi öğrendiğini mahfaza-i hâtırasında saklayabilir ve'l-hâsıl zekâ-yı beşer, yed-i kudretindeki ma'lûmâtını, nev' ve cins ve vasf ve kıymet cihetlerinden taksîm, tefrîk veya mezc etmesi sâyesinde efkâr-ı cedîde ve mülâhazât-ı makbûle i'mâl ve îcâd edebilir. Ulûmün kâffesi umûmî fikirlerin bir teselsül gayr-i munkatı'ndan ibâretidir. Bir zekânın ne derecede fikirlerin maddiyetini terk ile evsâf-ı gayr-i maddiyesini derk etmek ve bildiği şeyleri ta'mîm ve tatbîk eylemek hâssaları fazla ise o derece âlî ve fâikdir.

Kuvve-i tecrîdiyye esâsen evsâf ve hasâile mübtenî ve bunların merbût oldukları mevâdd-ı maddiyeden ayırarak yalnız başlarına tasavvur edilmekten ibâret olduğu mükerreren söylenilmiş ise de her halde maddi vücûdlarla olan münâsebâtı âşikâr ve anları tefrîk ve idrâk etmek için de vücûd-ı mâddîyi lâıkiyla ve cidden tedkîk ve tenmîk eylemek lüzûmu bedîdârdır. Umûmî fikirleri fark ve temyîz edeceğimiz vakit müstenid oldukları mevâdd-ı mâddiyyeyi, kemâliyle tanımalıyız ki onların tasnîfinde, bazı evsâf zahriyyesine (s.132) aldanarak, yekdiğeriyle i'tilâf ve istînâs edemeyecek şeyleri birleştirmeyelim.

Bundan evvel çocuklarda mücerred ve gayr-i maddî fikirlere müşkilâtla i'tiyâd ettiklerini söyledik, zîrâ böyle bir fikir edinmek için bir maddeyi iyice tedkîk ve ta'mîk eylemek ve sonra hâssa-i mahsûsa ve sıfat-ı mümeyyizesini temyîz eylemek ve onun üzerine fikr-i maddiyyeti ber taraf eyleyerek yalnız sıfat ve hâssasını hâtırada alıkoymak lâzımdır ki bir çocuğun zekâsı sühûletle bunlara muktedir olamaz. Buna muvâfık olabilmesi için hissiyâtının iyice terbiye edilmesi ve hissettiği şeyleri tedkîk ve ta'mîk ettikten sonra kabûlü i'tiyâd eylemesi gibi şürût lâzımdır. Çocuğun bu bâbdaki kudret ve hâssası mahdûd ise de bi'l-cümle diğer havâs gibi, zekâsında tohum sûretinde mevcuddur; beşiğinin üzerine eğilen vâlidesinin vechine karşı gülümser: bu vech en maddî hissiyâtı meyânında bir yer tutmuştur. Fakat her halde ilk zamanlarda eşyânın maddi mevcûdiyyetleri zekâsına te'sîr eder; sonra eşyânın şekil ve cesâmet cihetleri renk ve cilâlığundan ziyâde nazarını celb eyler; çocukda görülen ilk fikir gayr-i maddî eşyâ-yı maddiyenin cesâmet ve vüs'ati husûsunda edindiği fikirlerdir. Fakat görüyoruz ki bu fikirlerine maddî vücuddan ayırlamamıştır. Bu sebebdendir ki çocuklar (s.133) erkâmın kıymet-i maddiyelerini müşkilâtla havsalasına sığdırırlar. Yüz bin kelimesinin ifhâm eylediği ma'nayı, hakkıyla bir çocuk ancak yedi sekiz yaşında iken hazm eder. O yaşındadır ki, bir sıfat ve hasleti vücûd-i maddîsinden ayırabilir. Ondan evvel gayr-i maddî ve mücerred fikirlere alâmet olacak kelimeleri isti'mâl ederse de ya yanlış kullanır ve yahud eser-i i'tiyâd olarak tekrar eder! Fakat onu layıkıyla istidrâk edemez. Dâimâ maddî bir vücûda rabt ederek tasavvur eder. Terbiyenin vazifesi çocuklara efkâr-i mücerredeyi, hiçbir maddî istinâdgâha ittikâ ettirmeksizin tasavvur etmesine alışdırmaktır.

Kuvve-i ta'mîmiyenin istinâdgâhı efkâr-ı gayr-i mâddiye olduğu ve zekâ-yı etfâlin bu türlü fikirlere müşkilâtla alışdıkları ma'lûm bulunduğu halde yine çocuğun ta'mîme meylî fazladır! Fakat esas, metin olmadığı için şu ta'mîmi esassız denilebilir; her sakallı adam fikrinde yekdiğerine müşâbihdir, hemen cümlesine "baba" diyeceğı gelir; her türlü hayvan kendisince aynıdır, tefrîk edemez.

Çocuğa gayr-i fikirler edinmesine çalışdırmak îcâb ettiği gibi usûlü dâiresinde fikirlerini ta'mîme dahi alışdırmalıdır; dâimâ bir kâ'ide ve bir esâs-ı mantıkîye istinâden efkârını tasnîf ve taksim eylemesi ve böylece bildiklerini aksâm-ı münâsebeye ayırması îcab eder.

(s.134)3- Efkar-ı mücerredeyi çocuklara öğretmek, havsalalarına sığıdırmak için mu'allimlere tavsiye edilecek bir kâ'ide-i esâsiyye vardır: gayr-i maddî fikirler, diğerk maddî gayr-i fikirler sâyesinde öğredilmez; maddî fikirlerden isti'ane ederek gayr-i maddî olanları öğretmek, göstermek lâzımdır. Bu tavsiyeyi musırın tekrar etmeliyiz; mu'allimler gayr-i maddî fikirleri öğretmeye ve tadrîsâtı o esâsa istinâd etmeye mâillerdir; zîrâ bu fikirler birçok tedkîkât-ı maddiyyenin neticesi olarak hâsıl olmuş olduğundan ifhâm etmek istedikleri ma'nâyı kolaylıkla ve sûret-i umûmiyyede gösterirler; fakat düşünmeli ki bu efkâr-ı gayr-i maddiye, maddî eşyâyı her sûretle ve her cihetle, tedkîk eylesmesinden hâsıl olan fikr-i mahsûs olub, bu tedkîkâtı henüz îfâ edememiş olan zekâ-yı etfale hemen neticesiz olan bir fikr-i umumîden bahs etmek ma'kûl olamaz. Çocuklar en evvel hissiyâtı sâyesinde yaşar; onlar sâyesinde te'mîn-i hayâtına medâr olan ma'lûmâtı edinir, hissiyat da ancak maddî şeyleri anlamağa kâdirdir. Onları kabûl ve hazm edebilir. Bunu düşünerek ve kendisinin çocukluğunda umumî fikirleri anlamak için çekdiğı zahmeti tahattur eyleyerek, mu'allim, talebesine karşı gayr-i maddî ve umûmî fikirleri kullanmamaya ve kullanacak ise tadrîci olmasına ve nasıl daha sühûletle anlayacağını tedkîk etmesine mecbûrdur. Dâimâ maddî bir fikir (s.135) gösterilmeli; tedkîkât ve tahkîkâtı neticesinde, ondan bir fikr-i umûmî ve gayr-i maddî, istihrâc edebilecektir. Bunda dahi kâ'ide-i tadrîciyyeye ri'âyet ederek evvel emirde bir vücûd-i mâddînin en göze çarpan hâssa ve vasfını göstermek ve sonra da daha saklı vasıfları ve hâssalarını işâret etmek ve o sıfatları hâiz olan mevâddı sırasıyla, yani sehîlinden müşkiline geçmek suretiyle, tasnîf ettirmeye çalışacaktır.

Her dersde ta'mîm-i efkâra vesîle olacak cihetler bulunur. Mini minilere gösterilmesi usûlden olan ilm-i eşyâ derslerinde, gösterilen eşyânın hâssalarını re'yü'l-ayn göstermek ve hârici şekilleri ve renkleri esas ittihaz ederek tasnîf etmek kâbildir. Sonradan hârici hâssalardan, dâhili vasıflarının tedkîkine girişilmek yolu açılır.

Çocuklara pek erkenden zaman ve mesâfe hakkında bir fikir verdirmeye çalışmalıdır; bunları tahayyül etmek zekâsınca pek müşkildir. Biraz hesâbın a'dâd ve erkâmını iyice tasavvur eylemelerini ve küçük bir seyâhat veyâ sair bir sûretle zamanın kıymeti ve mâhiyyetini anlamasını beklemek farzdır.

Kırâet derslerinde dahi en ziyade dikkat edilmiş olan cihet-i maddî bahislerden, çocuğun gördüğü ve havass-ı hamsesi vâsıtasıyla sühûletle anladığı maddelerden başlayıp tadrîcen mücerred (abstait) ve umûmî fikirlere irtikâ etmektir. (s.136) Böyle kelimelere tesâdüf eyledikde şâkirdce anlaşılıb anlaşılmadığının tedkîki îcâb eder. Gayr-i maddî ve umûmî fikirleri iyice öğrenmek için çocukları bir nevi 'idmana tâbi' kılmanın lüzûmu bazı muharrirlerce tavsiye ediliyor: bir kırâet dersinde tesâdüf edilecek bu gibi kelimâtın listesi yapılarak, hangi maddi kelimedenden istihrâc edildiğini yani bu fikr-i umûmî ve gayr-i maddînin menba' ve istinâdgâhı hangi fikr-i maddî olduğunu aramasına mecbûr eylemektir. Böylece kelimâtın ma'nây-ı mecâzîsiyle me'âni-i asliyesi beynindeki münâsebât talebe tarafından kemâliyle anlaşılır ki kullanılacağı üslûbün tezyîn ve servetine hizmeti derkârdır. Tesâdüf edilecek umûmî fikirler için işâret ettiği mevâddın bir ikisini göstermesini ve o mevâddın evsâf-ı lâzîmesini ta'yin eylemesini mu'allim taleb eyleyecektir.

Sarf ve nahiv tahlilleri, zekâ-yı etfâlîn kuvve-i tecridiyyeye kesb-i i'tiyâd etmelerine hizmet eder; mevâddı, evsâfı, harekâtı, zamânı noktasından tasnîf ve taksim eyler. Fakat gayr-i maddî fikirleri elde etmek için en büyük idman (hesab) dersleridir. Çünkü erkâm, başlı başına, gayr-i maddî fikirlerdir (Des abstractions) bunun içindir ki – bazı istisnâları ber taraf ederek-ekser etfâl bu dersden hoşlanmazlar. Bu derse alışdırmak için mini minilere ezberden (s.137) erkâmı öğretmeyib eline küçücük değnekler vererek, bir, iki, üç derken o değnekçeğizleri dahi ayırmalıdır. Tâ ki bir, iki dedikde gayr-i maddî bir fikir hâsıl etmeyerek maddî bir şey görsün. Bu sâyede yavaş yavaş erkâmı başlı başına tasavvura, tahayyüle muvâfık olsun. Kuvve-i ta'mîmiyenin

idman ve ta'limine gelince, ulûm-i tabî'yyenin bu bâbda hizmeti çok olabilir. Mevâddın tahliline ve böylece tasnîfine kesb-i i'tiyâd eder arslanı, balığı ve böceği hayvan diyerek bir sınıf dâhilinde bulunduran çocuk, umûmî bir fikir (idee generale) ne demek olduğunu kemâliyle anlamış olur; hayvânat arasında ikinci derecede takسیمler ve tasnifler yaparsa, o fikr-i umûmînin hudûdu daraldıkça, ma'nâsı daha ziyâde vuzuh-u kesb eder.

Efkâr-ı umûmiye ve gayr-i maddiyenin yalnız sâha-i ilmiyyede mevcûd olmadığını düşünmek lâzımdır. Bu gibi efkârın sâha-i siyâsiyye ve ictimâ'iycede nümûneleri çokdur. Binâenaleyh mu'allim ahlâk ve vezâif derslerini ta'lim eylerken hürriyet, müsâvât, uhüvvet, te'âvün, adalet, hükûmet imparatorluk, zâdegân gibi kelimât-ı gayr-i maddiye ve umûmiye hakkında sahih, kat'î fikirler verdirmelidir

1.4.7. Yedinci Fasl

1.4.7.1. Kuvve-i Muhâkeme (Le jugement)

(s.138)1- Fikrin, bir maddenin mevcudiyetine hüküm eylemesi ve iki fikir beynindeki münâsebâtı bi't-tedkîk izhâr etmesi bâbındaki mu'amelesine bu isim verildiği gibi, hâssa-i mahsûsanın kendisine de aynı isim verdiler. Fransızca kuvve-i muhâkemeye (jugement) denildiği gibi lisan-ı avâmda aynı ma'nâyâ delâlet etmek üzere , “bon sens” ta'bîri kullanılır.

Hüsn-i muhâkemenin mevâdd-ı mürekkebesi üçdür: mevcudiyeti idd'â ve tasdîk olunan madde; madddeye âidiyyeti tasdîk edilen sıfat; esas madde ile sıfatı yekdiğerine birleşdiren râbıttır. Binâenaleyh her hüküm üç noktayı hâvî bir cümle ile ifhâm edilir. Fâ'il, fi'il, vâf; fi'il-i vazîfe-i irtibâtı ifâ eder.

Muhakemelerin envâ'ı vardır: Bazen birden bire şu'ûr ve vicdân ve tedkîk-i dâhili ile, isbatsız, ta'lîmsiz hâsıl olur. Fransızca da judgment intuitif deriz. Bazen dahi ihtiyârî olarak ve teşbîhât-ı sâikasıyla yapılır: buna muhâkeme-i teşbîhiyye deriz. Bahsin derce-i vüs'atine (s.139) göre yâ “münferid” olur ya “umûmî” olur. Râbitanın nev'ine göre yâ “müsbet” olur ya “ menfi” olur; hangi nevi'den ve hangi sınıftan olursa râbıtaların hakâ'ik-i ahvâle derce-i tetâbukuna göre bu hükümler ya doğrudur yâhud yanlıştır.

Fikrin bu vazifesi en mühimdir ve en esaslıdır. Efkârın yekdiğeriyle sûret ve sebep-i irtibâtını tedkîk ve istidrâke hâdimdir.

En meşhûr mürebbiyûndan bulunan Montaigne ilmî ve kuvve-i muhâkemeyi tedkîk eyledikde ikincisinin birincisine tercîhi îcâb edeceğini söylüyor. “kuvve-i muhâkeme îcâbında ilme iftikâr etmeyebilir; halbuki ilim, ne kadar vâsi‘ olursa olsun, hüsn-i muhâkemeye muhtâcdır.” Bu iddi‘â birâz fazladır; fakat her halde hüsn-i muhâkeme ma‘lûmâta fâ‘ik ve onlara rehberlik ettiği de aynı hakîkatdır. Havâss-ı hamse, hayâl, hâtıra gibi havâslar zekâyâ ma‘lûmâtlarını teşkîl edecek malzemeyi ihzâr ve bu malzemeyi ele alıp onlara istinâden menfiyyen veya müsbeten karar vermek, hükümler i‘tâ etmek vazîfesi işte şu faslı teşkîl eden “kuvve-i muhâkeme” hâssasına âid bulunmuşdur ki bununla derece-i ehemmiyeti sühûletle ayân olmaktadır.

Bir insanın hayât-ı fikriye ve hayât-ı ahlâkıyyesinin kıymet ve intizâmı hüsn-i muhâkemesinin kuvvet ve kıymetine tâbi‘dir. Doğru muhâkeme eden bir (s.140) fikir, dâimâ eseri mü’essirine ve neticeyi prensibine rabt eder. Bu sâyede ihtiyat, dirâyet gibi fezâil-i ictimâ‘iyyeye müstenid olacak bir hareket ta‘ayyün eder. Eşyâ beynindeki revâbıt ve münâsebâtı sühûletle tefehhüm ettiği gibi eşyâ ile insanlar arasındaki münâsebâtı dahi anlayarak vicdân ve irâdesine iyi ve nâmuslu şeylerin neler olduğunu gösterir. Paskal “iyi düşünmeye çalışalım” hüsn-i ahlâkın prensibi budur” dedi. Bu fikir yüzlercesine daha evvel Sokrat tarafından ityân edilmiş idi. Hüsn-i muhakemeye i‘tiyâd için, cehâletle isti‘câle, fikr-i tarafgîriye karşı i‘lân-ı harb etmek şarttır. Çünkü bu nekâ‘is durdukca muhakemesinin dâimâ yanlış yollara sapacağı emr-i tabi‘idir. Yanılan muhâkeme, şübhesiz, mevâd ve eşyânın hasâil ve evsâfını takdîr edemediği beynlerindeki münâsebât-ı hakîkiyyeyi fehîm edemez. İsti‘câl, derin ve ciddî tedkîkâtıdan men‘-i acele netâice sevk eder. Menfaat, ihtirâsat ve ta‘assubât gibi efkâr-ı tarafgîri onun nazarını setreder. Hüsn-i muhâkemesini mahv eyler. Binâenaleyh insan kesb-i ma‘lûmât etmeye, fikrinin ve muhâkemesinin istiklâlini muhâfazaya ve dâimâ hüsn-i muhâkemeye i‘tiyâde çalışması lâzımdır: ilmî ve şeref-i beşeri bu sâyede elde eder.

2- Çocuk muhâkemeye ne vakit başlar? Etfâlin ahvâl-i hayatiyesi tedkîk edildikde, henüz söylemeye başlayınca muhâkemeye başladığı göze (s.141) çarpar.

Tabî'î bu muhâkeme pek âdî ve za'îfdir. Beşiği üzerine eğilen vâlidesine karşı tebessüm edip elceğizlerini uzadan ve başka bir adam geldikde yüzünü çeviren çocuk vâlidesi ile kendi hayatı beynindeki münâsebâtı his edip muhâkeme ediyor demektir. O vücûdun kendi hayatcağızının muhafızı olduğunu anlıyor. Sonra ilk muhâkemelerini ifhâma başlayacağı vakit tam esas râbıtaya delâlet edecek olan fiil veyâ edât haberi kullanmaz “şükür iyi” dir; bunlar taharri-i münâsebâtıdan ziyâde, bilâ muhâkeme takrîb kelimâtıdan ibârettir. Teşbihlere müstenid olacak ve iradeye ittikâ edecek olan tam muhâkemeler üç yaşından evvel başlayamaz, fakat çocuk efkâr-ı gayr-i maddiye ve mevâddı yekdiğerine nisbete hizmet edebilecek olan (dikkate) i'tiyâd etmedikçe muhâkemeleri zaif ve esassız kalır. Bu muhakemeler, teşbîhi olsun, dâhilî olsun çocuğun ilk senelerinde şahsî ve münferiddir; çocuğun umûmî fikirler beyan edebilmesi için kuvve-i tefekkürüyyesinin tevessu'u lâzımdır ki bunun için dahi yaşı iyice ilerlemelidir. Hem de, çocuğun sade ve bildiği şeyleri doğru ve şahsi bir suretde muhâkeme edebildiğini unutmamalıyız.

Cehâlet, isti'câlat ve tarafgîri, etfâlin muhâkemelerini ihlâl eden nekâ'isden ma'dûd olduğunu evvelce söyledik; çocuğun cehâletine ta'accüb edilmemesi tabî'sayılr ; bir şey hakkında (s.142) Bir fikir edinmek için çocuk iktisâb-ı ma'lumâtı beklemeyüb heman hüküm eder. Her bir şeyin ne kadar mevâddan ve husûsâtıdan mürekkeb olduğunu bilmediği için kemâl-i itmi'nân ile hükmünü verir; bil-cümle cahiller gibi sâde dil ve ihtiyâtsizdir. Zâten tedbir ve ihtiyât tecrübe ve terbiyenin semerâtıdır.

İsti'câl ve dalgınlık, çocuk tabîatının hasletleridir. Hükümlerin dâimâ hissedilen şeylere ve elde edilen ma'lûmâta binâ edildiği ve çocukların gördükleri ve hissettikleri şeylerin ilk te'sîrâtına kapılıp uzun müddet onların esîri oldukları düşünülürse ilk te'sîrâtın ilkâ edeceği tabî'î bulunan yanlış düşünmeleri tashîh ettirmek, hislerini ba'de't-tetkîk kabul ettirmek vazifedir.

Tarafgîrlik umûm çocuklarda görünen bir nakîsadır. Bu kelimeden maksadımız, etfâlin, yaşlı insanların bâ husûs ebeveyni ve mu'allimleri gibi sevdiği ve hürmet eylediği adamların efkâr ve mütâla'atına kapılarak dâima onları mîzân muhâkemâtına mahakk-i tedkîk itihâz etmesidir. Zîrâ çocukların muhâkemeleri ender

olarak şahsî ve mahsûl faâliyetleridir. Ekseriya işittiği ve öğrendiği şeyleri tekrardan ibarettir. Binâen aleyh büyüklerinden, sevdiklerinden ta‘assub ve cehâlet fikirlerini görürse, (s.143) bir çocuğun muhâkemesi için ne kadar muzır icrâ edeceği kolayca anlaşılır.

Etfâlin bu cehâletine, isti‘câline ve meyl taklîdine karşı uğraşmak îcâb ettiği derecede onlara “öğrenebilmeyi” öğretmek, “şübhe etmeyi ” göstermek lâzımdır; hüsn-i muhâkemeyi te’mîn edecek her türlü usûl ve tedâbîri gösterdikden sonra hüküm vermek için çocuğa i‘timâd-ı nefis ve ittihâz-ı karâr prensipleri öğretmelidir.

3- Kuvve-i muhâkemenin terbiye-i etfaldeki ehemmiyeti nazar-ı i‘tibâra alındıkda, âilece terbiyesine başlamak lüzûmu derkâr görülür; zâten mektebe devâm etmeden, çocuğun muhâkemâtı sathî ve kat‘î olur.

Âile efrâdı ve bâ husus çocukların mülk-i muhâfızı olan vâlideleri evlâdını iyi görmeye, doğru hissetmeye alışdırmalı ve yanlış bir hüküm verdi mi; o hükmü hakîkat-i eşyâ ile bi'l-mukâbele yanlışını göstererek tashîh fikrine çalışmalıdır.

Bazı yanlış hükümlerini tashîh için ittihâz edilecek tedbîrler sâyesinde çocuğun ahlâkı ve bâ husûs irâdesi istifâde eder; meselâ karanlıktan korkan, duvar üzerinde veya kırdâ ördüğü tuhaf bir şekil veya gölgeden yüreği kopan çocuğu elinden tutub o gölgenin yanına götürerek mûcib-i havfı olan şekl-i acîbi (s.144) eliyle temas ettirmek hem muhâkemesini tashîh, hem çocukda korkaklık gibi pek büyük bir nakîsayı izâle eder. Bu sâyede dahi her şeyin hakîkat ve gavâmızını tedkîk ve eser ile mü‘essir beynindeki münâsebâtı taharrî i‘tiyâdını edinir. Yanlışını his eyledikde, isti‘câl-i câhilânenin derece-i mazarratını görüb bir hüküm vermeden delilini arayacak ve tedbîr ve ihtiyâtın kıymetini takdir edecektir. Çocuğun hüsn-i muhâkemesine te’sîr edebilmenin en iyi tariklerinden biri ebeveyninin ve âile efrâdının, kendi akvâl ve ef‘âline dikkat eylemesidir. Çocuğun meyl-i taklîdi fevka'l-âdedir; huzûrunda söylenecek sözlerin şiddet ve kuvveti, dermeyân edilecek mütâlaâtı vâhî ve esassızlığı zekâsında kuvvetli te’sîrler yapar; çocuğun kuvve-i hayâliyesi de geniş olduğundan bu te’sîrâta daha ziyâde kuvvet vererek gittikçe mübâlağaya boğdurur. Biânenaleyh efrâd-ı âilenin çocuklar önünde dâimâ bir nümûne-i sükûnet ve zekâvet çalışmaları

şarttır. Fikr-i sıbyânı it‘âb edecek pek çetin bahislerden ihtirâz edileceği gibi çocukların bilmesi münâsib olmadığından dolayı yine huzûrunda mu‘ammâ sûretinde sayılı kelimelerle münâkaşaya girişmemek îcâb eder ki lüzûmsuz yere ta‘cîbini celb etmeyelim; ta‘assub ve efkâr-i bâtılayı küçük fikirlere ilkâ etmek kadar büyük bir kabahat olamaz; zîrâ bunlardır ki zekâveti ifsâd ve kalbi tazyîk eder.

(s.145)Mektebin, hüsn-i muhâkemenin terbiyesi için ta‘kîb edeceği kâ‘ide-i umûmiye, hakîm şehîr (Dekart) ın şu tavsiyesinde mündemicdir “bir şeyin sûret-i bedîhide hakikat olduğuna kanâ‘at hâsıl etmedikce ona inanmamak lâzımdır. Bunun için de bir şey hakkında i‘tâ-yı hüküm edileceği vakit, ne ibrâz-ı isti‘cal ne de izhâr-ı tarafgiri edilmeyib fikre ve zekâyâ en küçük bir şübheyi dâ‘î olmayacak sûrette sarîh ve vâzıh görünen şeyler üzerine ekmesini istinâd ettirecektir.”

Dekart’ın bu nazariyesi nazariyyât-ı terebbûviyede birçok tebeddülâta mahal vermiştir. Fi’l-hak isti‘câl ve tarafgiri daha yukarıda dahi arz eylediğim vechile, zekâ-yı tullâbın en büyük nekâisindendir. Tabî‘i bu, muktezâ-yı sinleri ise de diğer birisi de arkadaşlarından daha evvel cevâb vermek suretiyle isbât iktidâr ve tefevvuk etmek arzusundan ileri gelir. Mu‘allimlere kemâl-i ısrar ile tavsiye edilecek bir nokta vardır: bir suâl îrâd etti mi? Hemen cevab verdirmeyib talebenin cevabı ihzâr, tanzîm ve tefekkür eylemesi için bir müddetcik beklemesidir. Cevâb vermediği halde mu‘allim hemen hall-i mesele etmeyib, sabır ile beklemeye ve îcâbında talebenin tefekkürât ve muhâkemâtına rehberlik ederek bulamadıkları cevâbı tedricen keşf ettirmeye vakf-ı dikkat eyler. Muhakkaktır ki mu‘allimin îrâd edeceği suâl talebenin vâzıhan ve sarîhan anlayıp muhâkeme etmeye cesâret edebileceği mebâhise dâir (s.146) olacaktır. Dersler âdetâ bir sıra hükümlerden ibâret olacaktır ki mu‘allimin suâlleri, hüsn-i tefekküre da‘veti, teshîl-i hall-i mesâile yarayacaktır. Cevâbı bulunamayan bir suâlin cevâbını mu‘allim vereceğine, talebe ile berâber çalışıp zekâsına, kuvve-i muhâkemesine mürâcaat ederek onu keşfe sevk ve teşcî‘ eylemesi ve böylece talebeyi refîk-i faâliyet olmak üzere ittihâz eylemesi kadar çocukların zekâ-yı münekkidlerini uyandıracak bir tarîk yoktur.

İstifrâ’iyyât dan ve istincâhât dan sonra, mu‘allimin vazifesi keşf edilmiş olan hük m-i kat’î ve vâzıhı çocuğun fikrine yine gönüllüce birleştirmektir. Müşterek bir

faâliyetin mahsûlü olan bu hükmü de vâzih bir cümle sûretinde mahfaza-i hatırânın sinesine teslim eylemelidir.

Bi'l-cümle dersler kuvve-i muhâkemenin takviyesine ve terbiyesine hizmet eylemelidir. İlm-i eşyâ, coğrafya ve ulûm-i tabî'yye dersleri; dâimâ eşyâ-yı maddiyenin ahvâl ve evsâfı hakkında i'tâ edilmiş hükümlerden ibâret olmağla bu bâbdaki rolü daha mühimdir. Bir muharririn fikrince “kuvve-i muhâkeme, hâtıra tarafından zabt ve hıfz edilmiş olan mikdâr-ı küllî müşâhedâtın netice-i kat'ıyyesinden” ibâret olmağla ulum-i mezkûrenin de hâfızayı birçok müşâhedâtla tezyîne hizmeti derkârdır. İlm-i eşyâ ile vaktini geçiren ve bu derslerle talebesini eğlendiren mu'allim vaktini gayb etmiyor demektir. Târih ve ahlâk dersleri talebeleri ef'âl ve harekât-ı beşeriyye hakkında (s.147) düşünmeye ve bunların esbâb ve mü'essirâtını taharrîye sevk eder. Ahlak derslerinde, her dâim bi'z-zât çocuğun muhâkeme ve hiss-i ahlâkîsine mürâcaa'at etmek îcâb eder. Târih derslerinde bir adamın hâl ve hareketi tedkik edileceği vakit, bulunduğu asrın efkâr-ı umûmiyesi ve ahlâkı hakkındaki nazariyyâtı göz önüne getirmek lâzımdır; zîrâ ef'âl-i sâbıkayı, efkâr-ı hâzıramızla tedkik edecek olursak geçmişlere karşı haksızlık etmiş oluruz; böylece harekete alıştırmak çocukda hiss-i hakkâniyetin uyanmasına hizmet eder.

Kuvve-i muhâkemenin terbiyesine lisan dersleri ve bâ husus ta'lîm ve temrînleri de yardım eder. Fakat mu'allimin en ziyâde nazar-ı takdîrine arz edilecek kâ'ide şudur ki; çocuk dâimâ mâddîden gayr-i maddîye ve husûsîden umumîye irtikâ eylediğinden temrîn ve ta'lîmlerdeki müşkilâtın tedricen arzı îcâb eder. En küçüklerden iyice bildikleri eşyanın evsâfını suâl edecekleri halde daha büyüklerden artık eşyâyı takım takım taksim ettirerek menfiyyen ve müsbeten hakikat-ı halleri tedkik etmeleri taleb olunacaktır.

4- Bu husûsdaki sa'y ü gayretin gâye ve maksadı efkâr-ı münakkıde sâhibleri yetiştirmekdir. Fikr-i münakkıd sâhibi ne demektir? Kavî ve samîmî bir sûretde düşünen ve esbâb-ı mevcûd olmadıkça hüküm vermeyen (s.148) delâil-i lâzımeyle taleb eden, ve hakikat sübût buluncaya kadar mevzûbahs olan meselede tereddüd ve şübhe eyleyen bir fikre sâhib olmak demektir. Fakat tereddüd etmekle beraber hakikati isbat ve usûlü dairesinde taharrîye meyyâldır. Fikr-i münakkid sâhibinin hâ'iz olması

icâb eden fezâilinin başlıcaları tefekkür, ihtiyât, tecessüs, nüfûz-i nazar ve mantıktır; bunlar sâyesinde hakîkate destres olur.

Fikr-i münakkid, fikr-i tarafgîrinin tamâmen hilâf ve zıddıdır. Avâm-ı halkda en ziyâde hükümfermâ olan bu fikr-i tarafgîrîdir, binâenaleyh genc yaşlarından talebimizde bu sûret-i muhâkemenin vücûdunu men' edelim.

Bazen bir söz cereyân eder; mantığa, akla muğâyir; bâ-husûs o şâyi'ayı re'yü'l-ayn görmüş bir kimse ortada görünmüyor; bununla berâber efkâr-ı umûmiye ona kapılır, cümlesi îmân-ı kavî ile inanır. Fakat ekseriyâ bu şâyi'a yâ yanlış bir esâsa müstenid, yâhud bir fikr-i ta'assubdan başka bir şey değildir. Mu'allimin vazifesi, hazır olarak, çocuklara ilkâ edilmek istenilen efkâra karşı bulunmaktır.

Bu hazır ve yanlış fikirler aleyhine idâre-i kelâm ettikce mu'allimin kemâl-i ihtiyat ve tedbîr ile hareket eylemesi icab edecektir. Talebeye diğerlerin verdikleri fikirleri, olduğu gibi, bilâ muhâkeme kabûl etmek tenbeller ve âcizlerin işi olduğu anladılacaktır.

(s.149)Bu bâbdaki en mühim ders samimiyyet ve hürriyet mu'allimin kendisinden sudûr eylemelidir. Nazarında her şeye vâkıf olması icâb eden mu'allimin sözüne inanmağa şâkirdler pek meyyâldirler. Mu'allim bulunduğu bu mevki' mu'allâyı ihtirâmdan tenezzül etmek fedakârlığında bulunmalıdır: "çocuklarım, bir şeyi ben söylediğim için inanmayınız; siz anladığınız takdirde inanmalısınız" demelidir terbiye-i hâzırânın kâ'ide-i ûlâsı budur. Mu'allim hakikatları cebren kabûl ettirmek vazîfesiyle muvazzaf değildir. O hakikatleri talebenin huzûr-ı inzârına arz eder; onları, bazı suâller îrâdına teşvik ve sevk eyler; bu sâyede hakikati iyice anlamasına ve zekâvetinin te'mîn fa'âliyeti ile şahsiyyetinin muhâfazasına yardım etmiş olur.

1.4.8. Sekizinci Fasil⁵⁷

1.4.8.1. Kuvve-i Kıyâsiyye

(s.150)1- Fikir ve zekânın her gün muhâkemâtına esas ve malzeme teşkil edecek ma'lûmatı elde ettiğini gördük; kuvvve-i muhâkemesi sâyesinde bu ma'lûmât arasındaki münâsebâtı bulur; fakat zekâ bununla iktifa etmez; eşyâ arasındaki münâsebâtı bulduktan sonra bu muhâkemeleri yekdiğerine rabt etmek ve bu rabt ve tahlîttan yeni bir hüküm çıkarmak isti'dâdını dahi hâizdir; bu isti'dâd ve hâssaya kuvve-i kıyâsiyye diyeceğiz. Kıyâs, (ma'lum) dan (gayr-i ma'lum) a geçebilmek için zekânın îfâsına mecbûr olduğu sa'y ü hareketdir. Ya'ni müsbet, sarîh yâhud makbûl hakikatlerden, bedîhî ve şek ve şübheden hâric hakâ'ikın vâsita ve delâletiyle, ol vakte kadar meçhûl kalmış diğerk bir hakîkate vâsıl olmaktır.

Kuvve-i kıyâsiyyenin önünde iki tarîk mevcuddur; bir takım hakâ'ik-ı husûsiyyeden bed' ile cümlesini şâmil ve cümlesini tavzîh edecek bir hakikat-i külliyye varmadır; husûsîden umûmiye, eserden mü'essire neticeden prensiplere geçmeye müstenid olan bu usûle induction (usûl-i istikrâ'î) diyeceğiz. İkinci tarîk bunun tam aksidir.

(s.151)Bir hakikat-i umûmiyyeden haka'ik-i husûsiye çıkarılabilirse bu iniş, yani mü'essirden asara üslerden, prensiplerden neticelere doğru bu geçişe de (usûl-i istintâcî) deduction diyeceğiz.

İstintâcât ve istikrâ'îyyâtın bu iki usûlün imtizâcından hâsıl olan ve bazı husûsâtta hizmeti bulunan teşbîh usûlü vardır. İki eşyânın yekdiğerine müşâbih olan cihetleri nazar-ı i'tibâra alarak hey'et-i umûmiyeleri beyindeki münasebâtı bulmaya hizmet eder, fakat bu usûlün kıymet-i fenniyesi pek makbûl değildir.

Kıyâsın ehemmiyet-i fevka'l-âdesi hakkında söz söylemek îcâb eder mi? Bu hâssadır ki kuvve-i fikriyyenin tenmûyuna ve mütâla'ât ve mülâhazâtı "i'mâline" hizmet eder; kıyas-ı kuvve-i hayâliyyeye müreccah ve fevkinde cevvaldır; zîrâ hayâl

---

⁵⁷ Eserin başlık sıralamasında bab olarak geçse de fihrist kısmında fasıl yazılı olduğu görülmüştür. Bu yüzden fihristteki bilgi dikkate alınmıştır.

gözleri kamaştırır, gönüle neşât verir ise de, kıyâs-ı zekâyı emîn ve rasîn cihetlerde te'mîn eder. Mübhem hakîkatların izhârı, anlaşılmaz cihetlerin tefsîri, mechûlât üzerindeki sût-re-i kesîfin izâlesi kıyâs sâyesinde olur; zannı kaldırarak yerine kana'atı vaz' eder. Ve insan, kuvve-i kıyâsiyyesi tezâyüd ettikçe, âdî bir muhâkeme sâhibi olacağına, avâmdan birisi olacağına, ilmin tabakâtına doğru i'tilâya başlamış olur. Usûl-i istikrâ'î kavânîn-i tabî'atın keşfine ve usûl-i istintâcî zekâmıza görünen usûl ve sistemlerden netâyic-i lâzimesini istihrâca yardım eder.

(s.152)Kuvve-i kıyâsiyyenin me'mûrîn-i mutî'ası bulunan usûl-i istintâcî ve istikra'iden her birinin saltanat sürecektir meydanları vardır; usûl-i istikra'î daha ziyâde ulûm-i tabî'îyyede ve diğeri, daha çok, ulûm-i rıyâziyyede arz-ı hizmet eder; her halde, zekânın hüküm-fermâ olduğu her cihet ve husûsda bu iki usûl mütemâdiyen biri diğeri hârekatını tahkîk ve tedkîk ile müttefekkan kat'-ı merâhil ederler.

Fakat bundan istifâde edebilmek bu usûlleri kemâl-i i'tinâ ve bî tarafı ile isti'mâle menûttur. Usûl-i istikra'îyyenin bir çok ticâret ve müşâhedât-ı husûsiye ve hakîkiyyeye lüzûmu olduğu gibi, diğeri ancak cûmel-i sarîha ve hiç bir müşevvşıyete mahal bırakmayacak ta'bîrât-ı celiyye ile ifâde edilmiş hakâ'ik-i bedîhiyyeye binâ-yı mütâlâ'a edilmedikçe, vazifesini lâyıkıyla ifâ etmez yanlış ve gayr-i sahîh bir esâsa istinâd edeceği için istintâcî dahi azâde-i sehviyyât bulunmaz. Her iki usûlde hüsn-i muhâkememizin ve i'tâ edeceğimiz hükümlerin beynindeki münâsebetiyle mütenâsibdir. Bu gibi takayyüdâtâ mürâca'at edilmez ise kıyâsdan faide görülemeyeceği gibi bi'l-aks zararı vardır. Zîrâ bâtıl bir hakîkate müstenid olan efkâr ve mütâlâ'aât, bir kisve-i mantıkîyye ile efkâr-i etfâl ve kibâra arz edilecek olursa, daha sühûletle kabûl edilmek ümîdi vardır; o halde sırf cehâlet, ta'assub ve menfa'atin ileri sürdüğü mütâlâ'aâtı kıyâsın bu usûllerinden isti'âne ederek, avâma kabûl ettirilir.

(s.153)Bu esbâba mebnî kuvve-i kıyâsiyyenin terbiyesi ciddî ve bedîhî hakîkatlere müsteniden mübhemât ve mechulâtın keşfine yürütmek lüzûmu tezâhür eylemektedir.

2- Beyne'l-hükemâ, etfâlin kudret ve kâbiliyyet-i kıyâsları husûsu uzun zamanlar muhtelifün fih bir bahis teşkîl etmiştir. Jean Jack Rousseau çocuğun

kâbiliyyet-i kıyâsdan mahrûm olduğunu beyân ve kıyâsa benzer bazı mülâhazât ve suâlleri sevk-i tabî'iden ibâret olduğunu isbât eder; İngiliz feylosofu (Locke) bi'lakis kuvve-i kıyâsiyyenin mini minilerce kâbil olduğunu iddi'â eder; fakat zekâsına arz edilecek kıyaslar sinniyle ve zekâsıyla mütenâsib olmak şartıyla; tetkîkât ve tahkîkât-ı mu'ahhara Locke'un haklı olduğunu göstermiştir; bir çocuğun arada bir "neden?" "niçin" diye sualler îrad eylemesi onun muhâkemâtı beyninde rabt u zabt münâsebâta meylini iyice ifhâm ettiği gibi kendisindeki meyl-i tabî'î hareketle kıyâslarının yekdiğerine tâbi' olduğu da anlaşılmıştır; çocuk, evvelceden dediğimiz gibi, harekete mail'dir; yürümek sallanmak, gezmek ve'l-hâsıl bir yerde oturmamak, dâimâ hareket etmek ister; sonra bu hareketlerini ma'kûl göstermeye, esbâbını teharrî eylemeye çalışır. Bir çocuğa rahat durması ve yahud kendi arzusuna tevâfuk etmeyen diğér bir emir i'tâ edersiniz; bilâ muhâkeme, (s.154) sırf vazîfe-i itâatdan tahlîs-i girîbân için, bir çok kıyaslardan ibâret bulunan dürlü dürlü bahâneler bulur, yanlış kıyâslar yapar. Fakat kuvve-i kıyâsiyyeleri her halde vardır.

Çocuğun kuvve-i kıyâsiyyesi bi't-tab' za'îfdir; evvel emirde hükümler beynindeki münâsebeti müşkilâtla tefehhüm eder. Ancak sâde ve maddî iki şeyi rabt eden münâsebeti anlayabilir. Cehâlet ve âdem-i ma'lûmât, tecrübesizlik, isti'câl, tefekkürden ictinâb, neticeye çabuk varmak arzusu, zâten zaîf olan kuvve-i kıyâsiyyesini büsbütün ihlâl eder; mu'allim çocuğu muhâkemeye ve kıyâsa sevk ettikde bu meka'isden mu'arrâ olarak tedvîr-zihin eylemesine alışdırılmalıdır.

En küçük yaşından çocuk mantık dâiresinde harekete başlar. Mütemâyil ve müteharrik zekâsına usul-i istikrai daha ziyade yaraşır. Çocuğun zekâsı, vücudu gibi müteharriktir; bir bahisden diğérine atlayıverir; bir husûsu tedkîk etmekte iken neticesini elde etmeden diğér bir bahse girişir. Her görünüşe göre, çocuk teşbih sûretiyle yani tanımadığı bir şeyi tanıdığı bir şeye teşbih etmek sûretiyle kıyaslarını yürüdür.

Çocukların teşbih usûluyle muhâkeme etmeleri yalnız tabî'î değıl, vâcib ve müfiddir. Havâs, tecrübe görmüş, muhâkemesi işlenmemiş (s.155) olduğundan başka sûretle muhakeme edemez; çocukların kıyâslarında i'tiyâdın dahi dahli çoktur. Sırf

i'tikâdına güvenerek çocukların kıyaslarını yürütmeleri makbûl olamayacağından buna elden geldiği kadar müsâade etmemek icab edecektir.

Böyle ilk zamanlarda bir şey hakkında bir çocuğun vereceği hüküm ve edineceği fikir iyice bildiği mukâyese etmekten ibâret olub istintâcâtıdan ziyâde usûl-i istikrâîye daha ziyâde yanaşır; yukarıda dahi söylendiği gibi neticeden müteneccih ve eserden mü'essire nakl-ı hüküm olmakdan ibâret olan bu usûl altı yedi yaşındaki etfâlde, bütün semerâtını bahş edemez; teşbihât ve hükümlerini ta'mîm edemez; çocukların havâssına en müşkilâtla sığın fikirler “zaman” ve “mekân” fikirleridir, pek tâze olan çocukların zekâlarında “her taraf” yâhud “dâimâ” kelimelerini işitdikce anca kendi köyü yâhud oturduğu memleket ve kendisinin bir kaç günlük hayâtı gözü önüne gelir. Buna mukâbil kuvve-i muhâkeme-i etfâl, eşhâs hakkındaki mütâla'âtını ta'mîme, hem lüzûmundan fazla ta'mîme meyl ve inhimâki vardır. Böylece bir çocuğa Osmanlıların Ulahlarla muhârebâtını veya ispanyolların Arablar hakkında revâ gördükleri işkenceleri nakledecek olursanız bu vukû'âtın senelerce evvel gelip geçtiğini unutarak çocuk his (s.156) edeceği buğz ve adâveti şimdiki Ulahlara ve İspanyollara tatbik eder. Bazı anâsır beyinde en küçük çocukları arasında görülen adâvetler, husûmetler, işte eşhas-ı sâbika hakkındaki mevsû'atını ve mütâla'âtını şimdiki adamlara tatbik etmesinden yani kuvve-i ta'mîmiyesinden ileri gelir.

Seneler geçdikçe istikrâ'ıyyâtı tezâyüd-i vâfık mütâla'âtı tevessü' eder; fakat yine, eserden mü'essire nakl-i muhâkeme eylediği esnâda tecrübesizliği ve noksan müşâhadesi sebebiyle sehviyyâtta bulunur. Ondan sonra istintâc usûllerine mürâaat edilmek icâb eder; bâladaki ta'rîf vechile mü'essirden esere, külden cüz'e intikâl etmek deme olan bu usûl çocukların bâ husûs başlanacaklarında, pek hoşuna gelmez; bu usûl dâ'iresinde hareket edebilmek için i'tidâl-i dem ve gayret-i mahsûsaya ihtiyâc mess eder. Bunun için ulûm-i rıyâziyye ibtidâlarında efkâr-ı etfâla bir bâr-i sakîl olur. Zîrâ, azla bir ehemmiyet-i atf olunan çocukların mantıkı sathîdir. Ekseriyâ işitmiş olduğu mülâhazâtı tekrarla iktifâ eder. Har hâlde bazı müstesnâ zekâvetler vardır ki, küçük yaşlarında bile, bi'z-zât kuvve-i mantıkıyyaları sâyesinde, ifâ-yı kıyâsa ve hiç olmazsa işitdiği mülâhazâtı kendisine mahsûs misallere tatbîk etmeye muvaffak olur.

(s.157)Ve'l-hâsıl zekâ-yı etfâlde kuvve-i kıyâsiyyenin tohumları mevcut ise de bu kuvveti istifâde ile isti'mâl edebilmek için icab eden şürût, o yaşda mevcûd değildir. Taharrî-i hakîkate ve tecrübe üzerine binâ-yı kıyasa çocuğu alışdırmak terbiyenin vezâifindendir.

3- Çocukların en küçük yaşından başlayarak, doğru yanlış kıyaslara meyl ve inhimâki, erkinden bu hâssanın terbiyesine vakf-ı dikkat etmek lüzûmunu gösterir. Kuvve-i muhâkemeye dair yazdığımız tavsiyeleri burada umûmiyetle tekrâra lüzûm vardır. Bu babdaki ka'ide-i umûmiye çocuğu, elde ettiği neticesini deliller ile isbât eylemesine ve hangi mülâhazât ve mütâla'at vâsıtasıyla bu neticeye destres olduğunu huzûr-ı mu'allimde anlatmasına teşvik etmektedir. O esnâda şâkirde karşı ibraz-ı teveccüh ederek, sûret-i kıyas ve muhâkemesinde bir sehv görölürse tashîhe himmet etmek ve böylece hakikate doğru giden yolun önündeki mâni'leri kaldırarak çocuğun bilâ mu'âvenet o tarîkde gezebilmesine gayret eylemek icab eder.

Mu'allim, talebenin mütemâdiyen îrad eylediği suallerden istifâde ederek bir münâkaşa-i kıyâsiyyeye girişebilir ve şâkirdin nazar-ı dikkatini celb etmiş olduğu bir şey hakkında müdavile-i efkâr edilmek sûretiyle yanlış kıyaslarını tashîh edebilir. İlm-i eşyâ dersleri ekseriya eser ile mü'essiri yekdiğerine (s.158) râbıta ve yâhud ikisi beynindeki münâsebeti keşfe hizmet eder. Bu gibi idmân ve münâkaşât yalnız tevsî'-i zekâyâ yaramayıp kıyâs ve muhâkemesine güvenebileceğini göstererek çocukda haysiyet-i şahsiyyesinin te'âlîsine dahi yaramış olur. Mini miniler, kendileriyle sûret-i cedîdede münâkaşeye girişildiğini görerek memnûn oldukları gibi, muhâkeme ve kıyâsları mukârin-i hakikat olduğu takdirde mazhar olduğu kelimât-ı takdiriyye dahi insanın kıymet ve haysiyyeti ve fikir ve zekâsının kıymet ve kuvvetine mu'âdil olduğunu anlarlar.

İbtidâiyyenin daha yüksek sınıflarında kuvve-i kıyasiyyenin terbiyesine daha büyük bir himmetle çalışılır. Mu'allim talebeye bir bahs verir. Sonra onu muhâkemeye, kıyâsa teşvik eder; efkâr-i mütenevvi'a beynindeki münâsebatı aratdırır, ve buldurur. Bir talbeye“ bu şöyledir” diye hakikatları hazırlanmış olarak, efkâra ilkâ ve idhâle mahal olmayub bi'l-aks, çocuğun bir hakikati kabûl etmesini arzu eylediğimiz vakit ona tedricî su'âller irâd etmek sûretiyle o hakikatı kendisinin

bulmasına yardım etmeliyiz; bu suâller usûlü Sokrat'ın îcâd ettiği usûl-i tadrîsdir. Çocuğu böylece, başlı başına kıyas ve muhâkemeye teşvik etmiş oluruz.

Çocukda uyandıracağımız ihtiyac ve zevk kıyâs ve muhâkemenin yanlış (s.159) bir yola sapmaması için kendisine îbrâz-ı mu'âvenet etmemiz lazımdır. Bu idmân ve ta'lîm için ulûm-i tabî'yye, birçok dürûs-i istikrâ'îye (leçens d'inductios) ihtivâ eder. Yüksek ve mütevâzi' tecrübeler yapıdırıp bunlarda mevcut kava'id ve kavânînin derece-i vüzûh ve intizâmı göstererek, bu kavâ'id-i umûmiyetle tatbikine ve bundan istihrâc edilecek kânunu beraberce bulmaya çalışacaktır. Riyazât dersi dahi şimdiye kadar âdet olduğu misillü makine gibi bazı a'mâl-i hesâbiyyeden ve hall-i mu'ammâdan ibâret olmayub istintâc usûlünün tatbikine vesîle olmalıdır. Bu mu'ammânın halli, tecrübeten keşfedilmiş bir usûl ve kava'ide vâsıtasıyla yapılamayub, evvelce isbât edilmiş ve daha uzak diğer birisine merbût olub vicdân-i insânîyi memnûn edecek bir hakikat-i bedhiyyeye istinâden yapılması îcâb edeceğini göstermelidir. Mekâtib-i ibtidâiyede lede'l-hall verilen mu'ammâlar pek sehîl ve sâde olmağla istinâd ve ittikâ ettikleri kâ'ide-i esâsiyyeyi her def'ada bulmak kâbildir.

Coğrafya dersi sıralanmış birçok esâmînin ezberlenmesinden ibâret olamaz. İklimi cinsi, arazisi, ceryân-ı miyâhları, sâkinlerinin cins ve ırkları beyinde münâsebet ve revâbitinin keşf ve idrâkine hizmet edecek bir dersdir; bunda ahkâm-ı tabî'yye ile ahkâm-ı iktisâdiyye beyindeki mü'essirât ve te'sîrâtın izhârına çalışmalıyız.

(s.160)Târih, vukû'âtı birbirinin arkasına rabt eder; mu'allim bu vukû'âtı mukâyese ve tasnîf eyler; te'sîr-i ezmânla zulmette kalan, ve yahud bazı ihtirâsât sebebiyle yanlış olarak gösterilen vukû'ât beyinde ne sûretle hiç bir râbıta mevcut olmadığı ve bazan mu'ahharan bir vak'anın diğer eski bir vak'anın eseri ve neticesi olduğu talabeye gösterilir ise kuvve-i kıyâsiyyenin idmanına yaramış olurlar.

Ahlâk dersi dahi tevzî'-i kuvve-i kıyâsiyyeye yardım eder; her gün pîş-i nazarda cereyan eder nice vekayi'-i âdiyyeyi birleştirek, münâsebât-ı müttekâbilesini arayarak, çocuklar hayatlarında tatbik edecekleri kavâ'id-i esâsiyyeyi öğrenmiş olur.

Her dersden, her ilimden kuvve-i kıyâsiyyenin tevsî'ine yarayacak hisseler çıkarmak kâbildir. Bu artık mu'allimin iktidar ve kâbiliyyetine mütevakkıfdir; her halde ve her kârda mu'allimin ta'kib edeceği yol kıyâsları kendisi kurmayıp talebeye yaptırmak ve yanıldığını gördüğü vakit rehberlik etmekten ibârettir. Böylece çocukların zekâ ve fetâneti fenni bir fikir sâhibi olanlara yakışacak sûrette iş görür.

4-Terbiye-i fikriyenin tevassu'u ve tezâyüdü sâyesinde vusûlüne arzu olunan netice, yarın tam bir insan olacak olan çocuğu "fıkr-i fennî" sâhibi kılmaktır. Fıkr-i fennî ta'bîrî şimdiye kadar (s.161) gösterdiğimiz usul ve kava'idi telhîs eder. Ya'ni hakîkati bir usûl mantıkî dâiresinde aramak husûsunda zekânın kesb-i i'tiyâd eylemesi ve bu i'tiyâdâtın tabîat-ı beşere girmesi demektir.

Fıkr-i fennî sâhibi olan zevât evvel emirde "hubb-i hakîkat" a mâlikdir: bu gibiler, hurâfâta, ta'assuba ve daire-i mantikiyye hâricine istinâd etmiş olan fikirleri, kimin tarafından söylenirse söylensin, kabûl edemez; bir menfa'at ta'kib etmeyüb hakîkati hakîkat olmak üzere severek, serbest olarak, söylenen sözlerin, dermeyân olunan efkârın ne gibi delillere müstenid bulunduğunu sorar. Bir hakikatı isbât edecek delilleri aramak ve arayabilmek dahi bir fazilettir. Eğer çocukda "müşâhede" hâssası mevcut değilse, kendisinde bir hakîkatin müteşekkik olduğu anâsırı bulacak olan ve sabır ihtiyâta muhtâc olan " hâssa-i tahlîliyye" si yoksa; tettebbü'ât ve tedkîkâtı, intizâm dâiresinde ilerlemeye müsaid iken " metod" ve "usûl" den ârî ise; tedkik eylediği ahvâl ve eşya beynindeki münâsebâtı bulup bunların nelerden ibâret olduğunu takdîr edecek kuvvetli ve ciddî bir "kuvve-i kıyâsiyye" ye mâlik değilse, " fıkr-i fennî" boş ve manâsız bir ta'bîr olmuş olur.

Evet! Mâhiyyet-i eşyâyı hakkıyla bulmak, iktidâr fevkindedir. Bizce (s.162) kâbil ve mümkün olan şey ancak eşyâ beyninde mevcûd olan münâsebâtı anlamaktır; meselâ vücûdumuzla bizi ihâta eden âlem-i tabî'at arasında caygîr olan münâsebâtı, tabî'atla sûret-i âhenkdârda imrâr-ı hayât eylemenize hizmet eden kavânîn-i âlemi bulub anlamak bizce hayât-ı beşer için bir saâdet-i bî pâyândır. Bu hakâiki keşfedip nâ'il-i se'adet olmak için fıkr-i fennî sâhibi olmaya çalışmalıyız.

1.4.9. Dokuzuncu Fasl

1.4.9.1. Kuvve-i Mümeyyize (La Rasion)

(s.163)1-Şimdiye kadar havâs ve hissiyyâta, efkâr-i gayr-i maddiyye hâssa-i ta‘mîmiyye dâir ifâdâtdan kuvve-i muhâkeme ve kıyâsiyyeye dâ’ir bazı fusûl tahsis edildikten sonra husûsât-ı fikrîye ile te‘allûku bulunan bu bahislere nihâyet verilebilir idi. Fakat şimdiye kadar tavsîf ve teşrîh ettiğiniz cihetler kuvâ-yı fikriyyeyi teşkil eden anâsırın mâhiyyet ve kıymetine âid olub bunların ictimâ‘ından hâsıl olan hey’et-i umûmiyenin kendisine mahsûs kavâ‘id ve kavânîni vardır. İdrâk-i hakâ‘ika ve keşf-i münâsebeti hizmeti olan hasâis-i fikrîye ve dimâğîyyenin hey’et-i umûmiyyesine de “kuvve-i mümeyyize” diyeceğiz. Bu kuvvet vazîfe-i riyâset ve idâreyi ifa eder, a‘zâ-yı müteşekkilesi bulunan kuvve-i muhâkeme, kuvve-i kıyâsiyye, kuvve-i hâliye ve sâire bile îfâ-yı vazîfeleri esnâsında a‘zâsından bulundukları kuvve-i mümeyyizeye hâs olan kavâ‘id ve kavânîne, ister istemez, tâbi‘ olmaktadır.

Kuvve-i mümeyyizenin iki ciheti de câlib-i dikkatdir: hem nazarîdir hem amelîdir.

(s.164)Kuvve-i mümeyyizenin cihet-i nazariyyesi, efkâr ve mütâla‘ât-ı beşere, esas ulûmu te’sîs edebilecek kavâ‘idi gösterir. Bu da bir şeyin mevcûdiyet ve mâhiyyeti, onun muhâlîf ve muğâyirini göstermekle olduğu gibi iki şey beynindeki münâsebet bulunup derk ve kabûl olunduktan sonra o münâsebetleri sair eşyâya dahi ta‘mîm eylemek ve her bir işin bir sebebi, bir ibtidâsı, bir nihâyeti olacağını ve “kânûn ve kâ‘ide” fikrinin esâsı olan “aynı esbâb aynı netâyici husûle getirir” üssünü öne sürmekle kabil olur.

Kuvve-i mümeyyizenin kısm-ı amelîsi, insanın hayât-ı ictima‘iyye ve şahsiyyesinde, tatbîk edeceği kavâ‘idi gösterir: o da “iyi” nin, “fenâ” nın mevcud olduğunu, vezâifin hukûka tekâbül edeceğini isbât sûretiyle ahlâkın esâslarını kurmaya hizmet eder. Bu efkâr-ı ahlâkiyyenin ihtivâ ettiği hakikatlerin telâhuk-ı a‘sâr ile ve te’sîr-i terakkıyât ile tebeddül ettiği inkâr edilemez. Fakat esas değişmeyip nâzm-ı hayât olan bu kavâ‘id-i mütebeddile ile daimâ sâbit ve kuvve-i mümeyyize onun istinadgâhı olur. Bedîhiyyâtdan olub, ahvâl-i eşyadan tebâdür etmeyen ve kuvve-i

mümeyyizenin mahsûl-i müstakilli bulunan “iyi” ve “fenâ” fikirleriyle vezaif ve hukûkun tekâbülü prensibinden maadâ bazı hükemâ kuvve-i mümeyyizenin mahsûlât-ı müstakillesine bir de “ezel” “ıtlâk” ve “mükemmeliyet” fikirlerinin ilâvesini tavsiye ederler; zîrâ gördüğümüz (s.165) eşyâ bu fikirleri ilkâ etmeyip muhâliflerini gösterirler. Fakat acabâ bunlar hakîkten efkâr-i evveliyeden mi? Ya’ni kuvve-i mümeyyizenin mahsûl-i müstakbeli midir? Buna kat’î bir cevâb verilemez; zîrâ ihtimaldir ki biz bu efkârı doğrudan doğruya, müstakillen ihâta etmiyoruz da eşyâda gördüğümüz “gayr-i ezel” “gayr-i ıtlâk” “gayr-i mükemmeliyeti” göz önüne getirerek, tasavvuran, muhalif fikirlerini ediniyoruz. O halde ezel, ıtlâk ve kemâl fikirleri yine bi'l-vâsıta ahvâl-i eşyâ sâyesinde tasavvur edilmiş oluyor. Her nasıl olursa olsun, bu son prensiplerin, idare-i efkârda, diğer esâslar kadar ehemmiyetleri yoktur. Bu esasları biz, eşyâdan iktbâs edemiyoruz; bi'l-aks onları eşyâya biz idhâl ve tatbîk ediyoruz. İnsanı dünyâya rabt eden münâsebâtın ta’bîr-i zâhîrîsidir. Fakat bununla berâber kıymet-i fevkalâdelerini inkâr edemeyiz; hayât-ı rûhiyyemizin şekli budur. İnsan bu kavaid-i evveliyeye ve bedîhiyyât-ı esâsiyyeyi tasdîk ve onları kemâliyle kabûl etmedikçe “sâhib-i temeyyüz” sayılamaz, yoksa mecnûnlar gibi, hayvânâtın işgâl ettiği tabakadan daha aşağıya düşerler. Bu prensipler âdetâ fikrin sevk-ı tabî’ileridir. İyi, fenâ, vazife, hak fikirleri bedîhidir. Fakat isbatı gayr-i kâbidir. Vicdân ve zekâvetimizin esaslarıdır. Dünyânın her tarafında, her zamanda, ırk, âdât ve mü’essesâtın ihtilafına rağmen bu prensipleri kabûl etmiş olan efrâd meyânında bir müşâbehet ve nokta-i temâs bulunur. İnsanları umûmen (s.166) ve daimâ yekdiğerine müşâbih olan eseslar bunlardır: iyi ve fenâ ve tekâbül-i vezaif ve hukûk fikirleridir. Uhüvvet-i beşeriye ancak bu esaslara müsteniddir. Zîrâ Roma İmparatorlarından Mark Orel’in (Marcus Aurelius) tabiri vechile “bu kaideler insanlar beyinde, kana ve velâdete müstenid değil, aynı zekâvet-i umûmiyeye ait bulunmak noktasından, bir karâbet ve sıhriyyet te’sîs ederler”.

Çocuklara bu ka’ideleri gösterib hayât-ı müstakbeleleri üzerine bu ziyâların şu‘lelerini isâle etmek erbâb-ı terbiyenin vazîfesidir.

2- Kuvve-i mümeyyizenin istinâdgâhı olan kavâ’id-i bedîhiyye, çocuğun ilk safhasında muğlak ve karışık bir haldedir. Sebebiyyet, mevcûdiyyet ve kânûn

fikirlerini biraz anlayıp onları da tatbîka bile kalkışır ise de bunu, tecrübesizliği hasebiyle, hüsn-i tatbîk edemez, âdetâ o zamanlar, bu prensipler sevk-i tabî'î hâlinde dirler. Fakat bu derecesi hayvanlarda bile bulunur. Ateşe yaklaşmış olan bir çocuk yanacağı için tekrar böyle bir harekette bulunamaz: böylece sebebiyyet fikrini anlar ve aynı esbâbın aynı netâici intâc edeceğini, yani kânûn prensibinin mahiyyetini istidrak eder.

Fakat çocuk, tecrübelerin te'âkub ve te'addüdü sâyesinde bu efkâr ve kavâid-i bedîhiyye-i mümeyyizeyi iyice anlar. İkinci safhayı teşkîl eden yedi yaşlarında bunları daha muntazaman tatbîk ettiği gibi, bu kava'ide (s.167) istinâden daha metîn istikra'ıyyâtta bulunur. Çocuk ol vakitlerde hakkıyla temyîze kâdir, muhâkemât ve ef'âlinde bunları tefsîr edecek esbâb ve kavâ'id-i taharrî ve kabûl eder; işte bu yaştaki çocukda tâm bir adam hasletleri uyanır.

Kuvve-i mümeyyizeyi teşkîl eden bu kava'ide vukûf ile berâber çocuk ef'âl ve harekâtta, muhâkemât ve mülâhazâtında lâyikiyle, ikmâliyle, bunları tatbîk edememektir. Zîra bu kavâid, yine hissiyâtının ve muhâkemesinin te'sîr ile edindiği efkâra tatbik edilebilir eğer hissiyyât ve muhâkemesi sağlam ve binaen aleyh bunların ilkâ edeceği efkâr-ı sehvdan âzâde değilse kavânîn-i mümeyyize, yed-i te'sîrine verilen bu efkârı idâre etmekten başka bir şey yapamayacağı için, yanlış fikirleri idâre etmiş olur. Binaen aleyh kuvve-i mümeyyizeyi teşkîl edip haka'ik-i bedîheden olduğu için isbat edilemeyen, hakikat, iyi, fenâ, intizâm, kanûn, mevcûdiyyet, sebebiyyet, ezel, nâ mütenâhî gibi fikirleri iyi anlatmaya çalışmakla berâber vazife-i idâre ve riyâseti haiz olan bu anâsır-ı mümeyyizenin yanlış esaslar üzerine idâre-i umûr etmemesi için aynı zamanda çocuğun diğer fezâil-i fikriye ve hissiyesinin terbiyesine lâyıkıyla dikkat ve gayret şarttır.

3- Kuvve-i mümeyyizenin terbiyesi kâbil midir? Bu suâl gayr-i vârid gibi (s.168) görünür, zîra kuvve-i mümeyyizenin istinâd ettiği prensipler, bedîhiyyattan, tabî'î, esaslı, insan tarafından mevcûdiyyetinin her dakîkasında edinmekte olduğu kava'id-den ibaret olmağla bunların bir terbiye-i mahsûsa ile elde edilmesi kabiliyyeti tasavvur edilmez; her ne kadar bu sûret-i muhâkeme doğru ise de aynı kava'id-i esâsiye ve tabî'ıyyeyi bazıları bir sûretle bazıları daha vuzûhla anladıklarını

düşünürsek bu babda çocuklara bu “ fikri sevk-ı tabî‘îleri” öğretmeye kalkışmağa mahal olmayıb, onları bir an evvel elde etmesine ve hayat-ı fikriye ve ahlâkıyyesinde tatbikine teşvik etmeliyiz.

Bu terbiye için husûsi talimler ve idmânlar mevcûd değildir. Kuvve-i mümeyyize bi'l-cümle hasâ‘il ve hasâ‘is-i zihniye ve fikriyenin tecemmu‘undan ibaret bulunmağa bu hasletlerden her birini takviye eden usûller ve idmânlar kuvve-i mümeyyizeye kuvvet bahş eder. Kuvve-i muhâkeme, münâsebât-ı eşyâyı tedkîk edilmekte sebep ile netice beynindeki râbıtayı öğretir; böylece her hâssa bir hizmet ifâ eder; ulûm-i riyâziye, bi'l-hâssa bu maksadı daha ziyâde te‘mîn eylediği gayr-i mütenâhî ve gâye-i emel fikirleri, bazı nesir ve şiir parçalarının kırâetiyle rûh-ı etfâlde uyandırılır. Tavsiye edilecek diğer bir nokta dahi, en küçük yaşından beri dâimâ çocuğa hüsn-i muhâkeme kavâ‘idini tekrâr ederek harekâtında ona (s.169) tatbik eylemesine sevk etmektir. Mevcûdiyet, mâhiyyet, mugâyeret ve sebebiyyet fikirleri çocukların havsalasına girebilir, daimâ yapacağı şey’in, neticesini düşünmeye alışdırmalıyız; ol kadar ki en küçük hareketinde, en küçük fi‘ilinde sebebini, neticesini göz önüne getirerek hüsn-i muhâkemeyi rehber-i harekât olmak üzere ittihaz etsin.

Çocuklar, fevka'lâde ve fevka't-tabî‘a şeylere inanmağa mâ‘il olduğu cihetle, sihirbazlığa, falcılığa ve bu gibi efkâr-i bâtılaya karşı rûhunda bir husûmet uyandırmalıyız. Fa‘âliyet-i zekâiyesinde, böylece, kânûn ve intizâmın hüküm-fermâ olmasını te‘mîn etmeliyiz. Bu halde çocuk yalnız hakîkati ve iyiyi sever bir adam değil, cem‘iyet-i beşeriyyenin bir a‘zâsı olmasını icâb ettiren bu hakâ‘ik-i ilmiye ve esâs-ı umûmiyenin, sa‘âdet-i beşeriyye için, menâbi‘-i hayat-bahşadan olduğuna kâni‘ olacaktır.

1.4.10. Hülâsa

(s.170)1- İnsanın bir hâssası dahi tahayyül etmektir. Görmediği bir şeyi gözünün önüne getirir. Bazan hiç mevcûd olmamış bir şeyi bile tahayyül eder. Şu‘arâ ve hikâye-nüvislerde bu hassa pek vesî‘dir.

Hayâl sanâyi‘-i bedî‘aya rehberlik eder. Zekâ, hayâlsiz yaşayabilir fakat ona az çok müstenid olursa daha fâidelidir. Bununla berâber hayal bir teftîş-i daimî tahtında

bulundurulmazsa hudûdunu aşar; ye'slere sebebiyyet verir; binaenaleyh hayâli öldürmemek ile berâber fazla yüz vermeye gelmez.

2- Çocuklarda kuvve-i hayâliye zengin ve vâsi'dir. Fakat zekâmız ne derece tehâlûf ederse, hayaller de o kadar tenevvü' eder. Hayâlin fevâ'idini düşünürük çocuklarda mevcûd olanı imhâya hiç gelmez; ancak rasîn esaslar üzerine tenmiyeye çalışmak lâzımdır. Hayâlin esâsları hissiyât ile hâtırâtır. Eğer hüsn-i te'sîr edecek hissiyyât ile makbûl hâtırât-ı zekâsını tezyîn ederse kuvve-i hayâliyesi iyi netîcelere mahal verir. Çocukların görüşecekleri arkadaşlarla okuyacakları kitaplar, hayâllerine pek ziyâde te'sîr edeceği cihetle onlara dikkat etmek şarttır.

3- Kuvve-i hayâliyenin te'mîn-i inkişafı vazîfesi 'âileden (s.171) sonra mekteb âlemine düşer; hanesinde çocuk zengin masallar dinler; Mektebe geldiğinde hemen, hakikat-ı hayâtı öğreteceğim diye bu hayalleri kırmağa gelmez. Fakat onu daha mantıklı, daha esaslı yapar. (Lafunten) in hikâyeleri misilli şiirler bu hizmeti ifâ eder. Çocukların "fevka'l-âde " şeylere olan inhimâkini tatmîn için mu'allim arada bir, ulûmun o garib icâdlarını, meraklı seyâhatleri naklederler ise bu maksada hizmet eder. Bu babda ittihâz edilecek ka'ide şudur: Mekteb-i Hayâle karşı i'lân-ı harb edemez. Zîrâ zekânın büyük bir yardımcısıdır; ancak onu mantıklı yapmaya çalışır.

4- Çocuklar mevâdd-ı maddiyyeyi daha sühûletle anlar; zekânın en büyük bir hatvesi mevâdd-ı gayr-i maddiyyeyi, mücerred olarak, anlayabilmesidir; kuvve-i tecrîdiye ta'bîr edeceğimiz bu hâssanın pek büyük hizmeti vardır. Zîrâ ancak bu sûretle çocukda kuvve-i ta'mîmiye neşv ü nemâ bulur; kuvve-i ta'mîmiyesiz dahi hiç bir ciddi tefekkür kâbil olmaz.

5- Kuvve-i tecrîdiyye ve kuvve-i ta'mîmiyenin ehemmiyetleri kolayca anlaşılır. Her halde efkâr ve evsaf-ı mücerredeyi lâıykıyla anlayabilmek yine eşyâ-yı maddiyyeyi lâıykıyla anlamağa menûttur. Kuvve-i tecrîdiyyeyi takviye etmek için çocuğu, his ettiği şeyleri iyice tedkik etmeden kabûl etmemesine i'tiyâd ettirmekdir. Ancak böyle tedkik ve tahkîka alışdıkca kuvve-i (s.172) tecrîdiyyesi kuvvet bulur.

6- Bu babda bir ka'ide-i esâsiye vardır; gayr-i maddî bir fikir diğer gayr-i maddî bir fikir ile öğretilmez. Gayr-i maddî bir fikri bir fikr-i maddî vâsıtasıyla öğretmeye

çalışmak lazımdır. Sonra kâ'ide-i tecrîdiyyeye pek ri'âyetkâr olmalıdır. Gayr-i maddi bir şeyin evvela göze çarpan sıfatını göstermeli. Sonra da daha saklı olanı işâret eylemelidir.

7-- Bazı muharrirler talebeye, okudukları kıraet derslerinde tesadûf edecekleri gayr-i maddî kelimelerin listesini yaptırmak ve bu gayr-i maddî fikir hangi maddî kelimenin vasfı olduğunu göstertmek faideli bir idman olmak üzere tavsiye ederler. Böylece kelimâtın ma'nâ-yı mecâzîsiyle me'ani-i asliyesi beynindeki münâsebâtı takdîr eder.

8 -- Çocukların en ziyâde zahmet çektikleri ders hesap ve riyâzâtıdır; zîrâ erkâm başlı başına gayr-i maddi fikirlerdir (desabstractions). Çocuklara erkâmı öğretmek için bazı usûllere riâyet etmek lâzımdır. Ulûm-i tabî'iyenin de umûmî fikirleri anlatmağa hizmeti derkârdır. Kuvve-i tecrîdiyye ve gayr-i maddiye yalnız sâha-i ilmiyyede bulunmaz. Sâha-i siyâsiyye ve ictimâ'iyede de nümûneleri bulunur.

9-- Efkârın beynindeki münâsebâtı kuvve-i muhâkeme ile bulunur; bu kuvvet üç esasa müsteniddir; mevcudiyyeti iddi'â olunan madde (s.173) bu maddeye aid olan sıfat; sıfat ile maddeyi birleştiren râbitadır, envâı vardır; bazen isbatsız, talimsiz hâsıl olur; bazen teşbîhat vasıtasıyla yapılır; münferid olur umûmî olur; râbitanın nev'ine göre müsbet olur menfî olur. Kuvve-i muhâkeme fikrin en mühim vazifesidir. Havâss-i hamse, hayâl, hâtıra cümlesi kuvve-i muhâkemeye malzeme ihzâr ederler.

10-İnsanın ahlâk ve kıymeti kuvve-i muhâkemesiyle mütenâsibdir. İhtiyat, dirâyet ve sâir fezâ'il-i ictima'iyye bu sayede elde edilir. Paskalın “iyi düşünmeye çalışalım; hüsn-i ahlâkın prensibi budur” sözünü unutmamalıyız. Hüsn-i muhâkemenin düşmanları, cehâlet, isti'câl ve fikir tarafgîridir; fikir tarafgîri her nevi' menfaat, ihtirâsât ve ta'assubâtıdan müteşekkildir.

11- Çocuklar söylemeye başlayınca muhâkemeye başladığını görürüz; o vakit muhâkemesi pek zaifdir; validesinin vechini çabuk öğrenir ve vücûdu için onun elzem olduğunu muhâkeme eder. Fakat çocuk efkâr beynindeki râbitayı müşkilâtla bulur, fakat tam muhâkemeler üç yaşında başlarsa da çocukda (dikkat) hâssası uyanmadıkça o da kuvvet bulamaz. Çocuklarda tarafgîrlik nakîsası büyüktür; zîrâ ebeveynlerinin;

mu'allimlerinin, büyüklerinin sözlerine bi-lâ muhâkeme inkıyâd ederler. onlara "şüphe etmeği" öğretmek ve ancak kendilerini ikna' edecek derecede isbât edilmiş hakâ'iki kabûl etmek lüzûmunu öğretmeliyiz.

(s.174)**12-** Terbiye-i muhâkeme vazifesi yine âilede başlar; mektepde devam olunur. Karanlıktan korkan veya bir gölgeden yüreği kopan çocuğu elinden tutup o gölgenin yanına götürerek korkusunun manasız olduğunu isbat etmek hüsn-i muhâkemeyi te'mîn etmek demektir. Ebeveynin ve âile efrâdının akvâl ve emsâli çocukların muhâkemât ve ahlâkına fevka'l-âde te'sîr edeceği cihetle fazla i'tinâ etmek vazifedir. Çocuklara efkâr-ı ta'assub ilkâ etmek kadar büyük bir kabâhat tasavvur edilemez. (Dekart) ın tavsiye-i ma'lûmesi bu babda ittihaz edilecek kavâ'idin en mühimidir. Zîrâ çocuk kâni' olmadığı, sarâhaten isbât edilmemiş hakâ'iki, kimin tarafından söylenirse söylensin, kabûlden istinkâf etmelidir.

13- Mu'allim çocukları refîk faâliyet ittihâz ederse pek faideli olur. Hükûm-i kat'îyi çocuğun fikrine gönüllüce yerleştirmeye gayret etmelidir. İlm-i eşyâ, coğrafya, ulûm-i tabî'yye ve hattâ lisan dersleri kuvve-i muhâkemesinin idmanına yarar derslerdendir.

14- Bu sa'y ve gayretin gâye ve maksadı efkâr-i münekkîde sâhibleri yetiştirmekdir. Fikr-i münekkîd sâhibi demek, kavî ve samîmi bir sûretde düşünen ve esbâb mevcûd olmadıkça hüküm vermeyen, delâ'il-i (s.175) lâzimeyi talep eden ve hakikat sübût buluncaya kadar mevzû'-ı bahs olan meselede tereddüd ve şübhe eden bir fikre sâhib olmak demektir. Bu ta'rîf ile maksad iyice anlaşılmış olur. Mu'allim işgâl ettiği mevki-i mu'allâdan inerek talebelerine hakâiki kendisi söylediği için değil hakikat olduğuna kana'at ettikleri için inanmaları lüzûmunu anlatarak bir ders-i hürriyet ve samîmiyyet vermelidir.

15--Muhâkemâtı yekdiğerine rabt ederek bu rabt ve tahlîitten yeni bir hükûm çıkarmak hassasına kuvve-i kıyâsiyye diyeceğiz ki bu da (ma'lûm) dan (gayr-i ma'lûm) a geçmek için zekânın ifâ edeceği gayrettir. Kuvve-i kıyâsiyye iki tarîka müracaat eder. Birincisi usûl-i istikra'îdir ki (induction) husûsîden umûmiye, eserden mü'essire, netîceden prensiplere geçer, diğeri usûl-i istintâci (deduction) dur ki

mü'essirden âsâra, prensipten netâice doğru iner. Bu iki usûlün imtizâcından hâsıl olan diğer bir usûl vardır ki usûl-i teşbîhîdir.

16-- Kıyâsın ehemmiyeti pek büyüktür; hayâle pek fa'iktir. Kıyas sâyesinde tabakât-ı âliyye irtikâ kâbil olur. Mezkûr usûllerden istikra'î usûlü ulûm-i tabî'iycede ve usûl-i istintaci daha ziyâde riyâziyatda arz-ı hizmet eder. Fakat her halde biri diğerinin mu'avenetine muhtâcdır. Fakat bu kıyaslardan istifâde edebilmek esas (s.176) ma'lûmatımızın doğru olmasıyla kâbil olur. Yoksa kıyaslar dahi yanlış olur.

17-- Çocuklar da kâbiliyyet-i kıyâsiyye var mıdır? Efkâr-i ulemâ bu bâbda muhtelefün fihdir. (Locke) mevcudiyetini iddiâ eder. Neden? Niçin? Sualleri buna delîldir. Bazen kusûrunu setr etmek için aradığı ve bulduğu bahaneler de bir takım kıyaslardan ibârettir. Tabî'î çocukların kuvve-i kıyâsiyyesi zaîfdır. Usûl-i istikra'î kendilerine daha ziyâde yaraşır, teşbîh usûlüyle hareket etmeleri de pek fâidelidir.

18- Çocuğun havsalasına müşkilâtla sığan fikirler “zamân” ve “mekân” fikirleridir. “her taraf” yahud “dâima” kelimelerinin manalarını göz önüne getirmez. Endülüs muhârebelerini okur iken şimdiki İspanyollara kin bağlar. İstintâc usûlünü ri'âyet etmek için daha ziyâde dikkat ve gayret lâzımdır; bu usûle müstenid olan riyâziyat başlangıçta çocuklara iyice bâr olur.

19- Anlaşıyor ki çocuklarda kuvve-i kıyâsiyye mevcûd olduğundan çocuklukdan beri terbiyesine çalışmak şarttır. Kuvve-i muhakeme hakkındaki tavsiyeleri burada dahi tekrar olunur. Bazı sualler üzerine bir münâkaşa-i kıyâsiyye açmak lâzımdır. Sonra hakikatleri kat'î sûretde “bu şöyledir; şu böyledir” diye arz etmemeli, tederîci sualler (s.177) îrâdıyla hakîkati çocuğa buldurmalıdır ki Sokratın îcad ettiği usûl-i ta'lîm budur. Riyâziyyat, coğrafya, târih, ahlâk ve sâir dersler kuvve-i kıyâsiyyeyi ta'lîm etmek maksadına ma'tûf olarak i'tâ edilmelidir.

20- Vâsıl olmak istediğimiz netice çocuğu bir fikr-i fennî sâhibi kılmaktır; yani hurâfâta, ta'assuba müstenid, mantıktan hâric fikirlere muhâlif olmak, hakîkati, hakikat olmak üzere sevmek, dermeyân olunan sözlerin delillerini aramak, fikr-i fennî sâhibi olmak demektir; bu gibi insanlar yetiştirmeye çalışmalıyız.

21-Bütün bu hasâis-i fikriyyenin hey'et-i umûmiyesine “kuvve-i mümeyyize” diyeceğiz. Kuvve-i mümeyyize hem nazarîdir, hem amelîdir. Nazarîsi esas ulûmu te'sis edebilecek kavâ'id-i gösterir. Her işin bir sebebi, bir ibtidâsı, bir nihâyeti olacağını ve “aynı esbâb aynı netaici husûle getirir” ka'ide-i asliyesini öne sürer. Amelîsi insanın hayât-ı ictima'îyye ve şahsiyyesinde tatbik edeceği kava'id-i gösterir. İyi, fenâ ve tekâbül-i vezâ'if ve hukûk fikirleri ilka eder. Uhuvvet-i beşeriyyenin esâsı bu fikirlerdir.

22-Çocuğun zihni sebebiyet, mevcûdiyet ve kânûn fikirlerini zor tasavvur eder. Fakat tecrübelerin ta'akkub ve ta'addî sâyesinde bu efkâr (s.178) ve kavâ'id-i bedîhiyyeyi iyice anlar. Bu efkârın tasavvuru her halde zekâda mevcûd olan ma'lûmat-ı mütenevvi'aya müstenid olacağından ma'lûmâtın doğru ve esaslı olması lâzımdır.

23—Kuvve-i mümeyyizenin bir terbiye-i mahsûsa ile tenmiyesine mahal yoktur; bi'l-cümle hasa'is-i fikriyeden müteşekkil olduğu için her bir hâssa terbiye edildikçe kuvve-i mümeyyize tevsî' edilmiş olur. Kuvve-i mümeyyizenin sağlam olması için dahi çocuğun fevka'l-âde ve fevka't-tabî'a şeylere inanmağa olan inhimâkini tahdîd etmek lazımdır.

1.5. ÜÇÜNCÜ BÂB (TERBİYE-İ AHLÂKIYYE)

1.5.1. Birinci Fasl

1.5.1.1. Ta'rîfât

(s.179)**1**-Bedeni takviye, zekâyı tenmiye eylemek, birçok ma'lûmât ve birçok usûllerle zihni techîz etmek kifâyet etmez; insan için vîcdânını i'lâ, kalbini hissiyât-ı ulviye ile tezyîn etmek farzdır. Zekâ ile ahlâk yekdiğerinin düşmanı olmadıktan başka bi'l-aks ikisinin ittihâd ve ittifâkı insanı tâm ve mükemmel kılar. Münâsebât-ı yevmiye-i beşeriyede insanın iyi kalbli, temiz namuslu bir adam olması lâzımdır. Ahlâkın temizliği çok def'alar zekânın servetine fa'ikdir.

Terbiye-i ahlâkıyyenin lüzûmu daha ziyâde meşrûtiyyetle idâre olunan bir memleketde his edilir; zîrâ idâre-i memleket bütün milletin eyâdi-i hamiiyetine muhavvel bulunduğundan efrâdının ahlâkı ne kadar temiz ve terbiye görmüş ise umûr

ve mu‘âmelât-ı umûmiye dahi ol derece hüsn-i idâre edilecektir; Amerikalı mürebbiyûnundan (Horace Mann) ın şu sözü pek manidârdır: “ Bir cumhuriyet, bir idâre-i meşrûta tesis etmek kolay (s.180) olabilir, fakat meşrûtiyet-perver adamlar yetiştirmek hiç kolay değildir” hakikat dahi budur; bir millete hürriyeti i‘tâ etmekle o millet hürriyet-perver olmaz; hürriyetin kıymetini takdîr ederek memleketinde, diğer milletdaşların mu‘âvenet ve himmetiyle, adâlet ve selâmetin hüküm-fermâ olması için hürriyeti istemek ve elde etmeye çalışmak lâzımdır. Bunu yapabilmek için efrâd-ı milletin mesâil-i hayâtiye-i fikriyyeyi iyice fehm ve tedkîk etmesine medâr olacak ma‘lûmât-ı vesî‘a ve kafiye sâhibi olmaları icab ederse de hamiiyetleri ve vatan muhabbetleri her türlü fikri menfaatten ârî olmalıdır.

Bir memlekette efrâd-ı millete ne derece hürriyet bahş edilirse, ne derece hâkimiyet-i milliye esasları tevsî‘ olunursa terbiye-i ahlâkıyye de o nisbetde kuvvetli olmalıdır; efrâdı terbiye-i ahlakıyyeden mu‘arrâ olan bir idâre-i meşrûtada göze çarpacak olan meskenetler, kinler, idâresizlikler, menfa‘atperestlikler bir idâre-i müstebiddeden daha fazladır.

Ayânen görülüyor ki terbiye-i ahlakiyyenin gâyesi namuslu adamlar ve hamiiyetli efrâd-ı millet yetiştirmektir; kendilerinde şu‘le-i vicdânlarını uyandırmak ve gittikce onu artırmaya çalışmak muktezîdir. Bu terbiye nâzıktır; zîrâ ahlâk, her dâim ma‘lûmatla öğretilmez; vicdâna, kalbe mürâcaatla “iyi” ye karşı bir muhabbet bağlamak kâbil olur. Bunda (s.181) ahlâk dersleri ve nesâ’ihi gayr-i kafi olub âile ve mekteb âlimlerinde mevcud nüfûz ve te’sîrât-ı harreyi isti‘mâl etmek vâcibdir. Yetiştirdiğimiz evlâd-ı vatanın kıymeti ancak ahlâkları ile ölçülecektir.

2- Yukarıda gösterdiğimiz gibi, her nevi‘ terbiye evvel emirde âileye muhavvel olmakdadır. Terbiye-i ahlâkıyyede dahi hâl bu merkezdedir; her türlü te’sîrâtı kolayca kabûl ettiği ilk beş altı senesi âilede geçirdiği için bütün hayatınca te’sîrini muhafaza edeceği ilk i‘tiyâdâtını o muhitte kesb eder. Bu vazife-i kudsiyede peder ile vâlidenin rollarını ta’yîn etmek müşkildir; her halde vâlidenin çocuğa daha karîb olduğu ve pederin ise meşgûliyyeti sebebiyle ekser zamanı dışarıda geçirdiği için, etfâlin kalbinde şefkat, muhabbet, merhamet, itâ‘at tohumlarını ekecek olan evvel emirde

vâlidesidir. Pederi ise hüsn-i muhâkeme, kuvve-i irâdiye, intizâm, fa‘âliyet derslerini, kendi ef‘âlinin misâliyle, ta‘lîm edecektir.

Ebeveyn, çocuklarının yalnız terbiye-i şahsiyelerini değil, terbiye-i ictimaiyyelerini dahi inzâr etmelidir. Eğer onu fazla muhabbetlerle ihata etmezlerse öylece tenbelliğe, hûdbînliğe sevk eylemezler ise kendisine iyilik ederler; çocukdan, yaşına göre fa‘aliyete teşvik maksadıyla, yapabileceği küçük hizmetleri istemelidir, pederin dışarıda, (s.182) âilenin ekmeğini kazanmağa, vâlidenin hane derûnunda vezaif-i behiyyesini îfâya, kardeşleri bir işle, bir vazife ile meşgul olub da o vazife ve o işi iştihâ ve inhimâkle yapmaya gayret ettiklerini gören çocuk sa‘adet-i ailenin ancak bi'l-cümle efrâdının sa‘y ve ameliyle hâsıl olabileceğini anlar ve kendisinin, küçük olsun edeceği hizmetlerin, bu saâdeti ikmale yarayacağını düşünerek şahsına bir ehemmiyet-i lâyık atf eder; büyüdükte, aile-i milletde ahz-i mevki‘ eyledikde, hânesinde gördüğü ve tatbîk eylediği te‘âvün ve taksîm-i a‘mâl kavâ'idinin hayat-ı milliyede tatbik edilmesine çalışır. Ebeveyn, akvâlinin ve ef‘âlinin çocukların terbiye-i ahlâkıyesine ne derece büyük te'sîrler icra edeceğini bir dakika nazarlarından dūr tutmamalıdır; zîrâ bazan mekteb âlimi, çocuğun rûhuna ilkâ edilmiş fenâ i'tiyâdâtı kal' etmeye gayr-i kâdirdir; mekteb zamanlarında bile ailenin te'sîrâtı pek tahdîd edilmez; zîrâ çocuk mektebde geçirdiği sâat mesa'i nisbetinde hânesinde de geçirir; haftada bir gün mektebe gitmez; ta'til zamanlarıyla, bazan hastalıklar veyâ sair sebebelerle mekâtibin muvakkaten kapanması üzerine evde geçirdiği gönleri de dâhil hesâb edersek artık âilenin mekteb zamanlarındaki te'sîrini anlarız; on üç, on dört yaşına geldi mi, ya işe giriyor ve yahud mektebde devam etse bile rûfekasının, sokak arkadaşlarının te'sîratına mani' oluyor.

(s.183) Binâenaleyh mekteb hayâtı terbiye-i ahlâkıyeyi, yalnız başına, ihzâr ve te'mîn edemez; o terbiyeyi devam eder, ikmâl eyler; bazen dahi âilece o terbiyeye atf edilmiş olan yanlışları ıslâh eder, yahud ıslâha çalışır; âilece vaz' edilmiş olan doğru kava'idin devâmı ise, pek müşkil değildir; fakat iş ıslâh ve tashîha geldi mi mektebin vazifesi pek müşkilleşir; zîrâ âile ve mekteb te'sîrâtı yekdiğerine bir harb-i mütemâdiye ma'rûz kalır; ebeveyn bunu iyice bilmeli ve esâsen mürebbilik vazifesinin, mektebe değil, kendilerine âid olduğunu unutmamalıdır ve çocukları

tehdid makamında mektebe göndereceklerini söylemek sûretiyle rûh-ı etfâlde mektebe karşı bir korku ve bir emniyetsizlik uyandırmamalıdır.

Terbiye-i fikriyede mektebin rolü ve hizmeti daha büyük ise de terbiye-i bedeniye ve ahlâkıyyede âilenin, ebeveynin mu‘âvenet-i dâimesi dâima elzemdir.

3-Âilenin terbiye-i ahlâkıyyedeki ehemmiyetini anlatmakla berâber mektebin bu bâbdaki rolu nâkıs değildir. Mekteb âlemi, küçük mikyâsda cem‘iyyet-i beşeriyyenin bir nümûnesidir. Orada yekdiğerine karşı edilen hizmetler, yararlıklar çocukları birbirine kalben rabt ettirdikleri gibi münâkaşalar, münâzaalar ihtilafat-ı müstakbeleyi î mâ eder. Mekteb, bir taraftan cem‘iyyet-i beşeriyyenin bir nümûnesi olmakla berâber, istikbalde, çocuklar büyüdükdde, yaşayacakları cem‘iyyet-i beşeriyye için lâzım gelen feza‘ili (s.184) ihzâr ile me’lûfdur. İntizâm ve usûl dairesinde iş görmeyi, gerek şahsen ve gerek cem‘iyyeten kıymetli i‘tiyadâtı mektebde öğrenecektir. Orada muktedir, kendisini sevdiren fakat kendisine itaat edilmesini ister bir mu‘allimin himmetiyle fikir ve kalbin teşekkül ve tekâmülüne gayret edilecektir.

Vicdânın, hissiyyâtın, irâdenin menfaatdar olduğu böyle bir terbiye-i ahlâkıyyenin tatbiki ancak tabiat-i etfâlin iyice bilinmesi ile kâbildir.

Burada bir sual-i mühim vârid olur: çocuklar doğduklarında, tabiatlarında kal‘i îcab eden fenâ tohumlarla mı geliyor? Yoksa tabi‘aten iyi midirler? Bu mesele ilâhiyat ve hikemiyâtla iştiğâl eden erbâb-ı ulûm beyninde dûr u dirâz münâkaşâta mahal vermiş ve her biri bir tarafa meyl etmiş ise de biz burada, tecârüb-i mütemâdiye ile tahakkuk etmiş ve (hayru'l-umûr evsatühâ) kâ‘idesiyle ta‘yîn edilebilen tarafı tercih edeceğiz; çocukların tevellüdlerinde irsen intikâl etmiş, tohum sûretinde, iyi ve fenâ hasletleri vardır. İyilerini tevsî‘ fenâlarını men‘ etmek vazîfedir. Yoksa zihn-i tıfl-ı nevzâd, üzerinde her istediğimizi hakk ü nakş edebileceğimiz tertemiz bir levha değildir.

Tabi‘aten etfâlde bulunan iyi veya fenâ temâyülât tohumları çocuğun seviye-i ahlâkıyyesini teşkîl eder. Bu seviye üzerine fenn-i terbiyenin (s.185) iş görmesi, nekâisi izâle iyi huyları mübâlağadan halâs eylemesi îcab edecektir, tabi‘î temâyülât

ile terbiye neticesinde husule gelen tebeddülât insanın şîme ve hasletini caractere teşkîl eyler.

Her çocuğun seviye-i ahlâkiyesi muhtelif olmakla berâber, sinn-i tufûliyyete mahsûs ve binaenaleyh bi'l-cümle etfâlde göze çarpacak neka'is mevcuddur; bazılarına göre çocuklar mütekebbir, hiddetli, anûd, gâfil, tenbel, ekûl, lâf-zen olurlar; bazıları da yalancıl, hırsız ve merhametsiz olduklarını ilave ederler. Acabâ çocukları böyle göstermekten maksad, bu gibi bir canavardan bir insan yapmaya muktedir olacak olan mürebbîleri teşvik için midir? Bilinemez; fakat hemen diyelim ki, bu levha hakikatden pek ba'îddir. Doğrusu şudur: çocuklar esâsen mütekebbir, inâdkâr oluyor. Gâfil ve hafif meşrebdir. Zâten bu nekâisin vücûdu çocuğun fenâlığa meylini göstermez; ancak muhâkemesizliğini, düşünmemezliğini gösterir ki hissiyyâtın uyanmasıyla kuvve-i muhâkemenin takviyesi sâyesinde tashîh edileceği emr-i âşikârdır. Yanı başında da, çocuklarda, bu neka'isa tekâbül edecek fezâilin vücûdunu da söylemeliyiz; lâf-zenliği birçok def'alar samîmiyyetinin bir netîcesidir; kibri bir necâbet eseridir. Terbiye neticesinde hakîki faziletler derecesine irtikâ edecek temâyülâtı vardır; samîmîdir, îbrâz-ı muhabbet ve teveccüh etmeye âmâdedir. Ebeveynini (s.186) mu'allimlerini, oyun ve ders arkadaşlarını sever; en küçük yaşında bile his-i adâleti uyanmıştır. Tekrar ederiz, tabayî'-i etfâl hakkındaki hakikat derece-i vüstâdadır; ne pek siyahdır, ne de pek zengindir; terbiye sâyesinde tekemmül edebilir; fakat terbiye muhabbete mübtenid olmalıdır; zîrâ çocuk ancak kendisini seven bir muallimin deslerine gûş-i dikkat havâle eder,

4-Tufûliyyetin ahvâl-i umûmiyesine âid olan bu ma'lûmât ile iktifâ edilmeyib her çocuğun ayrı ayrı seviye-i ahlâkiyyesini tekîk etmek mu'allimin vazifesidir. Zîrâ İngiliz muharriri Locke'un dediği yekdiğerinin aynı olan bir usûl sâyesinde terbiye edilebilecek iki çocuk hemen yok gibidir.

Çocukların oturdukları mahallerdeki iklimi, tarz-ı ma'îşetini; muhît âile ve ictima'îsini tedkîk eylemek ve bu esaslar üzerine etfâli yâ hissiyyatın veya irâdenin hüküm-fermâ olmasına göre iki kısma taksîm etmek isteyenler de vardır. Hissiyâtı gâlib olanlar meyânında nâzik, sevimli, emniyetkâr, tatlı hizmet etmeyi sevenlerle mütekebbirler yani emniyetsiz, katı, acı tabiatlar bulunur. Kuvve-i irâdesi esas teşkil

edenler arasında faal yani çalışan, cesâretli, teşebbüs-perver, metin adamlarla zaifler yani korkak, hareketsiz, lâ kayd, mütelevvin, gayr-i mütefekkir (s.187) ve hafif meşrepli adamlar bulunur. Bu türlü taksîm-i tabâyi‘a pek fazla ehemmiyet atf etmeye gelmez; ancak mu‘allimin kuvve-i tedkîk ve müşâhededesini uyandırmak için buraya kayd ediyoruz; bi'z-zât kendisi her talebinin ahlâk ve tabî‘atını sırası düştükçe tedkîk edecek ve elde edeceği netâyic ve müşâhedâtına nazaran hatt-ı hareketini ta‘yîn edecektir.

Fakat terbiye mutlaka ve mutlakâ şîme ve hasletleri, tabî‘at-i etfâli tebdîl edilebilir mi? Terbiyenin fevka'l-âde ehemmiyetini kabul etmekle berâber, onun te’sîri tabî‘î bir esâs üzerine olabileceğinden tabî‘aten hiçbir tohum bulunmadıkca terbiye tabî‘atın derîâ ettiği hasâ’ili yeniden yeniye i’tâ edebileceğini iddi‘â edeceğiz; fenâ meyyları ıslâh, iyi inhimâkleri tevsî‘ eder; fakat her halde esasta çocuğun seviyye-i ahlâkıyyesinde uyandırılmasını bekleyen hasletler bulunmalıdır. Terbiye-i fikriyyede her talebenin isti’dâd-ı mahsûsu ne ise ona fazla kuvvet verilmesi lüzûmu tavsiye edildiği gibi terbiye-i ahlâkiyyede dahi aynı tavsiyede bulunacağız; zîrâ mutlaka bütün çocukları aynı usûl ile terbiye etmeye ve tabî‘atındaki hasletleri ezmeye kalkışsaksak yanlış bir yola sapmış oluruz; her çocuğun tabî‘atında gâlib gelen haslete göre terbiyesini tanzîm etmek îcâb eder.

İnsanların büyüdülerinde oynayacakları rolleri düşünürsek (s.188) dâimâ etfâlin“şahsiyetlerine” hürmet etmek lâzım geldiği ka‘idesi göz önüne gelir. İhtilaf ve tenevvü‘-i efkâr terakkıyât-i fikriye için ne kadar lâzım ise terakkıyât-ı âlim için dahi tenevvü‘-i tabâyi‘ ol derece lâzımdır. Fa‘âl, irâdeli, metîn adamların nâzik, merhametli adamlarla birleşmesi ve birbirlerinin diğerleriyle ikmâl edilmesi faidelidir. Binâenaleyh mu‘allim sınıfında yeknesak ve aldatıcı bir itâ‘atin hüküm-fermâ olmasına çalışmayıp bütün zekâ ve metânetini ve etfâl hakkındaki muhabbetini, çocukların mevcûdiyyet-i şahsiyelerine hürmet etmek şartıyla, hasâilini tevsî‘ etmek ve istikbâlde berâberce çalışabilmeleri için ahlâk-ı etfâl beyninde berâhinin ve tevâzün-i tâmmın hüküm sürmesini te’mîn eylemek husûsuna sarf ve hasr eyleyecektir.

1.5.2. İkinci Fasl

1.5.2.1. Şîme ve tabî‘atın terbiyesi (Education du caractere⁵⁸)

(s.189)1-Terbiyenin esas vazifesi, çocukda, irsen ve tabî‘aten mevcûd olan hissiyyât ve irâdenin temâyülât-i gayr-i makbûlesinin izâle ve temâyülât-ı hasenesini takviyeden ibâret olduğu gösterilmiş ise de bu vazifenin iki ciheti aynı zamanda icra edilmelidir. Yoksa evvelen ümûrlarını izâle ve ba‘dehü fezâilini tenmiyeye mübâderet usûlsüz olur. Bu maksada vüsûl için çocuğu icâbında tecziye ve lüzûmunda mazhar-ı takdîr kılmak lâzım ise de cezâdan bir fâide husûlü için mu‘allimin verdiği cazâ, bir eser-i muhabbet ve sâika-i adâletle verildiğine çocuğu ikna‘ etmelidir; mükâfâtı tabî‘i bulan çocuk, cezâyı daimâ haksız bulur; mu‘allim kendisini hürmetle karışık bir muhabbetle sevdirmeli ve ancak o muhabbetden dolayı te‘essüfle bir cezâ ta‘yin ettirdiğini hiss ettirmeli ki o cezâdan arzu eylediği derecede istifâde edilmiş olsun! Kendisini böylece sevdiren, vereceği cezânın adâletine inandıran mu‘allim-i fevka'l-âde parlak neticelere nail olur.

(s.190) Haslet-i etfâlde mevcûd nakîsalar, tabî‘î, bazı ef‘âl-i zâhiriye ile göze çarpar; tenbellik, ders hazırlamakla, yalancılık, birçok meseleleri hakîkate mugâyir olarak nakıl etmekle görünür; bu ef‘âlin tekerrürünü men‘ etmek, gittikce tahdîd etmek sûretiyle bu nekâisin tohumlarını ezmiş olacağız; böyle bir terbiye için mu‘allim tarafından fevka'l-âde sabır, metânet ve hüsn-i muhâkeme lâzım olduğdan mâ‘adâ mevcut kusûru çocuğun kendisine, lisân-ı münâsible, anlatmak îcab eder. Bu nakîsaların kendisi için ne kadar vahim, ne kadar muzır olduğunu çocuğa anlatacak ve çocuğu dahi bu nekâisin def‘ine çalışdıracaktır. Bu acı hakîkatleri çocuğa anlatmak için onun meşreb ve havâssının nazar-ı i‘tibâra alınması îcab eder. Bazı çocukların hubb-i nefesine mürâcaat etmek kifâyet ettiği halde diğerlerini tekdîr ve tecziye etmekle ancak bir neticeye iktirân edebilir; fakat ekseriya takdîr ve mükâfât cezâdan fazla iş görür; bir def‘a çalışmış olan tenbele, bir def‘a hakîkatı söylemiş olan yalancıya bazı

---

⁵⁸ Fransızca caractere kelimesinin, aczimden dolayı, tam mukâbilini bulamadım. Şîme ve haslet ve tabî‘at kelimelerini kullanıyorum.

kelimât-ı iltifât-kârâne sarf edilirse yeni yolda sâbitkadem olmağa kendisini teşvik eder.

Nekâisin def' u izâlesi bir harb-i mütemâdiye muhtâc ise fezâilin tenmiyesi ol derece zahmetli ve ağır değildir. Bunda dahi takdîrât (s.191) ve mükâfât hüsn-i te'sir eder; hüsn-i hareketde sebat etmeye cesâret verir; bu husûsda dikkate şâyân olan nokta, mükâfât ve takdîrâtın fazlalığıyla çocukda hiss-i gurûr ve ta'azzumun uyanmasına mahal vermemekdir. Bir fazileti takviye edeceğiz diyerek bir nakîsaya kuvvet vermeyelim.

2- Çocuklar, nasihatden ve tenkîdden ziyâde misâle, nümûneye muhtâcdır. Bir nasîhatin icrâ edemediği te'sîri, bir hiss-i misâl icrâ eder. Zîrâ o gördüğü ef'âli taklid için kendisinde büyük bir meyl vardır. Bu meyl-i taklîd ilk zamanlarda "sevk-i tabî'î" derecesindedir; bir mülâhaza ve tefekkürün neticesi değildir; zaman geçdikçe gördüğü işleri, bilerek taklid etse de yine ihtiyâr ve irâdesinin emriyle onları icrâ etmez; mekteb zamanlarında artık çocuklar mevcûdiyyet-i şahsiyelerini müdâfa'a etmeye başladıklarında piş inzârına arz edilmiş olan ef'âl ve a'mâli taklîd husûsunda kuvve-i iradiyye ve ihtiyâriyyesine emreder; o vakit taklîdi, düşünerek, muhâkeme ederek, arzu eyleyerek yapar. Taklîd ettiği adamlar dahi ebeveyni, âile efrâdı mu'allimleri gibi sevdiği adamlardır. Fakat neyi taklîd eder? Buna verilecek cevap-ı kat'î olamaz; her halde, henüz çocuklarda kuvve-i muhâkeme münkeşif olmadığı için hem iyi hem fenâ i'tiyâdâtı taklîd eder. Müteharrik, mütenevvi', göz kamaştırıcı harekât nazarını cezbeder. Onları taklide yeltenir.

(s.192) Çocukda hüsn-i muhâkeme ve kuvve-i irâdiye ne derece sür'atle uyanırsa meyl-i taklîd o kadar çabuk tahdîd edilmiş ve etfâlin haysiyet-i şahsiyesi hissi uyanmış olur. Bazı zaif irâdeli efrâd vardır ki onlar mâtâmeh'l-hayât daire-i taklîdden hâric çıkamazlar.

Bu meyl-i taklid iyimidir fenâ mıdır? İyi cihetleri vardır; fenâ cihetleri de vardır; birçok i'tiyâd esâsen meyl-i taklîd sâyesinde kökleşmiştir. Meyl-i taklîd çocuğu harekete sevk eder; diğeri gibi iş yapmak ister. Böylece tecrübe kazanmış olan âdet faâliyetini sonradan, şahsiyyeti tahakkuk ve tezâhür ettikde, kendi işlerinde tatbik eder.

Fakat diğ er cihetden fikir ve meyl-i takl  d i tevessü etmiş olan adamlar fikr-i teşebb  sden mu‘arr a bulunurlar ve fazlaca tefekkür ve mülâhazaya l  z  m görmeyerek diğ erlerinin akv  line teba‘iyyet etmeyi terci h ederler ki bu noktadan derece-i zararı c  z’ i mülâhaza ile anlaşılır. Mekteb   lemi, cem‘iyyet-i beşeriyenin köşk bir mikyâs olduğ unu söylemiş idik. Ahvâl-i mu‘t  de-i beşeriyede g  r  ld  ğ u vechile mekteb âleminde dahi ancak müteşebbis ve m  temeyyiz birkaç adamın efkâr ve mütâlaâtı te’sir edib diğ erleri o adamların m  t  la  tına iştir  kle iktifâ eylediğ i cihetle bazen bir sınıfta bulunan ezkiy  -yı t  ll  bın kıymetine göre o sınıfta iyi veya fenâ bir cereyan-ı fikir hâsıl olur. Eğ er sınıfında birkaç kıymetli (s.193) talebenin te’s  r  tı hüküm sürüyor ise artık o sınıfta hâsıl olan cereyân makbûl mu‘allimin en kıymetli ve en faideli mu‘  ni olacaktır.

3- Çocukların en ziyâde muhabbet ve hürmet ettikleri adamların ef‘  lini taklid eylemeleri bir emr-i mücerreb bulunmağ la bu adamlar arasında ilmen ve nüfûz-ı manev  si noktasından yüksek gördükleri muallimlerin akvâl ve ef‘  li kendileri için en ziyâde şâyân-ı taklîd görülür. Bunun içindir ki mu‘allimin nes  ihini tatb  k  tıyla tadrîs etmesi ve verdiğ i bir nasihati tekzîb edecek bir hareketde bulunmaması vazife-i meslekiyyesi ic  bındandır. Temiz giyinmeyen bir, l    bali bir mu‘allim Hıfz-ı Sıhha kav  ‘idinden ne hakla bahs eder? Ciddi görünmeyen, kavâ‘id ve ta‘lûmâta ri‘  yet etmeyen bir mu‘allim bu babdaki nes  ihi ne sûretle talebesine isma‘ eder? Bazılarına göre mu‘allimin vazifesi proğ am dâhilindeki dersleri tadrîs etmekten ibâret olduğ undan sınıfına girerek dersini takrîr eden mu‘allim vazifesini ikmâl etmişdir. Binâenaleyh artık ef‘  l ve harek  tından dolayı kimseye i‘t  -yı hes  ba mecbur olmadıktan başka hayât-ı hus  siyesinden dolayı hedef-i tekdîr ve tenkîd olmaya mahal yoktur, derler. Bu fikir k  llyen yanlışdır. Zîrâ mu‘allimin vazifesi yalnız talebenin terbiye-i fikriyesini ikmâl etmekten ibâret olmayub ta‘lîm edeceğ i dersler vâsıtasıyla terbiye-i ahl  k  yesini de te’mîn eylemekle dahi muvazzaf olduğ undan en büyük (s.194) mecb  riyeti bi’z-z  t kendisinin tavsiye edeceğ i nesaihin bir n  m  ne-i z   hayâtı olmakdır; meslekinin ruh ve esâsı bu vazifeyi   m   eder. Kendisini hiçbir vakit mükemmel add etmeyerek daim   daha ziyâde tekemmüle vakf-ı dikkat eyler.

Cem'iyet-i beşeriyyede “muhît”in te'sîr-i fevka'l-âdesi nasıl umûmen kabûl ediliyor ise mekteb âleminde böyle bir “muhît”in te'sîrini kabûl etmek îcâb eder. Bu muhîtin en büyük âmilleri rûfekâsıdır. Tullâb beyinde hâsıl olan ukûd-i refâkat çocukların berâberce imrâr -i hayât eylemesinden ve gerek oynamak ve gerek çalışmak için arkadaşına lüzûm hissetmelerinden ileri gelir. Tevâ'uk-ı sinn, tetâbuk-i ezvâk ve tabâyi'-i karâbet ve muhabbet-i âile dahi çocuklar arasında muhabbet refâkati uyandırır. Bazen bir zaif çocuğun, diğer metin ve cesûr refikine, bir gabinin zeki ve ma'lumâtlı arkadaşına karşı hissettiği hiss-i perestiş ve takdîr, refâkatin te'sîsine hâdim olur. Zâten ekseriyâ farkına varıldığı gibi samîmiyyet-i refâkatde arkadaşlardan birisi diğerinin hâmisî olur. Şâkirdânın refâkati birçok fezâil ve i'tiyâdâtının elde edilmesine yaradığı gibi zararları da olur; bazen beraberce mektebden ilk zamanlardan beri bir cereyân-ı umûmî hâsıl olur; bir sınıfta hâsıl olan cereyan (s.195) iyiliğe mail ise o sınıfın istikbâlinden emîn olmalıyız; zîrâ sınıfın kavânîn-i umûmiyesine ri'ayet etmek, arkadaşlarının istihzâsına hedef olmamak için şâkirdler vazifelerini îfâya gayretkeş olurlar. Mu'allimin bu hususdaki vazifesi gerek sınıf dâhilinde ve gerek sınıf hâricinde şâkirdleri arasında hâsıl olan arkadaşlıkları nazar-ı teftîşden geçirerek makbûllerini takviye ve gayr-i makbûllerini men' eylemektir.

İki arkadaş arasında hâsıl olan uhuvvetde tedkîk edilecek cihet bunlardan hangisi diğeri üzerinde nafiz ve mü'essirdir; eğer tabiat ve ahlâkı makbûl olan talebenin nüfûz ve te'sîr-i ma'nevîsî gâlib ise bu arkadaşlığa kuvvet vermelidir; zîrâ bu sâyede refîkinin müstefîd olması muhakkaktır; aksi takdirde işbu refâkat ve uhuvveti men' etmek îcâb edecektir. Bu men'i dahi kemâl-i nezâketle emr etmesi lâzım gelecektir. Çünkü bir talebe muhabbetini tevzî'de kendisini serbest addettiği için bu bâbda vukû'a gelecek müdâhalât asabiyyetini tehyîc eder. Onu husûsî sûretde celb ederek kemâl-i muhabbetle falan arkadaşla görüşmesi kendisi için zararlı olduğunu lisân-ı münâsible ikna' eylemelidir.

1.5.3. Üçüncü Fasl

1.5.3.1. Hassâsiyyet-i ahlâkiye

1.5.3.1.1. Temâyülât-i enâniyyet

(s.196) 1- İnsanda mevcud bazı meyller, heyecanlar ve ihtirâsâtın hey'et-i umûmiyesine "hassâsiyyet" nâmını vereceğiz. Bu meyller ve ihtirâsaların tatmîn veya adem-i tatmîniyle insan mülezziz veyahud mu'azzeb olur. Hassâsiyyet esâsen mantık ve muhâkemededen isti'âne etmez; tabî'î, hudâyınâbit hasletlerdir. Böyle olmakla berâber hayât-ı beşeriyyede işgâl ettikleri mevki pek mühimdir. İnsanın gerek husûsi ve gerek ailedeki teveccüh ve muhabbeti, vatanına, cem'iyet-i beşeriyyeye karşı hissettiği meyl, âsâr-ı bedi'îyi temâşâ eyledikde duyduğu haz hep hassâsiyyetin dâire-i salâhiyyeti dâhilindedir. Hassâsiyyet yalnız kendisinin ayrıca bir mıntika-i nüfûz ve te'sîri bulunmağla iktifâ etmeyib diğer hasâ'is-i beşeriyye üzerine aksü'l-amel sûretiyle te'sîr eder. İnsanın zekâsı birçok def'alar hassâsiyyetin menba'-ı rikkat ve âtîfetinden isti'ane eder; bir çok büyük fikirler kalbden nebe'ân ve sudûr eyler; bir çok def'alar dahi aklen muhâkeme edildikde muğâyir-i menfaat görülecek şeyler hassâsiyyetiniz (s.197) te'sîriyle icrâ edersiniz. Bir dereceye kadar ve bir nokta-i nazara göre hassâsiyyet ile kuvve-i muhâkeme pek iyi geçinemezler ve doğrusu beşer için gittikçe hassâsiyyetinin saltanat süreceği kişverin hudûdunu tahdîd ile bi'l-cümle ef'alini zekâ ve muhâkemeye binâ eylemek elzemdir. Fakat zekâ ve kuvve-i muhâkeme (iyi) nin sevilmesi îcâb edeceğini gösterir ise de evvel emirde insanda (iyi) yi sevebilmek hâssası, meyli, inhimâki mevcûd olması lâzımdır ki o da hassâsiyyetle kâbil olur. Hiss-i merhamet ve fedâkârî i'mâk-ı kalbden nebe'ân eder; hassâsiyyetin hayattaki ehemmiyyeti göz önüne getirilince terbiyesine de atf-ı ehemmiyet lüzûmü görünür. Denilebilir ki hassâsiyyetin terbiyesi hemen âileye munhasırdır. ; zîrâ mekteb ziyâdesiyle terbiye-i fikriyye ehemmiyet verir; bazı hükemâya göre hassâsiyyet ancak zekâyâ tâbi' olmak şartıyla kabûl edilebilirse de yetiştirilecek adamların cümlesi feylosof olamayacağı ve her bir şeyin esbâbını aramağa yeltenmeyecekleri cihetle hassâsiyyetin dahi ayrıca terbiyesine dikkat edilmelidir. Bunun için çocuğun temâyülâtını, muhîtinin te'sîrâtını bir şefkat-i mahsûsa ile tedkîk etmek îcâb edecektir; bundan başka çocuğu zevk ile zahmetin ihtilât edeceği bir hazz-ı harekete, bir itâ'ate alışdırmak lâzımdır; yoksa her meylini tatmîn etmeye kalkışmak (s.198) onu hırçın

kılar; sonradan mücâdele-i hayatta bu derece şefkate mazhar olamayacağı bedîhi olduğundan ye'se dûçâr olur, mürebb, bu usûlünü tatbîk etmek için dâimâ zekâ ve kuvve-i muhâkemededen istimdâd edecektir; hassâsiyyeti muhâkemeye tâbi' kılmaya çalışacaktır; fakat buna çalışmakla berâber hassâsiyyeti rakîk kılmaya, necib, âlî, fedâkâr meyilleri uyandırmaya, büyük bir kalb sâhibi kılmaya çalışacaktır; bu meyiller pek de muhâkeme ve zekâyâ istinâd etmedikleri için terbiyeleri, tevsî'leri nâzik bir fendir; bu fennin tatbîki esâsen vâlidelerin ve onlar gibi çocukları sevmeye çalışacak mu'allim ve mürebbîlerin harcıdır.

2- Kuvve-i irâdiye ve kuvve-i fikriye zekâyı etfâlde tecellîsâz olmadan hayât-ı hissiyyenin munceli olması emr-i tabî'îdir. Daha küçük yaşında hassâsiyyeti nâziktir. Tecrübesi mahdud, kuvve-i muhâkemesi hemen mefkûd bulunduğu cihetle arzularını, meserretlerini, menfaatlerini tahdîd edecek bir kuvvet yoktur. Bu temâyülât bu arzular henüz ihtirâsât derecesine varmıyorlar. Fakat mâzisi yok olduğundan istikbâl hakkında da bir fikir edinemez, ancak zamân-ı hâl nazarında haiz-i ehemmiyet olur. O dakîkadaki heyecan, mevcûdiyyetini teshîr eder. En küçük meşakkat ve felâkete dûçar oldukda akşamki saâdeti unuttur, ye'se düşer. Bir mâni'a tesâdüf eyledikde hiddet eder ve en manasız bir meseleden dolayı tehyîc (s.199) eder. Bir de çocuklarda gözyaşlarıyla kahkahalar yekdiğerine karîbdır; bazen birbirine karışır; bununla berâber çocuklarda hassasiyet ne kadar mütelevvin ve mütebeddil olursa olsun aynı heyecanât ve aynı te'sîrât tekerrür eyledikde i'tiyâdât hâline gelir; o vakit sevimli ya aksi, me'yûs veya ümîdvâr hasletler (caracrere) hâsıl olur.

Hassâsiyetleri pek rakîk ve kuvvetli olduğu içindir ki etfâlin küçük yaşlarında duydukları bir hiss-i nefret veya muhabbet pek derin izler bırakır; kolayca rabt-ı kalb eden çocuk daha sühûletle kin ve buğuz bağlar; zîrâ en küçük haksızlığı, en küçük felâketi nazarında dehşetli sûrette büyüdür. Binaenaleyh kendisini kolay sevdirebilen mu'allim, aynı sühûletle çocuğun adâvet ve nefretini celb edebilir.

Çocukda görülen bu hassâsiyet sevki't-tabî'yyesi sensibilibite insitinctive en evvel gâye-i enâniyet ve hûd-pesendâneye mâ'ildir. En ziyâde çocuk kendi zevkini arar. Aile efrâdının cümlesi onu okşar, sever, küçük arzularını icrâyâ şitâbân olur; neden kendisini merkez-i arz olmak üzere telakkî etmeyesin? İsteddiğini yapmadınız

mı, ağlar; bu silahıyla birçok arzularına nail olur. Böylece zevkini te'mîn edecek şeyleri istemekde ma'zûrdur. Ancak (s.200) tecrübe zamanları takarrub etmeye başladıkça derece-i ehemmiyetinin hudûdunu anlar. Ve vicdân-ı ahlâkîsi irtikâ ettikçe, zâten tohum olarak rûhunda merkûz ulüvv-i cenâb-ı hissiyyâtı uyanmaya başlar. Bu sırada mürebbînin gayreti, çocuğa, menfaatten ârî, sırf maksad-ı ahlâkîyi hâdim gâyelere doğru yürütmektir.

İşte hassâsiyyet ilk tabakada bulunmağla berâber onu nenvîr edecek zekânın ve takviye edecek irâdenin hidemâtından müstağnî olamaz. Bunun için hassâsiyyetinin tezâhürâtından olan hubb-i beşeriyet, hubb-i vatan, ucezâya merhamet, uhuvvet ve şefkat-i ebeveyn hislerinin esbâb ve menşe'ini anlatmaya başlayacağı gibi merhamet ve şefkati tatbîk edecek vesîleler hazırlayacaktır. Mekteblerde şâkirdlerin yekdiğerine hizmet etmesini teşvik etmesi ve fakîr arkadaşlara kitab ve elbise almak, hasta olduklarında gidib görüp ve bir arzuları varsa icrâ etmek üzere beyne't-tullâb husûsi cem'iyetler teşkil ettirmesi fevka'l-âde muhassenâtı mûcibdir.

3- İlk tezâhür eden temâyülât, temâyûlat-ı enâniyyetdir; bu kelimededen anlamak istediğimiz ma'nâ insanın muhâfaza-i nefsi için tabî'aten mevcûd sevk-i tabî'atlerinin uyanması demettir. Fakat bu hiss-i sevk-i tabî'îleri ekseriyâ sûret-i gayr-i muntazama ve müstebiddede icrâ-yı hüküm (s.201) ettiklerinden temâyülât-ı enâniyet pek hüsn-i nazarla bakılmaz. İyi düşünülürse muhâfaza-i nefse hizmet eden bu temâyülât, terbiye görürlerse, hadd-i ma'rûf ve mantıkîsini tecâvüz etmez ise, kendilerinden hizmet beklemek akılsızlık olmaz. Temâyülât-ı enâniyyetin tezâhürât-ı asliyyesi hubb-i nefis, hiddet, havf ü hirâs, hüzn ve melâl, asabiyet, hassâsiyyet fevka'lâde olup bu tecelliyâtın bir dikkat-i mahsûsaya muhtâc olduğunu söylemek lâzımdır.

Hubb-i nefis nedir? Merkez ittihâd ettiği ruhların kıymetine göre iyi veya fenâ olabilir bir meylidir, bu meyl diğerleri tarafından hürmet edilmek ve kendi kendine hoş gitmek husûsunda insanın his ettiği lüzûmuna mebnî bulunmağla enâniyetten ve fikr-i ictimâ'îden istimdâd eder.

Hubb-i nefsin makbûl olması için hürmet-i umûmîyi ne gibi vesâitle celb etmeyi arzu eylediğini tedkîk edelim. Eğer hiçbir kıymet-i şahsiyyeye muhtâc olmayan

vesilelerle, meselâ güzellik ile, yakışıklı elbiseler, servet ü sâ mânla o hürmete mazhar olmak istiyorsa hubb-i nefis “gurûr”a müncer olur. Bu gurûrun fazlasına ve ihtimal ki haiz olduğu kıymet-i mahsûsaya lüzûmundan fazla ehemmiyet atf ederek kendisini diğerlerine fâik addetmesine, efkârını mutlaka kabûl ettirmeye çalışmasına ve muvaffak olmadığı vakit hiddet eylemesine “tekebbür” denilir ki (s.202) hubb-i nefsin fena bir tecellîsidir. Eğer bu tekbîr başka esbâbdan hâsıl oluyorsa, cidden haiz olduğu kıymet ve necâbetin müstehak olduğu hürmet ve i‘tibârı arzu etmekten ileri gelirse “tekebbür” nâmını değişdirib “haysiyye-i şahsiyye” ismini alır ki hubb-i nefsin faziletli kısmıdır. Haysiyyet-i şahsiyyesini takdîr ve muhâfaza etmek isteyen adam hürmet ve teveccüh-i umûmi ancak esbâb-ı mûcibe-i cedîde ile celb etmeye kalkışacağı gibi evvel emirde kendi vicdânının hürmet ve muhabbetine mazhar olmayı ve mûcib-i şeyn bir mu‘âmele ile -kimse tarafından bilinmese bile- vicdânı huzûrunda humret hicâba düçâr olmamağı arzu eder.

Bu sâde ta‘rîfât mu‘allim ve mürebbîlerin vazifesini ta‘yîn eder. Gurûr ve tekebbürü izâleye çalışacak ve bu bâbda çocukların servetine, güzel elbiselerine ehemmiyet atf etmeyerek cidden müstahakk-ı muhabbet olan talebeye teveccühünü bezl eleyecektir. Kendisini arkadaşlarına faik addeden şâkirdin yanlış bir cevabından, fenâ bir temrîn yapmasından istifâde ederek gurûrunun esassızlığını göstermek kâbildir; bu tenkîdin ciddi olması lazım gelib istihzâ sûretiyle şâkirdin vâheyliğini isbât etmek pek tehlikeli bir silah terbiye olur.

“Haysiyyet-i şahsiyesi” uyanık talebelere mazhar olan mu‘allim kendisini mes‘ûd addetmelidir. Defterlerinin derslerinin muntazaman (s.203) İhzârına mu‘allimin derslerine ehemmiyet vermeye mail bulunmağıla kendisinden en iyi semereler iktitâf edilir; kabahatler işlediklerinde haysiyyet-i şahislarına mürâcaat edilmekle tashîh-i hareket ettirileceğı şübhesizdir. mu‘allim dahi, ciddî, ma‘lûmât-furûşluk etmeksizin haysiyyet-i şahsiyyesini lâyıkiyla takdîr eder bir adam tavrını takınırsa pek faideli bir misâl-i zî hayât teşkîl eder.

4- Hiddeti hubb-i nefsin mübâlağası gibi telakkî etmeye mahal vardır. Arzularının, meyillerinin vücûd-pezîr olması için tesâdüf eylediğı müşkilâta karşı şahsiyyetinin isyân eylemesi demektir. Çocukda bu hâl fazla görülür; arzularının

hemen infâz edilmemesine akıl erdirmes; iyi terbiye görmüş etfâlde bu hâl pek vahim değilse de her istediğini icrâ ettirmiş, her matlûbu is‘âf olunmuş olan etfâlde (hiddet) tabî‘at hükmüne girer. Hiddetin alâmetleri, kanın hücûmu, vücûdun ihtizâzı gibi haller olub, en küçük bir istihzâya veya bir muhâlefete tesadûf eyledikde tehdîde, hattâ darb ve tahkîre cür‘et eylediği misillü mu‘allimine karşı da mu‘annidâne harekete ve münâsebetsiz cevaplar i‘tâsına mütecâsir olur.

Hiddetli çocukların terbiyesi için refikleri tarafından istihzâlara, acı latîfelere mahal vermemeye dikkat etmek icab edeceği gibi onu (s.204) sükût ve sükûnetle ihâta etmek faidelidir. Mu‘allim dahi fazla ve mütemâdî tevbîhât ile hiddetini uyandırmayacak ve hiddeti zamanında çocuğu tecziyeye çalışmayacaktır; o dakikada mu‘allimin vereceği nasihatlar ve emirler çocuğun hiddetini tezyîd ve inadında ısrârına sebep olur; hiddetin kendiliğinden düşmesine müsa‘ade edip sonra onu celb ile sûret-i münâsebede idâre-i kelâm olunacak ve hiddetinden hiç istifade etmediğini gösterecektir. Ve hafif bir sûrette tecziye edecektir; zîra ağır bir cezâ ta‘yîni ihtimaline ikinci bir hiddet nöbetine sebep olur ki buna meydan verilmese iyi olur.

Korku dahi hubb-i nefsin bir tecellîsi, temâyülât enâniyetin bir nev‘idir.

Esâsen korku insanda mevcut olan muhafaza-i nefis ve hayât sevk-i tabî‘îsinin şekl-i marazisidir. Hakîki veya hayâlî bir tehlike-i ciddiyeinin mevcudiyeti vücûd ve fikrin vezâifini muhtel kılacak derecede bir heyecana mahal verir. Böyle bir heyecan üzerine beniz uçar, a‘zâ-yı beden titrer; mi‘de bozulur; korkunun fizyolojik te‘srâtı bunlar ise tekerrürü hâlinde asabiyyeti intâc eder. Kuvve-i zekâ‘iyye tezelzüle uğrar tehlike-i melhûzanın hakkıyla takdîrine, vesail-i müdâfaanın ta‘yînine vakit ve kuvvet bırakmaz; kuvve-i irâdiyye mu‘attal kalmakla berâber bir nevî‘ cinnete münker olmasından korkulur. Cümlesi değilse hemen çocuklarda hiss-i (s.205) hirâs iyice genişdir; zîra kendilerinde muhafaza-i nefis sevk-i tabî‘îsi ziyadece hür olmakla beraber ahvâl ve hâdisâtı hakkıyla takdîr ve muhâkeme edecek kuvve-i kıyasiyyesi mahduddur. Zâten zulmet ve havf içerisinde büyümüş olan beşeriyet-i mâziyyenin mîrâs-i hirâsı, irsen rûhunda merkûz olmağla şiddetli bir şamata veya zulmetli bir gece hayalini müdhiş düşüncelerle imlâ ve rûhunu ihtizâzâtla tehyic eder. Buna ebeveyninin

cadılı ve korkunclu masalları ve çocuğun en manasız bir sukûtunda atdıkları sayhaları ilâve edersek zâten korkak olan etfâlde hiss-i hirâs gittikce kökleşir.

Buna karşı çâreler iki nevi'dir; bir kısmı mûcib-i havf olacak ahvâlden tevakkî eylemek diğer kısmı dahi mevcut korkuyu tedâvi eylemektir. Tevakkî husûsunda söylenecek sözler çocuğu korkutacak masalları ve hikâyeleri nakl etmekden ihtiraz eylemek, kendisinin her adımında düşeceğinden veya zarar göreceğinden korkduğumuzu göstermemek lâzımdır. Tedâvisine dahi vesâyâ-yı ciddiye ile muvaffakiyyat hâsıl olur: kendisini teşcî' ediniz; zâten çocuğun cesâretinden emin olduğunuzu, korkduğu şeyin esassız olduğunu yakından gösteriniz. Fakat bununla berâber çocuk korkmakda devam ediyorsa mûcib-i havf ü hirâs olan şey'in (s.206) huzûrunda onu durdurmakda mana yokdur, asabiyyeti intâc eder. Bu vezaif esâsen âileye aid olmakla berâber kuvve-i muhâkeme ve kıyâsiyyesini takviye eden mekteb tedrîsâtı her şeyin esbâbını aramasını ve cesâretle muhâkemâtını yürütmesini çocuğa öğretmek sûretiyle korkuyu izâleye çalışır; korkunun mağlûbiyyeti cesâretin muzafferiyeti demektir.

5- Temâyülât-ı enâniyyet meyânına hazîn, asabî ve fazla hassâs çocukları dahi ilâve edeceğiz. Hazin çocuklar kâideye muğâyirdir: zîra ale'l-ade, bunlar mesrûr, hoşnuddurlar; hareketi, gülmeyi severler. Oyunlardan, rûfekâsının cem'iyetinden kaçan talebe mutlaka beden ve fikren hasta bir çocukdur. Esbâbını arayıp çaresâz olmalıdır; bazen hânesinde muhtac olduğu muhabbet ve sükûneti bulmaz; kardaşının daha ziyâde muhabbet-i ebeveyne nâil olduğunu görerek müte'essir olur; o çocuğa mu'allim biraz fazla teveccüh gösterecek ve bâ husûs yalnız kalıb dolaşmasına, teveccühkârâne vesâyâ ile, müsâ'ade etmeyecektir.

Asabî çocuğun emr-i tedâvîsi tabîbe âid bir vazife ise de hal-i asabînin seviyye-i ahlâkiyyeye te'sîri olduğundan mühim ve mürebbî bu ciheti de nazar-ı dikkatden dūr tutmamalıdır. Asabî çocuk pek ciddî, pek mühim faâliyetlere muktedir ise de o faâliyetde sebâta kâdir değildir. Onu hüsn-i muhâkemeye sevk edecek ve ziyâdece sebât ve tefekküre ihtiyaç (s.207) olan hesap temrînlerine fazlaca uğraşdıracaktır. Asabiyyetini mûcib olan akvâlden ve harekâtdan dahi ictinab eyleyecektir. Pek hassas çocuklar, asabîlere karîbdir; husûsiyetleri aynı olmadığı halde müşâbih cihetleri

mevcûddur. Az acı bir söz onu ağladır. Kızlarda bu hâle daha ziyâde tesâdüf olunur. Bu hâli nazar-ı i'tibâra alarak mu'allim teczi-e edecek olursa hassâs çocuğa hafif cezâlar vermesi muvâfık-ı mantıktır. Onu ağlatmak kolaydır. Fakat mahal vermemelidir. Bi'l-aks elden geldiği kadar onu “erkekleşmeye” teşvik etmek “bir erkek ağlayamaz ayıbdır” diyerek teşcî' eylemek îcâb edecektir.

1.5.4. Dördüncü Fasl

1.5.4.1. Temâyülât-ı ictimâiye

(s.208)1- Çocukda tabî'aten ve ma'sûmiyetle hiss-i enâniyetin mevcud olduğunu fasl-ı sâbıkda gösterdik. Meyl-i enâniyyetin esâsen muhâfaza-i nefis sevk-i tabî'isinden başka bir şey olmadığı cihetle bundan dolayı kendisi mu'âteb etmez isek de bu sevk-i tabî'inin hudûd-ı mantıkîsini aşması ancak câlib-i tenkîdimiz olur. Meyl-i enâniyyeti mahv etmek ne kâbil ve ne de makbûl olduğundan onu hudûd-ı tabî'isi dâhilinde bulundurmamak, kendisinde uyandırılacak insâniyet muhabbeti, merhamet ve necât duygularla tashîh ve ta'dîl eylemek ve fezâil-i ictima'iyeden ma'dud olan teveccüh ve muhabbet hislerini uyandırmak terbiye-i ahlâkiyeye hâdim en ciddî vesilelerdendir. Teveccüh ve muhabbetin kıymet ve faidesi ondan neşet ediyor ki insan kendisini unuttur, kendisinden çıkar, diğerlerinin derdleri ile müte'ezzî, saâdetiyle mütelezziz olur; diğerinin hayâtıyla yaşar; icraât ve faâliyyât sırası geldi mi, o teveccüh ve muhabbet sâikasıyla, onlarla berâber iş görür. Enâniyyetin yed-i teshîrinde zincîr-bend kalan mağrûrun ancak kendi vücuduna, kendi saâdetine (s.209) düşüneceği cihetle vazîfe-i ictimâ'iyyesini îfâ edemeyeceği bedîdârdır. Mu'allim ve mürebbîlerin vazifesi çocuğun kalbini muhabbet-i beşeriyye ile mâlâmâl etmektir, Âile, mektep, vatan ve beşeriyyet kelimeleri adî, kuru ve soğuk kelimeler olmayıb bunların ihtivâ ettikleri ma'nâlar kalbini ve hissiyâtını coştursun.

Çocukda teveccüh ve necât duyguları daha birkaç aylık iken doğmaya başlar. Vâlidesine rabt-ı kalbe başlamış ve manzarası onu mesud kılmıştır. Pederinin bir okşayışı gözyaşlarını dindirir. Bu ilk teveccüh ve muhabbet hisleri netice-i tefekkür ve muhâkeme değildir, muhafaza-i nefis-sevk-i tabî'isinin eser-i teşvîkidir. Fakat temyîz-i eşya ve ahvâle başladı mı sevk-i tabî'î derecesinde olan bu muhabbet dairesini tevsî' etmeye, biraderlerini, büyük akrabâsını ve'l-hâsıl âile efrâdını sevmeye koyulur. Artık

onların sa'âdet ve felâketlerinden hiss-mend olmaya mübâderet eyler. Mektep âleminde, hayâtın münâsebât-ı daimesinde, arkadaşlarından bir hizmet istemek, onlara bir iyilik istemiş olmak sûretiyle teveccüh ve muhabbet-i râbitaları komşular ve arkadaşlar beyninde teşa'ub eyler. Böylece bu hissiyat necîbe cem'iyet-i beşeriyyenin temel taşlarını teşkîl eder.

Bu duygular çocuğun ilk tecelliyât-ı fikriyyesinden beri zuhûr-nümâ (s.210) olmaya başlamasıyla ruh ma'sum ve nermîninde bu duyguları ekmeye, ilkâya çalışacak olan onlardır. Bu hisler nasihatlerle, güzel laflarla telkîn edilmez; çocuğun meyl-yi taklidinden istifâde ederek hüsn-i misallerle, iyi numûnelerle öğretilir; çocuğu sevdikce, kendisinin dahi sevmeye mecbûriyyetini derk eder. Kendisine karşı fedâkarlık ettikce, kendisinin dahi diğerleri için fedâkarlık etmek mecbûriyyetini kabûl eder. Çocuğun önünde güzel misaller bulundurmak sûretiyle aileler ve bâ husûs vâlideler, vatan parlak yürekli, necib duygulu evlâd yetiştireceklerdir.

Bundan dolayıdır ki mektebin şu husûsdaki rolü ikinci derecede kalır. Eğer yed-i terbiyete teslîm edilen çocuğun kalbi münkeşif necâbet, merhamet duyguları rûhunda meknûz olarak gelirse vazifesi kolaylaşır; o hatt-ı hareketi ta'kîble, o duyguları tevsî' ile maksada vusûl kâbil olur. Eğer âile vazifesini yapmamış, bîkayd kalmış olsa bile mu'allim, âilenin makâmına kâim olarak, o vazifeyi ifâya çalışır; fakat ailece fenâ duygular ilgâ edilmiş ise sû-i misallerle merhamet, necâbet ve muhabbet duygularının tam muhalifleri kalb-i tıfılda uyandırmış ise mektebin gayret ve himmeti akîm kalır; zîrâ o çocuk mektebe kalbi teşekkül ettiği halde gelir; o (s.211) fenâ kökleri çıkarmak çok def'a gay-i kâbildir. Artık ebeveyn bu husûsda arkalarına aldıkları bâr-i mesûliyeti düşünürler. Bazen bir çocuğun, bir ihtiyar yâ bir zavallıyı görerek istihzâ ettiğini ve bazen bir hayvanı vurduğunu görenler küçük yaşındaki etfâlin merhametsiz olduklarını söylerse de bu mutâla'a muvâfık-ı nefsü'l-emir değildir. Bunları yapan çocuğun kusûru fıkdan-ı merhamet değildir; düşünmemezlikdir, muhâkemesizlikdir. Kendisi o acıyı his etmediği için yapıldığında bir fenâlık görmez; eğlenmeye, gülmeye bir vesile olmak üzere telakkî eder. İşte o fenâlık, o acıyı o azab çocuğa anlatılırsa, zekâsının içerisine sokulursa fenâlıktan vazgeçer; necâbet, merhamet ve muhabbet duygularının mantığın, aklın îcâbâtından olduğunu isbât eylemeli ki kalb ile zekâ

arasında bir münâsebet-i mütemâdiye te'sîs edilmek suretiyle hissiyyâta lâayk oldukları faâliyeti ve âheng-i tâmmı te'mîn etmiş olalım.

2- Teveccüh-i âile yani âile efrâdı beyindeki muhabbet, himmet ve gayrete muhtâc olmaksızın, kendiliğinden neşv ü nemâ bulur, fakat mu'allim, bu teveccüh âilenin, manalı, esaslı olduğunu isbât etmek üzere talebesine peder ve vâlidesine karşı medyûn oldukları minnet ve şükrânı iyice tavzîh eylemelidir. Ebeveynin gösterdiği muhabbet-i amîka, çocuklarının râhatını (s.212) te'min için senelerce devam edegelen dikkat ve i'tinâları, vicdanlı çocukların ile'l-ebed minnetdarlığını celbe kâfidir. Mekâtib-i ibtidaiyyede birçok fakir evlâdı bulunmağla ve bunların vâlideleri de pederleri de gündüzün evin dışarısında ekmeklerini kazanmak için uğraşmaya mecbûriyetleri derkâr olmağla, gece pek yorgun bulunurlar ve çocuklarını okşamağla taltîf etemge pek vakitleri olmaz. Mu'allim bunu düşünerek ebeveynin şu sa'y ve gayretini daha ziyâde takdîr, yorgunluğuyla berâber evlâdına gösterdikleri teveccüh ve muhabbetin, mikdarca az olsa dahi, kıymeti pek yüksek olduğunu îzâh eleyecektir. Dede ve ninelere karşı muhabbetin esbâbı çocuklara gösterilmelidir. Beyaz saçlar daima hürmet ve riâyete müstehakdır; fakat büyük peder ve vâlidenin bir kıymet-i diğeri, çocukları o kadar seven ebeveynleri dünyâyâ getirmeleridir. O nokta-i nazardan dahi hafidirler, büyük akrabasına karşı kendilerini medyûn-ı şükrân addederler.

Şâkirdân arasında ahlaksız ve vazifesiz ebeveynine mâlik olmasından dolayı saadet-i âileden mahrûm ve bu sebebden nâşi bedbaht olanların vücûdundan haberdâr olduğu vakit mu'allim saadet-i âileyi pek zengin renklerle tavsîf etmek sûretiyle bu zavallıların bedbahtlığını daha ziyâde teşdîd eylememelidir. Bu sıralarda pek ihtiyatlı davranmak îcâb eder.

(s.213) Sa'âdet âilenin esâsı, görüldüğü vechile, efrâdı beyinde muhabbet ve teveccüh-i mütekâbileye müstenid olup bunun da hadd-i ma'kûl ve mantikîsi dâhilinde kalması meşrûttur. Eğer bu haddi tecâvüz ederse "âile menfaati" her düşüncenin fevkine i'lâ edilir ve âile efrâdından birisinin menfaati için, menfaat-i umûmiyeyi, adâleti, hakkânîyyeti ezmeye, ancak o menfaat aileyi müdafaaya sevk eder ki hiç bir vakit makbûl bir hareket olamaz. Efrâd-ı ailenin yekdiğerine mu'âvenet etmesi, her biri diğeri müdâfa'a etmesi matlûb ve müstelzim ise de, her dâim müdâfaa edilecek

hak, adâlete, hakkânîyyete müstenid olmalı ve bâ husûs menfaat-i umûmiyye muğâyir bulunmamalıdır. Menfa‘at-i şahsiyyenin ancak menfa‘at-i umûmiyye ile kaim olduğunu bir hakikat-ı mutlaka olmak üzere kabûl eylemeliyiz.

3- Efrâd-ı âile beynindeki teveccüh ve muhabbetin, mektebde, rüfekâsıyla beyninde husûl/pezîr olmasına gayret edilmelidir; mekteb, küçük mikyâsda cem‘iyyet-i beşeriyyenin bir numûnesi ise, cem‘iyyeti- beşeriyyede lâzım olan münâsebât-ı rûz-merreyi mektebde öğreteceğiz, zîrâ çocuk hayâtında arkadaşları olacak, cem‘iyyât-ı meslekiyye ve siyâsiyyeye girecek, hayât-ı memleketde –küçük büyük- bir mevki‘ edinmeye çalışacak ve'l-hâsıl büyük bir âile olan şu vatanda bir vazife-i ictimâ‘iyyesi (s.214) olacaktır; bu vazifeyi hüsn-i isti‘mâl için lâzım gelen fezaili tâ mektebden öğrenmelidir. Mektebdeki münâsebatın esâsı, teveccüh ve muhabbet ve hatt-ı hareketi, merdlik ve istikâmet olmasına atf-ı gayret eylemelidir. Şâkirdler arasında bazen hâsıl olan şiddetli münâkaşât, acı mübâhasât, miskin menfaatlerin müdâfaasına ma‘tuf değilse, mu‘allimi korkutmamalıdır; tabiat-i beşeriyye iktizâsındandır ki; bir kaç kişi bir araya geldi mi, mutlakâ fırkalar teşekkül eder ve münâkaşalar harâretlenir, işte o vakit bir mazarratdan korkmalıyız? Fırka menfaati, fırka fikri (esprit de parti) efrâdını tarafgîr, haksız, münâkaşayı sevmez bir hâle getirir ki menafi‘-i memleket için büyük ziyandır. Fırkalar beyninde vucûdiyyetine masâğ olabilen rekâbet, büyük ve mukaddes bir aile olan vatanın saâdetini te‘mîn husûsunda daha ziyâde ibrâz-ı gayrete çalışmaktan ibârettir. Vatan! İşte bir kelime ki mekteb âleminde ziyâdesiyle tekrar edilecektir. Mekâtib-i milliyyenin en mukaddes vazifelerinden biri dahi hiss-i vatanperveri tevsî‘ ve tenvîre çalışmaktır. Târih, coğrafya, bazı şiir ve nesir parçaları vatani mazide yaşamış, halde yaşamakta ve istikbâlde yaşayacağı muhakkak olan zî hayât büyük bir âile olmak üzere telakkî ettirir. Mektebde hiss-i millî, âsâr-ı muhtelifle ile, teşcî‘ edileceği gibi etfâli hürriyet-i milliyyeyi gerek ecânibe ve gerek dâhile karşı (s.215) müdâfaaya ve eslafımızın âsârını, tevsî‘ ve tezyîn etmek şartıyla, ahfadımıza hediye etmeye teşvik eyleyecektir.

Hiss-i vatan-perverînin esas mâhiyetini anlatmak da fâidelidir; vatanperverlik nasıl hâsıl olur? Vatanperverlik her türlü husûsiyetler üzerinde bulunur, “büyük bir teveccüh ve muhabbet, büyük bir te‘âvündür”. Dînen, lisânen, ırkan muhtelif insanlar,

ilcaât-ı târihiyye ile uzun, pek uzun müddetler beraber yaşayarak, aynı âdât, aynı haslet ve tabâyi‘, aynı alâmât-ı fârikaya naîl oluyorlar; ihtiyaçları, arzuları mutâbıktır. Aynı gaye ve maksada vâsıl olmak için cümlesi birden çalışmışlar, zahmet görmüşler, meşakkat çekmişler; işte vücûden ve rûhan böylece cümlesi yekdiğerine karışmak sûretiyle cümle efrâd bir büyük âile efrâdı hâline gelir; cümlesinin tarz-ı his ve tefkeffürü bir; vicdân-ı umûmî de aynı olur. İşte vatanperverlik böyle te’essüs eder. Binaenaleyh evlâdımıza ırk, cins, dîn ve lisan farklarına bakmayarak cümlesinin yekdiğerine muhtelitan yaşamalarını, cümlesinin aynı gâye, aynı maksadı ta’kîb etmelerini taht-ı te’mîne almadıkca vatan-ı Osmânî hakîki manasıyla bir vatan-ı umûmî olmayacaktır. Osmanlı vatanperverliğinin bu gâye-i emeli, memleketde sudûr eden bir çok siyâsi hatâya ve sehviyyât arasında bile, vatanda daha ziyâde hürriyet, daha ziyâde adâlet ve müsâvât-ı kavâ'idînin (s.216) hüküm sürmesine ma’tûf olduğunu etfâl-i memlekete iyice anladılması icab ettiği gibi müsâvât, adâlet ve hürriyet esaslarının ancak i’lân-ı meşrûtiyyetden beri semavî mukadderâtımızda tecelliyatsız olduğunu göstererek idâre-i meşrûtanın yegâne medâr-ı necâtımız olduğuna ve ona rabt-ı kalb etmekliğimiz elzem olduğuna kanâ’at-ı tâmme vermek lazım gelir.

Bir de hamîyyet vatan-perverânenin iki suretle tezâhürü nümâ-yı menfaat olabileceğini göstermek vacibdir. Hamîyyet erbâbı ancak vatani düşmanlara karşı müdâfa‘a etmekle, müdâfaaya hâzır olmakla, bu uğurda fedâ-yı cânı göze almakla vazifesini icrâ etmiş saymaz. Bu, hârice karşı vatanperliktir: yanibaşına dâhildeki vatanperverliğin icâbâtını vaz‘ etmelidir. Zira her günkü hayatda efrâd-ı milletin vatana karşı mecbûriyet-i vezaifi mevcuddur. Evvel emirde cümlemizin vazifesi kavânîn-i umûmiyyeye ri‘âyetdir. Ve lev gayr-i makbûl addeylediğimiz bir kânun olsa ona karşı gelmeye hiç hakkımız yoktur; her birimiz ancak makbul gördüğümüz kavânîne teba‘iyyet ve doğru bulmadığımız nizâmâta âdem-i ri‘âyet hakkını elde edersek memleketin hâl-i dâhilisi perişan olur. Meşrûti bir idârede, usûl-i mu‘ayyenî dairesinde, kabûl ve neşr edilmiş olan bir kânuna, arzû-yi umûmînin netice-i âmâlî bulunmağla, umûm için lâzımü'r-ri‘âyedir. Ancak onu tenkid ile arayı celb ederek yine aynı usûl-i mu‘ayyen (s.217) dâiresinde ta’dîl ve tebdîline çalışmaya mesağ vardır. Öyle bir neticeyi elde edinceye kadar fenâ gördüğümüz bir kânun nazarımızda

mukaddes olmalıdır. Atina hükkâmı, bi gayr-i hakkın Sokrat'ı mahkûm ettikleri vakit onu mahbesden kaçırmaya çalışan talebesine, hükm-i kânûna ri'âyet lüzûmu hayâtın kıymetine fâik olduğunu göstererek bu teklîfi red ettiğini va kânûna karşı gelmekden ise ölmeyi tercih ettiğini gözden gayb etmeyelim!

Efrâd-ı milletin her birisinin kendi mesleğinde terakkîye, hüsn-i hizmete çalışması vatana edilecek hizmetlerden sayılır; vatanın saâdeti her birimizin gayret ve faaliyetiyle te'mîn edileceği cihetle, icrââtımızın, harekâtımızın saâdet-i memlekete ta'alluku vardır. Binâenaleyh vazife-i meslekiyyede dikkatli davranmak lâzım gelir. Vatan, hamiyyet kelimelerini dudaklarda tutmakla iktifâ etmeyib bu kelimâtın ihtivâ eyledikleri harâret-i mukaddese kalblerimizde câygir ise, sa'âdet-i memlekete hizmet noktasından, bizim kadar kıymetleri olan sair vatandaşlarımızla âheng-i tâm dairesinde yaşamak îcab ettiğine kani' olacağız.

Fakat memleketimizi sevmek diğer milletlere karşı husûmet bağlamaklığımızı intâc edemez. Bi'l-aks diğer milletlerin dahi adâlet ve hakkâniyete mazhar olmasını arzu ve fakat bizde hakkâniyet ve adâlet üzere (s.218) mu'âmele edilmesini talep ederiz. Gerek diğer milletlerin adâletle mu'âmele görmeleri ve gerekse bizim şâyeste olduğumuz hakkâniyet ve hürmete nailiyyetimiz için vatanımızı âdil, sulhperver ve kuvvetli yapmaya bütün kuvvetimizle çalışalım.

Milletlerin yekdiğerinin mû'avenetine muhtâc oldukları artık umûmen kabûl edilmiş bir hakikat olmağla etfâlde dahi umûm-i beşeriyyete karşı bir hiss-i muhabbet uyandırmalıyız. Mu'allim bu maksadı te'mîn için milletlerin ulûm ve fûnûnda, ihtirâ'ât ve îcâdâtta, edebiyât ve sanâyi'-i nefîsede bir birinden nasıl müstefid olduklarını, ticâret ve sanatlarda biri diğlerinden nasıl menfaat gördüklerini göstererek bu münâsebât-ı mütekâbilenin derece-i fevâidini isbât etmiş olacaktır.

“Nezâket” etfâl-i vatana öğredilecek büyük bir faziletdir. Başkasını incitmemeye ma'tûf olan bu fazilet hiss-i mu'âşeret-i umûmiyeye hâdim olacağı gibi milletler beyninde nezaket, mu'âmelât-ı siyâsiyyenin mikyâs ve hatt-ı hareketi olursa ne kadar felâketlerin önü alınmış olur;

1.5.5. Beşinci Fasl

1.5.5.1. Temâyülât-ı âliye

(s.219) 1- Rûhun, bir menfaat-i maddiye ta'kîb etmeksizin, tezâhür ve tecellî eden harekâtına, âheng ve tevâzün-i tâmmın husûlünden ibâret olan bir gâye-i emele dimağın takarrub etmediği gayretine temâyülât-ı Âliye” diyeceğiz.

Bu gâye-i emelin efkâr ve harekâtda tatbîk edilmesine, Eflatunun taksîmince,(hayr); onun ulûm-i fezâlarında aranmasına (hakikat); menâzır-i tabî'iyede ve mahsûlât-ı zekâiyyede runümâ oldukda ve yâhud sanayi'-i bedî'anın mû'âvenetiyle ifhâma çalışıldıkda (hüsün) tabir olunur. Hayr, hakikat ve hüsn hisleri cidden âlî temâyülâtdır; zîrâ beşerin tekemmüle doğru en büyük gayreti, ma'lûmat-ı beşeriyyenin en uzak ufuk hudûduna kadar takarrubu bu temâyülât sâyesinde olur. Binaenaleyh terbiyenin tetevvücü bu temâyülâtın inkişafına menûttur. Beşerin en muhteşem gayreti bu gâye-i emele vusûl için sarf eyleyeceği himmetdir. Hayrı sevmeyen, hakîkata karşı sadâkati hayâtı için hatt-ı hareket olmak üzere kabûl etmeyen bir adam ne derece şâyeste-i nefrîn ise (hüsün)ün heyecan-ı latîfiyle kuvvet-i cedîde ve hissiyât-nüvîn kesb etmek lüzûmunu duymayanlar dahi ol nisbetde acınmaya lâyıktırlar.

(s.220) Fikr-i hayr ve şer ilk zamanlarda zekâ-yı etfâlde tezâhür etmez; bunlar kuvve-i muhâkemenin mahsûlü bulunmağla ancak efkâr-ı mücerredeyi havsalasına sığdırmaya başlamasından sonra hayr nedir; şer nedir farkına varır. Bu babda sinnin, yaşın te'sîri bulunmakla beraber muhîtin, nesâihin ve emsâlin te'sîr-i azîmi inkâr edilemez.

2- “hayrın” terbiyesini üç safhaya taksim edelim. Birinci safhada çocuk henüz hayrın sebebini; mantığını anlamak iktidârından mahrûmdur. Bununla beraber “iyi şeyler” ve “fenâ şeyler” bulunduğunu iyice bilir. Hoşuna giden şeyler “iyi şeyler” kendisini memnun etmeyen, mütezzî kılan şeyler de “fena” şeylerdir. Çocuk için tam , taklîd ve itâat devridir. Uslu tavır! Emrini telakkî ettiği vakit bu emre tatbîk-i hareket ediyor ise ebeveyni kendisini seviyor, okşuyor; tatlılar, şekerlemeler veriyor aksi takdirde cezâ görüyor. İşte çocuğun bu “menfaati” nazarında “iyi” ve “fenâ” yı tefrika

hizmet edecek bir mikyas oluyor. Her ne kadar etfâlde, zevk ve eğlenceye doğru bir meyl fevka'l-âde mevcut olup ona vusûl için pek itâate riâyet eylemez ise de maddi neticelerle yâ takdîr veya tekdîrlerle hitâm-pezir olduğundan verilen evâmire ri'âyeti daha ziyâde menfaatine muvâfık bulur. Bir müddet sonra sırf enâniyete, gurura müstenid olan bu tarz (s.221) telakkîyi terk eder: sevdiği adamları memnun etmek, onların bir tebessümünü celb eylemek arzusu hüsn-i harekete sebep olmaya kafîdir, peder ve vâlidesini incitmemek, me'yûs eylememek kendisi için bir emel olur. Artık ilk zamanlardaki menfaat-i maddiye, hüsn-i hareket için saik yegâne olmaz.

İkinci safha çocukda kuvve-i muhâkeme ve kıyâsiyyenin uyanmaya başladığı vakitten ibtidâr eder. Yedi yaşına giren çocuğun zekâsında eşyâ ve efâlinin esbâbını aramaya bir isti'dâd zuhûr-nümâ-yı tecellî olmasıyla hayr ve vazife hakkında bir fikr-i âlî ve gayr-i maddî edinebilir. Bazen yaptığı iyi bir muâmeleden dolayı “âferîn! güzeldir” veya fenâ bir hareketten naşi “iyi değildir” tabirlerine ölçekcek ehemmiyet atf edemez iken şimdi bu tabirâtın ma'nâ-yı rûhâniyesini peka'lâ derk ve tefehhüm eyler. O sinde çocuk tecârüb-i hayâta ibtidâr eylemiş demektir. Hânesinde kardeşleriyle, akrabâsının çocuklarıyla mektebde rûfekâsıyla oynar iken, görüşür iken bazı ihtilafât zuhûr etmiş, kendi hukûkunun bir hudûdu olduğunu anlamış ve diğerlerin dahi, kendisi misillü, hukûka mâlik olduklarını düşünmüştür. İşte ol sıralarda çocuk hayr ve vazifeye atf-ı hareket etmiş olmakdan bir “hazz-ı ma'nevî” duyar. Hayr, şer, adâlet, letafet-i maneviyye kelimeleri zihnine iyice, rakîk ma'nâlar ilkâ eyler. Haysiyyet-i şahsiyyesini daha ziyâde hisseder. İşte o sıralarda çocuklara “böyle yapmak lâzımdır.” (s.222) diyecek yerde böyle yapmak vazifendir, demek ve bu vazifenin esbâb-ı mantıkıyye ve kıyâsiyyesini teşrîh eylemek vâcibdir.

“fıkr-i hayr” mâhiyyetinin neden ibâret olduğu bilinmesi kifâyet eden bir ilim değildir. Kıymeti ancak tatbikatına teşebbüs edilmesiyle hâsıl olur. Çocuğun meşrebi hâlâ biraz hafîf bulunmakla sırf fıkr-i hayrın ma'nâ-yı ma'neviyyesi onu hüsn-i harekete sevk etmek için kifâyet etmez

İşbu üçüncü safhada ebeveyn ve mu'allimleri onu emr-i hayra teşvik ve icrâ ettirecektir. Alacağı şekerlemeden mahrûm olarak o parayı bir fakir arkadaşına vermesi kendinde ulüvv-i cenâb duygularını uyandırır. Mektebde teşekkül eden

cem‘iyyet-i hayriyyeye kendisini kayd ettirmeye teşvik etmeli. Hayrın kıymet ve ehemmiyeti hakkında asâr-ı nesriye ve şi‘riyye okutdurulacaktır. Bir fezâ-yı teveccüh ve muhabbetle malı olan mektebde bi'l-cümle talebeler aynı mu‘amele-i bî tarafıye mazhar olduklarını görerek hayrın esasî adâlet olduğunu ve biraz çetin yüzlü adâletin muhabbet ve teveccühle ihtilât ederse kıymetinin teza‘uf ettiğini öğredecektir.

3- İnsan “hakikat” ın neden ibâret olduğunu bilmeyince hayrın tatbîkâtına şürû‘ edemez; ve hayrı bilmekten bir faide hâsıl olmaz, gâye-i emele takarrub edebilmek, ancak hakîkatı aramakla kâbil olur. (s.223) O da insanın, her türlü fikr-i ta‘assub ve tarafgîrden mu‘arrâ olarak, mümkün olduğu kadar vesait-i ilmiye ve vesâil-i tenkîdiyyeyi elde tutarak, eşya ve ahvâl-i âlem beynindeki münâsebâtı aramak ve bu münâsebâtı tedkîk ederek, aklınca, istihrâc edeceği neticeyi bir hakikat olmak üzere telakkî etmekle kâbil olur. İhtimal ki o hakîkat, yanlış ola! Fakat bütün vesait-i akliye ve kuvve-i muhâkemesini isti‘mâl ederek elde edildikten sonra, aksi sâbit oluncaya kadar, bulduğu hakikat nazarında makbul olmalıdır. Böylece samimane yanılmak başkalarının fikirleriyle ve mülâhazalarıyla, bilâ muhâkeme, hareket etmekten efdaldır.

Fakat ilm-i beşer, cehl-i beşere nisbeten hiç mesabesinde olduğunu düşünerek yanılmak ihtimâlini göz önünde tutmak vâcibdir. Bu ihtimal nazardan gayb edilmezse başka suretle düşünenlere, bulduğunuz hakikati kabûl etmeyenlere karşı kin ve buğz bağlamaktan ihtirâz eder ve onların kanâatlerine riayet etmek icâb ettiğini anlarsınız. Siz dahi istihrâc ettiğiniz neticenin mahz-ı hakîkat olduğunu düşünerek, ibrâz-ı gurûr ve nahvet etmezsiniz. Muhalif fikirlerde olsalar bile, bir milletde bulunan efrâdın, bi'z-zât kendileri, hakîkatı aramaları ve kanaatlerinde samîmi olmaları muhteşem ve mes‘ûd bir cem‘iyyet-i milliye teşkîline badî olur.

(s.224) Hakikati sevmek adâletin hüküm-fermâ sürmesini te‘mîn etmek demek olduğundan mukâvele-i ictima‘iyyenin samimiyyete müstenid olduğunu gösterir. Binaenaleyh i‘tiyâd-ı samîmiyyeti çocuklara verdirmeye çalışmak lazımdır. Hakikata karşı iki sûretle hareket edilir. Birincisi bilmeyerek vukû‘bulan harekettir. Yanılır. İkincisi, bilerek vukû‘bulur. O vakit yalan söylüyor demektir. Yanılmak ise herkesten ziyâde çocuklara vergidir. Kuvve-i müşâhedeleri nâkıs, hâtıraları zaif bulunmakla pek

çok ma'lûmât elde edemezler; yanlış neticeler üzerine binâ-yı fikr ederler. Diğer taraftan kuvve-i hayâllerini henüz bir daire-i tahdîd altına alınmadığından tahayyül ettikleri şeyler hakîki mevâd ile berâber zekâsında karışır. Hayâl ve hakikati tefrîk edemez. İşte bundan dolayı çocuk fazla yanıılır, bunun içindir ki çocuğu hemen âdem-i samîmiyyetle ithâm etmeye gelmez, bâ husûs efkârının kemâliyle ve vuzûhla vücûd bulmaması ve o efkârı arz ve ifhâm için henüz kelimât-ı lâzimeyi bilmemesi düşünülürse yalan gibi görünen kelimelerin samîmiyetden ârî olmadığı anlaşılır, çocuk esâsen samîmidir. Bunun içindir ki aklına geleni söyler; ancak yalanın vücûdunu his ettiği vakit bir dereceye kadar terakkî eder.

Kizb, tecrübe ve terbiyenin mahsûlüdür. Çocuk tecrübe kazandıkça (s.225) ahvâl ve eşyânın göründükleri gibi olmadığını görür. Ebeveyni, kardeşleri arkadaşları, evde, oyunlarda “gülmek için” eğlenmek için ve bazan ona iyilik etmek için, aldatırlar. Hakîki olmayan şeyleri söylemekten bir faide hâsıl olduğunu anlar. Hayât-ı ictima'îyye ona her gün dürûs-i kizb arz eyler. İnsanların samimiyyetinden ârî olmak üzere, yekdiğerine gösterdikleri teveccüh, sarf eyledikleri kelimât-ı nâzikenin faide-i ameliyyesini istidrâk eder. O vakit çocuk, sevdiği adamları müte'ezzî etmemek için onların okşayışlarını celb etmek için yalan söyler. Bu yolu tutdu mu, çocuk fezâhât ve noksânını setr için kizbi i'tiyâd etmeye başlar. Çocukda samîmiyyet-i aslıyyesinin muhâfazası arzu edilirse evvel emirde ona hakikat ve samîmiyyetin misâlini arz etmelidir. Eğlenmek, oynamak için bazen bir yalan söylendi mi çocuğun aldanması üzerine büyük kahkahalarla vesair etvâr ve akvâl ile eğlenmek maksadını göstermelidir. Sonra dahi gûyâ çocuğun iyiliği için söylenilen ve meselâ onu korkutmak ve müte'essir edecek yalanları terk eylemek lâzımdır. Çocuğun önünde bazı husûsat ve muhâverâtı esirgemek üzere yalan irtikâbından vazgeçerek hâlâ yaşı müsaid olmadığı cihetle anlayamayacağından büyüdüğüde anladılacağını açıkca söylemek sûretiyle (s.226) hakikate hürmet etmek icâb eder. İfâ edilemeyecek va'dler, i'tâ edilemeyecek hediyelerden tevakkî farzdır. Çocuk aldanır, fakat aldandığını unutmaz. Münâsebat-ı ictima'îyyede irtikâbı usûlden olan kizbiyâta müsa'ade etmeyüb ancak nezâket ve dirâyetle hareket etmesi tavsiye olunacaktır.

Bu vesâyâ-yı umûmiyeyi i'tâ ettikten sonra kizbin âmillerini, esbâbını kal' ve def' etmeye gayret etmek lüzûmunu göstermek istiyoruz. Bir çocuğun niçin yalan söylediğini tedkîk ederek kizbinden hiç bir sûretle istifâde etmesine müsaade etmemelidir. Hasta olduğunu iddi'â ederek dersini hazırlayamamış olan talebe bu iddiâsının kizb-i mahz olduğu meydana çıktıkda o dersinin iki mislini yaptırmalı ve ayrıca tecziye etmelidir. Bununla maksadına vâsıl olmadığı kendisine anlatılmakla berâber ondan sonra bilâ tahkîk sözlerine inanmak kâbil olamayacağını göstermeliyiz. Fakat çocuğun işlediği kabahati i'tiraf edebilmesi için cezalar pek şiddetli olmamalıdır. Kabahati i'tiraf ettiği takdirde dehşetli bir cezâyâ giriftâr olacağını düşünen çocuk yalanını tercih eder. Bir de, henüz işlediği kabahatin taht-ı te'sîrinde bulunan çocuğa kabahati i'tirâ' ettirmeye çalışmamalıdır. Yalan söylemekde, inkâr etmekde ısrâr edeceği muhakkaktır. Bir (s.227) müddet bırakıp kuvve-i maneviyyesini elde etmesine müsâade etmelidir. Bir taraftan yalan aleyhine böyle bir harb-i ciddî i'lân edilmekle berâber diğer taraftan samîmiyyet ve hakîkata karşı büyük bir teveccüh gösterilecektir. Doğru ve samîmi talebenin sözlerine bilâ müşkilât inanılacak ve onlara karşı ibrâz-ı muhabbet olunacaktır. Mektebde esnâ/yı tedrisâtta gösterilen hakâikin esbâbını taharrî eylemelerini ve böylece samîmiyyetle o hakâika inanmalarını te'mîn eylemeliyiz. Tâ ki o çocuk mektebden çıktıkda mezheb-i hakîkate tapınanlardan olmalıdır.

4- Hayr ve hakikatdan sonra temâyülât-ı âliyenin üçüncüsü olan (hüsn)ün dahi mâhiyyetini anlatmak lâzımdır. Hüsn nedir? Ta'rif-i mâhiyyeti müşkildir; fakat hüsnü hissetmek kolaydır. Tabiatda, edebiyatda sanâyi'-i bedî'ada, ef'âl-i beşeriyyede takdîr ve meftûniyyetimizi celb eden şeylerdir, latif, sevimli, yakışıklı vasıfları onun mâ dûnundadır; bu sıfatlar ancak bazı hâssalarımızı tatmîn ettiği halde ta'bîr-i umûmiyesiyle (hüsn) bütün vücûd ve rûhumuzu lerzişdâş-ı zevk-i ma'nevî kılar. Hüsnün maneviyyetimize te'sîr etmesi noktasından bir vazife-i terbiyyesi mevcûddur. Zekâ-yı efkâr-ı âliye ile imlâ eyler, kalbi müteheyyic kılar, irâdeyi bir gâye-i emel-i makbûle doğru sevk eder. Hüsnün te'sîriyle ruhlarda hâsıl olan heyecân-ı bedî'a pîrâ insanlar beyninde birer râbîta-i uhüvvet teşkîl eder.

(s.228) (Hüsn)ün bütün manasıyla arz-ı endâm ihtîşâm eylediği âsâr-ı bedî'adan birçok dürrus kıymetdâr istihrâc edilir. Hüsn-i bedâyi' ile ahlâkın esasları hemen aynı değil midir? Bir eser-i bedî'in esas mâhiyyeti eczâsı beyninde mevcut âheng ve tevâzün, tafsîlâtındaki merak hakikat ve'l-hâsıl hey'et-i umûmiyesinde görülen intizâm fevka'l-âdedir. Âsâr-ı bedî'ayı temâşâyâ alısmış onlardaki intizâma meftûn olmuş bir adam nasıl olur da gerek kendi ef'âl ve harekâtında gerek imrâr-ı hayât eylediği muhîtte aynı âheng ve tevâzünün, aynı intizâm-ı tammın tatbikine arzukeyş olmasın! (Hüsn)ü seven, fezâhati, fenalığı çirkinliği ve hüsünsüzlüğünden dolayı red edecektir. Memleketinde, cem'iyet-i milliyede âhangin nâzım-ı umûr olmasına çalışacaktır. Âsâr-ı bedî'ada zuhûr-nümâ-yı letâfet olan intizâm ve âhengin idâre-i memleketde tatbîkine(adalet) denilir. Bir taraftan (hüsn)ün diğer taraftan (adâlet)in tevlîdine çalışmaktan bu iki esâsın berâberce hüküm sürmesine gayret eylemekden (uhuvvet-i beşeriyye) esâsı zuhûr eder.

(Hüsn)ün ehemmiyeti, böylece yeknazarda göze çarpıyor. Bunun için milletde(hüsn)e karşı bir perestiş ve inhimâk uyandırmak lâzımdır. Bu inhimâki yalnız zenginlerde ve refâh-ı hâlde yaşayanlarda değil (s.229) tabakât-ı selefiyyede, fakîr ve âciz amele ve rencberân arasında uyandırmak şarttır. Bütün gün ağır, zahmetli bir işin yükü altında boyun eğmiş olan bir adamın, arada bir, başını semâlara doğru ve kaldırması ve birkaç dakîka için, maddiyet-i hayâtî unutarak, göreceği menâzır-ı tabî'iyyedeki hüsn ve letâfetiyle rûhunu tensît eylemesi pek hayırlıdır. Pek lâzımdır. İdâre-i meşrûtada hâkimiyet, millete i'tâ edilmiş bulunmağla hüsnünde göreceği intizâmı, adâlet sûretinde tatbîkine müste'id olabilmesi matlubdur. Bunu içindir ki (hüsn)ü ecr-i tabakâta öğretmek fazla bir süs olduğunu düşünenler ziyâdesiyle yanılırlar.

Bu lüzumî takdîr ile berâber (hüsn)ün kavâ'idini, esas mâhiyyetini ve bu bâbdaki dûr-i dirâz münâkaşâtını mekâtib-i ibtidâiyyede tadrîse kalkışmak fazla bir cüret olur. Tadrîsât-ı ibtidâiyyede çocuklarda zevk u selîm hâssasını uyandırmaya çalışılacaktır; zekâsını, hissiyyâtını, kuvve-i muhâkemesini terbiye ettikçe mu'allim (hüsn)ün esâsını teşkîl eden âhenk ve intizâm münâsebâtı anlayabilmesi için çocuğa epeyce bir kuvvet vermiş demektir. Hakîkate karşı perestişi uyandırmakla, boş

süslerden (hüsn)ün taklidlerinden çocuğu tevakkî ettirmiş oluruz. Bu ma'lûmât-ı umûmiyeden başka zevk u selîmi te'mîn edebilmek için ayrıca tadrîsâtâ mahal (s.230) yoktur. Menâzır-ı latîfe-i tabî'yye karşısında bulundurmak, rûhu tenşît, zekâyı tenvîr eden güzellikleri temâşâ etmek zevk u selîmin kökleşmesine sebep olur.

Mu'allim gerek mekteb dâhilinde, gerek hâricinde çocuğu latîf manzaralar önünde bulunduracaktır. Mektebin kendisi güzel olmalıdır; müferrah, bahçeli bir mahalde inşâ edilecek; odalar geniş, çok pencereli olacak; duvarlar biçimsiz boyalarla telvîn edilmeyib beyaz olacaktır. Tablolar az olmalı, fakat ma'anidâr olmalıdır. Mekteb hâricinde dahi mu'allim çocuğa gurûb-ı şemsin letâfetini, semânın berraklığını yeşillerin hoşluğunu gösterecek ve bi'z-zât kendisi bunları gördükçe mütelezziz olduğunu, samîmeten, gösterecektir. Bir çiçek, nezâkete, bir semâ-yı berrâk, vicdânın tahâretine misal olur. Arada birçokları büyük fabrikalara götürüp fa'âliye ve amelin necâbet ve güzelliğini re'yü'l-ayn gösterecektir.

Mekteb-i ibtidâide resim, mûsikî ve jimnastik dersleriyle hüsn ve zevk duyguları tevsî' edilir. Güzel şiir veyâ nesir parçaları, his ile heyecân ile okunursa, en büyük, en celil duyguların ne kadar güzel dahi oldukları isbât edilmiş olur.

İşte bu sûretle mekteb-i ibtidâ'î, idâre-i meşrûtaya yakışır. (s.231) bir mektebdir. İstikbâlde efrâd-ı millete lâzım gelecek ma'lûmât-ı umûmiyyeyi i'tâ etmekle berâber, adâlete tevfiқан edindiği ma'lûmâtı tatbîk etmesine yardım edecek ahlâkı da öğretilir; âsâr-i bedî'ada mevcut te'sîr-i esrâr-engîzde, hissiyât vâsıtasıyla, ruhuna kadar nüfuz ederek (hüsn)ü sevmenin netice-i i'tiyâdı olmak üzere, adâlete meftûn olacak kuvve-i muhâkemesini de takviye eder.

1.5.6. Altıncı Fasil⁵⁹

1.5.6.1. Terbiye-i İrâdiye

(s.232)1-İrâde, insanın, hür, bilâ tazyîk, yaptığığın ehemmiyet ve neticesini düşünerek ve bilerek iş görmesi hâssasıdır. Fi'l-vâki' insan bir iş göreceği vakit

---

⁵⁹ Eserin başlık sıralamasında yedinci bab olarak geçse de fihrist kısmında altıncı fasıl yazılı olduğu görülmüştür. Bu yüzden fihristteki bilgi dikkate alınmıştır.

esbâbını iyice tedkîk ve bunları makbûl gördüğünde karâr-ı ittihâz, esbâb-ı mezkûre kâfî ve mukni‘ olmadıkları takdirde karârını te’hîr ve bu karârı icrâyâ başladıktan sonra terk ve ta‘lîk eylemeye muktedirdir. Hâssa-i irâdiye ile sevk-i tabî‘înin farkları şu husûsdadır ki sevk-i tabî‘îden sudûr eden ef‘âl-i muhâkemeye, mülâhazaya müstenid değildir. “arzu”dan dahi farklıdır. Onun te’siriyle yapılan işler mecburi ve düşüncesizdir. Kuvve-i irâdiyye hür ve muhâkemeli olmakla gerek sevk-i tabî‘înin, gerek arzûnun mütâlebâtını men‘ edebilir; veyahud o mütâlebâtı bi’t-tedkîk makbûl olduklarını görerek icrâsını der‘uhde eyler.

2- İrâdenin bir sıfatı hür olmasıdır, diyoruz; insan bir işi isterse yapar, isterse yapmaz. Fakat bu ta‘rîfin hudûdu vardır. İnsanın bu bâbdaki hürriyeti, bir işe karar vermek ve icrâ eylemek için (s.233) mevcut olan esbâbı, ilmî derecesinde, tedkîk etmesidir. Eger ma‘lûmâtı nâkıs ise tedkîkâtı dahi noksan olur. Bir de ırsen, muhîtan ve terbiyeten hâsıl olan te’sîrât hürriyet-i idâreyi, insanın haberi olmaksızın, tahdid eyler. Bu nükteyi bertaraf edersek insan yine iradesinde hürdür; ma‘lûmâtı nisbetinde, arz-ı vücûd eden esbâb arasında en makbul gördüklerini tercih ve onlara göre hareket eder. Demek ki bu hürriyet irâdiyesini lâyıkıyla hüsn-i istimâl edebilmesi için zekâsını, kalbini ve muhâkemesini iyice terbiye etmek icab edecektir. İrâdenin ehemmiyetini anlatmaya kalkışmak fazla olur. İrâde sâhibleri, bir işi muhâkeme ederler, icrâsına karâr verirler ve icrâ ederler; sa‘y ü amel irâdenin mübârek mahsûlüdür. Ve sa‘âdet-i umumîyyenin temel taşı dahi sa‘y ü ameldir. İş adamı olmak kadar makbul ve matlub bir şey olamaz. Bir milletin büyüklüğü, ulviyyeti iş adamlarının ta‘addî nisbetindedir. İş görmeyenler cem‘iyyet-i milliyenin fâidesiz ve belki muzır uzuvlarıdır. Birincileri hem kendilerini mes‘ûd kılar hem âilesini ve milletini tes‘îd eder. Bunun için çocuklarımıza iyi düşünmek, karar vermek ve hemen kararını icrâ etmek lüzûmunu ve usûllerini öğretmeliyiz. Bazıları iyi düşündükleri halde o makbul (s.234) düşüncelerini mevki‘-i icrâyâ koyamaz. Hudûd-ı zekâvetlerinden dışarı çıkarmazlar. O iyi düşüncenin ne fâidesi olur; fikr-i teşebbüsün esâsı olan irâdeyi takviye edelim; esbâbı iyice tedkîk edebilmek; efkâr ta‘assub ve hurâfâtı terk ettirmek, sükûn ve metânet ile mübâderet eylemek usûllerini ve i‘titâdlarını verdirerek çocukları teşebbüskâr iş adamları yapalım.

2- İrâde, hür bir adamın, bilerek bir şeyi istemesine verilen isim olduğu ve çocuklarda bu hasletler mevcûd olmadığı cihetle hareketleri irâdenin neticesi olamaz. Sevk-i tabîîlerinin teşvîkiyle fa‘aliyete gelirler. İhtiyâc mübremlerinin, hayât-ı tabîîyyelerinin taht-ı te’sîrindedirler; yaptıkları bir hareketden mütelezziz oldukda onu tekrâra yeltenmeleri kendilerinde, az muzlim bir halde, arzusun uyanmaya başladığına delildir. Fakat biraz tefekküre başladı mı çocuk, kendisini istediği mukarrerâtı ittihâza muktedir addeder. Fakat bu irâdeleri biraz gelişi güzeldir şiddetlidir; muhâlefet edilmesini sevmez; şahsiyyetini mevcudiyetini isbat etmek istiyor. Küçük bir müşkil önünde kızar; kararını tebdil eder; kendi kendine tecrübe görmekde olan bir kuvvettir. Bu irâde yavaş yavaş tekâmüle doğru yürür. Zekânın uyanması, hassâsiyyetin inkişâfı, nasihatler, misalleri küçük (s.235) tecrübeler o intizamsız, hudûd bilmek istemeyen irâdeyi biraz yoluna getirir.

Mu‘ayyen bir hudûd dâhilinde mantık ve kıyâs dâiresinde harekete mecbûr olur. Çocuk daha ziyâde kendisine mâlik olur. Sevk-i tabîîsine, mey-l ve arzusuna açık yol vermez. Bu tekâmül çocuklara göre yâ batî’ veya serî’ olur, ebeveyn ve mu‘allimler çocuklarda irâdenin geçtiği safahâtı, tekâmülü göz önünden gayb etmemelidir.

Her ne kadar irâdenin tam inkişâfı, çocuğun kendi efkâr ve muhâkemesine dayanarak edineceği tefekkürâta istinâden hareket etmesinden ibâret ise de tecrübesizlik ve ma‘lûmâtsizlik dalgalarında yuvarlanan muhâkemesinin, kıyâsının za‘fını düşünerek tek başına hareket etmesine müsâade edilmek pek muzır olur. İlk zamanlarda irâdesine rehber olmak lâzımdır; binâenaleyh irâdenin birinci safhasında, ebeveyn ve mu‘allimîne itâ‘at yegâne kâ‘ide-i ahlâkiye olmak üzere telakkî edilmelidir.

Zâten çocuk dâimâ, ta‘kib etmeyecek olsa bile, büyüklerinden fikir ve nasihat eder. O efkâr ve nesâihi muhabbetle, nezâketle itâ etmek îcâb eder ki çocuk onları kabûl ve icrâ eylesin! Fakat biraz kuvve-i muhâkeme uyandı mı artık bu itâ‘atin rengi değişir. İsteyerek, düşünerek itâat eder. O safhaya geçtik mi çocuklara (s.236) sebebsiz, delilsiz emirler vermeliyiz. Zîrâ itâat çocukların ta‘kib edecekleri kâ‘ide-i ahlâkiye ise de bu kâ‘ide ilk safha içindir; henüz irâdenin pek harekete gelmediği

dakîkalar içindir. Sonra çocukların “neden ?” ve “niçin”lerine cevap vermek mecburiyyeti vardır. Çocuk beş yaşına geldikde, mu‘allim etfâlin vicdânına, kuvve-i muhâkemesine mürâcaat edilebilir; söyleyebileceği şeyleri söylemeye mecburdur. Eğer delilsiz emirleri kabûl ettirmeye çalışırsak çocuk bunu istibdâd olmak etmek üzere telakkî ederek isyâna alışı; yahud her türlü istiklal ve hürriyyet tohumları ezilerek her dâim müstebidler önünde diz çökecek adamlar yetiştirmiş oluruz.

4- İrâdenin terbiyesi epeyce müşkildir. Hattâ bazı ulemâya göre “irâde terbiye edilmez” bazılarına göre de terbiye irâdeyi ızrâr eder; zîrâ irâdenin önüne hududlar vaz‘ eder. Fakat bu nazariyeler yanlıştır; zîrâ bu günkü ilim terbiyenin esâsı aynı kalıbdan çıkacak adamlar yetiştirmek olmayıb her bir çocuğun kendi şahsiyyet-i husûsiyyesine hürmet ederek ancak hasâisini ta‘dîl ve tevsî‘ eylemekden ibâret olmağla irâdenin dahi terbiye edilmesi gayr-i mümkün addolunmaz.

İrâde yâ bi'l-vâsıta ve yahud doğrudan doğruya terbiye görür. (s.237) Bi'l-vâsıta terbiye, irâdenin terbiye-i bedeniye, fikriye ve ahlâkıye sâyesinde gördüğü fâidedir. Zîrâ beden, fikrin ve ahlakın kuvvet ve faâliyeti irâdenin kuvvet ve inkişâfiyla münâsebat-ı cedîdede bulunur. Zaif ve alil bir vücûdda, ale'l-âde, kuvvetli bir irâde aramamalıdır. Sıhhat ve irâde teve‘ümdür; berâber gezerler; hastalık ikisini de mağlub eder. Terbiye-i bedeniye irâdenin muhtâc olduğu cesâret, metânet, fa‘âliyet gibi birçok faziletleri dahi elde eder. Hassâsiyyetin terbiyesinden dahi irâdeye fâide dokunur. Zîrâ menfaati, hubb-i nefsi, haysiyyet-i şahsiyyesi onu işlemeye, teşebbüs ve sevk eder. “senin gibi cesur bir çocuk bu işden korkmaz; sen istersen yaparsın” gibi sözler irâdeyi takviye edebilir.

Bi'l-vâsıta irâdeye hizmeti ziyâde dokunacak haslet kuvve-i kıyâsiyyedir; ona ne kadar kuvvet verilirse irâdeye ol nisbetde hizmet etmiş oluruz. Zîrâ esaslı, ma‘kûl esbâbı tedkîk edebilmek teşebbüse sevk eder; zâten zekânın kabûl etmediği bir şeyi insan kolay kolay yapmaz. Fakat verilen bir emrin esbâbını maksadını çocuk bir def‘a anladı mı evâmiri icrâ etmelidir. Etmezse itâ‘ata mecbûr edilmelidir. Zîrâ kıyas ve muhâkemeye ri‘âyet insan için kabul edilmesi icab eden itâat-i yegânedir. Mâ dâme'l-hayât muhâkeme ve kıyâsa teb‘an hareket (s.238) edecektir. Çocuğu bu hasâile karşı mutî‘ kılmak iradesini kesr ve fikr-i istiklâl ve hürriyetini mahv etmek demek değildir,

bi'l-aks hayât rûz-merre ve teşebbüs-perverîsinde takib edeceği hatt-ı hareketi öğretmek demektir.

Doğrudan doğruya irâdenin terbiyesi mekteb hayatiyetiyle te'min edilir. Zâten mektebde her şeyin vaktinde yapılmasıyla, her ders için bir zaman mu'ayyen mevcut olmasıyla her günki faâliyet te'mîn edilir. Zaten mektebde her şeyin vaktinde yapılmasıyla, her ders için bir zaman-ı mu'ayyen mevcut olmasıyla her günki fa'aliyet te'min ediliyor. Arkadaşları önünde dersini takrîr eylemesi sûretiyle diğer şahsiyetler arasında kendi şahsiyyetinin temeyyüzünü öğredir. Mektebde çocuğu teşebbüse alışdırmalıyız: boş vakitlerini istediği gibi isti'mâl etsin; bir zarar tasavvur edilmeyinceye kadar harekâtında serbest bırakmalıdır. Bazen mu'allim kendisine karşı bir emniyet-i mahsûsa ibraz eylemelidir. Sınıfın muhâfaza-i intizâmını bir şâkirde havâle eder; pencerelerin her ders ibtidâsında ve nihâyetinde açılıp kapanması vazifesini diğerine ve sınıfın tahâretini bir üçüncüsüne tevdi' eyler, şahsiyyetlerine ehemmiyet verildiğini gördükçe fikir ve teşebbüsleri artar.

(s.239) Tenbel çocuk yüzünden bellidir. Harekâtını tasarruf eder gibi olur; sürünür gibi gezer. Birisinin dolaşması bütün dikkatini gasb eder. Derse bakmaz; defterleri gayr-i muntazam, tahrîri dersleri sehviyyatla mâlâmâldır. Tenbel çocuk nâmuslu bile olamaz: dersini arkadaşının defterinden kopya eder. Kendini ma'zûr göstermek için yalandan severler; âdetâ bir iş yapmak fikriyle dâimâ meşguldur. Tenbel bütün kuvve-i irâdiyyesini, istemek kuvvetini, istememeğe sarf etmiştir. Tenbellik iki nevi'dir. Biri gayr-i ihtiyârîdir. Bir istirâhat mecburiyetinden işlemeye, istemeye bir iktidârsızlıktan ibârettir. Za'f-ı bünyeden hâl-i marzîden, fukarâlıktan, sür'atle büyümekden ileri gelir. Bazen cesur ve teşebbüskâr bir çocuğun birdenbire tebdîl-i hareket ettiğini hareketsiz, irâdesiz olduğunu görürüz. Bunun sebebi o esnâda çocuğun uzviyyetinde bir karışıklık, bir marazın zuhûrudur. Gayr-i ihtiyârî olduktan sonra tenbellikden dolayı çocuğu ta'zîr etmeye ma'nâ yoktur. Bi'l-aks sebeb-i za'fını ortaya koyarak onu tedâvîye çalışmak îcâb eder. Fazlaca ve temiz yemekler yedirmek, gezintileri artırmak, jimnastiğe ehemmiyet vermek suretleriyle ve tabîbin tavsiye eylediği sâir vesâyâ ri'âyetle buna çâresâz olmaya çalışmak îcab edecektir.

(s.240)Hakîki tenbel, kuvveti ve sıhhati yerinde olmasıyla çalışabilen fakat çalışmak istemeyen, zahmetinden gayretten gözü yılmış olan çocuktur. Bu tenbellik mûcib-i âr ve hicâb ve şayeste-i tekdîr ve itâbdır. Ekseriyâ fenâ terbiyeden, âilesi efradından sû-yi misaller görmesinden fazla naz ve ni‘mete mazhar olmasından ileri gelmiştir. Bazen sınıfın havâdar olmaması, muzlim ve karanlık bulunması şevk ve gayreti kesr eder. İşte bunlara karşı mu‘allim şiddetli görünecek; her talebenin ahvâl-i rûhiyyesine göre, birisinin hubb-i nefesine mürâcaat ile, diğerini arkadaşları önünde utandırmak ile, diğerine daha ağır cezalar tertib sûretiyle ıslâh ve terbiyeye çalışması lâzım gelecektir. ...n mizacı dahi muzır bir hâletdir. Düşünmeksizin karâr ittihâz eder ve mukarrerâtında sâbit olmaz. Ta‘rîza meyli olup tatsız ve ma‘nasız tenkîdatla usanc getirir. Kararından hiçbir vakit memnûn olmaz. Yeni bir şey, pek az bir müddet için onu memnun eder, bu hâlin esbâbı za‘f-ı rucûddan veyahud asabiyatdan ileri gelirse ebeveynin nazar-ı dikkatini celb ile tabîbin mu‘âvenetine mürâcaat îcab edecektir. Sebebler bunlar değilse mu‘allim çocuğun dikkatini mu‘ayyen bir ders üzerinde uzun müddet alıkoymak sûretiyle sebata alıştıracaktır.

İnada gelince bazılarına göre irâdenin bir safhasıdır. Bu yanlıştır. (s.241)

Anûd çocuk düşündü ki hakikaten kâni‘ ol madığı halde sırf mu‘allimi ve yâ ebeveyni tarafından men‘ edildiği için bir işi yapmakda ısrâr eden çocuktur. Buna karşı en büyük tedbir sabır ve sükûnetdir. İnad nöbeti geçdikden sonra çocuğu çağırıp yanlıştığını anlatmak ve inadından istifâde ettirmemeye çalışmaktır.

Hakîki düşüncelerini söylemeli tezâhürâtı altında saklayan desisekâr çocukla, irâdenin büyük bir hastalığı olan fazla mahcûbiyyet dahi mu‘allimin dikkatini celbe lâyıktır. Desîsekârı çağırıp desîsesinin anlaşıldığını anlatmak mahcûbe biraz cesâret vermek, kendisini pek kıymetsiz görmekde haksız olduğunu söylemek faidelidir. Mahcûbun muhâlifî ârsız çocuktur. Kendisinde her şeye iktidâr farz eder, her şeye cesâret eder, cümleye tahakküm etmek ister. Bunu da yola getirmek hakîki ve fâideli irâdenin hudûdu bulunduğunu anlatarak bu hâl ve hareketin fazlalığını indirmek iyi olur. Bir taraftan bu emrâzın lüzûm-ı tedkîk ve tedâvîsi unutulmazsa kuvve-i irâdesi yerinde, teşebbüskâr adamlar yetiştirmiş oluruz ki bu memlekete edilebilecek en büyük hizmet de budur.

1.5.7. Yedinci Fasl⁶⁰

1.5.7.1. İ'tiyâd ve İtâ'at

(s.242)1-Bir ihtiyac ve lüzûm üzerine insanın ba'de'l-muhâkeme karar verib icrâ eylediği bir fi'il ve hareket aynı lüzûm ve ihtiyâcın yeniden zuhûru üzerine tekrar ede ede onun muhâkemesi kararı ve icrâsı ziyâdesiyle sühûlet kesb eder. Ol dereceye varır ki muhâkemeye bile lüzûm kalmayarak, sevk-i tabî'î mertebesinde bir tabî'îlikle o fi'il ve hareket icrâ olunur. Buna i'tiyâd denilir. Bir i'tiyad kökleştikten sonra bir ihtiyac hâlini kesb ederek bir gün ona ri'âyet edilmedi mi insan müte'ezzî olur.

İ'tiyâd kuvve-i irâdiyyeye yardım eder; onun yerine geçer; zîrâ i'tiyâdın kuvvetiyle yapılacak mu'âmelâtta kuvve-i irâddiye esbâbını taharrî, kıymetlerini tedkik ve ol suretle tatbîkine kalkışmak zahmetini ihtiyâr etmez. Bir kemancı, parmaklarını, hiç düşünmeksizin, sırf te'sîr-i (s.243) i'tiyâd ile hareket ettiriyor. Bundan dolayıdır ki; "tabî'at-i sâniyedir" denilmiştir. Diğer bir muharrire göre hüsn-i ahlâk ile sû-yi ahlâk birincisi iyi i'tiyâdât ve diğeri fena i'tiyâdlardan ibârettir.

İ'tiyâdın düşmanları çokdur. Bunlardır ki bir adamın ne kadar i'tiyâdâtı çok ise hürriyeti o nisbetde mahdûddur. Zîrâ i'tiyâd te'sîriyle yapılan işler bir makinenin hareketine mu'âdil olub insanın zekâsı, muhâkemesi, irâdesi o sırada mu'attal kalır. Hattâ Jean Jack Rousseau hiçbir i'tiyâda tâbî' olmamak i'tiyâdından başka çocuklara bir i'tiyâd verdirmemelidir. Diyor.

İ'tiyâdın tarafdarları aksini iddi'â ederler, i'tiyâd bir hâl-i tabî'îdir. Aynı ihtiyac önünde bir adamın aynı mukarrerâtı ittihâz ederek icrâ etmesi çocukda i'tiyâdâtın tevlîdine sebep olur. Binâenaleyh çocukları i'tiyâdlardan kurtarmaya çalışmak, tabî'at-ı beşere karşı bir arzu olduğu için, hiçbir sûretle husûl bulmaz.

---

⁶⁰ İtâ'at kelimesini Discipline mukâbili olarak kullanıyorum. Me'ârif Nezaretinin son ta'limnâmelerinde, buna mukâbil (inhâ) kelimesi icâd olundu. Arada bir bu yeni kelimeyi kullanacağız.

O halde mâdâm ki i'tiyâdlar ister istemez kökleşecektir, hiç olmazsa fenâ âdetler kök saldıracaklarına ileri ve fâideli olanlarının kesb-i kuvvet etmelerine çalışalım.

Hem i'tiyâd sâikasıyla iş gören çocuk epeyce bir vakit kazanır, (s.244) Zîrâ her fi'li tedkîk ve tahkîka lüzumu kalmaz, bu kazandığı vakti diğer fâideli işlere hasr eder. Diğer cihetden dahi i'tiyâdın esâsen irâdenin neticesi olduğunu unutmayalım. İlk def'alar irâdenin emri, hiss-i muhâkemenin mu'âvenetiyle o iş yapılmış ve fakat tekerrürü sâyesinde, sevk-ı tabî'î derecesine varmışdır. Bundan hiçbir zarar tasavvur edilmez, bi'l-aks nesâih-i ahlâkiye ve darb-ı meseller bir adamı dâimâ tarîk-ı müstakîmde tutunmaya kifâyet etmez iken i'tiyad, tezelzüle uğrayabilen irâdenin imdâdına yetişerek doğru yolda sâbitkadem olmasına teşvîk eder. Doğrusu her iki tarafın, kendi nokta-i nazarlarına göre, hakları vardır.

Eger i'tiyâd, esbâbı anlaşılmamış, maksadı ta'yîn edilmemiş bir fi'li tekrar, sırf verilen bir emre körcesine teba'îyyetden ibâret ise merdûddur; zîrâ insanı ahmak kılar; âmirlerin önünde dâimâ boyun eğdirir. Yok, eger bir fi'lin esbâbı anladılarak, maksadı ta'yîn edilerek iknâ' eyledikten sonra o fi'li icrâ etmek husûsunda i'tiyâd kesb ettirir ise te'mîn-i hayâta ve tatmin-i hüsn-i ahlâka çok hizmet etmiş oluruz. Adeta arzu ettiğimiz i'tiyâd hürriyet perverânedir. Kıymetini evvelce takdir ettiği esbâba istinâd ederek edindiği i'tiyâdlardır. Bunları dâima teşvik etmeliyiz. (s.245) ve mektebin himmet ve gayretiyle, fâideli i'tiyâdlar uyandırmalıyız. Terbiye-i bedeniyeye husûsunda tahâret ve riyâzata, terbiye-i fikriyede, müşâhede ve muhâkemeye, terbiye-i ahlâkiyede sabır, metânet, cesâret nezâket ve merhamet gibi hassalara alışdırmak îcâb eder. Bunlar çocukda bir tabi'at-i sâniye hükmüne girmelidir.

Mu'allimin mühim noktanın, ilk adımı atmakdan ibâret olduğunu düşünerek fena bir i'tiyâdın ilk tezâhürâtına karşı şiddetli görüşecek ve dâimâ zekâvete, müşâhede ve muhâkemeye müstenid esbâbdan nebe'ân eden i'tiyâdlara kuvvet verecektir.

2- Mekteb birçok çocukları bir yerde cem' ettiğinden te'mîn emâreleri için iki tarîk gösterilmekde, iki nazariye öne sürülmektedir. Bir kısım muharririne göre etfâlin

emr-i tahtında, mu'allimin münâsib göreceği hatt-ı hareket üzerine hareket etmelerine mecbûr tutulması îcab edeceğini iddi'â etmekte iken diğer nazariye tarafdamları bi'l-aks etfâli hür bırakmak lâzım geldiğini ve yaptığı amel, fena ise zâten zarar görmesi umûr-i tabî'iyeden bulunmağla bu suretle mütenebbih olması daha ziyâde muvâfık-ı maslahat olduğunu iddi'â ederler.

İnhâ ve itâ'atin te'mîni vazifesini tabî'ate havale eden bu ikinci nazariyenin en büyük müdâfi'i ve hattâ mü'essisi Jean jack Rousseau olub (s.246) Spencer ve Tolstoy buna pek takarrub etmişlerdir. Beşden on iki yaşına kadar verilen evâmirin esbâbını anlayabilmek için çocuğun zekâveti ve vicdânî uyanmış değildir. Fikr-i vazife zihinlerine giremez. Binâen aleyh o yaştaki çocuklara, hiçbir suretle, bir cezâ tertîb ve ta'yîn etmemeli imiş.

Elde edecekleri netâyic ile tabî'at zâten, yaptığı işin muzır veyâ fâidesiz olduğunu isbat edecek ve böylece çocuğun ihtirâsatına tabî'ı mâni'alar ihdâs edeceklerdir. Bu tecrübe birkaç def'a tekrâr eyledikde çocuk muhîtin te'sîrât ve kavâ'idine tâbi' olacaktır. Spencer "netâyic-i tabî'a" ta'biriyle aynı nazariyeyi müdâfaa eylemiştir.

Ma'a't-te'essüf akla biraz mülâyim görünen bu nazariye bunca senelerin tecrübe ve müşâhedâtıyla tekzîb olunmuştur. Evvelâ fenâ a'mâlin, fenâ fi'illerin cezâsını ta'yîn ve tertîb husûsunda tabî'at dâimâ isti'câl etmez. Birçok def'alar o fi'iller cezâsız kalır. Yâhud cezâsı pek te'ahhür eder.

Çocuğun tenbelliği göründükde tecziyesini tabî'ate havâle edersen cezâsını büyüdüğü vakit görecektir. O vakit bu cezadan mütenebbih ve müstefid olması me'mûl değildir. Veyahud tabiatın cezâsı, işlenen fi'il ile mütenâsib değildir. Söz dinlemeyip de elbisesini çıkaran ve soğuk alan (s.247) çocuğu üç dört ay hasta yatdırır, ihtimalki ölümüne sebep olur. Bu ve birçok esbâb⁶¹ sâire bu nazariyenin olduğu gibi kabûlüne mâni' oluyor. Bundan anlaşılıyor ki biz, ikinci nazariyenin tarafdarıyız. Mektebde dersleri te'mîn edebilmek, etfâlin ahlâkını tersîn eylemek için inhâ ve itâ'ati kabûl

---

⁶¹ Derdest-i tab' olan "Rousso'nun terbiye nazariyyeleri" tam eser-i çâkeriye mürâcaat oluna.

ettirmek ve bu maksadı te'mînen bir takım kavâ'id ve evâmire teba'îyyet ettirerek mükâfât ve cezâlarla kuvvetini te'yîd eylemek lâzımdır. Aksi takdirde ne ders yapmak, ne mektebde oturmak kâbil olur. Bu kelimelerden dehşet ve şiddete müstenid olan eski usûl itâ'ati tasvîb ettiğimiz ma'nası anşılmasın. Fazla bir şiddet çocukları cebîn ve irâdesiz bırakır; arzumuz mantıkî ve ma'kûl emirleri infâz ettirmek için talebelerin hâlet-i ruhâniyelerine göre nesâih ile mükâfât ile, mücâzât ile, okşayış ile, iltifât ile lüzûm-i inhâ ve itâ'ati kabûl ettirmekden ibârettir. Inhâ ve itâ'ati "talebenin terakkiyatını idâre ve terbiyelerini te'mîn için mu'allimin kullandığı vesâ'it-i maddiye ve te'sîrât-ı ma'neviyenin hey'et-i mecmû'asıdır" diye ta'rîf edebiliriz.

(s.248)Tekrar ederiz ki bu vesâit-i maddiye ve te'sîrât-ı ma'neviyye bir takım kuvâ-yı tazyîkiyyeden ibâret değildir. Bi'l-aks, mükâfât ve cezâları, icâbında, oynamak şartıyla çocuğun vicdânına, akl-ı selîm ve muhâkemesine mürâcaat suretiyle kabûl ettirilecek hakâkikden ibârettir. Mükâfât ve mücâzâtın ta'yîninde dâimâ mu'allim neticeyi nazar-ı i'tibâre alacaktır. Verdiği mükâfât gayretini tezyîd, mücâzâtda kusûrlarını islâh ederse o vakit makbûl olur; yok mu'allim sırf kendi rahatını te'mîn için böyle yapıyorsa hareketi merdûddur. Binâenaleyh bu husûsda hem bi'z-zât talebenin menfa'atını nazar-ı i'tibâre almak, hem kavânîn-i mevzû'aya mutî' efrâd-ı millet yetiştirmiş olmak vesîlesiyle menfa'at-i memleketi nazar-ı ehemmiyetden dûr tutmamak îcâb edecektir. Ve'l-hâsıl inhâ ve itâ'atin pederâne, emniyet bahş, müdebbirâne, âdilâne, muhibbâne, hürriyet-perverâne ve bâ husûs terbiyevî bir maksada hâdim olması makbûl olmasının şart-ı esâsîsidir.

3- Inhâ ve itâ'at esâsının ta'kîb ettiği gâye, başka mebhaslerde dahi söylediğim gibi talebelerin cümlesini aynı misal üzerine terbiye etmek değildir. Mektebin en büyük vazifesi çocukların mevcûdiyyet-i şahsiyyelerine ri'âyet ederek her birisinin isti'dâdı, meyl ve inhimâki ve derece-i muhâkemesine göre kâ'ide-i inhâyâ tâbi' tutmaktır. Bazı talebe bir serzenişle doğru yola geldiği halde diğeri okşayışla, bir başkası (s.249) tecziye ile mütenebbih olur. Âdetâ inhâ ve itâ'atın te'mîn-i hükmi için mu'allim talebenin mu'âveneti ve muvâfakatini elde etmeye çalışacaktır.

Vaz' ettiği bir kâ'ideye umûm talebenin ri'âyet eylemesi için bazı şûrût vardır. Evvelâ o kâ'ide bir kâ'ide-i kat'îyye yani sâbit olmalıdır. Her dâim vaz' ettiği kâ'ideyi

değişdiren, aynı hareketden dolayı bir gün taltîf, diğeri gün teczi'e eden mu'allime ne sûretle itâ'at olunabilir? Bir de vaz' olunan kâ'ide mantikî olmakla berâber pek ağır olmamalıdır. Esbâbı, hikmeti anlaşılan bir emre daha sühûletle mutâva'at olunur. Kâ'ide-i mevzû'a sarîh ve açık olub herkes tarafından evvelden ma'lûm ve münfehim olması lâbüddür. Bu şerâiti cem' eden bir kâ'ideye bi'l-cümle talebenin ri'âyet ve itâ'at etmelerini kuvvetle arzu etmek îcab edecektir. Zîrâ mektebdeki usûl-i idâreyi te'mîne hâdim olacak bu kâ'ide, istikbâlde efrâd-ı milletin muhabbet ve itâ'ate mecbûr olacakları kavânîn-i mevzû'anın bir misalidir. Kânuna itâ'at en büyük vazîfe-i medînedir. Çocuklar için ise "itâ'at bir kâ'ide-i ahlâkıyedir" fakat mu'allimlerin vazife-i ahlâkiyesi verilen emirlerin sebebsiz, mantıksız olmadıklarını, ancak talebenin kâ'ide ve menfa'ati için i'tâ ettiğini ifhâm eylesidir.

Bu vesâyâyâ ri'âyet eylediğı takdirde sınıfta "fıkr-i inhâ'î"ye (s.250) (Esprit disciplinaire) müstesnâ bir cereyan hâsıl olur ki o sınıfın nâzım umûr ve sâik terakkiyatıdır. Bir bu gibi sınıflarda nüfûzlarını his ettirecek bazı talebeler zuhur edib su'-i misalleriyle arkadaşlarını ifsâd etmeye çalışır ise de fıkr-i inhâ'înin kemâliyle kökleşmiş bulunan bir sınıfta bu gibilerin te'sîreti akîm kalır.

Mektebde bir dereceye kadar gıbtanın hüküm sürmesine dikkat edilmelidir. Gıpta ve arzû-yı takaddüm, hürriyeti tecâvüz etmemek şartıyla, çocuklarda şevk fa'alıyeti uyandırır. Arkadaşlarından dûn, onların nâil olacakları mükâfâtdan mahrum kalmak korkuları talebeyi çalışdırır. Fakat birçok muharrirler gıbtanın neticesi hased, kin ve azamet gibi nekâis olduğunu ve çocuklara ancak kendi menfa'ati iktizâsı göstererek çalışdırmak îcab edeceğini söylüyorlar ki bir nokta-i nazardan bu fikirler dahi epeyce haklıdır. Mu'allim bu bâbda hadd-i ma'kûlû tecâvüz etmemeli ve bu gibi maksadın aksini îmâ edecek haller gördükçe islâhına çalışmalıdır.

Terbiyenin muvakkıyyeti yalnız talebenin isti'dâd ve gayretiyle mütenâsib olmayub mu'allimin kıymeti ve bâ husûs hâ'iz olacağı nüfûz-i ma'neviyesiyle münâsibdir. Mu'allim işğâl ettiği mevki' mülâbesesiyle hâiz-i nüfûz ise de bi'z-zât kendisinin lâzım gelen evsâf ve mezâyâyâ mâlik olması îcab eder; ancak mezâyâ ve evsâfının neticesi olarak talebenin efkâr (s.251) ve rûhunda hâiz olacağı te'sîr kıymetli ve fâideli olur. Bu evsâf evvelâ vücûdunda aranır; tatlı ve kuvvetli bir sesi olan ,

biçimsiz olmayan ciddi etbâr ve sâhibi bir zât talebenin teveccühünü evvelden celb eder; sonra iyi bir mu'allim olmalıdır; maksadımız yalnız çok ma'lûmatlı olmasını talebdan ibâret olmayıp bildiğini öğredebilecek , düşündüğünü anlatabilecek iktidâr ve ihtisâsı lâzımdır. Evsâf-ı ahlâkıyyesi de mu'allimin nüfûz-ı ma'nevîsini artırır. Sâhib-i irâde, sabûr, âdî, bî-araf, hayat-ı husûsiye ve ictimâ'îyyesinde dikkatli bir mu'allim hürmeti celb eder.

Mu'allim bütün bu evsâfî vücudunda toplamaya çalışmalıdır; bu vazifesidir; düşünmelidir ki Osmanlı çocuklarını kendi misali üzerine büyütecek ve en küçük bir hareketi milletin mukadderât-ı müstakbelesine üzerinde bir te'sir icrâ edecektir. Mu'allim bu vazifesini düşünerek her gün daha ziyâde ilm-i kesb eylemeye, ahlâkan te'âlîye çalışacaktır.

1.5.8. Hülâsa

(s.252)1- Terbiye-i bedeniye ve fikriyenin ikmâli ancak terbiye-i ahlâkiye ile olur bunsuz diğerlerinin pek hükmü olamaz. Hâkimiyet-i milliyenin hüküm-fermâ olduğu yerlerde efrâd-ı milletin seviye-i ahlâkıyyesinin daha ziyâde âlî olması matlûbdur. Bu terbiyenin gâyesi nâmuslu adamlar ve hamîyyetli efrâd-ı millet yetiştirmekdir.

2- Her husûsda olduğu gibi bunda dahi en büyük ve ilk vazife âileye muhavveldir. Âile çocuğun ahlâkî şahsiyyesini ve terbiye-i ictimâ'îyyesini te'mîn eleyecektir. Etrâfında pâk, temiz, hüsn-i misal ile dolu bir muhît teşkil edeceklerdir. Bir çocuğun mektebde ve hânesinde geçirdiği zamanları hesap etsek birinci kısmın ne kadar mahdûd olduğunu görürüz.

3- Mekteb âlemi, cem'iyet-i beşeriyyenin küçük mikyâsda bir timsâli olduğundan cemîyyetce, istikbâlde îcâb edecek hasletleri verdirmeye çalışır. Orada hüsn-i mu'âşeret, intizâm-ı faâliyeti meyl-i inhâ ve itâ'ati, arzû-yi mu'âveneti elde edeceklerdir. Bazıları çocukların tevellüdlerinde dâimâ fenâlığa ve bazılarının dâimâ iyiliğe münhemik olduklarını söylüyorlarsa da (s.253) bu iki iddi'â da doğru değildir. Doğrusu çocuklar iyi ve fenâdan müteşekkil bir halîta olduğundan sünene göre bazı

göze çarpacak nakâsaları bulunabilir. Fakat pek ziyâde i'tilâ edebilecek hasletleri vardır. Bunların hey'et-i mecmû'ası çocuğun şîme ve tabiatını (caractere) teşkil eder.

4- Çocukların cümlesini aynı usûl dâiresinde terbiye etmek kâbil olmadığından talebenin her birinin şîme ve tabî'atı tedkîk edilerek ana göre terbiyeyi idâre etmek lâzım gelir. Bir de terbiye ne kadar âlî olursa olsun tohumları mevcut olmayan hasletleri icad etmez. Vazifesi mevcut olan hasâil-i hasene tohumlarını tenmiye etmek ve nekâis-i mezmûme tohumlarını ezmek ve dâire-i sirâyet ve tevessü'ünü tahdid etmektir. Bu vazifeyi icrâ eder iken talebenin “şahsiyyetlerine” ri'âyet etmek îcab edeceğini unutmamak lâzımdır.

5-Çocukda mevcut temâyülât-ı makbûle ile gayr-i makbûlesini aynı zamanda terbiyeye kalkışmak lâzımdır. Evvelâ bir vazifeyi îfâ ve ikmâl ve badehü diğerine şürû' eylemek muvâfık olamaz. En zahmetli vazife nekâisini izâle ve tahdîddir. Nakîsayı iyice tedkik ederek esbâbını taharrî eyledikten sonra o esbâba çâresâz olmak ve çocuğu nakîsadan dolayı hiçbir vakit müstefîd olmasına müsâ'ade etmemek şarttır.

6- Çocuklar nasihatdan ve tenkidden ziyâde misâle, nümûneye (s.254) muhtacdır. Çocukların kuvve-i muhâkemesi pek kuvvetli olmadığından hem iyi, hem fenâ şeyleri taklîd edecekleri cihetle dâimâ önünde hüsn-i misallerin mevcut olması lüzûmu pek tezâhür eder. Bazen bir sınıfta pek iyi bir şâkird zuhur ederek fa'âliyet ve gayretinin şevk ve harâretiyle bütün sınıfta pek makbûl bir cereyan-ı fa'âliyet teşkîl eylediği gibi fenâ bir talebenin zuhûru bütün bir sınıfı ifsâd eder; çocuklarda meyl-i taklîd o kadar kuvvetlidir.

7- Çocuklar sevdikleri ve hürmet ettikleri adamların ef'âlini taklide daha meyyâl bulunduğundan mu'allimin şâyân-ı taklîd bir zât olması lâzım gelir. Meselâ temiz giyinmeyen bir mu'allim lüzûm-i tahâretten bahs edemez; binâenaleyh mu'allim ef'âl, akvâl ve harekâtında şâyân-ı imtisâl olmaya dikkat etmelidir. Muhît-i ehemmiyet fevka'l-âdesi inkâr edilemeyeceğinden çocuğun fazla görüşdüğü arkadaşlarını gözden dûr tutmamak mûcib-i fâ'idedir.

8- Lisanda mevcut meyller, heyecanlar ve ihtirasları “hassâsiyet” nâmıyla tevsîm edeceğiz. Bunların ehemmiyet-i mahsûsaları vardır. Zîrâ çocukda kuvâ-yı

fikriye ve irâdiye tecellîsâz olmadan hayat-ı hissiye müncelî olur. Sevki tabî'î halinde olan bu hissiyyât en evvel gâye-i enâniyet ve hûd pesendâneye mâ'ildir. Muhâfaza-i nefis en büyük (s.255) düşüncesidir. Temâyülât-ı enâniyetin tezâhürât-ı mahsûsası vardır. Başlıcaları hubb-i nefis, hiddet, havf u hirâs, hüzn ü melâl, asabiyyet, hassâsiyyet-i fevka'lâdedir. Bu tezâhürâtın her biri tedkîk-i esbâb ve tabâyi'a göre ittihâz tedbir edilmelidir. Ve her birinin usûl ve vesâit-i terbiyesi başkadır.

9- Meyl-i enâniyyeti mahv etmeye kalkışmak ne kâbil ne de makbûldür, yalnız hudûd-i tabî'îsi dâhilinde bulundurmaya çalışmalı ve temâyülât-ı ictimâ'îye ile ta'dîl etmeliyiz, temâyülât-ı ictimâ'îyenin en parlak tezâhürâtı teveccüh ve muhabbetdir. Bu hissiyyât insanın kendisini unutmaması ve nefsi için duyduğu şefkati diğerlerine isâle etmesi demektir. Merhamet ve necâbet daha birkaç aylık iken çocukda tecellî eder. Vâlidesi pederi için duyduğu şefkati gitdikçe dostlarına arkadaşlarına teşmîl eder.

10- Bu duyguları evvel emirde âile-i hayâtı tevsî' eder. İyi duygularla mektebe gelen çocuğun orada bu hissiyyâtı inbisât bulur. Bazen mektebin vazifesi ailece iktisab ettirilen fena duyguları koparmaktır; bu vazife pek müşkildir. Aile muhabbeti makbûl ise de bu menfaati her hak ve menfa'atin fevkine a'lâ edilmemelidir. Bu âile muhabbetini, büyük bir âile olan bi'l-cümle efrâd-ı millete teşmîl ettirmek ve bütün vatandaşlar ve hattâ bütün beşeriyyet için uhüvvet ve muhabbet duygularını doyurmak, vatan-ı muhabbetin ulviyyetini anlatmak, temâyülât-ı ictimâ'îyenin cidden te'sisine hâdimdir.

(s.256)**11-** Rûh-ı beşer, arada bir, hiç bir menfa'at-i maddiye ve âdiye ta'kîb etmeksizin bir gâye-i âliyyeye doğru teveccüh eder. Bu temâyülât-ı âliye tabî'atda ve ahvâl-i beşeriyede hayrı, hakikatı ve hüsnü taharrî ve idâmeye sâ'idir. Temâyülât-ı âliye rûh-ı beşeri âdî menfaatlardan tecrîd eylediği cihetle ahlâk ile münâsebât-ı cedîdesi mevcuddur.

12- Çocuklar “ fikr-i hayr”ı ilk safhada pek iyi anlamazlar, hoşlarına gelen şeyler hayr, gelmeyenler şerdir. İkinci safhada biraz muhâkemesi uyanır; akrabâsını memnûn etmek için iyi şeyleri yapmaya müsâra'at ve fenâları işlemekten ictinâb eder.

Muhâkemesi bütün bütün kuvvet buldukda “hayr” ı, bir maksad-ı maddiyi ta’kib etmeksizin, mücerred rûhunu telzîz ettiği için sever.

13- Terakkiyât-ı ilmiyyenin esâsı taharrî-i hakîkatdır. Hakîkatı dâimâ aramak ve bir şey’in hakikat olduğuna kâni’ olmadıkca inanmamak farzdır.

Fakat hatânın insâna hâs olduğunu düşünerek kendisinin yanılabilirliğini ve düğherlerin fikirleri doğru olabileceğini de kabûl etmelidir.

14- Hayr ve hakîkatden sonra temâyülât-ı âliyenin üçüncüsü olan (hüsn)ü dahi rûh-ı etfâlde uyandırmalıdır. Her işde hüsnü aramak, âheng ve intizâmı sevmek demektir. Âsâr-i bedî’ada mevcûd olan intizâm ve âhenge (hüsün) aynı intizâm ve âhengin idâre-i memleketde (s.257) tatbîkine (adâlet) denilir. Bu iki esası mezc etmekden (uhüvvet-i beşeriyye) hâsıl olur. Hayr ve hakîkat ve hüsn-i meyllerinin rûh-ı etfâlde takrîri için mu’ayyen olan usûl ve vesâyâ ri’âyet etmek vâcibdir.

14- İrâde insanın hür, bilâ tazyîk, düşünerek, bilerek iş görmesi demektir. Sevk-ı tabî’î ile yapılan işler muhâkemesiz yapılır iken irâde isteyerek, düşünerek, neticeyi takdîr ve tahmin ederek iş gördürür. İrâdenin bir sıfatı hür olmaktır diyoruz. Bu hürriyet, irs, muhît ve terbiyenin te’sîrâtıyla tahdîd edilir. İrâde terbiye-i bedeniyeye ve fikriyeye ziyâdesiyle istinâd eder.

15- Bazılarınca irâdenin terbiyesi gayr-i mümkündür; başkaları terbiye, irâdeyi ızrâr eder; kuvvetini tahdîd eyler. Hakikatde irâdeyi iyi yola sevk etmek için terbiyenin fâidesi vardır. Terbiye yâ doğrudan doğruya yapılır. Bu mekteb hayâtıyla te’mîn olunur; yâhud bi’l-vâsıta yapılır. O da fikir ve beden terbiyesi sâyesinde irâdeye edilen hidemâtdan ibarettir.

16- İrâdenin bazı hastalıkları mevcuddur. Onlarda tenbellik, televvün-i mizac, inâd, desîsekârlık, ârsızlık ve cebânetdir. Bu nakîsaların iki esbâb ve menâbi’i olabilir, yâ cidden hastadırlar; ol vakit o hastalıkların tedâvisine çalışmak lâzımdır. Ve yahud seviyy-i terbiyeden ileri geliyor; (s.258) O halde şiddetli görünmek ve ıslâh-ı tabî’ate gayret eylemek şarttır.

17- Aynı ihtiyâcın tekerrürü üzerine insanın yaptığı işlerden dolayı hâsıl olan meleke i'tiyâde münce olur. İ'tiyâd irâdenin vazifesini teshîl eylediği cihetle ehemmiyeti derkârdır. Bazıları i'tiyad, hürriyete, irâdeye mâni' olduğu için merdûd olduğunu söylüyorlar. Hakikat şudur ki, i'tiyâd insan için mecbûrîdir; yalnız i'tiyâdların iyi olmalarını gayret etmeliyiz.

18- Mektebde tedrîsâtın, terbiyenin te'mini talebeler tarafından mu'allimin evâmirine itâ'at edilmekle kâbil olur. Çocukları tecziye ve mükâfât etmeyerek bu vazifeyi tabiate bırakmak lüzûmunu dermeyân edenler pek yanılırlar, bazen insanı fena amelinden dolayı teczi'e ederse de bu cezâ yâ nisbetsiz sûrette fazla olur, yâhud pek gecikir. İnhâ ve itâ'at bir mektebin hayâtı için elzemdir; mu'tedil ve mantikî emirlere itâ'at çocukların en büyük vazife-i ahlâkıyeleridir.

1.6. FİHRİST

Sahife

3-İfâde-i mahsûsa

Dârü'l-edeb Mektebi Hey'et-i İdâresi tarafından

6- Medhal

Mu'allimin rolü - Pedagojinin ehemmiyeti - Terbiyenin hedefi.

15- Ta'rîfât

İlm-i tedrîs ile terbiye – Vücûd-i şahsî ve ictimâ'î – İlm-i tedrîs ve terbiyenin taksîmi – Pedagoji ve ulûm-i sâire – Proğramların ehemmiyeti – kadınların terbiyesi – Mektebin te'sîrâtı.

27- Hulâsa

30- Birinci bâb

Birinci fasıl, Terbiye-i bedeniye

Terbiye-i bedeniyyenin gâyesi – Ehemmiyet-i şahsiyyesi ve ictimâ'îyyesi – Terbiye-i bedeniyye ve ahlâk

35- İkinci Fasıl

Âilede terbiye-i bedeniyye – Âile ve mekteb – İrs – İlk i'tiyâdât – Âiledeki emsâl – Validenin rolü,

41- Üçüncü Fasil – Mektebde terbiye-i bedeniyye – terbiye-i bedeniyyenin mektebdeki tatbikatı- mektebdeki vazifeler – Mektebde Hıfz-ı Sıhha.

53- Dördüncü Fasil – mektebde tabâbet- Nezâfet; elbise ve me’kûlât - Tabib ve mu‘allimin i’tilâfı – Mekteb talebesinin mu‘allim tarafından mu‘âyenesi – Mekteb hastalıkları.

60- Beşinci Fasil, Jimnastik

Hıf-ı Sıhha dersinin ehemmiyeti – Hıfz-ı Sıhha ilmiyle ahlâk – Oyunlar – Jimnastik kavâ'id-i umûmiyesi – Netâici

67- Hulâsa

İkinci Bâb

Terbiye-i Fikriye

73- Birinci Fasil

Fikrin Terbiyesi.

Zekâ – İlk tezâhürâtı – Terbiyesi – Terbiye-i umûmiye ve terbiye-i meslekiye.

82- İkinci Fasil, Dikkat – Mâhiyyeti – Çocukda dikkat – Takviyesi – Merak ve Tecessüs – Kuvve-i müşâhede – Dikkatin nakısaları.

93- Üçüncü Fasil

Hissiyâtın terbiyesi, hisler ve hissiyât-ı fikriye – Hislerin imkân-ı terbiyesi – Âilede ve Mektebdeki terbiye - Havâss-ı hamse ve usûl terbiyeleri

106 – Dördüncü Fasil

Hâtıranın terbiyesi hâtıranın envâ'ı – Çocukdaki hâtıra – usûl takviyesi – Revâbit-ı efkâr –

113- Hulâsa

121- Beşinci Fasil kuvve-i hayâliye

Çocukda hayâl – Mektebde ve âiledeki terbiyesi- hayâlin zekâyâ hudûdu -

128- Altıncı Fasil

Kuvve-i ta'mîmiyye ve kuvve-i tecrîdiyye – mâhiyyetleri – hayât-ı fikriyedeki rolleri –

138- Yedinci Fasil

Kuvve-i muhâkeme

Mâhiyyeti – Rolü – Çocukda muhâkeme – mektebdeki terbiyesi – Fikr-i tenkîd.

150- Sekizinci Fasil

Kuvve-i kıyâsiyye, Mâhiyyeti – Rolü – Çocukda kıyâs – Usûl-i terbiyesi – Fikr-i fennî

163- Dokuzuncu Fasl

Kuvve-i mümeyyize , Kuvve-i mümeyyizenin imkân-ı terbiyesi – Çocukda kuvve-i mümeyyize ehemmiyeti - Usûl-i terbiyesi -

170- Hulâsa – Üçüncü bâb – Terbiye-i ahlâkiye – Birinci Fasl

179- Ta‘rîfât Esâs ve gâyesi – Âiledeki terbiye-i ahlâkiye – Çocuğun mâye-i ahlakıyyesinin lüzûm-ı tedkîki – Terbiyenin derece-i te’sîri

189- Şîme ve tabiatın terbiyesi umûmî usûller – Temâyülât-ı gayr-i makbûlenin izâlesi hüsn-i emsâlin te’sîri – Mu‘allimîn ve rufekânın te’sîri, Üçüncü Fasl, Hissiyât-ı ahlâkiyye

196- Temâyülât-ı enâniyet, Mâhiyyeti – Ehemmiyeti – Lüzûm-i terbiyesi – Muhâfaza-i nefsin tecelliyât-ı müte‘addidesi, Hubb-i nefis, televvün-i mizâc, hiddet, asabiyyât.

Dördüncü Fasl

208- Temâyülât-ı ictimâ‘iye

Tevveccüh – Muhabbet -merhamet hislerinin sûret-i tecellîsi – Muhabbet-i âile – Hiss-i rüfekânüvâzı – Muhabbet-i Vataniyye – Muhabbet-i Beşeriyye

219- Beşinci Fasl

Temâyülât-ı âliye, Hayr, Hakikat ve Hüsnün ahlaka te’sîri – bunlara karşı hüsn-i teveccühün uyandırılması – âsâr-i bedî‘a zevkinin ahâlîde intişârı.

232- Altıncı Fasl

Terbiye-i irâdiye.

Îrâdenin kıymet-i fevkaladesi – çocukda irâde – Çocuğun mecbûriyet-i itâ‘atı - Terbiye-i irâdiyenin müşkilâtı – Îrâdenin emrâzı.

242- Yedinci Fasl

İ‘tiyâd ve itâ‘at

İ‘tiyâdın zarar ve fâidesi – İtâ‘atın mecbûriyyeti. Evâmirin Şeraiti. Mu‘allimin evsâf-ı şahsiyyesi.

252- Hulâsa

İKİNCİ BÖLÜM

MUALLİMLERE İRFAN VE TERBİYE BAHİSLERİ ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yaşadığı dönemin önde gelen fikir adamlarından olan Milaslı Gad Franko Osmanlılığı savunan, Osmanlının yeniden gücünü kazanması için eserler kaleme alan önemli bir şahsiyettir. 1900 yılında Milas Musevi Mektebi'nde öğretmenlik yapmaya başladığı dönemde İzmir'deki Ahenk ve Hizmet isimli gazetelere makaleler gönderip yayımlatmıştır. Bu makaleleri Osmanlı İttihad ve Terakkî Cem'iyeti, İzmir Şubesi, Tilkilik Kulübü'nün isteğiyle kitap haline getirmiş ve İzmir'de Mizan-ül Hak matbaasında Osmanlıca olarak bastırmıştır. Kitabın ilk kısmı olan “İfade-i Mahsusa” (s. 4-5) isimli bölümde kitabın neden ve nasıl basıldığı açıklanmıştır. İkinci kısım olan “Medhal” (s. 6-14) adını verdiği bölümde Gad Franko kitabı niçin hazırladığını açıklamıştır. “Tarifat” (s. 15-29) isimli bölümde ise kitap içeriğindeki genel başlıklar ve kullanılacak kavramlar açıklanmıştır. Gad Franko “Tarifat” ve devamındaki üç ana kısmı bitirirken her bölümü “Hülasa” yani özet başlığıyla tamamlamıştır.

Gad Franko'nun kitabını üç ana bölüme ayırdığını görmekteyiz:

1-Terbiye-i Bedeniyye 2- Terbiye-i Fikriyye 3- Terbiye-i Ahlakiyye

Birinci bölümü “*Terbiye-i Bedeniyye*” (s.30-72) olarak isimlendirmiştir. Bu bölümde 5 başlık ve hülasa bulunmaktadır.

“Beden Eğitimi” olarak adlandıracağımız birinci fasılda (s.30-34) çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişmesi için neler yapılacağını anlatmıştır. Bu bölümde sağlıklı bir yaşam için beden eğitime duyulan ihtiyaca değinmiştir. Yaşadığı dönemde Osmanlı milletin sağlık problemlerinin spor yapmamakla alakası olduğunu düşünmüştür. Spencer'i kendine referans alarak bu konuya açıklık getirmiştir. Beden eğitimi ile ahlak ilmi arasında da bağlantı kurmuştur.

“Ailede Beden Eğitimi” olarak isimlendirebileceğimiz ikinci fasılda (s.35-40) çocuğun sağlığı ve gelecek hayatı için çok önemli olan beden eğitiminin temelinin ailede atılabileceğinden bahsetmiştir. Bu bölümde çocuk için beden eğitiminin

gerekliliğinin öncelikle ailede anlatılacağını belirtmektedir. Gad Franko'ya göre çocuk, bu fikri ancak ailede kavrayabilecektir. Bu sebeple aile içinde bu işin yapılması ve önemsenmesi gerekmektedir.

“Okulda Beden Eğitimi” olarak isimlendirebileceğimiz üçüncü fasılda (s.41-52) ailede başlayan bu eğitimin muhakkak okulda desteklenmesi ve sonrasında da devam ettirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu bölümde okulların nerede ve nasıl inşa edileceğinden, sınıfların hangi ölçülerde ve büyüklükte olması gerektiğine kadar tüm fiziki özellikleri detaylı bir şekilde vermiştir. Sınıfın ısı ve ışık düzeninden öğrencilerin sağlıklı eğitimleri için okulda nelere dikkat etmelerine kadar birçok konuya değinilmiştir.

“Okulda Sağlık” olarak isimlendirebileceğimiz dördüncü fasılda (s.53-59) okulda çocuğun sağlığının korunması ve sağlığının takibi için yapılması gerekenleri anlatmıştır. Öğretmenin okulda belli aralıklarla gözlem yapması gerektiğini belirtmiştir. Ve bu gözlemlerine dayanak olarak görme, duyma gibi duyuları kontrol edebileceğini söylemektedir. Ayrıca bu bölümde öğrencinin sağlığının okul hayatı boyunca kayda alınacağı bir kart hazırlamıştır. Bazı çocukların hastalıkları ile karşılaşınca neler yapılması gerektiğini açıklamıştır.

“Jimnastik” olarak isimlendirdiği beşinci fasılda (s.60-66) sağlığı korumak için küçük yaştan itibaren müfredata ders konulması gerektiğini anlatmıştır. Jimnastiğin hem sağlığı koruma hem de sağlıklı büyümeyle olan ilişkisine değinmiştir.

Hülasa (s.67-72) bölümünde Terbiye-i Bedeniyye kısmının özetini bölümlerdeki sırayla maddeler halinde göstermiştir.

Gad Franko, İkinci bölümü “*Terbiye-i Fikriyye* (73-178)” olarak isimlendirmiştir. Bu bölümde 4 başlık ve hülasa bulunmaktadır.

“Düşünce Eğitimi” olarak isimlendirebileceğimiz birinci fasılda (s.73-81) Gad Franko, sağlıklı vücudu desteklemek için düşünce eğitimini de gerekli görmektedir. Burada kastedilen aklın sağlıklı çalışabilmesi için gerekli faaliyetleri yapıp kişinin düşünen bir canlıya dönüşmesini sağlamaktır. Gad Franko bunun için kitabın 77.

sayfasında mealen şöyle söylemektedir: “Öğrenciyi bilgi deposu yapmak değil işimiz. İşimiz öğrenciyi sürekli düşünen bir makine gibi çalıştırabilmektir.” Bu bölümde Gad Franko, üstün zekâlı öğrencilerin eğitiminden de bahsetmektedir.

“Dikkat” başlıklı ikinci fasılda (s.82-92) yazar düşünceyi geliştiren, bir düzen içinde tutan dikkati işlemiştir. Dikkat ve zevk ilişkisini, dikkatsizliğe neden olan hastalıkları ve dikkate zarar veren durumları ele almıştır.

“Duyuların Eğitimi” olarak isimlendirebileceğimiz üçüncü fasılda (s.93-105) kişinin ilk bilgilerinin kaynağı olarak duyuları göstermiştir. Duyuları sınıflandırıp farklı değerler vermiş, çocukta öne çıkan duyuyu görüp onu eğitmenin öneminden bahsetmiştir.

“Hafıza Eğitimi” olarak isimlendirebileceğimiz dördüncü fasılda (s.106-112) insanın bulunduğu anda öğrendikleriyle yetinmemesini sağlayan hatıraların ilim öğrenmeye katkısını anlatmıştır. Yazar Terbiye-i Fikriyye bölümünün bu 4 başlığında anlattığı konuları hülasa (s.113-120) başlığıyla maddeler halinde özetlemiştir.

“Hayal Gücü” olarak isimlendirebileceğimiz beşinci fasılda (s.121-127) insanın içinde bulunduğu anda yanında olmayan şeyleri de görmesini sağlayan hayal gücünü anlatmıştır. Hayal gücünü evde ve okulda nasıl geliştirebiliriz sorusuna cevap aramıştır.

“Soyutlama ve Genelleme Yapabilme Gücü” olarak isimlendirebileceğimiz altıncı fasılda (s.128-137) çocukta düşünme gücünü geliştirmede bu iki yöntemin katkılarını anlatmıştır. Öğretmenlere çocukların soyutlama ve genelleme yapabilmeleri için hangi derslerde neler yapabileceklerini anlatmıştır.

“Muhakeme Gücü” olarak isimlendirebileceğimiz yedinci fasılda (s.138-149) muhakemeyi ayrıntılarıyla incelemiştir. “Muhakeme çeşitleri nelerdir?” ve “Muhakeme ne zaman başlar?” sorularını cevaplamıştır. Fikr-i Münakkıd ve Fikr-i Tarafgir nedir burada açıklamaktadır.

“Kıyas Gücü” olarak isimlendirebileceğimiz sekizinci fasılda (s.150-162) bilinenden bilinmeyene geçişin nasıl olacağını anlatmıştır. Bu bölümde tümdengelim ve tümevarım yöntemlerinden bahsetmiştir. Bu bölümde, insanın eşyanın mahiyetine kıyas ile nasıl ulaşacağını anlatmıştır.

“İyiye Kötüden Ayırabilme Gücü” olarak isimlendirebileceğimiz dokuzuncu fasılda (s.163-169) kuvve-i mümeyyize⁶²’yi her boyutuyla ele almıştır. “Bu güç çocukta ne zaman ortaya çıkar, bu gücü eğitebilir miyiz?” sorularını cevaplamıştır. Yazar bu kısmın son 5 bölümünde yer alan başlıkları hülasa (s.170-178) başlığıyla maddeler halinde özetlemiştir.

Gad Franko, Üçüncü Bölümü “Terbiye-i Ahlakıyye (s.179-258)” olarak isimlendirmiştir. Bu bölümde 9 başlık ve hülasa bulunmaktadır.

Açıklamalar olarak isimlendirebileceğimiz birinci fasılda (s.179-188) kitabın 3. bölümü ile ilgili açıklamalar yapmıştır.

“Huy ve Karakterin Eğitimi” olarak isimlendirebileceğimiz ikinci fasılda (s.189-195) “çocukların karakterine nasıl nüfuz edilir?” sorusunu cevaplamıştır.

“Ahlaki Hassasiyetler ve Enaniyete Meyletme” olarak isimlendirebileceğimiz üçüncü fasılda (s.196-207) bencillik hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Enaniyetin nasıl iyiye yönlendirilebileceğini ve eğitilip eğitilemeyeceğini bu bölümde işlemiştir.

Gad Franko “Temâyülât-ı ictimâiye” olarak isimlendirdiği dördüncü fasılda (s.208-218) herkeste doğuştan var olduğunu iddia ettiği toplum tarafından beğenilme ve ilgi görme isteğini anlatmıştır.

“Temâyülât-ı âliye” olarak isimlendirdiği beşinci fasılda (s.219-231) insanı üstün kılan meziyetler ve yönelimlerden bahsetmiştir. Burada “Hayr”ı , “Hakikat”i, “Şer”ri ve “Hüsn”ü açıklamıştır.

---

⁶² Temyiz gücü

“İrade eğitimi” olarak isimlendirebileceğimiz altıncı fasılda (s.232-242) İrade nedir? İrade nasıl ortaya çıkar? ve İrade eğitilebilir mi? sorularını cevaplamıştır. İnatçı ve tembel çocuğun özelliklerinden bahsetmiştir.

“Alışkanlıklar ve İtaat” olarak isimlendirebileceğimiz yedinci fasılda (s.242-251) insanın ikinci karakteri olan alışkanlıklardan bahsetmiştir. Bu bölümde İtaat gerekli midir? sorusunu cevaplamıştır. Üçüncü bölümün 7 başlığında anlattığı konuları hülasa başlığıyla (s.252-258) maddeler halinde özetlemiştir. Kitabın son bölümü Fihrist’ten ibarettir.

Bu tez çalışmasında kitabın içeriği hakkında verilen kısa bilgiden sonra her bir başlık ayrıntılı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2.1. GİRİŞ (MEDHAL) KISMININ DEĞERLENDİRMESİ

Milaslı Gad Franko, Leibniz’den alıntıyla kitabına şu sözle başlamıştır: “Dünyanın geleceği öğretmenlerin elindedir.” İlerlemeyi, medeni olmayı, milli gaye edinmiş milletlerde öğretmenlerin ve eğitim uzmanlarının gücü her gücün üstündedir. Gad Franko’nun gençlik yılları (20li yaşlarının başı) aynı zamanda öğretmenlik tecrübesini edindiği yıllar olup Osmanlı Devleti’nin sancılı yıllarıdır. Tecrübeleriyle şu fikri edinmiş ve şöyle söylemiştir: “Bizim gibi gaflet uykusundan yeni uyanmış ve bu uyanışla diğer milletlerin gerisinde kaldığını fark eden bir toplum için öğretmenlerin rolü dünyalar kadar büyüktür.” Öğretmenlerin görevi öyle kutsaldır ki; “Gösterebileceğim en büyük saygıyı öğretmenlere sunsam yaptıkları hizmeti takdir etmiş olamam” diyerek eklemektedir. Ona göre memleketin kuytu bir köşesinde kendisine öğrenci kılınmış birkaç çocuğa açıp elifbadan harfler öğreten muallim, her ne kadar unutulmuş ve saygı görmüyor ise de kendi yanında geleceği inşa eden bir kahramandır. Gad Franko, geleceği kılıç ve kanın yerine kalem ve mürekkebin inşa edeceğini şöyle ifade etmektedir: “*O istikbâl ki kullanacağı kılınca kalemde, akıtacağı kanlar mürekkepden, inşâ edeceği mü’essesât-ı nâfi’â mektepler ve kütüphânelerden ibâret olacaktır.*” Ona göre topluma hizmet eden herkes geleceğin hazırlayıcısı ve ilerlemenin bir parçasıdır. Öğretmenler de bu ilerleme ve geleceğe yürümenin öncüleridir. Bir gün gelip öğretmenlerin hizmeti gerekli takdiri görüyor ve bu herkesin

ittifak ettiği bir geleneğe dönüşüyorsa geleceğimizden endişe etmeye gerek kalmayacaktır.

İrfan ve terbiye işleriyle meşgul olan araştırmacılar, Gad Franko'ya göre memleketin o dönem eğitim seviyesinin düşüşe geçtiğini görüp korkuya kapılacaktır. Avrupa'da ana mektepleri olarak isimlendirilen günümüz anaokulları eserin yazıldığı dönemde Osmanlı'da henüz çok az görülmektedir. Hâlbuki bu okullar eğitim hayatının en önemli basamağıdır. Bu eğitim kademesi çocuğun henüz hiçbir zararlı bilgiye maruz kalmayıp tertemiz bir düşünce ile geleceğinin şekilleneceğı, kendisine faydalı her bilginin tohumlarının atılacağı bir çağdır. Bu çağda türkü, oyun, masal vb. ile çocuğun eğitimi başlatılıp onda gelecek fikirlerinin temeli atılmaktadır. Gad Franko bu konuda faydalı fikirleri olan ve tanınan eğitim felsefecilerinden Frobel ve Pestalozzi isimlerini anmaktadır.

Gad Franko Osmanlı eğitim sisteminin birinci basamağı olan ibtidai mekteplerde anaokulu çağı çocuklarının kendilerine yer bulamadığını söylemektedir. Mevcut ilkokulların (ibtidai) eğitim sistemi içinde yüzde yirmi yer kapladığını, burada da ana sınıfı olmadan ikinci kademe ve daha yüksek okulların görevini layıkıyla yapamayacağını söylemektedir. Yani ilk iş anaokullarında başlamak olup bu iş de muallimler eliyle olacaktır. Bu durumda toplumumuzun geleceğı öğretmenlerin omzuna yüklenmiştir. Bu toplum yarın öğretmenlerin gayreti, çalışması ve bilgisi ölçüsünde ya yükselecek ya da alçak bir konuma düşecektir. Bunun çaresi iki şeyle olur ki birincisi fazlaca öğretmen yetiştirmek ve ikincisi olarak da bu öğretmenlere fazla bilgi yüklemek yerine çocuklarımızı milletin hedeflerine uygun yetiştirmesi için onları donanımlı kılmaktır.

Eğitim meselesi tarih boyunca insanları meşgul etmiştir. Çünkü eğitim Gad Franko'ya göre milletin bütün bilgi ve inancının özeti ve geleneğinin yeşereceğı bir tarla mesabesindedir. Eğer insanlığın barış ve mutluluğa doğru daha fazla ihtiyaç duyduğunu görüyorsak bu ihtiyacı karşılayacak yegâne yol çocukların uygun bir eğitim ile donatılmasıdır.

Eğitim ve öğretim tarihi incelenince görülür ki eğitim hakkındaki fikir ve teoriler, insanlığın gelişimini tamamlama sürecinin yansımasıdır. İnsanlığın en büyük âlimleri de aynı zamanda eğitimle meşgul olan kişiler olarak öne çıkmış ve hepsi de teoriler öne sürmüştür. Eflatun ve Aristo'dan başlayıp Çiçero, Jean Jacques Rousseau ve nihayetinde Spencer'a gelinceye kadar binlerce eserin sadece eğitim için yazıldığı görülecektir. Peygamberler ve kanun koyucu insanların da eğitim ile meşgul olduğu bir gerçektir.

Her medeniyet dönemi eğitimin başka başka esaslarının olduğu bir gelişim sürecidir. Bilim faaliyetlerinin zenginliği ve gelişmesi bu esasların yenilendiğinin bir göstergesidir. Eğitimin dinlerle de sınıksı ilişkisi olduğundan bahseden Gad Franko insanların mitolojiye iman ettiği dönemde, Hristiyanlığın erken döneminde, Avrupa aydınlanma hareketlerinin ve Fransız İhtilalinin gerçekleştiği dönemde yaşananların eğitim felsefesinde ayrı ayrı kalıcı etkiler bıraktığını söylemektedir. Ve kendisinin de eğitim öğretim tarihine bir parça katkı sunmak maksadıyla bu kitabı yazdığını ifade etmektedir. Ona göre evde çocuklarının eğitiminden mesul olan baba ve anne bile kitabından fayda bulunca bir öğretmen kadar kıymetli bir görevi yerine getirecektir.

Gad Franko eğitimin önemi ve tarihi süreci hakkında bu bilgileri verip şu soruya cevap aramıştır: O halde eğitimin amacı nedir? Öğretmenin eline teslim edilen Osmanlı çocuğunun ne olmasını istiyoruz? Eğitimin amacını belirlemek için şunu söylemiştir: “Öğretmenden istediğimiz şey eğitilmesi için eline verilen çocuklarımıza; insan olmak, aile babası ve annesi olmak, millete faydalı bir birey olmak yani Osmanlı olmak için gerekli bilgi ve üstün özellikleri kazandırmasıdır.” Bu da ancak çocuğun kişiliğine saygı ve bu kişiliğin gelişmesi ve olgunlaşması için gerekli metodların uygulanması ile gerçekleşecektir. Bugüne kadar ilerlemenin basamaklarını oluşturan ve bu yolda öncü olan batı milletleri karşısında sadece seyirci kalışımız ve bu genel eğitim çalışmalarına katılamayışımız bizi insanlık nezdinde onlardan ayrı kılmıştır. Bu sebeple bizim çıkış noktamız çocuklarımızı insan kılıp öncelikle büyük insanlık topluluğuna girmesine vesile olacak üstün özellikleri kazandırmaktır. Bu çocukların bir gün aile kurucusu olacağı göz önünde bulundurularak ve milletin bir ferdi yani “Osmanlı” olacağı gayesiyle çocukluk çağından başlayarak iyi bir eğitim alması

gerekmektedir.” Gad Franko’ya göre dönemin yöneticileri eğitimin önemini anlamayıp çocuk eğitimiyle geçirdikleri saatleri ciddiye almadıkları için eğitim faydasız bir iş olmuştur. Bu yüzden de Osmanlılığın gelişmesi ve ilerlemesi yerinde saymaktadır. “Bugünkü yönetimin beceriksizliği ve tedbirsizliği nedeniyle vatan evlatları arasındaki uçurumu ortadan kaldırmak, engelleri aşmak ve eğitimde birliği sağlamak öğretmenlerin görevidir.” diyerek bu durumun öğretmenlerin eliyle düzeleceğini vurgulamıştır.

Milashlı Gad Franko bu üstün görevin yerine getirilebilmesinin ancak öğretmenler tarafından izlenecek üç metod ile mümkün olacağını söyler: Birincisi, bilgiyi elde etmek, ikincisi sağlam düşünce yapısı ve üçüncüsü temiz ahlak. Ona göre bu üç başlığın sıralamasındaki amaç, takip edilecek yolu ortaya koymaktır. Doğal olarak sağlam düşünce ve temiz ahlakın esası bilgidir. Bilginin çokluğu akla yol gösterir. Bilgi elde etmekten kasıt sadece bilmek değildir. Bu durum kişiyi sadece bilgi yığına dönüştürebilir. Sağlam bir düşünce ve temiz ahlak kişiyi beden ve fikren düzgün insana dönüştürecektir. Bu sayede öğretmenler ailenin ve toplumun mutluluğunu sağlayacak araçları kendinde hazır bulacaktır. Toplum bu öğretmenlerin eliyle mükemmele ulaşacaktır. Öğretmenlerimiz kendilerine yüklenen bu görevin büyüklüğünü ve önemini anlayınca milletimizin üzerine çöken kötülükler ortadan kalkacaktır. Gad Franko kitabını yazarken birçok yazardan etkilendiğini özellikle Matteo ve Blüngernun isimli yazarların yöntemini esas aldığını belirterek onlara özel olarak teşekkür etmiştir.

2.2. AÇIKLAMALAR (TA’RİFÂT) KISMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Gad Franko kitabında işlediği konu başlıklarını, bu kısımda kısaca açıklamıştır. Bu bölüm sekiz ayrı kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda pedagojiyi ve ona eşdeğer gördüğü kelimeleri tanımlamıştır. Pedagojinin neyi amaçladığını, nasıl bir yol izlediğini özetle anlatıp şöyle söylemektedir: “Pedagoji çocuğun tekâmül hayatının evrelerini anlatan bir bilim dalıdır. Çocuğun tekâmül yolculuğunun usulleri ve programıdır. Terbiye yani eğitim ise çocuğun elinden tutan, onun pedagojinin belirlediği usullere göre ve sahip olduğu güçlerin (kuvvası’nın) desteğiyle kendi mutluluğu ve huzuru için çıktığı yolculuktaki yoldaşdır.” devamında “Eğitimin

amacının çocuğun bizzat varlığını (bedenini) ve toplum içindeki konumunu istenen hale getirmektir” der. Bunu sağlamanın yolu da çocuğa ve kişiliğine saygı duymaktan geçmektedir.

Gad Franko’nun kitabın muhtelif bölümlerinde de çocuğa ve şahsına saygı düsturunu tekrar ettiğini görüyoruz. Ona göre çocuk gelecekte toplumun bir parçası olacağı için saygıya layıktır. Çocuğun toplumsal eğitiminin ailede başladığını belirtir. Kız ve erkek tüm çocuklara gelecekte aile kuracakları için aynı hassasiyetle aile mutluluğu yaşatılması gerektiğini söyler. Kendi fikir hayatında tesiri büyük olan Osmanlılık düşüncesinin çocuklar için önemli olduğunu belirten Gad Franko bu fikre dayanan (necabet) asalet ve cesaret gibi hasletlere de eserinde yer vermektedir.

Yine üçüncü kısımda eğitim biliminin kurallarını üç ana temele oturtmaktadır: “Bedenin eğitimi”, “Fikrin Eğitimi” ve “Ahlakın eğitimi” başlıkları kitabın omurgasını oluşturmuştur. İleride uzun uzun anlatacağı üç ana eğitimi gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyacağımız referans noktalarını da şöyle sıralamaktadır: “Beden eğitimi” için fizyoloji ve Hıfzı’s-Sıhha, “Düşünce eğitimi” için psikoloji, “Ahlak eğitimi” için tarih ve sosyoloji.

“Beden eğitimi” için fizyoloji ve sağlığı koruma diye tabir ettiği bilimlerden yardım alınmalıdır. “Fikir yani düşünce eğitimi” için psikolojiye müracaat edilmelidir. “Ahlak eğitimi”ni, tarih ve sosyoloji ile sayıp bu ilimlerin vatanperver ve namuslu kişiler yetiştirmede rehber olacağını söylemektedir.

Yalnız bu noktada dinin en önemli gayesi olan ahlaklı kişiler yetiştirmek hedefinden bahsedilmeyip “Ahlak eğitimi”nin en önemli ayağının eksik bırakıldığı görülmektedir. Bütün dinlerin ve nihayetinde Osmanlı toplumunun başat dini olan İslamiyetin esas hedefleri zaten ahlaklı bireyler yetiştirmek iken din, “Ahlak eğitimi”nin önemli bir referansı olarak bu eserde yer almamıştır. Bunun muhtemelen toplumsal bir karmaşaya sebebiyet vermemesi için ya da Gad Franko’nun eğitimi inanç üstü bir kavram olarak ele almış olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Yazara göre bütün eğitim sistemi ilim ve bilime dayanmalıdır. Her çocuk özeldir. Ebeveyn ve öğretmenler bu gerçekliği unutmamalıdır. Eğitimi planlarken

çocukta şu an göremediğimiz hasletlerin tohum şeklinde kişiliğinin bir parçası olarak var olduğunu bilmeli ve eğitim metotları bu gerçeğe dayanarak planlanmalıdır. Yani eğitim her daim çocuk tabiatına uygun yürütülmelidir. Burada yazarın evrensel eğitim kuramlarını esas aldığını görüyoruz. Yani eğitimin kişiye özel oluşundan söz etmesi, çocukluk döneminden bağımsız bir eğitimin temelsiz olacağını belirtmesi, Gad Franko'nun ortaya koyduğu fikirlerin ne derece önemli olduğunu bize göstermektedir.

Gad Franko, eğitim programlarından bahsederken bir programın muhakkak gerçek ihtiyaçları ve insan tabiatını esas alarak bilimlerin öngördüğü şekilde yapılması gerektiğini belirtir. Ona göre program öyle planlanmalıdır ki dersler hem düşünmeyi sağlamalı hem de pratik faydalar vermelidir. Programlar çocuğu sadece bilgi deposu yapacak şekilde düzenlenmemelidir.

Gad Franko'nun ilkokul eğitimiyle alakalı fikri de şudur: Bu kademede eğitim seçme ve tercih etme esaslı olmalıdır. Çocuğun yönelimlerine sekte vuracak yoğun dersler ve gereksiz müfredattan kaçınılmalıdır. Gad Franko'nun bu tesbitinde de isabetli olduğu bugünün eğitim anlayışlarında tekrar ortaya çıkmıştır.

Altıncı kısımda eğitimin kız ve erkekler için aynı temel üzerine inşasına vurgu yapmıştır. O'na göre eğitim kız ve erkek tüm çocuklar için aynı lüzuma haiz olmalıdır. Çünkü toplumun temeli aile olup ailenin temel dayanağı annedir. İyi bir anne yetiştirmek de iyi eğitimle mümkün olabilir. Kadın toplumda şahsına münhasır duruşuyla özel olup eğitim onu daha da bilgili ve görgülü kılacaktır.

Son kısımda eğitimin sadece aileye mahsus kılındığını belirtip aile ve okulun birbirleriyle etkileşiminin mecburi ve doğal olduğunu söylemektedir. Günümüz eğitim kuramları ve biz öğretmenlerin bizzat tecrübeleri de bunu doğrulamaktadır. Aileden hazır gelmeyen çocuk okuldan bir şey alamayacağı gibi okuldaki vaktini boşa harcayan çocuk da topluma ve ailesine faydalı bir birey olamayacaktır. Gad Franko'nun bu fikrinin de isabetli olduğu günümüzde de defaeten tecrübe edilmiştir.

2.3. BİRİNCİ BÂB (KISM-I NAZARÎ) DEĞERLENDİRMESİ

2.3.1. Birinci Fasl

2.3.1.1. Terbiye-i Bedeniyye

Gad Franko, kitabının bu bölümünü *Terbiye-i Bedeniyye* olarak isimlendirdiği beden eğitime ayırmıştır. Beden eğitimi; ailede beden eğitimi, okulda beden eğitimi, okulda sağlık ve jimnastik başlıkları altında değerlendirmiştir.

Ayrıca bu bölüme *Kısm-ı Nazari* diye başlık atıp beden eğitiminin kuramsal esaslarından bahsetmiştir. O'na göre beden eğitiminin iki hedefi bulunup bunlar “koruma ve geliştirme”dir. Burada “koruma”yı beden sağlığını korumak olarak anlıyoruz. Bunu şöyle açıklamaktadır: Çocuk bedeni, sağlık kurallarına uygun şekilde korunmalıdır. Aksi durumda çocuk zarar görebilir. Çocuğa sağlığını koruma konusunda doğru rehberlik yapılmalıdır. Bu rehberliği okulda yapacak olan öğretmendir. Çocuğun beden sağlığını korumayı tanımlayacak olan kuralların bütününe “jimnastik” adı verilmiştir. Gad Franko da buna “idman” ismi verdiğini söylemiştir.

O'na göre sağlığı korumak ile beden eğitimi birbiriyle bağlantılıdır. İnsan ne iş yapıyorsa yapsın sağlıklı ve kuvvetli olmalıdır. Bazı kişiler işlerini beden gücüyle yapar ve bu sebeple bedenini güçlendirmesi gereklidir. Bazı kişiler işini düşünerek yapar, o kişinin de zihnini güçlendirmesi gereklidir. Gad Franko vücudu güçlendiren idmanların insanı birçok hastalıktan kurtardığını şu örneklerle açıklıyor: “Bu idmanları yerine getiren kişi daha mutlu olur, çevresini mutlu eder ve bundan ailesi de mutlu olur. Bu mutluluk neticesinde kişi sinir hastalıklarından uzak olur.” O'na göre mide hastalığı bile insanların önemli işlerini engelleyebilmektedir. Bu hastalığın kişinin sinir sistemine etki ettiğini bu yüzden kişinin haksız bir şekilde çevresindekileri kışkırttığını, üzdüğünü söylemiştir. Gad Franko'nun bu açıklamalarının bilimsel gerçeklere uygun olduğunu söyleyebiliriz. Bu bölümde yine İngiliz filozof ve bilim adamı Spencer'in fikrini kendine referans almıştır: “Hayat mücadelesinde başarıya ulaşmak için öncelikle sağlıklı bir insan olmak gerekir.”

Yine devamla Spencer'in "Milletlerin ilerlemesinin şartı yurttaşların sağlam insanlar olmasıdır." sözünü ekleyerek vatanseverliğin bir şartının da sağlam bir bedene sahip olmak olduğunu vurgulamıştır. O'na göre düşmana karşı vatani savunmak için, ticareti ve ekonomiyi yönetmek için insanlar zorlukla karşılaşmaktadır. İşte bu zorlukları aşabilmenin bir yolu da sağlıklı olmak ve sağlıklı kalmaktır. Yazar dönem insanını eleştirip Osmanlı milletinin aslında sağlam ırklara mensup iken beden eğitimine önem vermediği ve idman yapmadığı için cehalete kurban olduklarını söylemektedir. Buna bağlı olarak da uzun boylu, kanlı canlı, aslan gibi insanlar yerine zayıf millet fertlerinin etrafta görüldüğünü belirtmektedir. Toplumun bu şekilde zayıfladığını söyleyen Gad Franko'ya göre bunun göze çarpan ilk bulgusu da Anadolu'da köylerde mezarların çok oluşudur. Gad Franko'nun beden eğitimi konusunda ileri sürdüğü fikirlere döneminden isabetli örnekler verdiğini görüyoruz. Gad Franko bu bölümün ilerleyen satırlarında eski Yunan milletinin sağlıklı oluşunun da beden eğitiminden kaynaklandığını söylemiştir.

Ayrıca Gad Franko, beden eğitimi ve ahlak ilmi arasında tartışmasız bir ilişki kurup şunu söylemektedir: "Şahsi ahlakı göz önünde tutup diyebiliriz ki; sağlığına dikkat etmeyen, bütün güçlerini kuvvetlendirmeyen kişi insanlığa sığmayan bir tutum içerisindedir." Burada Gad Franko kişinin sağlığına kendi için tek değil özellikle topluma karşı sorumluluğu olduğu için dikkat etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Günümüz insanlarını peşinden sürükleyen bazı kişisel gelişimciler "Her şeyi kendin için yap, kimseye hesap verme." dese de burada Gad Franko haklıdır. Çünkü insan sadece kendi için yaşamaz. İnsan toplumsal bir varlıktır ve içinde var olduğu aileye, topluma hesap verebileceği şekilde yaşamını sürdürmelidir.

Beden eğitimi bölümünün ikinci başlığı olarak karşımıza "Ailede Beden Eğitimi" çıkmaktadır. Gad Franko eğitim işinin birçok merhalesinin ailede başladığını ısrarla vurgulamaktadır. Burada da bunu görüyoruz. Yani Beden Eğitimi ailede başlar. Okulda verilecek beden eğitimi aile tarafından tekrar edilmeli ve eksik bırakılmamalıdır. Eğer ailede gereken önem verilmezse bu eğitim amaçsız ve faydasız kalır. Yazar bu konuda haklı olup bunu kadim ve günümüz eğitim kuramcıları da söylemektedir. Aile okulun en büyük destekleyicisidir ve her zaman okulu

tamamlamalıdır. Gad Franko, çocukların yarının ebeveynleri olacaklarını bunun için onlara bugünden aile vazifelerinin öğretilmesi ve beden sağlığına nasıl dikkat edeceklerinin kavratılması gerektiğinin önemli olduğunu ifade etmektedir. Burada da bilime ve özellikle genetik bilimi esaslarına dikkat edilmelidir diye belirtmektedir. Yani Milaslı Gad Franko'ya göre çocuk, taşıdığı sağlık cevherini yarın yeni nesillere aktaracağı bilincine sahip olmalıdır. Yukarıda zikrettiğimiz üzere kişisel gelişimcilerin dediği gibi insan bugün yaşayıp yarın hesapsızca ölüp gidecek bir canlı değildir. Kişi yarın için planını yaparken aile kuracağı gerçeğine dönük ihtimalleri unutmamalıdır.

Gad Franko'ya göre kadın olsun, erkek olsun insan sadece kendi iyiliğini düşünüp sağlığını korumaz. Kişiye daha önemli bir gaye gereklidir. Bu gaye yarın aile kurup toplumda geçerli ve kıymetli bir yer edinmektir. Bu isabetli bir düşüncedir çünkü insan içinde yaşadığı toplumla var olup orada değerlidir. Kişi sağlığını önce şahsı için ve daha önemlisi yarın için korumalıdır. Gad Franko yine Spencer'i referans alarak şöyle demektedir: "Sağlığı koruma kurallarına zıt hareket etmek, beden eğitime karşı suç işlemektir." Gad Franko ısrarla şunu söylemektedir: "Çocuklara küçük yaştan itibaren her hareketinin ve bedenini geliştirmek için yapacağı her idmanın yarın evlatlarının ömürlerinde iz bırakacağını öğretmeliyiz." Bu aynı zamanda çocuğun gençlik yıllarında da bedenine zarar verecek meşguliyetleri olmasını engelleyecektir. Çocuk bu bilinçle mutlu bir hayat yaşayıp geleceğine de yatırım yapacaktır.

Ailenin evde çocuğa yapacağı iyiliklerden biri de küçüklükte kazandırılacakları alışkanlıklardır. Yazara göre, doğumda kazanılan alışkanlık, ilerleyen yaşlarda fitri bir özellik gibi çocuk zihninde yer edecektir. Bunun için yapılacak ilk iş çocuğun düzenli emzirilmesidir. Bu iş çocuğun bedeninin düzene alışmasını sağlamak için gereklidir. Gad Franko, burada Jean Jack Rousseau'ya atıfla demektedir ki: "Çocuğa kazandırılacak en büyük alışkanlık onu günlük banyoya alıştırmaktır. Bu çocuğun geleceğinin kıymetini tayin eder. Aynı zamanda sağlık için gerekli olan temizlik bir ihtiyaca dönüşür." Burada söylediği fikirler kadim ve günümüz eğitim kuramlarına gayet uygun ve isabetlidir.

Gad Franko “Ailede Beden Eğitimi” bölümünün sonunda bütün anlatılanların tesirini yine çocuğa rol model olan büyüklerin aynı hareketleri göstermesine bağlamaktadır. Çocuğa ne söylenmiş ve ne öğretilmişse aile fertleri de muntazam bir şekilde bunu uygulamalıdır. Burada en önemli görev anneye aittir. Anne çocuğunu bebekken emzirerek başladığı vazifeyi onu temizliğe ve düzene alıştırmakla devam ettirmelidir. Burada kızların küçük yaşta iyi eğitilmiş olmasının ve yarın aile sahibesi olarak yetişmesi için gerekli bilgilerin ona öğretilmesinin önemi ortaya çıkıyor. Gad Franko, filozof Xenophon’a atıfla şöyle demektedir: “Bir eve girildiğinde görülecek temizlik ve düzen manzarası, insanı yani evin misafirini tiyatro izlemişçesine mutlu edecektir. Bir annenin evini düzenli ve temiz bir şekilde misafire takdim etmesi, pahalı elbiselerle kendini takdim eden kadının yaptığı işten daha üstündür.” Kızlara bu düşüncenin okullarda öğretilmesinin gerekliliğini vurgulayarak bu bölümü sonlandırmaktadır.

Beden eğitimi bölümünün üçüncü başlığı “Okulda Beden Eğitimi” olarak karşımıza çıkıyor. Yazar bu bölümü diğer bölüme nazaran daha uzun tutup yedi kısma ayırmayı tercih etmiştir. Burada Gad Franko’nun eğitim başlıklarını hayatın sıralaması gibi ele aldığını görüyoruz. Çocuğun eğitimi evde başlayıp okulda devam ettiği için böyle bir sıralama takip etmiştir. Beden eğitimine aileden sonra okulda devam edilir. Okul burada çok önemli rol üstlenmektedir. Gad Franko bunu şöyle açıklamaktadır: Bazı aileler çocuklarını yeterince bilgilendirmediğinden veya ihmal ettiğinden çocuk her gün okulda adeta rehabilite olmaktadır. Gelecek hayatlarında, özellikle aile kuracakları vakit, okulda öğrendiklerini hatırlayacakları ümidiyle onlara beden eğitimi vermeye özen gösterilmelidir. Yazarın bu yaklaşımı günümüzde de karşılık bulmaktadır. Bazı çocuklar hayatlarında kendilerine iyilik adına yapılan ve öğretilen neredeyse her şeyi sadece okulda öğrenebilmektedir.

Gad Franko beden eğitimi hususunda okulun üç görevini şöyle sıralıyor: Zarar vermemek, düzeltmek ve artırmak. Zarar vermemekten kastının okulların sağlığa uygun olması gerektiğidir. Dönemindeki okulların sağlık koşulları düşünülmeden yapıldığını, orada eğitim gören çocukların sağlık açısından zarar gördüğünü söyleyerek bu durumu eleştirmektedir. O’na göre öğretmen öncelikle okulun genel

sağlık koşullarına uygunluğunu sonra da öğrencinin sağlığını düşünmelidir. Okulun sınıfları havadar ve binası güneşe dönük olmalıdır. Öğretmen okulda kuvvetli öğrenciyi kuvvetlendirmeli, bünyesi zayıf öğrencinin kuvvet bulması için çalışmalıdır. Gad Franko burada öğretmenin görevlerini sayıp okul binasının hangi bölgede yapılacağını ve inşası sırasında hangi ölçülere ve kurallara uyulacağını şöyle sıralamıştır: Okul uygun bir yere kurulunca öğrencinin sağlığına dönük önlemlerin yarısı peşinen alınmış olur. Bataklik benzeri hastalık ve koku yayan yerlerden, pis mahallelerden, çok gürültülü fabrika ve atölyelere yakın yerlerden uzak durulmalıdır. Mümkünse okul binası şehir dışında yeşillikler içinde kurulmalıdır. Okul Amerika’da olduğu gibi dört yanı bahçeyle çevrili olmalıdır. Okulun geniş ve ferah avlusu olmalıdır. Çocukların istedikleri gibi koşması ve zıplaması önünde bir engel bulunmamalıdır. Ayrıca yağmurlu günler düşünülüp üstü örtülü açık alan bulunmalıdır. Yazarın bu tespitleri günümüzde karşılık bulmuştur. Ayrıca günümüzde mevcut okulların bahçeli ve nispeten şehir kıyısında inşa edildiği görülmektedir. Bu konuda yapılan bir araştırma şunu gösteriyor.

Millî Eğitim Bakanlığı Beden Eğitimi ve Spor dersi öğretim programını incelediğimiz zaman yazarın yüz yıl önce ortaya koyduğu perspektifin uygulandığı görülecektir:

“Beden Eğitimi ve Spor Dersi Öğretim Programı’nın amacı; öğrencilerin hayatları boyunca kullanacakları hareket becerileri, aktif ve sağlıklı hayat becerileri, kavramları ve stratejileri ile birlikte öz yönetim becerileri, sosyal becerileri ve düşünme becerilerini de geliştirerek bir sonraki öğrenim düzeyine hazırlanmalarıdır. Bu amaç doğrultusunda, Beden Eğitimi ve Spor dersini alan öğrencilerin aşağıdaki program çıktılarına ulaşmaları beklenmektedir: 1. Çeşitli fiziksel etkinliklere ve sporlara özgü hareket becerilerini geliştirir. 2. Hareket kavramlarını ve ilkelerini, çeşitli fiziksel etkinliklerde ve sporlarda kullanır. 3. Hareket stratejilerini ve taktiklerini, çeşitli fiziksel etkinliklerde ve sporlarda kullanır. 4. Sağlıklı hayatla ilgili fiziksel etkinlik ve spor kavramlarıyla ilkelerini açıklar. 5. Sağlıklı olmak, sağlığını geliştirmek için fiziksel etkinliklere ve sporlara düzenli olarak katılır. 6. Beden eğitimi ve sporla ilgili kültürel birikim ve değerlerimizi kavrar. 7. Beden eğitimi ve spor

yoluyla öz yönetim becerilerini geliştirir. 8. Beden eğitimi ve spor yoluyla iletişim becerileri, iş birliği, adil oyun (fair play), sosyal sorumluluk, liderlik, doğaya duyarlılık ve farklılıklara saygı özelliklerini geliştirir”⁶³.

2.3.2. İkinci Fası

2.3.2.1. Ailede Terbiye-i Bedeniyye

Gad Franko’ya göre beden eğitimi görevi aslında ailenindir. Çocuk okulda öğretmeninden gördüğü Beden eğitimi uygulamalarını evde de devam ettirebilmelidir. Beden eğitiminin faydalı olmasının anahtarı ailedir. Okulun hassasiyetle uygulayacağı Beden eğitimi faaliyetleri, evde aynı ilgi ve alakayı görmezse çocuğun kafası karışacaktır. Bu konuda aile okulun apaçık bir ortağı olmalıdır.

Gad Franko kadın veya erkek bir insanın sadece kendi menfaatini gözeterek sağlığını korumaya ve geliştirmeye dikkat edemeyeceğini söyler. Kişiye sağlığını koruması için daha üstün bir gaye gereklidir. Bu gaye de ancak kişinin toplumda gelecekte edineceği mevki ile alakalı olabilir. Gad Franko’ya göre insanın toplum içinde saygın bir yeri olması için bir aile kurması gerekir. Sağlıklı bir aile kurmak için de çocuklara genetik biliminin önemini anlatmak gerekmektedir. Çünkü kendi bedenlerini korumazlarsa gelecekte çocuklarının da sağlıklı olacağını bileceklerdir. Bu tespit isabetli olup insana gelecek nesilleri de düşünmesini sağlaması adına önemlidir. Gad Franko konunun devamında kişinin bugün korumakla mükellef olduğu vücudunun yarın kendi ve çocuklarının karşılaşacağı bedeni ve fikri güzelliklerin yeşereceği bir tarla konumunda olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde yarın karşımıza çıkacak her türlü sorun da bugün iyi bakmadığımız vücudumuzun eseri olacaktır. Gad Franko burada bir parantez açıp kız çocuklarının yarın anne olacakları bilinciyle vücut sağlıklarını korumaları gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda dengeli ve sağlıklı bir düşünce dünyasının da anne adayları için gerekliliğini ifade etmektedir.

---

⁶³ Milli Eğitim Bakanlığı, **Beden Eğitimi Ve Spor Dersi Öğretim Programı (Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018, s.9

Gad Franko'ya göre çocuklara doğumundan hemen sonra bazı alışkanlıklar kazandırılmalıdır. Bunu şöyle açıklamaktadır: “Anne, bebeğini emzirirken belli saatleri gözetip rastgele bu işi yapmamalıdır. Çocuğun midesi bile bu intizama uyarak çalışmalıdır. Çünkü doğumundan itibaren kazanılacak her alışkanlık çocuk için doğal bir alışkanlığa dönüşecektir.” Ağlayarak meramını anlatmaya çalışan çocuğa da şefkatle yaklaşp hemen susmasını sağlayacak önlemler almanın doğru olmadığını söyleyen Gad Franko, kendine Jean Jack Rousseau'yu referans almaktadır. Aynı şekilde kundaklamak denilen usül ile sarılan bebeğin durumunu eleştirip vücudun serbest kalarak daha rahat edeceğini belirtmektedir. Bu, Gad Franko'ya göre vücudun sağlıklı gelişimi için önemlidir. Bu tespitlerin de modern ve kadim pedagoji kurallarına uygun olduğunu görebilmekteyiz.

Çocuk; bebeklik döneminde ve hemen sonra kendine öğretilcek bu alışkanlıkları çabuk terk etmeyeceği için kendisine sağlığını koruması için bazı davranışlar öğretilmelidir. Tuvalet eğitimi ve kendi banyosunu yapması gibi alışkanlıklardan çok fayda görecektir. Tabii bu alışkanlıkların çocuğa verilmesi için aile fertlerinin hepsinin aynı şekilde hareket etmesi gerekir. Gad Franko önceki bölümlerde dile getirdiği gibi yine bu bölümde de ailenin eğitimdeki öneminden bahsedip bu tespiti yapmaktadır. Aile reisi olan anne-babalar, sabah işe giderken acele ile günlük temizlik rutinlerini aksatmamalıdır. Bu kendilerini izleyen çocukları için en güzel örnek olacaktır. Ailenin çocukları için yapacakları en büyük fedakârlıklardan biri de tatil ve izin günlerini çocukların sağlığını düşünerek açık hava gezintilerine ayırmalarıdır.

Gad Franko bu bölümün son sayfasını annelere ayırmıştır. Geleceğin anneleri olan kız çocuklarının eğitimi çocukların düşünce ve ahlak eğitimi için gayet önemlidir. Asıl önemli olan da beden eğitiminde annenin rolüdür. Anne ilk zamanlarda çocuğu canından ve kanından sütü ile beslemektedir. Bebeğini mevsime göre sıcak veya serin tutmaya çalışmaktadır. Önemsiz görülebilecek bu alışkanlıklar Gad Franko'ya göre ileride çocuğu tam bir yetişkin insan kılacaktır. Çocuk huzuru ve sağlığı evinde görüp anne babasını kendine örnek alacaktır. Burada Gad Franko yine ilk dönem filozofu olan Xenophon'u referans alarak şöyle söylemektedir; “Bir eve girip her yeri düzgün

görmek, bir güzel tiyatro izlemekten efdaldır. Evini saadet yuvası haline getiren anne, insanların karşısına süslü elbiseler ile çıkıp bu şekliyle iftihar eden kadınlardan daha fazla itibar görmelidir. Bugün Millî Eğitim Bakanlığımızın da anne ve babaları birçok konuda geliştirmek için eğitim planlaması yaptığını görmekteyiz. Millî Eğitim Bakanlığı okullarımızda bir proje dâhilinde çocukların birçok konuda olduğu gibi fiziksel aktivitelerini destekleyen eğitimler yapmaktadır ⁶⁴.

2.3.3. Üçüncü Fasl

2.3.3.1. Mektebde Terbiye-i Bedeniyye

Gad Franko'ya göre beden eğitimine aileden sonra okulda devam edilir. Fakat ailenin rolü her zaman sürmektedir. Gad Franko diğer bölümlerde olduğu gibi burada da aile ve okulun sarmal bir yapı gibi birbirlerine kenetli olduğunu anlatmaktadır. Beden eğitimi okulda öğrenilir, evde devam eder. Evden spora hazır ve meyilli olarak gelmeyen çocuk spor öğrenemez, öğrendiğinden fayda görmez. Çünkü okulda öğrenilen bir doğru, ailede görülen kötü bir örnekle ortadan kalkabilir. Okulun beden eğitimindeki rolü şöyle açıklanır: zarar vermemek, düzeltmek ve arttırmaktır. Gad Franko burada zarar vermemeyi şöyle açıklamıştır: bazı okullar sağlığı koruma kurallarına uymadan inşa edilmiştir. Gününün bir kısmını orada geçiren çocuk ciddi bir şekilde zarar görür. Eğitimci öncelikle okulun binasına dikkat etmelidir. Okul binası temiz bir alanda, mümkünse şehir dışında ve dört tarafı bahçeyle çevrili olmalıdır. Gad Franko burada ilk elden okul binasının eğitimdeki önemini vurgulayıp devamla öğretmene düşen görevleri sıralıyor. Binanın kontrolünü temin eden öğretmen bu kontrolü sağlık açısından da yapmalıdır. Yani okul binasının ve eğitim ortamının sağlığa uygunluğu her an öğretmen tarafından kontrol edilmeli ve düzenlenmelidir. Günümüz eğitim bilimi kuramları ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın nöbetçi öğretmenlerin sınıf ve okul binasındaki görevlerini düzenleyen yönetmelikler de benzer şeyleri söylemektedir.

---

⁶⁴ Milli Eğitim Bakanlığı, Aile Okulu Projesi, 2022, <https://aileokulu.meb.gov.tr/index.php/2020/12/08/saglikli-beslenme-ve-fiziksel-aktivite/>, 01.09.2023)

Gad Franko'nun bu bölümde dönemin okul binalarını diğer ülkelerin okulları ile kıyaslayıp eksikleri sıraladığını ve ideal eğitim ortamını tarif ettiğini görüyoruz. Gad Franko'nun tespitlerine göre sınıfın sağlık şartlarına uygun şekilde inşa edilmesi ve her öğrenci için en az bir buçuk metre genişliğinde bir alan içermesi gereklidir. Pencereler geniş olmalı ve ışık öğrenciye soldan gelmelidir. Isınma açısından sıcaklık 15 derecede olmalı ve etrafa tozların saçılmamasına, mikropların kaynağı olan tozlara dikkat edilmelidir. Sıralar bir veya iki kişilik olmalı arkasında dayanacak yeri bulunmalıdır. Öğrenci sıraya uydurulmamalı, sıra öğrenciye uygun olmalıdır. Öğrencinin görme kusuru ve kısa boylu oluşu dolayısıyla öne oturması gerekir. Okul kitaplarının kâğıtları hafif renkli olmalı bu da görmeyi kolaylaştıracaktır.

Devamında sabah okula gelen öğrencinin temizlik noktasında kontrol edilmesi gerektiğini söyler. Eve giderken aynı kontrol tekrar yapılmalıdır. Gad Franko'ya göre bakanlık bütçesi arttıkça okullarda her bir öğrenci için lavabo bulundurmak faydalı olacaktır. Fakat bunun mümkün olması günümüzde dahi uzak görülmektedir. Gad Franko'ya göre öğrencinin kıyafeti ve yiyeceği, doğal ihtiyaçları ve teneffüs zamanları öğretmenin göz önünde bulundurması gereken önemli noktalardır. Elbiseler için özel dolaplar gerekli ve yemeklerin sıcak olması önemlidir. Doğal ihtiyaçlarını giderme işini hastalık yoksa teneffüse denk getirmeleri gereklidir. Ayrıca bir öğrenci ceza olarak teneffüsten menedilememelidir.

Gad Franko'nun da tespit ettiği ışığın soldan gelmesi kuralı, öğrencilerin genel olarak sağ ellerini kullanıp yazdıklarından yola çıkarak konulmuştur. Günümüz okullarında da pencerelerin bu kurala uygun olarak soldan ışık alacak şekilde konumlandığını görüyoruz. Aynı şekilde sıralar ile ilgili tespiti de uygundur. Okul binalarında tavan yüksekliği için yazarın verdiği dört metrelik ölçü eğitim kuramlarına uygundur. Sınıfların teneffüste muhakkak havalandırılması ve müsait mevsimlerde pencerelerin devamlı açık tutulması öğretmenlerin de günümüz okullarında uymaya dikkat ettiği sağlık ve temizlik kurallarındandır. Yazarın bu bölümde yaptığı diğer isabetli tespit hava ve ışığın insan psikolojisi ile bağlantısıdır. Güneş ışığı madden olumlu etkisiyle mikropları öldürecek ve manen pozitif etkisiyle de çocukların psikolojisini olumlu olarak düzenleyecektir. Gad Franko'nun bu kısımdaki ayrıntılı

diğer bir tespiti de tozlarla savaşıya yöneliktir. Sınıfların her gün ıslak bezle silinmesini önermektedir. Duvarlar yağlı boya ile boyalı değilse senede en az bir kez kireçle badana edilmelidir. Bugün dahi bizler de görmekteyiz ki duvarları temiz ve her yeri özenle düzenlenmiş bir okul, kirli okula göre öğretmen ve öğrencide şevk uyandırmakta ve sınıf içindikileri huzura sevk etmektedir. Temiz okul albenisi olan okuldur. Sıraların konumu ve yüksekliği de öğrenciye uygun olmalıdır. Çünkü öğrenci bütün vaktini orada geçirecektir. Öğrenciye eziyet veren sıralar, yukarıda verilen tüm tespit ve önerileri boşa çıkarabilir. Sıralar her zaman öğrenciye göre ayarlanmalıdır. Göz ve kulak rahatsızlığı olan öğrenci öncelenip tahtaya yakın sıralara yerleştirilmelidir.

Gad Franko bu bölümde okul binası ve sınıfla ilgili durumları irdeleyip devamında öğrencilerin okulda uyması gereken sağlık kurallarını sıralamaktadır. Öğretmen her sabah öğrencileri sınıfa girdikleri an itibariyle kontrol edip temizliklerinden emin olmalıdır. Ayrıca okulda geçirdiği tüm süre boyunca temiz kalmalarını sağlamak için onları kontrol etmelidir. Gad Franko şunu vurgulamaktadır: Çocuk kirlenecektir bunda bir mahzur yoktur. Bu, çocuk olmanın sonucudur. Öğretmen her koşulda temizliği sağlamalıdır. Okullarda yeterli sayıda lavabo olmalıdır. Hatta dönemin şartlarında her öğrenci için peşgir yani havlu benzeri kumaş bulundurulmalıdır. Ayrıca okul binasında ayrı bir oda; şemsiye, ayakkabı, palto bulundurmak için ayrılmalıdır. Yazarın bu bölümde hassasiyetle belirttiği şu konu gayet dikkat çekicidir: Birçok hastalığın kaynağı olan ortak eşya kullanımına dikkat edilmeli özellikle ana sınıfı ve ilkokul çağındaki çocukların mendil alışverişine izin verilmemelidir. Yine dikkat çekici diğer bir noktayı vurgulayan Gad Franko, tualete gitmek için ders esnasında izin isteyen öğrenciye dikkati dağılmasın diye izin verilmemesini söylemektedir.

Öğretmenin bu duruma istisna olarak mide ve bağırsak rahatsızlığı yaşayan öğrencinin durumunu gözetmesi ve izin vermesi gerekir. Gad Franko ayrıca hiçbir zaman öğrencinin ceza maksadıyla teneffüsten menedilmeyeceğini kayda geçirmiştir.

Gad Franko okulun sağlık şartlarına uygunluğu konusunda ne yapılması gerektiğini söyledikten sonra şu konuya da dikkat çekmiştir: Çocuklarda on iki yaşına

kadar öğrenmeye ve zihni çalıştırmaya harcanacak zaman günde yedi saat olmalıdır. Uykusu için ayıracağı vakit ise on saat olmalıdır. Gad Franko'ya göre anne babaların ve öğretmenlerin çocuklara yaşlarının ve öğrenme kuvvetlerinin üzerinde bilgi öğretmeye kalkışmaları büyük bir suçtur. Okulların fiziki koşulları üzerine yapılmış bir araştırma Gad Franko'nun söylediklerini desteklemektedir:

Sınıfın fiziki ortamının insan psikolojisini etkilediğini söyleyebiliriz. Bu Öğrenme için önemli bir parametredir. Bu konuda gerekli düzenlemelerin yapılması eğitimin kalitesini artıracaktır. Bu yüzden okul binalarında; yerleşim düzeninden, öğrenci mevcuduna, duvar boyalarının vb. rengine, uygun ışık açısına, ısı seviyesine, temizliğe, sessizliğe, estetiğe varıncaya kadar birçok fiziksel ortam öğesinin göz önünde bulundurularak düzenlemelerin yapılması gerekmektedir ⁶⁵.

2.3.4. Dördüncü Fası

2.3.4.1. Mektebde Tababet

Gad Franko'nun yaşadığı dönemin eğitim yöntemlerinin yeni teorilerine göre öğrencinin kendisinde var olan haslet ve kusurlarını gözden geçirmek ve bu gözlemin sonucuna göre hareket etmek öğretmen için genel geçer bir kural olmuştur. Bu kural hala geçerli olup sağlık konusu da kişiye özel yaklaşımlar gerektirmektedir. Öğretmen beden eğitiminde ancak bazı önemli noktalarda rol oynar. Sağlığın korunmasında doktorun kontrolüne ihtiyaç duyulur. Ona göre her bir öğrencinin sağlığının nasıl korunacağı, duyma yetisi ve görüşünün zayıf veya güçlü olduğunu kontrol edecek olan doktordur. Bu muayeneler üç ayda biri olursa yeterlidir. Bunun dışında öğretmen öğrencide özel bir durum görürse muayene yapar. Öğrencinin gerek sağlık gerek kişisel gelişimi takip edeceği bir yol belirlemek amacıyla her öğrenci için bir defter tutulmalıdır. Bu defterde öncelikle aşılarda yapılma tarihi ve genel muayene notları yer almalıdır. Bu notlar öğrencinin gelecek hayatında da karşılaşacağı sorunlara ve hastalıklara çare aranırken yol gösterecektir.

---

⁶⁵ Zekeriyya Uludağ, Hatice Odacı, "Eğitim Öğretim Faaliyetlerinde Fiziksel Mekan", **Milli Eğitim Dergisi**, Kış-Bahar 2002, https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/153-154/uludag.htm (01.09.2023),s.1

Gad Franko okul çağındaki çocukların karşılaşacağı hastalıkların tedavisi için çoğunlukla çocuğun eve gönderilip başka bir şey yapılmadığını aktarmıştır. Hâlbuki bu çocuk eve gidip yine çevresindeki çocuklarla karışacaktır. Bu durum hastalığı sonlandırmayacak daha da yayılmasına sebep olacaktır. Gad Franko okulda karşılaşılacak bazı hastalıkların tedavisi için izlenecek yolları sıralamış ve şu örnekleri vermiştir: Çiçek hastalığı için hasta öğrenci kırk gün okuldan uzak tutulmalı, defter ve kitabı temizlenmeli, bütün okul baştan aşağı temizlenip öğretmen ve öğrenciler tekrar aşılanmalıdır. Kızamık hastalığında; hasta öğrenci kırk gün okuldan uzak tutulmalı, defter ve kitapları imha edilmeli, gerekiyorsa hastalık sürecinde altı yaşından küçük çocuklar okula gelmemelidir. Yine kabakulak hastalığında, hasta öğrenciye on gün izin verilmelidir. Gad Franko'nun ayrıca kuşpalazı ve boğmaca için de önerileri olduğunu görüyoruz. Franko'nun bu bölümdeki önerilerinin günümüz bulaşıcı hastalıklarının yayılmasını önlemek için uygulanan yöntemlere uygun olduğu görülmektedir.

Gad Franko'nun bu bölümde ele aldığı okulda Öğretmenin gözlemleriyle ve gerektiği zaman uzman doktor muayenesiyle yürüyen okulda sağlık uygulamalarının 2011 yılında 663 sayılı KHK ile yasalaştığı görülmektedir. Bu konuda Millî Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı ortak çalışma yürütmektedir ⁶⁶.

2.3.5. Beşinci Fasal

2.3.5.1. Jimnastik

Gad Franko Beden eğitimini anlattığı kısmın son bölümünde, okulda uygulanacak ve çocuğun hayatında devam edecek jimnastiğe yer vermektedir. Bu bölüme bir eksikliğin tespitiyle başlamıştır. Ahlak ve sağlık bilgisi derslerinin o dönemde ortaokul ve lisede gösterildiğine dikkat çekerek bu eğitimlere anaokulu ve ilkokul düzeyinde başlanması gerektiğini belirtir. Çünkü ortaokul ve lisede öğretilecek derslerin ve alışkanlıkların etkili olması için, çocukluk çağında bu bilgilerin çocuk

---

⁶⁶ Cihangir Özcan, Selçuk Kılınç, Hakan Gülmez, "Türkiye'de Okul Sağlığı ve Yasal Durum" **Ankara Medical Journal** , 2013, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19706>, (01.09.2023)

zihnine yerleştirilmiş olması gerekir. Küçük çocuklara temizlik hakkında verilen bilgilerle yetinmeyip Ahlak ve sağlık bilgisinin birbirine bağlı ve birbirinin tamamlayıcısı olduğu gösterilmelidir. Faydalı bilgiler dersi esnasında bu konular öğretilir. Örneğin mevsimlerin anlatıldığı bir derste o mevsimde uyulması gereken temizlik kuralları anlatılabilir. Hem küçük yaşlardan itibaren tütüne karşı çocuğun zihninde nefret duygusu yerleştirilmelidir. Gad Franko sigara ve zararları konusunda şöyle demektedir: “Tütün ve benzeri zararlı maddeleri devlet yasaklamak yerine kendi tekeline alıp bu şekilde değerlendirince halkına ne fayda sağlayacaktır?” Öğretmen, öğrencilerine tütünün zararlarını anlatıp bu ve benzeri alışkanlıklar edinmeyen sağlıklı bir insanın aynı zamanda ahlaklı bir insan da olacağını söylemelidir.

Gad Franko’ya göre çocuklar harekete meyilli olduklarından jimnastiği severler. Uslu yani yerinde oturan çocuğu övmek gereksizdir. Oyunlarını seçerken çocukları serbest bırakmak gerekli olup öğretmen her durumda onlara önderlik etmeli, onların yanlış seçimlerini düzeltmelidir. Çünkü jimnastik dahi öğrencinin sağlığına ve bedenine uygun olmalıdır.

Jimnastiğin amacı öğrencileri pehlivan ve cambaz yapmak değildir. Mevcut eğitim sisteminde pehlivanlık ve cambazlık bir fayda vermemektedir. Gad Franko; jimnastik aracılığıyla çocuğun ruhu ve bedeninin ahenk içinde terbiye edilebileceğini söyler. Jimnastik aracılığıyla kuvvetli erkekler, sağlam kadınlar yetiştirmek gerekir. Özellikle kadınlar için jimnastiğin gereksiz olduğu fikri yanlıştır. Bu fikir eskiden beri bize zarar vermiştir. Kadınlar da erkekler gibi hayatın zorluklarıyla karşılaşp önemli görevlerini yerine getirirken sağlam bir vücuda ihtiyaç duyarlar. Bunun yolu da jimnastikten geçer.

Ona göre Anaokullarıyla ilkokullarda hiç olmazsa iki günde bir jimnastik dersine bir saat ayrılmalıdır. En iyi yöntem olarak İsveç ve Japon usulleri uygun görülüp yine de öğrenciye göre seçilmelidir. Jimnastikte öğrencinin zevkine değer vermek ve bu noktada genel hareketler yaptırmak gereklidir. Jimnastik hem sağlığa hem düşünceye hem de ahlaka hizmet edebilir.

Gad Franko'nun bu bölümdeki tespitleri önemli ve doğrudur. Günümüz şartlarında Beden Eğitimi adıyla bir ders mevcut olup özellikle Jimnastik başlığıyla kitapta geçen öğretmen görevleri, bugün bu dersin öğretmenleri tarafından icra edilmektedir ⁶⁷.

2.4. İKİNCİ BÂB -TERBİYE-İ FİKRÎYE- DEĞERLENDİRMESİ

2.4.1. Birinci Fasl

2.4.1.1. Fikrin Terbiyesi

Gad Franko, birinci kısımda beden eğitimi yöntemlerinin önemine ve sonuçlarına vurgu yapıp “sağlam bir ruh ancak sağlam vücutta bulunur” diyen eskilerin ortaya koydukları bu kuralın ne kadar önemli olduğunu anlatmaktadır. İkinci bölümde genel olarak “Düşünce eğitimi” başlığını açmıştır. Yaptığı ilk tespit şudur: Beden eğitimiyle yetinmek büyük bir yanlış olduğundan düşünce eğitiminin önemini takdir ve kabul etmek gereklidir. İnsanı insan kılan özellik, zekâdır. Zekâ gücünü; hayal, muhakeme, mantık gibi özelliklere ayırmışlarsa da bu ayrım zekânın gücünü anlamak hususunu kolaylaştırdığı halde kendisine kıyasla uygun olmamıştır. Bu ayrı ayrı özellikler olmayıp zekânın özellikleridir. Çocuğun zekâsında -sonra ortaya çıkacak olan bu hasletler- birer tohum gibi mevcuttur. Çocuklara Dekart'ın “Gerçekliği apaçık ortaya çıkmamış bir şeyi gerçek olarak kabul etmemek.” prensibi iyice öğretilmelidir. Doğaldır ki çocuklar somut şeyleri daha kolay anlarlar; onlara öğreneceği şeyleri göstermekle başlamalıyız.

Gad Franko daha önce belirttiği gibi düşünce eğitiminde de her çocuğun ayrı ayrı yetenek ve özelliklerinin dikkate alınmasının önemine vurgu yapar. Çünkü her birinin bir gücü ve eğilimi vardır; erkek çocuklarda mantığa doğru bir yönelim, kız çocuklarda hayal âlemine doğru bir düşkünlük görülür. Öğretmen, bunun üzerine bir öğrencinin kuvvetli özelliklerini korumaya çalışmakla diğer özelliklerini arttırmaya gayret edecektir. Düşünme eğitiminin amacı insanı düşünen bir varlık kılmaktır. Bu

---

⁶⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, **Beden Eğitimi Ve Spor Dersi Öğretim Programı (Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)**, s.9

sebeple ona düşünebilmesi için gerekli olan bilgileri vermek gerekir. Fakat bilginin fazla olmasına ihtiyaç yoktur. Çocuğa o bilgiyi arayıp bulma yollarını göstermek gerekir. Yazara göre bu yöntem düşünce eğitime yani bir çocuğu insan kılmak için öğretilmesi gereken bilgiye aittir. Bunun maddi bir amacı yoktur. Bu genel düşüncenin önemli olduğunu söylemekle beraber kişinin mutluluğunu kazanması için maddi kazanç sağlayacak bilgileri de vermek gerekir. O halde düşünce eğitimi genel ve mesleki olmak üzere iki kısımdır. Her ikisine birden çalışmalıyız. Çünkü sadece genel bilgiler ile donanmış olan bir insan maddi kazanç sağlayamaz veya sadece mesleğine ait bilgilerle yetinirse sıradan bir sanat aracı durumuna düşer. Bu kişinin, toplum yönetiminde bilgisinden fayda gelmez. Genel ve mesleki bilgilerle donanmış bir kişi, kendine ve topluma faydalı bir insan olur.

Gad Franko'ya göre üstün zekâlar nadir görülür. Fakat merak duygusu, araştırma yeteneği, tahlil, dikkatle bakma yeteneğine sahip ve fikrini düzgün bir yöntemle anlatabilen bir çocuk akıllı bir çocuktur. Toplumsal hayatta bir yer edinebilir. İnsanlar tarafından kabul görür.

Gad Franko bu bölümde düşünce eğitimi genel hatlarıyla tarif etmiş ve düşünce eğitiminin gerekliliğini vurgulamıştır. Düşünce eğitimindeki amacın, düşünen ve sorgulayan birey yetiştirmek olduğunu anlatmıştır. Dekart'tan referans alarak gerçekliği ispat edilene kadar tüm bilgilere şüpheyle yaklaşmak gerektiğini vurgulamıştır. Millî Eğitim Bakanlığı günümüz müfredatında Gad Franko'nun bu bölümde ele aldıklarına paralel bir isimlendirme ile Düşünme Eğitimi başlıklı bir ders mevcuttur. Bu dersin öğretim programı şöyle bir vizyonu işaret etmektedir:

Programın vizyonu; *farklı bakış açılarını deneyebilen, başka görüşlere açık, kendine özgü bir perspektif oluşturabilen; insanlığın sanatsal, felsefi ve bilimsel birikimine karşı ilgili; gelişmeleri anlama ve yorumlama yetisine sahip; empati ve duyarlılık gücü olan; karşılaştığı sorunlar karşısında alternatif çözümler üretebilen; yaşadığı kültür ve değer ortamı konusunda farkındalığı bulunan ve nihayetinde bütün bu yeterlilikleri gösterecek şekilde eleştirel, yaratıcı, analitik ve yansıtıcı (reflecti-ve)*

*düşünebilen bireylerin yetişmesine katkı sağlayacak bir anlayış/yönelim oluşturabilmektir*⁶⁸.

2.4.2. İkinci Fasıl

2.4.2.1. Dikkat

Gad Franko düşünce terbiyesi başlığıyla isimlendirdiği bu bölümün ikinci faslında “Dikkat” kavramını incelemiştir. O’na göre insan zekâsı bir etkiyle harekete geçip düşüncesine sunulan konuyu değerlendirir ve fikir ortaya koyar. İnsan bu etkiyi saklayabiliyorsa kalıcı bir iş yapmış olur. Yoksa bu fikir gelip geçici bir ürün olur. İşte burada dikkatin önemini ortaya koyup, tanımını şöyle yapar: “Zekânın davranış ve duyguları korumak için gösterdiği gayret ve faaliyete ve bir madde hakkında düşünce ve ruhi hisleri tutma hususundaki gücüne dikkat denir.” Devamında şöyle söyler; Dikkat, bilgi edinmeye en fazla hizmet eden bir düşünce özelliğidir. Dikkat değerlidir fakat dereceleri vardır. Dikkat en basitinden düşüncesizce ortaya çıkar. En üst derecede ise istek ve düşüncenin ürünüdür. Bu dikkat, irade gücünün zekâyâ uygulanmasından oluşur. Çocuklarda dikkat sabit değildir. Çocuk her şeyi bilmek istediği için bir maddeyi tam öğrenmeden diğerine geçer. Çocuklarda dikkati eğitmek için öncelikle somut şeylerden başlanmalıdır. Gad Franko, günümüzde de geçerli eğitim kuramlarından olan somuttan soyuta geçiş kuralını vurgulamaktadır.

Gad Franko bu bölümde yaklaşık iki sayfalık bir inceleme ile dikkatin kaynağını şöyle açıklar: Dikkat doğal ve yaratılıştandır; eğitimi için her zaman çocukların harekete meyilli yerinden, araştırma duygusundan ve meraklarından, eğlence, zevk ve isteklerinden faydalanmalıyız. Sorularına net cevap vermek, görünür şeyleri göstererek dikkati alıştırmak, dikkati kuvvetlendirecek sebeplerdendir. Merak ve araştırma duygusu hiçbir zaman yok edilmemelidir. Aksi takdirde çocuğun elinden bir savunma aracını almış oluruz.

---

⁶⁸ Milli Eğitim Bakanlığı, **Düşünme Eğitimi Dersi Öğretim Programı**, 2016, https://reyhanli.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_05/13031301_dusunme_egitimi_dersi.pdf, (01.09.2023)

Gad Franko burada ilginç bir tespit yapıp zevk ve dikkat arasındaki ilişkiyi şöyle açıklıyor: Zevk duygusu dikkati arttırmaya merak duygusu kadar fayda verir. Çünkü çocuk eğlenmeyi sever, yorulmak istemez. Bununla beraber çocukları eğlendirerek öğretmek faydalıysa da sınırlı olmalıdır. Çünkü hayat sürekli zevklerden ibaret değildir, çocuk biraz da zahmetle çalışmalıdır.

Günümüz okullarında çocukların hareket edebilecekleri süre çok fazla tutulmamaktadır. Hareket etme isteğinin dikkat ile ilişkisini Gad Franko şöyle açıklıyor: Hareket etme isteği dikkati arttıran bir duygudur. Çocuğun en çok hatası bu duygusundan kaynaklıdır. Öğretmen, bir işi düşünmeden yapan çocuğu, yaptığı işin faydasına ve ortaya çıkan sonucuna dikkatini çekerek uyarmalıdır. Böylece çocukta fikir, gözlem ve araştırma yeteneği ortaya çıkar. Zira bir defa bu duygunun kazandırılması çocuğun her şeyi kolayca anlamasına yardımcı olur. Bir de çocuğu düşünmeye alıştırmalıyız; kendi kendine düşünebilme yeteneğini desteklemeliyiz.

Dikkat hakkındaki bu tetkiklerden sonra Gad Franko, dikkate zarar veren etkenlerden bahseder: Dikkatin hastalıkları vardır; bunlar unutma ve dalgınlıktır. Bu hastalıklar eğitime büyük bir engel teşkil eder. Hastalıkların olumsuz etkileri eğitimle düzeltilebilir. Bunun için de hastalıkların sebebini ve kaynağını bilmek gerekir. Bu bazen ders zamanı uzun olduğu içindir. Bu sebeple ders zamanı kısa tutulmalıdır. Bazen arkadaşlardan önce cevap verebilmek arzusundan kaynaklıdır. Bu durumdaki çocuğa ceza verilmelidir. Gad Franko'ya göre cezaya gelmeden önce unutma ve rekabetin bu nevi zararları çocuğa güzel bir dille anlatılmalıdır. Dikkat, bilgi öğrenme ve ahlak için oldukça önemlidir. Dikkatin varlığı vücudun sağlığıyla orantılıdır. Çünkü dikkat ancak sağlıklı bir bünyede var olur.

Gad Franko bu bölümde düşünce eğitiminde dikkatin önemini ayrıntılı olarak incelemiştir. Günümüzde dahi öğretmenler ve ebeveynler çocukların dikkatsiz ve özensiz olduğundan çok fazla şikâyet etmektedir. Gad Franko'nun buradaki tespit ve çözüm önerileri hala geçerli ve isabetlidir. Bu tespitlere ilave olarak günümüz teknoloji ürünü olan sosyal medyanın olumsuz etkisini zikretmek faydalı olacaktır. Maalesef ekran süresi artan çocuğun dikkati gittikçe zayıflamaktadır. Günümüz çocukları önceki nesillere kıyasla çok az bir sürede kendisine aktarılan ve gösterilen konuyu

takip edebilmektedir. Günümüz psikoloji ve tıp dünyasının dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) rahatsızlığı tanımlaması olmadan Gad Franko'nun bu konudaki dikkate değer ve etkili tespitleri bu bölümde yer almaktadır. Türk Psikiyatri Derneği DEHB konusunda Gad Franko'nun Dikkat başlığında bahsettiği tespitlere benzer olarak şunları kayda geçirmiştir:

DEHB tanısı Yaşam boyu süren dikkatsizlik, dürtüsellik ya da hiperaktivite yakınmaları olan herkes için akla gelmelidir. Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu yaşama, okul ve iş dünyasını, kişiler arası ilişkileri etkileyen önemli sorunlardan biridir. DEHB ister çocukluk ister erişkinlik döneminde olsun sadece hastaları değil ailelerini, çevrelerini de etkiler. Riskli sağlık davranışları açısından tehdit altında olan ergen ve genç erişkinlerde DEHB varlığında sigara ve madde kullanımı, yasal problemler, özgüven kaybı, kötü akran ilişkileri, okul ve iş başarısında düşüklük vb. gözlenir ⁶⁹.

2.4.3. Üçüncü Fasl

2.4.3.1. Hissiyâtın Terbiyesi

Gad Franko bu bölümde duyuların eğitimini konu etmiştir. Soru sorup cevabını vererek okuyucunun dikkatini çeken Gad Franko, duyuların eğitimini anlatırken insanın ilk bilgilerini duygularıyla ifade ettiğini söyler. Ona göre duyuların eğitimi gereklidir; fakat bu mümkün müdür? Faydalı mıdır? Evet; çünkü duyular yanılır. Nasıl ki insanlık yanlış bir görüşle güneşin dünya etrafında dolaştığını kabul ediyordu. Beş duyu organı duyuları hissetmez. Hissetmek yine aklın zekânın bir özelliğidir. O organlar zekânın emrine tabii memurlardır. Bununla beraber rolleri ikinci derecedir. Duyu organları eğitim ve alışkanlıkla daha düzgün çalışır ve aklın bu konudaki görevini kolaylaştırır. Buradaki eğitim ikiye ayrılır. Birincisi duyu organlarının eğitimi, ikincisi zekâda birtakım duyuları elde etmeye çalışmaktır. Ta ki bu

---

⁶⁹ Türk Psikiyatri Derneği, **Erişkin Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu**, 2023, <https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/33/eriskin-dikkat-eksikligi-ve-hiperaktivite-bozuklugu>, (01.09.2023)

organlardan sadece birisinin hissetmesiyle zekâ hissedilen şeyi hemen göz önüne getirsin.

Gad Franko “Bu görev yine aileye aittir.” der. Bedenin organlarının zayıflamamasına, işitme gücünün bozulmaması için çevresinde sessizliğin sağlanmasına, fazla şekerlemelerle haz alma gücünün bozulmamasına dikkat edilmelidir. Gad Franko hisleri ikiye ayırır. Birincisi duyma, görme ve dokunma. İkincisini koklama ve tatma diye belirterek görevlerinden dolayı ilkinin üstün, ikincisini basit duyular şeklinde isimlendirir. Bunların rolleri sınırlıdır. Bu sınırlılığı düşünerek duyuların eğitime önem vermemek yanlıştır. Çünkü beyin birçok konuda bu duyulardan yardım alır.

Gad Franko eğitimde ve toplumsal hayatta insan için en önemli olan üç duyuyu şöyle saymaktadır: İşitme duyusu, görme duyusu ve dokunma duyusu. İşitme duyusunun insanın toplumsal görevlerine faydası çoktur. Çünkü insan ilişkileri bunun üzerine kuruludur aynı zamanda müziğin de yegâne yayılma aracıdır. İşitmenin anlama gücü ve kavrayışı iki kısımdır. Doğal kısmında seslerin şiddeti, yüksekliği, kalınlığı anlaşılır. Edinilmiş olan ikinci kısmında işittiği gürültüden kaynağını anlar, arabanın yüklü veya yüksüz olduğunu fark edebilir. Görme duyusunun da toplumsal görevi çok büyüktür. Okumaya, ilim öğrenmeye ve bilime hizmeti ise fevkaladedir. Görme duyusu doğal ve edinilmiş olmak üzere iki kısımdır. Birinci kısım ancak yüzeysel şeyleri görür. İkinci kısım ise derinliği, mesafeyi ölçer; askeri hayatta bunlardan gelecek fayda çok önemlidir. Dokunma duyusu yalnız el ile sınırlı değil bütün vücudu kapsadığı bilinen bir gerçektir. Sanatlarda ve diğer bütün işlerde rol oynar. Bazen kaybedilmiş olan diğer hislerin yerine geçer. Mesela görme engelli kişide dokunma hissi çok hassastır. İşçinin hayatında ise bu duyu pek önemlidir. Bu duyunun doğal ve edinilmiş kısımları vardır. Hem sağ hem sol elden fayda etmeye çalışmalıyız.

Bu kısımda Gad Franko duyuların insan hayatının ilk safhalarından başlayıp nerede nasıl kullanıldığını açıklamıştır. Duyuların önemini anlatıp şu hükmü koymuştur: “Duyular da yanılır.” Tarihten örnek verip insanların astronomi alanında ilk dönem yanlış inanışları olduğunu belirtir. İnsanın duyularıyla beraber zekâ süzgecinden geçirdiği bilgilerini esas alınca doğru bilgiye ulaştığını söyler. Gad

Franko'nun duyuları sınıflandırıp ikiye ayırdığını görmekteyiz. Önceki bölümlerde dile getirdiği gibi bu bölümde de aileye büyük görev yüklemektedir. Günlük hayatta insana en çok fayda veren duyuları ayrıca tanımlamaktadır. Burada bahsettiği üç duyuyu - görme, duyma ve dokunma duyularını- tahlil edip bu duyuların doğal ve kazanılmış hallerinden bahsetmektedir. Yazar bu bölümde duyuları tıp, psikoloji ve pedagoji kuramlarının süzgecinden geçirip bize anlatmaktadır.

Gad Franko'nun da eserini yazarken etkilendiği Pestalozzi'den örnek alarak ortaya çıkan Montessori eğitimi⁷⁰ bugün duyuları işe katarak öğrenmeyi gerçekleştiren etkin bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır⁷¹.

2.4.4. Dördüncü Fasl

2.4.4.1. Hâtıranın Terbiyesi

Düşünce eğitiminin dördüncü faslında “Hatıranın Terbiyesi” başlığıyla Gad Franko hafıza eğitimini şöyle açıklar: eğer insanın bilgi serveti yalnız şu anda öğrendiği bilgilerden ibaret olsaydı insan her vakit yetersiz ve olan biten karşısında suskun kalırdı. Her gün aynı bilgileri tekrar tekrar öğrenmek zorunda kalırdı. Fakat insanın bilgi servetini besleyen hatıralarıdır. Kazanılmış bilginin koruyucusu hatıradır. Onsuz ne düşünce hayatı ne de dünyanın ilerlemesi mümkün olurdu. Hatıranın önemi ve esası hâlâ tam olarak çözülememiştir. Fakat uygulama yönü araştırılabilir. Hatıranın birinci özelliği görüneni, bilineni tespit etmektir. İkincisi koruyucu özelliğidir. Üçüncüsü hatıra tutma gücüdür. Hatıra gücünün en mükemmel örneği bu üç özelliği kuvvetli olan kişidir. Bazı hatıra çeşitleri vardır ki ressamalarda görme, müzisyenlerdeki işitme gibi özeldir. Çocukların hatırası meşgul olmadığı için gördüğü şeyleri zihnine çabuk yerleştirir. Fakat kelimeleri ancak şekil olarak korur. Bu kusuru onarmak gereklidir. Zekânın geliştirilmesi için uygulanan kurallar hatıranın eğitimi için de uygulanmalıdır.

---

⁷⁰ Abdulkadir Özbek, **Modern Eğitimin Temeli; Pestalozzi Eğitim Anlayışı**, 19 Nisan 2021 <https://abdulkadirozbek.com.tr/pestalozzi-egitim-anlayisi/>, (02.09.2023)

⁷¹ Burcu MUTLU ve Diğerleri, **Okul Öncesi Dönemde Montessori Eğitimi** **Montessori Education In Pre-School Period**, Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi 2012 1(3), Ankara 2012, s.2

Gad Franko'ya göre hafıza eğitimi de doğru metotla yapılmalıdır: Hatıranın eğitiminden amaç onu aşırı bilgilendirme ile boğmak değildir. Bu zararlıdır. İstenilen şey hatıranın kuvvetini arttırmak ve çocuğun sağlık ve yaşına göre hareket ederek öğrenme usullerini, hakikati bulma yollarını öğretmektir. Hatıra ile zekâ birbirine fayda verir. Zekâ, deposundaki var olan bilgileri ortaya koyar; hatıra da depoya yeni malzeme getirir. Şimdi en fazla dikkat edilecek şey çocuğa küçük yaşta iken çok fazla bilgi yüklememektir. Hatıraya en fazla hizmet edecek özellik dikkattir. Bir şeyi hatıradaki yer ettirmek için aşamalı bir şekilde öğretmek ve tekrar ettirmek gerekir. Düşüncenin bağlamını aramak, usullerini öğretmek hatırayı zenginleştirir ve görevini kolaylaştırır.

Bu bölümde Gad Franko'nun çocukluk çağındaki hafıza eğitimine önem verdiğini görüyoruz. O'na göre bu iş için en uygun çağ, çocukluk çağıdır. Günümüz modern eğitim kuramları da hayatta en önemli şeylerin çocukken öğrenildiği vakit, zihindeki yerinin kaya gibi sağlam olacağını kayda geçmiştir. Çocuğa doğru bilgiler verilmekle beraber hafızasını nasıl kullanacağı da öğretilmelidir. Tekrar ile bilginin kalıcı olacağı da yazarın üzerinde durduğu önemli bir husus olarak görülmektedir. Bugün tekrarın da öğrenmede ne derece önemli olduğu ortadadır. Bu konu tarih boyunca eğitimcileri meşgul etmiştir. University of Chicago(Şikago Üniversitesi)'dan öğretim üyesi Frances A. Yates, The Art of Memory (Hafıza sanatı) ismiyle yazdığı eserinde ortaya koyduğu Loci(Yerleşim) Metodu bize öğrenmenin şu yönünü gösteriyor:

Hafızaya alınacak bilginin bir bilgiyle ilişkilendirilmesi sonucu ortaya çıkan imgeler aracılığıyla gerçekleşmesi planlanan hatırlama yöntemidir. (Bkz.Yates, 1966b). Yates'in araştırmalarına göre bu öğretim yöntemi antik Yunan döneminde yöneticilerin topluluk önünde gerçekleştirecekleri konuşmaları unutmamaları için kullandıkları bir sözcük ezberleme biçimiydi. Bu metoda göre; öğrencinin edinmesi gereken kaynak ve ana dilde eşleştirilen sözcükler verilir. Öğrenci bu sözcükleri bildiği bir yerde bulunan varlıklarla hayalinde eşleştirir. Bu eşleştirme sayesinde o varlığa

her baktığında ya da onu aklına getirdiğinde hatırlaması gereken sözcük de aklına gelir⁷².

2.4.5. Beşinci Fasal

2.4.5.1. Kuvve-i Hâyalîye

Gad Franko'ya göre insanın sadece eşyayı anlama özelliği değil hayal etme özelliği de vardır. Hayal etme özelliği sayesinde hiç görmediği halde bir yazarın tarifi, şairin tasviri üzerine fikir edinir. O şeyin neden oluştuğunu zihninde canlandırır. Hayal gücünün diğer bir özelliği, sadece gördüğü ya da tarif edilen varlığı ve nesneleri görmüşçesine, duyuları aracılığıyla edindiği bilgileri esas kabul ederek bunları bir diğerine harmanlayarak hazır etmektir. Hikâyecilerin, şairlerin hatta ressam ve heykeltıraşların eserleri hayal gücünün bu özelliğinin sonucudur.

Gad Franko'ya göre insan eğitiminde hayalin rolü ehemmiyetsiz değildir. Güzel sanatlara ve birçok alana rehberlik eden ve doğanın sonsuz güzelliklerini ortaya koyan hayal gücüdür. Doğaldır ki hayalsiz kuvvetli bir zekâ yaşayabilir ve görevini yerine getirir. Fakat az çok hayale bağlı olmadıkça yapacakları sınırlı kalır. Çocuklarımızın bir dahi, bir âlim olmasını düşünmesek bile hayal güçlerinin kesinlikle yok olmasını istememeliyiz. Çünkü günlük hayatta bile bu gücün yardımıyla birçok kolaylığa ve sanatlarda başarıya ulaşırlar. Faydasını inkâr etmediğimiz hayal gücünün ciddi bir teftiş altında olması gerekir. Çünkü bazen öyle yükseklerde dolaşmak insana hadsiz hesapsız ümitler verir. Zavallı çocuk hayat mücadelesinin ilk zorluğuna uğradığında tamamı solmuş bir gülün yaprakları gibi birer birer yok olur. Bu da demek oluyor ki hayali tamamen öldürmemekle beraber ona gereğinden fazla ehemmiyet vermemek gerekir.

---

⁷² Muzaffer Kaya, “Yabancı Dil Fransızcanın Öğretiminde Hafıza Destekleyici Tekniklerin İncelenmesi”, **Academia Edu**, 2017, [https://www.academia.edu/37943353/YABANCI_DIL_FRANSIZCANIN_%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%C4%B0NDE_HAFIZA_DESTEKLEY%C4%B0C%C4%B0_TEKN%C4%B0KLER%C4%B0N_%C4%B0NCELENMES%C4%B0](https://www.academia.edu/37943353/YABANCI_DIL_FRANSIZCANIN_INCENLMES%4%B0L_FRANSIZCANIN_%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%C4%B0NDE_HAFIZA_DESTEKLEY%C4%B0C%C4%B0_TEKN%C4%B0KLER%C4%B0N_%C4%B0NCELENMES%C4%B0), (02.09.2023), s.263

Gad Franko hayal gücünün keskin sınırları olmadığını söyleyerek şunları aktarıyor: Çocuğun hayal gücü çok zengin ve çok geniştir. Çocukların hayalleri bir diğeri ile aynı değildir. Hayal gücünün zekânın bir özelliğinden başka bir şey olmaması yönüyle zekâlar ne derece farklı ise hayaller de o nispette değişir. Birisi bazen resimler yapar, diğeri masalları sever, bir başkası toplu iğnelerle küçük evler yapar. Hayalin faydaları çok açıktır. Onu yok etmek, her şekilde ortaya çıkmasına engel olmak taraftarı olmayız. Fakat hayal gücüne serbest yol bırakacak kadar tedbirsiz de davranmamalıyız. Çocukların hayallerini olumsuz etkileyecek şeylerden onları uzak tutmalıyız. Hayal gücünün mantıklı sınırlar dâhilinde gelişimini aileden sonra okul sağlayacaktır. Yuvasında zengin masallar ve hikâyeler dinlemiş olan çocuğa gerçekleri bazen okul verir. Okulun isteği, amacı hayal gücünün tek başına gerçeklerden uzak vadilerde dolaşmamasıdır. Güzel düşünceler ve muhakeme ile oluşmasıdır. Bu şekilde hareket edildiğinde mantıklı ciddi bir zekânın hayal gücünden daima faydalanılır.

Gad Franko bu bölümde özetle şunu söylemektedir: Öğrenilen şeyleri hafızada saklayabilmek için fikirler arasında bağ kurup zihin kitaplığında doğru yere yerleştirmek gerekir. Bu da şunun önemini ortaya çıkarıyor ki bir bilgiyi ezberlemekten ziyade anlamak gerekir. İnsana güzel duygular hissettiren şiirleri ezberlemekten daha etkili olacak şey, şiiri kalbimizde hissetmektir.

Gad Franko'nun bu bölümde ele aldığı Hayal Gücünün eğitimdeki yeri üzerine Sınıf Öğretmeni Hatice Avşar'ın Ağrı'da kendi öğrencileriyle yaptığı bilimsel araştırma⁷³ şunu ortaya koymuştur: Öğrencilerin öğrenmelerini iyileştirmek/zenginleştirmek için hayal gücünün etkisiyle ortaya çıkan farklılıkları sınıfa getirmeliyiz. Hayal gücü düşüncedeki etkinliği artırmak için gerekli bir düşünce eylemdir. Öğrencilerin standart öğrenme metodları dışında farklı görsel materyallerle karşılaştıklarında öğrenmeye karşı heyecan ve istekleri de artmaktadır. Etkinliklerde

---

⁷³ Hatice Avşar, “Hayal Gücünün Sınıf Öğretmenliği Mesleğinde Kullanılmasına İlişkin Bir Öz İnceleme”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2022),

görsel materyal ve oyunla öğretim yöntemleri öğrenmeyi kolaylaştıran unsurlar olarak ön plana çıkarılarak önemsenmelidir⁷⁴.

2.4.6. Altıncı Fası

2.4.6.1. Kuvve-i Ta‘mîmiyye ve Kuvve-i Tecrîdiyye

Gad Franko, çocuğun zekâ ve hatırasının somut olan maddeyi çok daha kolaylıkla anladığını önceki bölümlerde açıkladığını belirtip şu örneği vermektedir: Anaokullarında ve ilkokullarda çocuklara öğretilecek şeylerin birinci olarak maddi şeyler olması ikinci olarak bunların ya kendileri veya resimlerinin gösterilmesi daha uygundur. Böylece çocukların zekâları bir ağaç fikrini yeşil fikrinden daha kolaylıkla anlar. Çünkü ağaç dedikçe onu maddi görüntüsüyle gözü önüne getirir. Yeşil denildiğinde bu renk ancak varlığına bağlı olursa kabul göreceğinden çocuk yeşili anlayabilmek için onu düşünemeyip yeşil bir ağacı gözünün önüne getirir. Düşüncenin ilerlemesinin en büyük adımlarından biri somut düşünceden soyut düşünceye geçmektir.

Düşünce hayatı için soyutlamanın ve genellemenin ne kadar önemli olduğu düşünülünce anlaşılır. Zekânın her şeyi hakkıyla anlayabilmesi için onun bütün özelliklerinin idrak edilmesi gerekir. Ancak genelleme gücü sayesinde öğrendiğini hatırasında saklayabilir. Çocukların bağımsız ve soyut fikirlere zorlukla alıştıklarını söylemiştik. Zira böyle bir fikir edinmek için bir maddeyi derinlemesine incelemek ve sonra özelliklerini, ayırt edici niteliklerini ortaya koymak gerekir. Bunun üzerine somut düşünceleri kenarda tutarak yalnız nitelik ve özelliklerini hatıradaki tutmak gerekir ki bir çocuğun zekâsı kolaylıkla bunlara güç yetiremez. Çocuğun bunu başarabilmesi için hislerinin iyice eğitilmiş olması ve hissettiği şeyleri derinlemesine incelemesi, sonra alışkanlık edinmesi gibi şartlar gerekir. Bu konudaki güç ve özelliği sınırlı ise de diğer özellikleri gibi zekâsında tohum şeklinde vardır. Beşiğinin üzerine eğilen annesinin yüzüne karşı gülümser, bu yüz en somut duygularında yer almıştır.

---

⁷⁴ Avşar, “Hayal Gücünün Sınıf Öğretmenliği Mesleğinde Kullanılmasına İlişkin Bir Öz İnceleme”, s.140

Fakat herhalde ilk zamanlarda nesnenin görünür varlıkları zekâsına etki eder. Sonra eşyanın şekli ve görünüşü, renk ve parlaklığından daha fazla dikkatini çeker. Çocukta görünen ilk soyut düşünce, somut nesnelerin görünüşleri ve genişlikleri konusunda edindiği düşüncelerdir. Fakat görüyoruz ki bu düşüncelerinde somut varlıklardan ayrılmamıştır. Bu sebeptendir ki çocuklar rakamların somut karşılıklarını zorlukla öğrenirler. Yüz bin kelimesinin verdiği anlamı bir çocuk ancak yedi sekiz yaşındayken anlayabilir. O yaşında bir özelliği ve niteliği somut varlığından ayırabilir. Ondan önce soyut ve bağımsız düşünceleri işaret edecek kelimeleri kullanırsa da ya yanlış kullanır ya da alışkanlık eseri olarak tekrar eder. Fakat layıkıyla anlayamaz. Daima somut bir varlığa bağlanarak hayal eder. Öğretmenin görevi çocukların soyut düşünceleri hiçbir somut varlık olmadan düşünmesine çalıştırmaktır.

Bağımsız düşünceyi çocuklara öğretmek, zihinlerine sığdırmak için öğretmenlere tavsiye edilecek bir esas kural vardır: soyut fikirler diğer soyut fikirlerle öğretilemez. Somut fikirlerden yararlanarak soyut fikirleri öğretmek, göstermek gerekir. Bu tavsiyeyi ısrarla tekrarlamalıyız. Öğretmenler soyut fikirleri öğretmeye ve öğretimi o kurala dayandırmaya isteklidirler. Çünkü bu fikirler birçok somut araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple anlatmak istedikleri manayı kolaylıkla ve genel bir şekilde ortaya koyarlar. Fakat şunu bilmeliyiz ki soyut fikirler somut şeylerin her şekilde ve her yönüyle incelenmesinden ortaya çıkan özel düşünceler olup bu araştırmayı henüz anlamamış olan çocuk zekâsına aktarmak doğru olmayacaktır. Çocuklar ilk olarak duyguları sayesinde yaşarlar. Duyguları sayesinde hayatlarına lazım olan bilgileri edinir, duygularıyla ancak somut şeyleri anlayabilirler. Onları kabul eder ve özümserler. Öğretmen, bunu düşünerek ve kendi çocukluğunda genel düşünceleri anlamak için çektiği zahmeti hatırlayarak, öğrencisine karşı soyut ve genel fikirleri kullanmamaya, kullanacaksa aşamalı olmasına ve nasıl daha kolay anlayacağını araştırmasına mecburdur. Her zaman somut düşünceler gösterilmeli; inceleme ve araştırma sonucunda ondan genel bir fikir ve soyut çıkarımlar yapılmalıdır. Bunda bile aşamalık kuralına uyarak öncelikle bir maddi varlığın göze çarpan özelliklerini, sıfatlarını sonra da gizli özelliklerini ve sıfatlarını işaret etmek o sıfatları içeren maddeleri sırasıyla yani kolaydan zora doğru tasnif etmesini sağlayacaktır.

Gad Franko okul derslerinin de bu konuda etkin kullanılabileceğini belirtmektedir. Matematik dersi, bazen de okuma saati bu yöntem için uygun zamanlar olacaktır. Bunu şöyle açıklamıştır: Çocuklara erken yaşta zaman ve uzaklık hakkında bir fikir vermeye çalışılmalıdır. Çünkü bunları hayal etmek çocuğun zekâsınca pek zordur. Matematiğin sayı ve rakamlarını iyice anlamalarını ve küçük bir seyahatle veya farklı bir şekilde zamanın önemi içeriğini anlamasını beklemek gereklidir. Okuma derslerinde çocuğun gördüğü ve beş duyu organıyla kolaylıkla anladığı maddelerden başlayıp aşamalı bir şekilde bağımsız ve genel fikirlere doğru gidilmelidir. Böylece çocuğun rastladığı kelimeleri anlayıp anlamadığı öğretmen tarafından sorgulanmalıdır. Okuma dersinde çocuğun karşısına çıkan kelimeleri listeleyip bu kelimenin nereden geldiğini, hangi genel düşünceye ve soyut kaynaklara dayandığını araştırması sağlanmalıdır. Böylece kelimenin mecazi anlamıyla asıl anlamı arasındaki ilişki öğrenci tarafından iyice anlaşılır. Bu da öğrencinin üslubunu zenginleştirir, fikir hazinesine katkı sağlar.

Gad Franko bu bölümde kadim bir eğitim kuramı olan bilinenden bilinmeyene ilkesini işlemiştir. Bu ilkenin tüm dünyada ve tüm zamanlarda genel geçer bir tarafı vardır. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ da bu metodu kullanmış ve Bakara Suresi 255. Ayette⁷⁵ kendi gerçekliğini sıfatları aracılığıyla bize aktarmıştır. Yani bu eğitim kuramına uygun olarak çocuklara önce gördükleri ve basitçe algılayabilecekleri şeyler öğretilmelidir. Görünmeyen ve duyulamayan şeyler bu ilk bilgiler aracılığıyla ancak doğru şekilde anlatılabilecektir.

Bu bölümde ele alınan bilinenden bilinmeyene ilkesi ve eğitimin genel ilkeleri üzerine yapılan bir araştırmada⁷⁶ şu sonuçlar ortaya konmuştur: Önceki bilgiler, yeni bilginin öğrenilmesinde, etkin bir işleve sahiptir. Öğrenme ve öğretme süreci planlanırken öğrencinin ön öğrenmelerinden faydalanılmalıdır. Önceki ve yeni bilgilerini karşılaştıran bir öğrencinin öğrenmesi daha anlamlı ve kalıcı olur. Bunu sağlamanın en genel yolu ise dersin başlangıcında öğrencilerin eski bilgilerini

---

⁷⁵ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 255.ayet

⁷⁶Etem Yeşilyurt, "Öğretmenin Pusulası: Genel Öğretim İlkeleri", *Ekev Akademi Dergisi Sayı 83* 2020,

yoklamak, hatırlatmak, bir bakıma hazır bulunuşluk düzeylerini somutlaştırmaktır. Öğrenme, önceden öğrenilen bilgilere dayalı bir süreç olduğu için öğrencinin ön bilgileri, öğrendiği yeni bilgileri anlamlandırmada kritik önemdedir. Bu prensibe göre ilkin bir tespit yapılarak konuyla ilgili öğrencilerin bilgi seviyeleri belirlenmelidir. Öğretmen, öğrencilerin ön bilgilerini ortaya çıkarıcı giriş yapabilir, sorular veya kısa hatırlatmalar ile öğretimin niteliğini (öğrenmenin kalıcılık ve anlamlılığını) artırabilir⁷⁷.

2.4.7. Yedinci Fası

2.4.7.1. Kuvve-i Muhâkeme

Gad Franko burada muhakeme gücünü tanımlamakta bunun Fransızca karşılığını da eklemektedir. Düşüncenin bir maddenin varlığına delil olması ve iki fikir arasındaki ilişkiyi araştırmayla ortaya çıkarması konusundaki işlevine bu isim verildiği gibi özel niteliklerin kendisine de aynı ismin verildiğini belirtir. Gad Franko burada dönemin eğitimcilerinin temel kitaplarının dili olan Fransızcada muhakeme gücüne (jugement) denildiğini ve halk dilinde aynı anlama işaret eden (bon sens) kelimesi kullanıldığını aktarır.

Gad Franko en meşhur eğitimcilerden olan Montaigne'nin ilmi ve muhakeme gücünü karşılaştırdığında ikincinin birinciye tercih edilmesi gerektiğini ifade ettiğini söyler. Muhakeme gücünün ilme muhtaç olmadığı söylenebilir. “Hâlbuki ilim ne kadar geniş olursa olsun güzel muhakemeye ihtiyaç duyar.” Ona göre bu iddia biraz fazladır. Fakat herhalde iyi muhakemenin bilgiye bağlı olduğu ve onlara rehberlik ettiği de aynı gerçekliktir. Beş duyu, hayal, hatıra gibi özellikler zekâyâ bilgilerini gösterecek malzemeyi ortaya çıkarmak içindir. Bu malzemeyi ele alıp onlara dayanarak iyi veya kötü karar vermek, hükümleri ortaya koymak görevi ise bu bölümü oluşturan muhakeme gücü özelliğine aittir. Bir insanın düşünce hayatı ve ahlak hayatının önemi ve düzgünlüğü iyi muhakemesinin gücü ve değerine bağlıdır. Doğru muhakeme eden bir düşünce yapısı daima eseri müessire, sonucu kurallara bağlar. Bu sayede hazırlıklı

---

⁷⁷ Yeşilyurt, “Öğretmenin Pusulası: Genel Öğretim İlkeleri”, s.274-275

ve dayanıklı toplumsal özelliklere dayanan bir hareket ortaya çıkar. Pascal, “iyi düşünmeye çalışalım güzel ahlakın kuralı budur” demiştir. Bu düşünce çok daha önceden Sokrat tarafından söylenmişti. Güzel muhakemeye alışmak için cahillikle mücadele ederek düşünce tarafsızlığına karşı savaş ilan etmek şarttır. Çünkü bu kusur var oldukça kişinin muhakemesi hep yanlış yollara sapar. Menfaatler ihtiraslar ve taassup gibi tarafsız düşünceler onun görüşünü kapatır. Güzel muhakemesini mahveder. İnsan bilgi kazanmaya düşüncesini ve muhakemesinin geleceğini korumaya ve daima güzel muhakemeye alışmaya çalışmalıdır. Çünkü ilmi ve insanlığın şerefini bu sayede kazanır.

Gad Franko muhakemenin bilgiye üstünlüğünü eski dönem filozoflarını referans vererek açıklayıp devamında şu soruyu sormaktadır: Çocuk muhakemeye ne zaman başlar? Çocuğun hayati durumu araştırıldığında henüz konuştuğu zaman muhakemeye de başladığı görülür. Doğal olarak bu muhakeme çok basit ve zayıftır. Bir şeyi üzerine eğilen annesine karşı gülümseyip ellerini uzatan, başka biri geldiğinde yüzünü çeviren çocuk annesi ve kendi hayatı arasındaki ilişkiyi hissedip muhakeme ediyordur. O varlığın kendi hayatının koruyucusu olduğunu anlıyordur. İradeye yaslanan tam muhakemeler üç yaşından önce başlamaz. Çocuğu soyut fikirleri ve maddeyi birbirine bağlamaya hizmet eden dikkate alıştırmadıkça onların muhakemeleri zayıf ve dayanaksız kalır. Bu muhakemeler görünür olsun veya görünmez olsun çocuğun ilk yaşlarında kişiye özel ve tek başındır. Çocuğun genel fikirler beyan etmesi için düşünce gücünün gelişmesi lazımdır. Bir fikir edinmek için çocuk bilgi edinmeyi beklemez, hemen karar verir. Gad Franko, cehalet, acelecilik ve tarafsızlığın çocuğun kusurlarından sayıldığını belirterek çocuğun cehaletine şaşılmamasının doğal olduğunu söyler. Çocuğun bir fikir edinmek için gerekli bilgileri edinmeyi beklemeyip hemen karar verdiğini belirtir. Çocuk her bir şeyin ne kadar madde ve özelliğin birleşiminden olduğunu bilmediği için tam bir inançla kararını verir; bütün cahiller gibi dili basit ve ihtiyatsızdır. Gad Franko’ya göre zaten tedbir ve ihtiyat deneyim ve eğitimin meyvesidir.

Taraf tutmak bütün çocuklarda görülen bir kusurdur. Gad Franko bu sözünü şöyle açıklıyor: Çocuklar, yaşlı insanlardan özellikle ailesi ve öğretmenleri gibi

sevdiği ve hürmet ettiği adamların fikir ve bilgilerine kapılarak sadece onları ölçü alır, muhakemelerinin sonuçlarını onlara bağlar. Çünkü çocukların muhakemeleri nadiren bireysel ve kendilerinin çabalarıyla oluşur. Çoğunlukla ciddi ve öğrendiği şeyler tekrardan ibarettir. Çocuğun bu bilgisizliğine karşı uğraşmak gerektiği için onlara “öğrenebilmeyi öğretmek”, “şüphe etmeyi” göstermek gereklidir.

Muhakeme gücünün çocuk eğitimindeki önemi dikkate alındığı zaman ailede başlaması gerektiği görülecektir, zaten okula devam etmeden, çocuğun muhakemesi yüzeysel ve kesin olur. Aile fertleri özellikle çocuklarının koruyucusu olan anneler, çocuğunu iyi görmeye, doğru hissetmeye alıstırmalıdır. Yanlış bir karar verdiği zaman o kararı gerçek ve hakiki olan ile değiştirip yanlışını göstererek düzeltme fikrine çalışmalıdır. Çocuğun yanlış kararlarını düzeltmek için alınacak tedbirler onun ahlaki ve özellikle iradesi için çok önemlidir. Örneğin karanlıktan korkan, duvar üzerinde tuhaf bir şekil gören çocuğu elinden tutup o bölgeye götürerek gerçeğin ne olduğu gösterilmelidir. Bu durum çocuğun muhakemesini düzeltir hem de korkusu ortadan kaldırır. Çocuğun güzel muhakemesine etki edebilmenin en iyi yollarından biri anne-babanın ve aile fertlerinin kendi hallerine ve fiillerine dikkat etmeleridir. Çocuğun taklit yeteneği her şeyin üstündedir. Ona söylenecek şeylerden ziyade önünde yapılanlar daha etkilidir. Bunun için aile fertleri çocuğun yanında her zaman örnek davranışlar göstermelidir.

Gad Franko’ya göre okulun iyi muhakemenin eğitimi için izleyeceği kurallar Dekart’ın şu tavsiyesinde gizlidir: “Bir şeyin açık görünüşü gerçek olduğuna kanaat göstermiyorsa ona inanmamak gerekir.” Dekart’ın bu teorisi eğitim bilimlerinde birçok değişikliğe neden olmuştur. Öğretmenlere ısrarla tavsiye edilecek bir nokta vardır: öğrenci bir soru sordu mu hemen cevap verdimiyip öğrencinin cevabı hazırlaması, düzeltmesi ve düşünmesi için bir müddet beklemelidir. Cevap vermediği halde öğretmen hemen sorunu çözümlemeyip sabırla beklemeye ve gerektiğinde öğrencinin düşünce ve muhakematına rehberlik ederek bulamadığı cevabı aşamalı bir şekilde bulması için dikkatini çekmeye çalışmalıdır. Muhakkak ki öğretmenin soracağı soru öğrencinin açık bir şekilde muhakeme edeceği konulara dair olacaktır. Dersler adeta bir sıra hükümlerden ibaret olacaktır ki öğretmenin soruları, doğru düşünmeye

yönlendirmesi, soruların çözümünü kolaylaştırmaya yarayacaktır. Öğrencinin cevaplayamadığı bir sorunun cevabını öğretmen vereceğine, öğrenciyle beraber çalışıp zekâsına, muhakeme gücüne müracaat ederek onu bulmaya yönlendirmesi ve böylece öğrenciyi iş ortağı olarak göstermesi kadar çocukların zekâsını geliştirecek başka bir yol yoktur. Bütün dersler muhakeme gücünün artırılması ve eğitimine hizmet etmelidir. Fizik, coğrafya ve biyoloji dersleri daima somut şeylerin özellikleri ve nitelikleri hakkında ortaya konulmuş hükümlerden ibaret olarak buradaki rolü daha mühimdir. Tarih ve ahlak dersleri öğrencileri olaylar ve insan davranışları hakkında düşünmeye ve bunların sebeplerini ve etkilerini ortaya çıkarmaya yönlendirir. Ahlak derslerinde her zaman bizzat çocuğun muhakeme ve güzel ahlakına müracaat etmek gerekir. Tarih derslerinde bir insanın hal ve hareketi inceleneceği zaman bulunduğu zamanın genel fikirleri ve ahlaki hakkındaki bilgiler göz önüne getirilmelidir. Zira geçmiş işleri şimdiki fikirlerimiz ile tetkik edersek geçmişe karşı haksızlık etmiş oluruz. Bu düşünciyi çocuğa öğretmek çocukta hakkaniyet hissinin uyanmasına hizmet eder.

Bu konudaki çalışma ve gayretin amacı eleştirel düşünceye sahip çocuklar yetiştirmektir. Eleştirel düşünceye sahip olmak ne demektir? Sağlam ve samimi bir şekilde düşünen, varlık sebebini görmedikçe hüküm vermeyen, gerekli verileri görmek isteyen, gerçek ortaya çıkıncaya kadar söz konusu meselede tereddüt ve şüphe eden bir fikre sahip olmak demektir. Eleştirel düşünceye sahip çocuk tarafgir düşüncenin tamamen karşısı ve zıddıdır. Gad Franko, halk arasında en çok geçerli olan tarafgirlik düşüncesinin, genç yaşlarında öğrencilerimizde var olduğunu belirtip bunun onlardan menedilmesini istemektedir. Devamında şöyle açıklama getirir: Bazen bir söz ortaya çıkar; mantığa ve akla aykırı, özellikle o yalanı bizzat görmüş hiç kimse yok. Bununla beraber kamuoyu ona kapılır hepsi sağlam bir düşünceyle inanır. Fakat genellikle yanlış bir kaynağa dayanır veya bir taassuptan ibarettir. Öğretmenin görevi hazır olarak çocuklara dayatılması istenen fikre karşı çıkmaktır. Bu konudaki en mühim ders, samimiyet ve özgürlük öğretmenin kendisinden ortaya çıkmalıdır. Öğretmen öğrenciye şunu söylemelidir: “Çocuklar, bir şeyi ben söylediğim için değil siz anladığınız takdirde inanın.”

Gad Franko bu bölümde düşünmenin yani muhakemenin bilgiye üstünlüğünü vurguluyor ve eleştirel düşünciyi yüceltıyor. O'na göre öğretmenin öğrenciye öğreteceği en iyi şey muhakemedir. Bilgiyi muhakeme süzgecinden geçiren insan her zaman doğru bilgiye ulaşacaktır.

Yazarın bu bölümde tespit ettiği ve kritiğini yaptığı bilgileri ışığında şu tesbiti belirtmekte fayda vardır: Günümüz bireylerinin en önemli kusurlarından biri olan eleştirel düşünme becerisi eksikliği; insanın günlük hayatında mutlu olması, problem çözebilmesi, doğru kararlar alabilmesi için gerekli olan en önemli beceridir. Hayatları boyunca karşılaştıkları sorunlar ve karar vermeyle ilgili durumlarda daha doğru adımlar atan bireylerin oluşturdukları toplumlar daha mutlu, huzurlu ve düşünsel olarak daha ileri seviyede olacaklardır. Bu beceri sayesinde başkalarının kendilerine empoze etmeye çalıştıkları propagandalara karşı direnç gösterebileceklerdir⁷⁸.

2.4.8. Sekizinci Fası

2.4.8.1. Kuvve-i Kıyâsiyye

Gad Franko bu bölümde günümüz eğitim kuramlarının da yer verdiği Tümevarım (induction - usûl-i istikrâ'î) ve Tümdengelim (usûl-i istintâcî - deduction) yöntemlerine değinmiştir.

Gad Franko kıyası şöyle tarif etmektedir: Fikir ve zekânın her gün muhakeme gücüne esas ve malzeme teşkil edecek bilgiyi elde ettiğini gördük. Muhakeme gücü sayesinde bu bilgi ile arasındaki bağı bulur fakat zekâ bununla yetinmez; eşya ile arasındaki ilgiyi bulduktan sonra bu muhakemeleri bir diğerine bağlar ve bu bağ ile bozulmadan yeni bir karar çıkarma yeteneği geliştirir. Bu yetenek ve özelliğe kıyas gücü diyeceğiz. Kıyas bilinenden bilinmeyene geçebilmek için zekânın ortaya koymaya mecbur olduğu çalışma hareketidir. Yani olumlu, açık yahut kabul edilmiş gerçeklerden apaçık ve şüpheden ayrılmış gerçeklerin aracılığı ve yol göstermesiyle belli bir zamana kadar gizli kalmış diğer bir gerçeğe ulaşmaktır.

---

⁷⁸ Bayram Akarsu, “Eleştirel Düşünme Sanatı”, **Academia**, 2018, https://www.academia.edu/37015944/El%C5%9Ftirel_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnme_Sanat%C4%B1 , (02.09.2023), s.7

Gad Franko bilimin en temel iki bilgi edinme yolunun kıyas ile bağlantısını şöyle açıklıyor: Kıyas gücünün önünde iki yol vardır; bir takım gerçek özelliklerden ortaya çıkan her şeyi kapsayıcı ve hepsini açıklayıcı bir gerçeğe varmaktır. Özelden genele, eserden müessire, sonuçtan kurallara geçmeye dayanan bu usule induction (tüme varım yöntemi) diyeceğiz. İkinci yol bunun tam tersidir. Bir genel gerçekten özel gerçeğe varılırsa bu iniş, yani müesseselerden esere kurallardan sonuçlara doğru bu geçiş (tümünden gelim yöntemi) deduction diyeceğiz.

Bu bölümde Gad Franko kıyasın fayda ve önemini açıklamaktadır: Kıyasın olağanüstü önemi hakkında söz söylemek gerekir mi? Bu özellikle düşünce gücünün düşünceleri ortaya çıkarmasına hizmet eder. Karşılaştırma gücü hayallere bağlı ve onlardan üstündür. Çünkü hayal gözleri kamaştırıp kalbe mutluluk verirse de zekânın karşılaştırma gücünü sağlam yönlerden elde eder. Şüpheli gerçeklerin ortaya çıkması, anlaşılmasız yönlerin açıklanması, bilinmeyen gizlerin üzerindeki ağır örtünün kaldırılması kıyas sayesinde olur. Kıyas şüpheli fikri kaldırır yerine sağlam fikri koyar. Ve insan kıyas gücünü artırdıkça basit bir muhakeme sahibi olacağına, sıradan biri olacağına, bilginin gücüne doğru yükselmeye başlamış olur. Tümevarım kanunları doğanın keşfine ve tümünden gelim yöntemi zekâmıza görünen usul ve sistemlerden gerekli bilgiyi çıkarmaya yardım eder.

Gad Franko çocuk ve kıyas konusunda birbirine iki zıt görüşten faydalanıp bir sonuç çıkarmaya çalışmıştır: Hikmet sahipleri arasında çocuğun güç ve yetenekleri kıyaslama özelliği uzun zamanlar tartışmalı bir konu olmuştur. Jean Jack Russo çocuğun kıyas yeteneğinden mahrum olduğunu söyler ve kıyasa benzer bazı düşünce ve soruların doğal yönelimle oluştuğunu ispat eder. İngiliz filozofu Locke tam tersine kıyas gücünün çocuklarda var olduğunu iddia eder. Fakat zekâsına yöneltilecek kıyaslar yaşı ve zekâsıyla uygun olduğu müddetçe mümkündür. Çocuk önceden söylediğimiz gibi harekete meyillidir. Yürümek, sallanmak, gezmek velhasıl bir yerde oturmamak daima hareket etmek ister; sonra bu hareketlerini normal göstermeye, sebeplerini ortaya koymaya çalışır. Biz çocuğa rahat durmasını veya kendi isteğine uymayan bir emir verirken düşünmeden sırf emre uyma görevinden kurtulmak için birçok kıyaslamadan ibaret olan türlü türlü bahaneler bulur yanlış kıyaslar yapar.

Çocuğun kıyas gücü doğal olarak zayıftır, öncelikle hükümler arasındaki ilişkiyi zorlukla anlar. Ancak basit ve somut iki şeyi bağlayan ilişkiyi anlar. Bilgisizlik, tecrübesizlik, düşünceden kaçınmak, çabucak sonuca varma arzusu zaten zayıf olan kıyas gücünü büsbütün ortadan kaldırır. Öğretmen çocuğu muhakemeye ve kıyasa yönlendirince bu kusurdan uzaklaşıp zihnini zenginleştirmelidir. Çocuk küçük yaşından itibaren mantık dairesinde hareket eder. Değişikliğe istekli ve yerinde duramayan vücudu gibi zekâsı da yerinde duramaz. Bir konudan diğerine atlar; bir konuyu araştırmakta iken sonucunu görmeden diğer konuya gider. Her görünüşüne göre çocuk benzetme yöntemiyle yani tanımadığı bir şeyi tanıdığı bir şeye benzeterek kıyaslamasını ortaya koyar. Çocukların benzetme yoluyla muhakeme etmeleri yalnız doğal değil, gerekli ve faydalıdır.

Seneler geçtikçe tümevarım yöntemi gelişir buna dayanan fikirler ortaya çıkar; fakat yine eserden müessire muhakeme yaptığı sırada tecrübesizliği ve eksik gözlemi sebebiyle hata yapar. Ondan sonra sonuç çıkarma usullerine müracaat etmek gerekir. Müessirden esere, bütünden parçaya geçmek demek olan yol çocukların özellikle başlangıçta pek hoşuna gitmez; bu yol çerçevesinde hareket etmek için sakın ve özel gayretlere ihtiyaç duyulur. Velhasıl çocuk zekâsında kıyas gücünün tohumları var ise de bu güçten faydalanmak için gerekli şartlar o yaşta mevcut değildir. Gerçeği araştırma ve deneme üzerine kurulu bir düşünme usulüne çocuğu alıştırmak eğitimcinin görevidir.

Gad Franko'ya göre çocukların küçük yaşlarından başlayarak, doğru yanlış kıyaslara yönelme ve düşkünlükleri erkenden bu özelliğin eğitimine dikkat etmek gereğini gösterir. Muhakeme gücüne dair yazdığı tavsiyeleri burada genellikle tekrara gerek duyar: Bu konudaki genel kurallar çocuğu elde ettiği neticesini delilleriyle ispatlamasına, hangi düşünce ve araştırmalar aracılığıyla bu neticeye ulaştığını öğretmen yanında anlatmasına teşvik etmektir. O sırada öğrenciye karşı güzel bir yönelimle kıyas ve muhakemesinde bir yanlışlık görülürse düzeltmeye ve böylece hakikate doğru giden yolun önündeki engelleri kaldırmaya, çocuğun korkusuzca o yolda gezmesine gayret etmek gerekir. İlkokulun daha yüksek sınıflarında kıyas gücünün eğitimine daha büyük bir özenle çalışılır. Öğretmen öğrenciye bir konu verir

sonra onu muhakemeye kıyasa teşvik eder. Bir öğrenciye “bu şöyledir” diye gerçekleri hazır olarak vermek, fikirleri zihnine yerleştirmek doğru değildir. Aksine çocuğun bir gerçeği kabul etmesini istiyorsak ona aşamalı sorular sorarak hakikati kendisinin bulmasına yardım etmeliyiz. Bu sorular usulü Sokrates’in icat ettiği eğitim yöntemidir. Çocuğu böylece başlı başına kıyas ve muhakemeye teşvik etmiş oluruz. Çocukta uyandıracığımız ihtiyaç, zevk, kıyas ve muhakemenin yanlış bir yola sapmaması için kendisine yol göstermek olacaktır.

Gad Franko okullarda bu iki yöntemin kullanılabileceği dersleri örneklerle açıklamıştır: Matematik dersi bile şimdiye kadar gelenek olduğu gibi hesap işlemlerinden ve bilinmezlerin ortaya çıkarılmasından ibaret olmayıp sonuç çıkarma yönteminin uygulanmasına aracı olmalıdır. Coğrafya dersi sıralanmış birçok ismin ezberlenmesinden ibaret olamaz. İklimi, cinsi, arazisi, su akıntıları sakinlerinin cins ve ırkları arasında ilişki ve bağlantının bulunmasına ve öğrenilmesine hizmet edecek bir ders olmalıdır. Burada doğal kanunları ve ekonomi kanunları arasındaki etkileri ortaya çıkarmaya çalışmalıyız. Tarih olayları birbiriyle bağlantılıdır. Öğretmen bu olayları kıyas eder ve sınıflandırır. Zamanın etkisiyle karanlıkta kalan veya bazı kötü hırslar sebebiyle yanlış gösterilen olaylar arasında ne suretle hiçbir bağlantısı olmadığını bazen bir olayın eski bir olayın eseri ve neticesi olduğu öğrenciye gösterilir ki bu kıyas gücünün gelişimine yardımcı olur. Her dersten her ilimden kıyas gücünün gelişimine yarayacak hisseler çıkarılabilir. Bu artık öğretmenin güç ve yeteneklerine bağlıdır.

Gad Franko’ya göre düşünce eğitiminin ilerlemesi sayesinde ulaşılmak istenen sonuç yarın yetişkin bir birey olacak; çocuğu bilimsel düşünce sahibi kılmaktır. Bilimsel düşünce tabiri şimdiye kadar gösterdiği yol ve kanunları açıklar. Yani gerçeği bir yol çerçevesinde aramak hususunda zekânın alışkanlık kazandırması bu alışkanlığın insan tabiatına girmesi demektir. Bilimsel düşünce sahibi olan kişi öncelikle saf gerçeğe sahiptir. Bu insanlar hurafeyi, taassubu, mantık çerçevesinin dışına dayanan fikirleri kim söylemiş olursa olsun kabul etmez, söylenen sözlerin neye dayandığını korkuya kapılmadan sorar. Bir gerçeği ortaya çıkaracak delilleri aramak üstün bir özelliktir. Eğer çocukta gözlemlleme özelliği mevcut değilse kendisinde bir gerçeğin müteşekkil olduğu gerekçeler bulacak; olağan ve sabır alışkanlığına muhtaç

olan araştırma özelliği yoksa yöntem ve usulden uzaksa ciddi bir kıyas gücüne sahip değilse bilimsel düşünce boş ve anlamsız bir kelime olur.

Aristo'nun çok detaylı bir şekilde tanımladığı bu iki metoda(tümevarım - tümdengelim)⁷⁹ Gad Franko da eserinde yer vermiştir. Gad Franko bu bölümde görünenin arkasındaki gerçeği bulabilmenin yolunun mümkün olduğunu bunun da ancak kıyasla olacağını söylemektedir. Buna örnek olarak insanın vücudu ile kendisini kuşatan tabiat arasındaki ilişkiye dikkat çeker. İnsanın bu iki unsuru kıyaslayıp bunların ortak noktalarını görünce gerçeği anlayacağını ifade etmektedir. Bu çıkarımla insan mutlu kişiler zümresine dâhil olacaktır.

2.4.9. Dokuzuncu Fasl

2.4.9.1. Kuvve-i Mümeyyize

Gad Franko bu bölümde günümüz Türkçesiyle iyiyi kötünden ayırabilme, iyinin ve kötünün farkına varabilme olarak tanımlayabileceğimiz kuvve-i mümeyyizeyi şöyle açıklıyor: Şimdiye kadar özellikle duygulara, soyut düşüncelere, genelleme özelliğine dair ifadelerden muhakeme gücü ve kıyasa dair bazı bölümler tahsis edildikten sonra düşünce özellikleriyle bağlantısı bulunan bu konulara son verilebilirdi. Fakat şimdiye kadar nitelendirdiğimiz ve açıkladığımız yönleriyle düşünce gücünü oluşturan unsurları içeriği ve değerine ait olan bunların birleşiminden oluşan genel topluluğun kendisine özel kural ve kanunları vardır. Gerçeği anlama ve ilişkileri bulmaya faydası olan düşünce özellikleri ve aklın genel parçalarına “temyiz gücü” (iyiyi kötünden ayırma gücü) diyeceğiz. Bu güç başkanlık görevi ve idareyi yerine getirir. Birbirini tamamlayan muhakeme gücü, kıyas gücü, hayal gücü vesaire bile görevlerini yerine getirirken parçası oldukları iyiyi kötünden ayırma gücüne özel olan kural ve kanunlara ister istemez tabi olmaktadır. Temyiz gücünün iki yönüne yani teorik ve uygulamalı olmasına dikkat çekmektedir. Teorik yönüyle fikir ve düşünceleri insana esas ilimleri tesis edebilecek kurallar gösterir. Bu da bir şeyin varlığı ve içeriği

---

⁷⁹ Ömer Faik Anlı, “Aristoteles ve Yöntem -Tümevarım ve Tümdengelim”, **Açık Ders Ankara Üniversitesi**, 2023, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/60332/mod_resource/content/0/Aristoteles%20ve%20Y%C3%B6ntem.pdf , (02.09.2023),s.1-8

onun karşıtı ve dışındakileri göstermekle olur. Yani iki şey arasındaki ilişkinin bulunup kabul edildikten sonra o ilişkiyi çeşitli şeylere genellemekle olur. Bu da her bir işin bir sebebi; bir başlangıcı ve bir sonu olacağını, kanun/kaide fikrinin esası olan “aynı sebep aynı sonucu ortaya çıkarır” usulünü öne sürmekle mümkündür. Çocuklara bu kuralları gösterip gelecek hayatlarında bu aydınlık fikirleri onlara öğretmek eğitimcilerin görevidir.

Gad Franko’ya göre iyiyi kötünden ayırma gücünün dayanağı olan açıklık ilkesi, çocuğun ilk döneminde muğlak ve karışık bir haldedir. Sebepler, varlık ve kanun düşüncelerini biraz anlayıp onları da uygulamaya kalkışırsa bunu tecrübesizliği sebebiyle güzel uygulayamaz. Ateşe yaklaşan bir çocuk yanacağı için tekrar böyle bir hareketi yapmaz. Böylece sebep sonuç düşüncesini anlar ve aynı sebebin aynı sonucu ortaya çıkaracağını yani kanun prensibinin içeriğini anlar. İyiyi kötünden ayırma gücünü oluşturan bu kurallara vakıf olan çocuk fiil ve uygulamada kararlarını ve düşüncelerini layıkıyla tam olarak tatbik edemez. Çünkü bu kanunlar yine düşüncenin ve muhakemenin etkisiyle edindiği fikirlere uygulanır. Eğer duygular ve muhakeme sağlam ise doğuracağı sonuçlar yanlış fikirlere uygulanır. Eğer duygular ve muhakeme sağlam ise doğuracağı sonuçlar yanlış fikirlere uygulanır. Eğer duygular ve muhakeme sağlam ise doğuracağı sonuçlar yanlış fikirlere uygulanır. Eğer duygular ve muhakeme sağlam ise doğuracağı sonuçlar yanlış fikirlere uygulanır. Eğer duygular ve muhakeme sağlam ise doğuracağı sonuçlar yanlış fikirlere uygulanır.

Bunula beraber apaçık gerçekler temyiz gücünü oluşturduğu için ispat edilemeyen, hakikat, iyi, kötülük, düzen, kanun, varlık sebep sonuç, başlangıcın olmaması, sınırsızlık gibi fikirleri iyi anlatılmalıdır. idare görevi ve başkanlığı içeren temyiz unsurlarının yanlış esaslar üzerine kurulmaması için çocuğun diğer güzel düşünceleri ve duygularının eğitimine layıkıyla dikkat edilmelidir.

Gad Franko’nun daha önce yaptığı gibi şu şekilde soru sorup dikkat uyandırdığını görmekteyiz: İyiyi kötünden ayırma gücünün eğitimi mümkün müdür? Bu soru gereksiz gibi görünüyor çünkü iyiyi kötünden ayırma gücünün dayandığı kurallar apaçık, doğal, esastır. İnsan tarafından varlığının her dakikasında öğrendiği kanunlardan ibaret olmakla beraber bunların bir özel eğitimle elde edilmesi yeteneği düşünülemez. Bu eğitim için özel çalışmalar ve alıştırmalar mevcut değildir. İyiyi kötünden ayırma gücü eşyalar arasındaki ilişkiyi tetkik ederek sebep ve sonuç arasındaki bağlantıyı öğretir. Matematik bilimi, özellikle bu maksadı daha çok yerine

getiren sonsuzluk ve amaca uygunluk fikirleri, bazı düzyazı ve şiir parçalarının okunmasıyla çocuk ruhunda uyandırılır. Gad Franko'ya göre çocuklar olağanüstü ve doğaüstü şeylere inanmaya meyilli olduğu için; sihirbazlık, falcılık gibi batıl düşüncelere karşı ruhunda bir düşmanlık uyandırmalıyız. Bu halde çocuk yalnız gerçeği seven bir adam değil insan topluluğunun bir parçası olmasını icap ettiren bu ilmi gerçeklerin ve genel kaidelerin insanlığın mutluluğu için hayatının bir gerekliliği olduğunu anlayacaktır.

Gad Franko görüldüğü gibi bu fasılda iyiyi kötüden ayırma gücünü detaylıca incelemiştir. Yazar bu güce başkanlık ve idare görevi yüklediğini belirtmektedir. Yani daha önce incelediği bütün düşünme faaliyetleri bu güç sayesinde gerçekleşmektedir. Bu isabetli görüş tabii ki eğitim kuramlarınca desteklidir. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın sıklıkla insana düşünmesini⁸⁰, akıl etmesini⁸¹, tabiatı ve evreni okumasını⁸², iyiyi kötüden ayırt etmesini⁸³ öğütlemekte ve emretmekte olduğunu⁸⁴ göz önüne alırsak Gad Franko'nun Kuvve-i Mümeyyize'ye verdiği önemin isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

2.5. ÜÇÜNCÜ BAB (TERBİYE-İ AHLAKIYYE) DEĞERLENDİRMESİ

2.5.1. Birinci Fasl

2.5.1.1. Tarif

Gad Franko bu bölümde ahlak eğitiminden bahsetmeden önce bazı tanımlar yapmıştır. Bedeni kuvvetlendirmek, zekâyı kuvvetlendirmek, birçok bilgi ve birçok yöntemle zihni teçhiz etmek yeterli gelmez. İnsan için vicdanını yüceltme, kalbini ulvi duygularla zenginleştirmek farzdır. Gad Franko, zekâyla ahlakın birbirinin düşmanı olmadığını aslında ikisinin birliği ve ittifakının insanı tam ve mükemmel kıldığını söylemektedir. Günlük insani ilişkilerde insanın iyi kalpli, temiz, namuslu olması gerekir. Ahlakın temizliği aslında zekânın birikimine bağlıdır. Ahlak eğitiminin

---

⁸⁰ Kur'an-ı Kerim, Kamer Suresi, 17.ayet

⁸¹ Kur'an-ı Kerim, Kasas Suresi, 60.ayet

⁸² Kur'an-ı Kerim, Nahl Suresi, 12.ayet

⁸³ Kur'an-ı Kerim, Enbiya Suresi, 66-67.ayet

⁸⁴ Kur'an-ı Kerim, Hud Suresi, 51.ayet,

gerekliliği daha çok meşrutiyetle yönetilen bir ÷lkede hissedilir. Çünkü ÷lkenin yönetimi bütün milletin sevgisine bağlı olduğundan fertlerin ahlakı ne kadar temiz ise kalkınma ve gündelik işler dahi o derecede güzel idare edilecektir.

Bir ÷lkede milletin fertlerine ne derece özgürlük verilirse o derece milli hâkimiyet esasları yaygınlaşır. Ahlakın eğitimi de aynı derecede kuvvetli olmalıdır. Ahlak eğitiminden uzak olan bir ÷lkenin idaresinde göze çarpacak olan eksikler, menfaatperestlikler, bir despot yönetimde olandan daha fazladır. Açıkça görülüyor ki ahlak eğitiminin amacı namuslu adamlar ve vatanperver kişiler yetiştirmektir. Gad Franko bu fikirlerini Amerikalı eğitim bilimci Horasman'dan alıntıyla şöyle desteklemektedir: “Bir cumhuriyet, bir yönetim şekli kurmak kolay olabilir fakat vatansever insanlar yetiştirmek hiç kolay değildir.”

Gad Franko daha önce de belirttiği gibi her çeşit terbiyenin öncelikle aileye bağlı olduğunu söyler. Ahlakın eğitiminde dahi hal böyledir; her türlü etkiyi kolayca kabul ettiği ilk beş altı senesini ailede geçirdiği için çocuğın bütün hayatı boyunca etkisini koruyacağı ilk alışkanlıkları ailede kazanılır. Bu kutsal görevde anne ve babanın rollerini tayin etmek zordur. Herhalde annenin çocuğa daha yakın olmasından ve babanın ise işleri sebebiyle zamanını çoğunlukla dışarıda geçirmesinden dolayı çocuğın kalbinde şefkat, muhabbet, merhamet, bağlılık tohumlarını ekecek olan öncelikli annesidir. Babası ise güzel muhakeme, irade gücü, intizam derslerini kendi fiillerinin örnekleriyle alıştıracaktır. Anne ve baba sözlerinin ve fiillerinin çocuklarının ahlak terbiyesine ne derece etki edeceğini bir dakika bile aklından çıkarmamalıdır. Çünkü öğretmen, çocuğın ruhuna yerleşmiş kötü alışkanlıkları ortadan kaldırmaya bazen güç yetiremez. Okuldaki zamanlarda bile ailenin etkisi sınırsızdır. Çünkü çocuk okulda geçirdiği vakit kadar ailesinde de zaman geçirir. Haftada bir gün okula gitmez, tatil zamanlarında bazen hastalıklar veya farklı sebeplerle okulun kısa süreli kapanması üzerine evde geçirdiği günleri de dâhil edersek artık ailenin okul üzerindeki etkisini anlarız. Düşüncenin eğitiminde okulun rolü ve hizmeti daha büyük ise de beden eğitimi ve ahlakın eğitiminde ailenin, anne ve babanın sürekli katkısı her zaman gereklidir.

Ailenin ahlak eğitimindeki önemini anlatmakla beraber okulun bu konudaki rolü yetersiz değildir. Öğretmen toplumun bir örneğidir. Orada birbirine karşı yapılan hizmetler, faydalar çocukları birbirine kalben bağladığı gibi tartışmalar, fikir teatileri de toplumun bir örneğidir. Okul bir taraftan toplumunun bir örneği olmakla beraber gelecekte çocuklar büyüdüğü zaman yaşayacakları toplumda kendisine gerekli üstün özellikleri ortaya çıkarmakla yükümlüdür. Çocuk düzen ve yöntemler çerçevesinde iş görmeyi, gerek kendine ait ve gerek toplum için değerli olan alışkanlıkları okulda öğrenecektir. Orada muktedir olan, kendisini sevdiren fakat kendisine bağlı olunmasını isteyen bir öğretmenin yardımlarıyla düşüncesinin ve kalbinin şekillenmesi ve olgunlaşmasına gayret edilecektir.

Gad Franko'ya göre vicdanın, duyguların, iradenin insan menfaatine olduğu böyle bir ahlaki eğitimin uygulanması ancak çocuğun doğasının iyice bilinmesiyle mümkündür. Burada önemli bir soru akla geliyor; çocuklar doğduklarında doğalarında bulunmaması gereken kötü duygularla mı geliyor? Yoksa doğal olarak iyi midirler? Gad Franko, bu meselenin ilahiyat ve felsefeyle uğraşan ilim erbabının arasında tartışmalara neden olduğunu ve her birinin bir tarafa yöneldiğini söyleyerek burada tecrübelerle ortaya çıkmış olan “iyilikler her zaman üstündür” kaidesiyle ortaya çıkan tarafı tercih ettiğini belirtmektedir. Çocukların doğumlarında yaratılıştan gelmiş tohum gibi olan iyi ve fena duygular vardır. İyi duyguların artırılması kötülüklerin ise çocuktan menedilmesi gereklidir. Yoksa çocuğun zihni, üzerinde herşeyi nakşedebileceğimiz tertemiz bir levha değildir

Gad Franko'ya göre çocukluğun genel halinden olan bu bilgiyle yetinmeyip her çocuğun ayrı ayrı ahlak seviyesini araştırmak öğretmenin görevidir. Çünkü İngiliz yazar Locke'un dediği gibi “Birbirinin aynı olan yöntemler sayesinde terbiye edilecek iki çocuk hemen yok gibidir.” Çocukların oturduğu mahallelerdeki ortamını, yetiştirilme tarzını, aile ve toplumu araştırmak ve bu esaslar üzerine çocuğun duygularını ve iradesini oluşturmak fikrini iki kısma ayıranlar vardır; duyguların üstün olduğu, nazik, sevimli, tatlı, hizmet etmeyi sevenler bir de büyükenen, emniyetsiz, katı, acı doğası olanlar. İrade gücünü esas teşkil edenler arasında faal yani çalışkan cesaretli kuvvetli insanlarla zayıf, yani korkak, hareketsiz, duyarsız, düşünmeyen hafif

meşrepli insanlar bulunur. Gad Franko bu türlü doğal ayrımlara pek fazla önem vermediğini öğretmenin araştırma gücü ve gözlemini uyandırmak için kitabında yer verdiğini söyler. Gad Franko'ya göre öğretmen her öğrencinin ahlak ve doğasını sırası geldikçe araştırarak ve elde ettiği sonuçlar ve gözlemlerine göre bir yöntem oluşturacaktır.

Gad Franko çocukların gelecekte oynayacakları rolleri göz önüne alarak çocuk şahsiyetine daima bakmak gerektiği kuralının göz önünde tutulmasını ister. Öğretmen sınıfında hareketli, iradeli, metin adamlarla nazik ve merhametli adamlarla; bir arada yetiştirmelidir. Sınıfında tekdüze ve aldatici bir bağlılığın hüküm sürmesine çalışmayıp bütün zekâ gücünü ve sevgisini çocukların var olan kişiliklerine saygı duymak şartıyla genişletmeli ve bu çocukların gelecekte beraber çalışabilecekleri ahlaklı çocuklar olmalarına gayret etmelidir .

Gad Franko bu bölümde ahlak eğitimi ile ilgili tanımlar yaparak konuya giriş yapmıştır. Ahlak eğitiminin ailedeki alışkanlıklarla başlayıp yine ailede destekleneceğini söylemektedir. Çocuğun ailede aldığı ahlak eğitimin okulda devam ederek bir bütün halinde devam edeceğini söylemektedir. Okulda ahlak eğitimi verilirken çocukların şahsi farklılıklarının göz önünde tutulmasının esas olacağını belirtmektedir. Okuldaki eğitimin bu çocukların gelecek hayatındaki ahlakını etkileyeceğini hatta belirleyici olacağını söylemektedir. Evet, ahlak eğitimi bütündür. Evde temeli atılır ve bu temel üzerine okulda bina inşa edilir. Okuldaki ahlak eğitimi yarın bu çocukların şahsiyetini de ortaya koyacaktır. Bu açıdan okuldaki oyunlarla desteklenen ahlak eğitimi yarın hayatın gerçeklerine dönüşecektir.

2.5.2. İkinci Fası

2.5.2.1. Şîme ve Tabî'atın Terbiyesi

Gad Franko huy ve insan karakterinin eğitimi hakkında bilgi vermeden önce eğitimin en genel tanımından hareketle şöyle demektedir: Eğitimin asıl görevi çocukta doğal olarak bulunan duygu ve iradenin istenmeyen davranışlardan uzaklaşması, istenen davranışların da duygu ve iradeye yüklenmesinden ibaret olduğu gösterilmişse de bu görevin iki yönü aynı zamanda yapılmalıdır. Yoksa öncelikle kötülükleri uzaklaştırmak ve sonra iyilikleri arttırmak rastgele gerçekleşir. Bu amaca ulaşmak için

çocuğu gerektiğinde cezalandırmak ve yine gerekliyse takdir etmek gerekir. Cezadan bir fayda bulmak için öğretmenin verdiği cezaların bir sevgi eseri ve adalete dayandığına çocuk bir şekilde ikna edilmelidir. Ödülleri doğal bulan çocuk cezayı her zaman haksız görür. Öğretmen kendisini saygıyla sevdirmeli ve bu sevgiden dolayı da üzüntüyle ceza verdiğini hissettirmelidir. Ancak bu şekilde cezadan istenen fayda elde edilmiş olur. Kendisini böyle sevdiren, vereceği cezanın adaletine inandıran öğretmen olağanüstü parlak neticelere kavuşur.

Gad Franko bu bölümde büyüklerin çocuk eğitiminde en çok yaptığı nasihat etme ve eleştirme yöntemlerinin yanlışlığını vurgulamaktadır. Buna alternatif olarak evrensel bir eğitim metodu olan örnekliği esas almak gerektiğini vurgulamaktadır. Örnekliğin taklide neden olacağını fakat ilerleyen yaşlarda taklit edilen şeylerin benimsenip birey tarafından isteyerek yapılacağını eklemektedir. Gad Franko'ya göre güzel muhakeme ve seçme kuvveti ne kadar hızlı olursa çocuk bilinçsiz taklitten o hızla uzaklaşacaktır. Burada okulu küçük bir topluma benzettiğini görmekteyiz. Bu isabetli bir benzetme olup okulda öne çıkan fikir ve davranışlar hep kabul görür. Öğretmen bu noktada devreye girip iyi davranışları öne çıkarmalıdır.

Gad Franko bu noktada yine öğretmene büyük bir görev yükleyip kendisini en iyi olarak görmemesi gerektiğini belirterek öğretmenin kendi gelişimine ve öğrenimine devam etmesini önermektedir.

Günümüzde de bilgi yığını bireyler değil; duygusal bakımdan kendini yetiştirmiş, toplumun ve kendi değerlerinin farkında olan ve bunları içselleştiren bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu sebeple karakter eğitimi ayrı bir önem arz etmektedir⁸⁵.

---

⁸⁵ Mücahit Kağan, Nusrettin Yılmaz, **Karakter ve Değer Eğitimi**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2019, s.172

2.5.3. Üçüncü Fasl

2.5.3.1. Hassâsiyyet-i Ahlâkiye Temâyülât-i Enâniyyet

Gad Franko bu bölümde insan eğitiminde öğretmenlerin ve ebeveynlerin önüne bir duvar gibi dikilen enaniyet yani bencillikten kurtuluş çarelerini ve ahlak eğitiminin enaniyete nasıl çare olabileceğini anlatmaktadır. Ahlak eğitimi temellerini klasik felsefeden alan günümüz disiplinleri bünyesinde de önemini koruyan bir konudur⁸⁶. Gad Franko, İnsanda var olan bazı eğilimler, heyecanlar ve tutkuların geneline hassasiyet adını vermektedir. Gad Franko'ya göre bu eğilim ve tutkuların doyurulması veya doyurulmamasıyla insan keyifli veya sıkıntılı olur. Hassasiyet esasen mantık ve muhakemeden yardım almaz, doğal ve kendiliğinden olan özelliklerdir. Bununla beraber insan hayatında önemli bir yeri vardır. İnsanın hem kendine hem ailesine karşı sevgi ve muhabbeti, vatanına, topluma karşı hissettiği eğilimler, doğanın güzelliklerini izlediğinde duyduğu haz, hassasiyetin insana kazandırdıklarıdır.

Yazara göre bu konuda da aile önemli bir görev üstlenecektir. Çocuğun enaniyet sahibi olmasını istemiyorsak çocukluk çağında zevk ve zahmet ölçülü ve beraber yaşanmalıdır. Aile iki duyguyu da çocuğa yaşatmalıdır ki aradaki denge fark edilsin. Burada yazar şu noktaya dikkat çekmektedir: Çocukta önce duygular etkindir. Bu noktada çocuğun duygularını olumlu yönlendirecek aile duygusu, vatan ve millet sevgisi gibi üstün meziyetler erken yaşlarda öğretilmelidir.

Gad Franko enaniyetin çocukta doğal olduğunu, bunun bir savunma mekanizması gibi çalıştığını söylemektedir. Fakat bencillik düzenli çalışan bir mekanizma olmadığı için güvenilir değildir. Bununla beraber eğitilmesi ve doğru yönlendirilmesi halinde bencillik çocukta olumlu hasletler uyandırabilir. Bencilliğin bir sonucu olan gurur, çocuğu olumlu işlere yöneltmek için kullanılabilir. Gad Franko burada şu örneği vermektedir: çocuk gururunu kıracak işlerden uzak durmaya

---

⁸⁶ Semra Çinemre, **Lawrence Kohlberg: Ahlak Gelişim Teorisi ve Ahlak Eğitimi Yaklaşımı**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, s.2

çalışırken aslında iyi şeylere yönelir. İçinde iyi hasletler belirir ve güzel bir insana dönüşür. Aile ve eğitimciler bunun gibi yönlendirmelerle çocuğu eğitmelidir.

Gad Franko bu bölümde enaniyetin sonucu olan hiddet ve korkuyu sayıp bu duyguların eğitilmesi ve dönüştürülmesini önermektedir. Hiddetin eğitiminde çocuğa anlayışlı davranılmasını, korku eğitiminde de kişisel korkuların yansıtılmamasını önermektedir. Korku eğitiminde iki aşamadan bahsetmektedir: Birincisi korkunun yersizliğini göstermektir. İkincisi ise korkuyu besleyen sebebi ortadan kaldırmaktır.

Gad Franko bu bölümde her zaman her konuda dikkatli olması gereken öğretmenlere üzgün çocukların hassasiyetlerini göz önünde bulundurmalarını da tavsiye edip şu açıklamayı yapmaktadır: Bencillik eğilimlerinin arasına hüznü, sinirli ve fazla hassas çocukları da ilave edeceğiz. Üzüntülü çocuklar bu kuralın dışındadır çünkü onlar normal zamanlarda mutlu ve hoşnutturlar. Hareketi, gülmeyi severler. Oyunlardan, arkadaşlarının bir arada bulunmasından kaçan öğrenci mutlaka bedenen veya fikren hasta bir çocuktur. Öğretmen bunun sebeplerini arayıp buna çare bulmalıdır. Çocuk bazen evde muhtaç olduğu muhabbet ve sessizliği bulamaz, kardeşlerinin kendisinden daha fazla ilgi gördüğünü görüp üzülür. Bu durumdaki çocuğa öğretmen daha fazla sevgi gösterip yalnız kalıp dolaşmasına izin vermemelidir.

2.5.4. Dördüncü Fası

2.5.4.1. Temâyülât-ı İctimâiye

Gad Franko insan psikolojisinde önemli yeri olan toplum tarafından ilgi görme ve sevilme isteğinin kökenlerini açıklayıp şu bilgileri vermektedir: Çocukta doğal olarak ve masum bir şekilde kendini beğenme duygusunun olduğunu önceden gösterdik. Kendini koruma eğiliminin insanın aslında benliğini koruma duygusundan başka bir şey olmadığından hareketle bunu doğal karşılıyoruz. Fakat bu duygunun bir sınırı olmalıdır. Kendini beğenme eğilimini ortadan kaldırmak mümkün değildir ve istenen bir şey de değildir. Bu duyguyu kendi doğal sınırlarında tutmak gerekir. Kendini beğenme duygusunu başkalarına yönelmeye ve sevgi duymaya yöneltmeliyiz. Başkasına yönelme ve sevgi duymanın değeri ve faydası öyle ki insan kendisini unuttur başkalarının dertleriyle dertlenir, mutluluklarıyla hoşnut olur. Kendini beğenmenin

elinde adeta hapsolmuş mağrur kişi sadece kendini düşüneceği için toplumsal görevlerini yerine getiremez. Çocuk doğduğu andan itibaren huzurlu olmaya ve ilgilenilmeye açık bir yaratılıştadır. Sonrasında annesinin kalbine bağlanır ve annesini görmek onu mutlu eder. Bu ilk başkasına yönelme ve sevgi hisleri; düşünce eseri ve muhakemenin sonucu değildir. Yaratılış özelliklerinin ortaya çıkmasıdır. Fakat çevresini inceleyip olayları anlamaya çalıştığı zaman bu sevgiyi artırmaya, çevresindekileri sevmeye başlar. Artık çevresindekilerin mutluluğu ve yaşadıkları sıkıntıları hissetmeye ve paylaşmaya başlar. Çocuğun önünde güzel örnekler bulununca aileler -özellikle anneler- vatanperver ve güzel duygulara sahip evlatlar yetiştirirler. Bu sebepten okulun şu konudaki rolü ikinci derecede kalır. Eğer eğitimi için kendisine teslim edilen çocuğun kalbine merhamet duyguları yerleşmişse okulun işi kolaylaşır. Eğer aile görevini yapmamışsa, çocuğa kötü örnekler gösterilmişse, sevgi duygularının tam zıttı çocukların kalbinde oluşmuşsa okulun çaba ve gayretleri yetersiz kalır. Bundan dolayı çocuk okula kalbinde kötü duygularla gelir. Bu duyguları kalpten çıkarmak da mümkün olmaz.

Gad Franko bu bölümde yine aile ve okul arasında denge kuracak öneriler getirmiştir: Öğretmen her zaman ailenin insana verdiği sınırsız ve karşılıksız sevgiyi takdir etmelidir. Uzun uzun anlatmalıdır. Burada yine bir denge gözeterek yetim ve öksüz öğrencileri üzecek anlatımlardan uzak durmalıdır. Yine Gad Franko okulda çocuğa mutlaka öğretilecek şeylerin arasında milli duygular olan vatanperverliğin olması gerektiğini belirtir.

2.5.5. Beşinci Fasl

2.5.5.1. Temâyülât-ı Âliye

Gad Franko'ya göre insanı toplum nezdinde ve kendi yanında üstün kılacak bazı üstün yönelimler vardır. Bu yönelimler fitraten insanda mevcut olup geliştirilmelidir. Bunu şöyle açıklamaktadır: İnsan ruhu arada bir hiçbir basit ve maddi menfaat gözetmeden yüksek amaçlara doğru yönelir. Bu yöneliş doğada ve insan davranışlarında hayrı, hakikati, güzelliği aramaya devam ettirmeye isteklidir. Üstün yönelimler insan ruhunu basit menfaatlerden ayrı tutarak ahlakla ilişkilmesini sağlar. Çocuklar hayr (iyilik) düşüncesini ilk safhada pekiyi anlamazlar. Hoşlarına

giden şeyler hayr, hoşlarına gitmeyen şeyler şerdir (kötülüktür). İkinci safhada biraz muhakeme eder, çevresini memnun etmek için iyi şeyleri yapmaya istekli olur ve kötü şeyleri yapmaktan uzak durur. Muhakemesi iyice gelişince hayrı, maddi bir menfaat gözetilmediği için ve ruhunu güzelleştirdiği için sever.

Gad Franko burada çocuğa verilmesi elzem olan diğer bir esası şöyle açıklamaktadır: Bilimin ilerlemesinin esası gerçeği aramaktır. Gerçeği her zaman aramak ve bir şeyin gerçek olduğuna kanaat getirmediğe inanmamak gereklidir. Fakat hatanın insana has olduğunu düşünerek kendisinin yanılabilirliğini ve diğerlerinin fikirlerinin de doğru olabileceğini unutmamalıdır. Hayr ve hakikatten sonra üstün yönelimlerin üçüncüsü olan güzellik de çocuk ruhunda uyandırılmalıdır. Bu, her işte güzeli aramak ahenk ve düzeni sevmek demektir. Güzel eserlerde var olan uyum ve ahenge güzellik, aynı uyum ve ahengin memleket idaresinde uygulanmasına adalet denir. Bu iki esası birleştirince insanlığın kardeşliği ortaya çıkar. Hayr; gerçek ve güzellik yönelimlerinin çocuk ruhunda görülmesi için belirli olan yöntem ve araçlara uyulmalıdır.

2.5.6. Altıncı Fası

2.5.6.1. Terbiye-i İrâdiye

Gad Franko'ya göre insanın özgürce iş yapma ve karar alma becerisi irade olarak isimlendirilmiştir. İrade insanın özgürce, baskı altında kalmadan, düşünerek, bilerek iş yapması demektir. Güdülerine dayanarak yapılan işler muhakemesiz yapılırken, irade ise düşünerek, sonucu belirleyerek ve tahmin ederek iş yaptırır. İradenin bir sıfatı özgür olmaktır. Bu özgürlük yaratılış, çevre ve eğitimin etkisiyle sınırlanır. İrade beden eğitime ve düşünce eğitime dayanır.

İradenin Eğitimi konusunda Gad Franko şöyle demektedir: Bazılarına göre iradenin eğitimi mümkün değildir. Bazılarına göre de eğitim, iradeyi zarara uğratar, gücünü sınırlandırır. Gerçekte iradeyi iyi yola yöneltmek için eğitimin faydası vardır. Eğitim ya doğrudan doğruya yapılır bu da ancak okul hayatıyla olur. Ya da bir aracıyla yapılır bu da iradenin ve beden eğitimi sayesinde gerçekleşir.

Yazara göre İradenin bazı hastalıkları vardır. Onlar da tembellik, kararsızlık, inat, şüphecilik, utanmazlıktır. Bu kusurların iki sebebi ve kaynağı olabilir; ya gerçekten hastadırlar öyleyse tedavi edilmelidirler. Ya da kötü eğitimden ileri gelir o halde çocuğa katı görünmek ve onun doğasını düzeltmeye gayret etmek şarttır.

2.5.7. Yedinci Fasl

2.5.7.1. İ'tiyâd ve İtâ'at

Gad Franko bu bölümde alışkanlığı şöyle açıklıyor: Aynı ihtiyacın tekrarıyla insanın yaptığı işlerden dolayı ortaya çıkan yatkınlığa alışkanlık denir. Alışkanlık iradenin görevini kolaylaştırdığı yönüyle önemlidir. Bazıları alışkanlığın özgürlüğe ve iradeye engel olduğu için kötü olduğunu söylemektedir. Gad Franko'ya göre bu doğru değildir: Alışkanlık irade gücüne yardım eder bazen onun yerine geçer. Kemancı parmaklarını tellere değdirirken düşünmeden onlarca kez yaptığı tekrar üzere rahatça işini yapar. Bu sebeple alışkanlık ikinci karakter özelliği olarak isimlendirilir. Burada yazarın iki farklı görüşü ele aldığını görüyoruz. Jean Jack Rousseau'ya göre alışkanlık özgürlüğü kısıtlar görüşüne mukabil; alışkanlık doğal bir haldir ve alışkanlıkların önünde durmak mümkün değildir. Gerçek şudur ki alışkanlık insan için gereklidir, yalnız alışkanlıkların iyi olmasını sağlamalıyız.

Gad Franko bu bölümde alışkanlık ile itaati de ele almıştır. Bu konuda da iki görüş olduğunu aktarmıştır: Okulda düzen öğretmene itaatle sağlanacağı için itaat gereklidir. Diğer görüştekiler ise çocuğun özgürlüğünü kısıtlamamayı savunmaktadır. İlk görüşe göre okulda eğitimin ve öğretimin sağlanması öğrenciler tarafından öğretmenin emirlerine bağlılıkla gerçekleşir. Çocukları cezalandırmadan ve ödüllendirmeden bu görevi tabiatlarına bırakmak insanı yanıltabilir. İkinci görüşe göre insanı kötü işinden dolayı cezalandırmak da bu cezaya göre fazla olabilir. Gad Franko cezanın veya ödülün zamana bırakılmasını uygun bulmayan görüşü benimsemektedir. Çünkü tabiata bırakıldığı zaman ceza gecikebilir. Ona göre emir verme ve bu emirlere uyma okul hayatı için gereklidir. Ölçülü ve akla uyan emirlere bağlılık çocukların en büyük ahlaki görevidir.

SONUÇ

Eğitim, insanın yaratılışıyla beraber ihtiyaç duyduğu ilk şey olmuştur. Hz. Âdem'den itibaren insanı yücelten, şerefini artıran bir gereklilik olarak görülmüştür. İnsan eğitime muhtaç ve eğitilebilir bir varlıktır. İslam dünyasında da eğitimin ilk dönemlerden itibaren önem gördüğünü tarih bize göstermiştir. Hz.Muhammed'in (s.a.v.) kurduğu okul olan Suffe bu ihtiyaç ve gerekliliğin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Abbasilerle başlayıp Selçuklu ve Osmanlı devleti ile devam eden Medrese geleneği hep bu çabanın devamlılığını göstermektedir. İslam Tarihi eğitimin yüceldiği ve ilim adamlarının değer gördüğü bir tarih olagelmıştır. İlmi destekleyen ve ilimle meşgul olan başta Peygamberimiz Hz.Muhammed (s.a.v), Abbasi halifesi Me'mun, Selçuklu Veziri Nizamülmülk, İstanbul Fatihii II. Mehmet, Sultan Abdulhamid ve niceleri insan eğitimine önem vermişlerdir. Aynı şekilde İslamın ilk öğretmeni Mus'ab bin Umeyr, Farabi, İbni Sina, Harezmi, Gazali, Kaşgarlı Mahmud, Akşemseddin, Ali Kuşçu, Fuzuli ve adını saymadığımız niceleri İslam eğitim kurumlarının yetiştirdiği mütefekkir dinin eğitime verdiği önemin adeta birer kanıtıdır.

Osmanlı Devleti'nin son 40 yılına şahitlik etmiş fikir adamı, avukat ve öğretmen olan Milaslı Gad Franko Osmanlı Devleti'nin en sancılı döneminde okumuş ve görev almıştır. Kendi tecrübeleri ile yaptığı inceleme ve okumalar neticesinde makaleler yazmış, bu makaleleri "Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri" adıyla kitap olarak yayımlamıştır. Mensubu olduğu Osmanlı Devleti'ne çok bağlı olan Gad Franko Osmanlılık fikrini çok önemli görmektedir. Bununla beraber maarif işleri ve öğretmenlik mevzularına çok önem verdiği için bu kitabı yazmıştır.

Osmanlı Devleti'nin çok dilli, çok kültürlü eğitim ortamında yetişen Gad Franko iki yıl Milas Musevi Mektebinde muallimlik yapmıştır. Aynı zamanda yayıncılıkla meşgul olmuş ve kendi eserlerini yazmıştır. Hukuk eğitimi alıp avukatlık da yapan Gad Franko , Fransa'da yaptığı doktora çalışmasını başarıyla tamamlayıp döneminde ilk doktoralı hukukçu unvanını kazanmıştır. Gad Franko'nun Osmanlıca, İbranice ve Fransızca'yı iyi bildiği ve İngilizceye de hâkim olduğu anlaşılmaktadır. "Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri" adlı bu kitabını, dönemin diliyle açık bir şekilde yazmıştır. Üç ana bölümden birincisi olan Terbiye-i Bedeniyye bölümünde

bazen tekrara düştüğü görölmektedir. Bu bölümde insan sağığının korunması için neler yapılabileceğini anlatmıştır. Bunu yaparken doğumdan itibaren çocukluk ve okul yıllarını sırayla işleyerek hangi adımda neler yapılacağını işlemiştir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde de göröleceğı üzere aile ve okulu eğitim işinin doğal ortakları olarak görmektedir. Ayrıca okulda sağığın korunması için önerilerde bulunduğı ve bu konuda öğretmenlere yol haritası sunduğı görölmektedir. İkinci bölümde Düşünce Eğitimi yedi başlık altında ayrıntılı incelemiştir. Kitabın en uzun bölümü burası olup yaklaşık yüz sayfadır. Üçüncü bölümü Ahlak Eğitime ayırmıştır. Ahlak eğitimi anlatırken hiçbir dine referans vermediğı dikkat çekmektedir. Müslüman bir devlet olan Osmanlı topraklarında musevi olarak yaşamını sürdüren Gad Franko, eserini yazarken din eğitime değinmemiştir. Kitabını yazarken etkilendiğı ve sürekli atıfta bulunduğı Pestalozzi'nin aksine onun böyle bir tutum sergilemesi muhtemel bir toplumsal karmaşaya sebebiyet vermek istemediğini ya da eğitimi inanç üstü bir kavram olarak ele aldığı aklı getirmektedir.

Eğitim tarihinde fikirleriyle yer almış Jean Jacques Rousseau, Blüngernun, Matteo, Spencer, Pestalozzi, Frobel gibi isimlerden bahseden Gad Franko'nun bu konu üzerine çok okuma ve araştırma yaptığı görölmektedir. Ayrıca Gad Franko kitabının birinci bölümünde ideal okulu tanımlarken başka ölkelerin okul yapılarından bahsederek döneminin eğitim çalışmalarından da haberdar olduğunu göstermiştir. “Muallimlere İrfan ve Terbiye bahisleri” adlı bu eser bu yönleri sebebiyle de yıllar sonra hala önem taşımaktadır. Milaslı Gad Franko iyi bir ilim adamı, iyi bir öğretmen, kendi alanında ilkleri başarmış bir hukukçu ve kendinden sonraya seslenebilmiş nadir insanlardan biridir. İncelediğim bu eser tekrar gün yüzüne çıkarılmayı hak etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Haluk, Recep TOPARLI, Mustafa ARGUNŞAH, Nurettin DEMİR, Nevzat GÖZAYDIN, A.Melek ÖZYETGİN, Hamza ZÜLFİKAR, Belgin TEZCAN AKSU, Abdullah DURKUN, Beyza GÜLTEKİN, Burçak OKKALI, Âdem TERZİ, Şener METE, Ömer KAYA, Safa TEKELİ, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- AKARSU, Bayram, “Eleştirel Düşünme Sanatı”, **Academia**, 2018, https://www.academia.edu/37015944/El%C5%9Ftirel_D%C3%BC%C5%9F%C3%BCnme_Sanat%C4%B1 , (02.09.2023).
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi, MÖ 1000-MS 2008**, Pegem Akademi, Ankara 2008.
- ANLI, Ömer Faik, “Aristoteles ve Yöntem -Tümevarım ve Tümdengelim”, **Açık Ders Ankara Üniversitesi**, 2023, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/60332/mod_resource/content/0/Aristoteles%20ve%20Y%C3%B6ntem.pdf , (02.09.2023).
- ASLAN, Şaban, “**Kozan Mutasarrıfı Musa Kâzım’ın “Hükemâ-yı Cihân ve Ta’lîm ve Terbiye Târîhi” Adlı Eserinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu**” Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2022.
- AVŞAR, Hatice, “**Hayal Gücünün Sınıf Öğretmenliği Mesleğinde Kullanılmasına İlişkin Bir Öz İnceleme**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2022).
- BALTACI, Cahid, **XV-XVI.Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri 1**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005.
- BALİ, Rıfat, **Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milashı Gad Franko**, Libra Kitapçılık, İstanbul 2013.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Türkiyede Eğitim Bilimleri Tarihi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1995.
- CENGİZ, Abdullah, **Ankara Sancağı’nda Modern Eğitim Kurumları**, Çizgi Yayınevi, Konya 2023.
- CENGİZ, Abdullah - Abdulhakim Tuğluk, **Osmanlı’da Öğretmen Kılavuzu Bedreka-i Muallimîn İnceleme-Metin**, Çizgi Yayınevi, Konya 2023.
- CENGİZ, Abdullah, **Osmanlı’da Eğitim-Öğretim Yöntemleri Usûl-i Tadrîs ve Tederrüs İnceleme-Metin**, Çizgi Yayınevi, Konya 2023

ÇİNEMRE, Semra, **Lawrence Kohlberg: Ahlak Gelişim Teorisi ve Ahlak Eğitimi Yaklaşımı**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020.

ÇOLAK, Melek, **Milas Yahudileri**, Milas Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla 2005.

DÖNMEZ, Veysel, **Eğitim Bilimlerine Giriş**, Anı Yayıncılık, Ankara 2017.

FRANKO, Gad, **Muallimlere**, Mizanü-l Hukuk Matbaası, İzmir 1910.

GÜVEN, İsmail, **Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2019.

HALİS, İsa, **Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi**, Serhat Kitabevi, Konya 2005

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese” **DİA**, c.28 İstanbul 2003.

KAĞAN, Mücahit, YILMAZ, Nusrettin, **Karakter ve Değer Eğitimi**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2019.

KARAMAN, Hayrettin, ÖZEK, Ali, DÖNMEZ, İbrahim Kafi, ÇAĞRICI, Mustafa, GÜMÜŞ, Sadrettin, TURGUT, Ali, **Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

KAYA, Muzaffer, “Yabancı Dil Fransızcanın Öğretiminde Hafıza Destekleyici Tekniklerin İncelenmesi”, **Academia** , 2017
https://www.academia.edu/37943353/YABANCI_D%C4%B0L_FRANSIZCANIN_%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%C4%B0NDE_HAFIZA_DESTEKLEY%C4%B0C%C4%B0_TEKN%C4%B0KLER%C4%B0N_%C4%B0NCELENMES%C4%B0, (02.09.2023).

KAZICI, Ziya, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2013.

KAZICI, Ziya, **Osmanlıda Eğitim Öğretim**, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kur’an-ı Kerim

KÖYLÜ, Mustafa, ALTAŞ, Nurullah **Din Eğitimi**, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2020.

Milli Eğitim Bakanlığı, **Beden Eğitimi Ve Spor Dersi Öğretim Programı (Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2018.

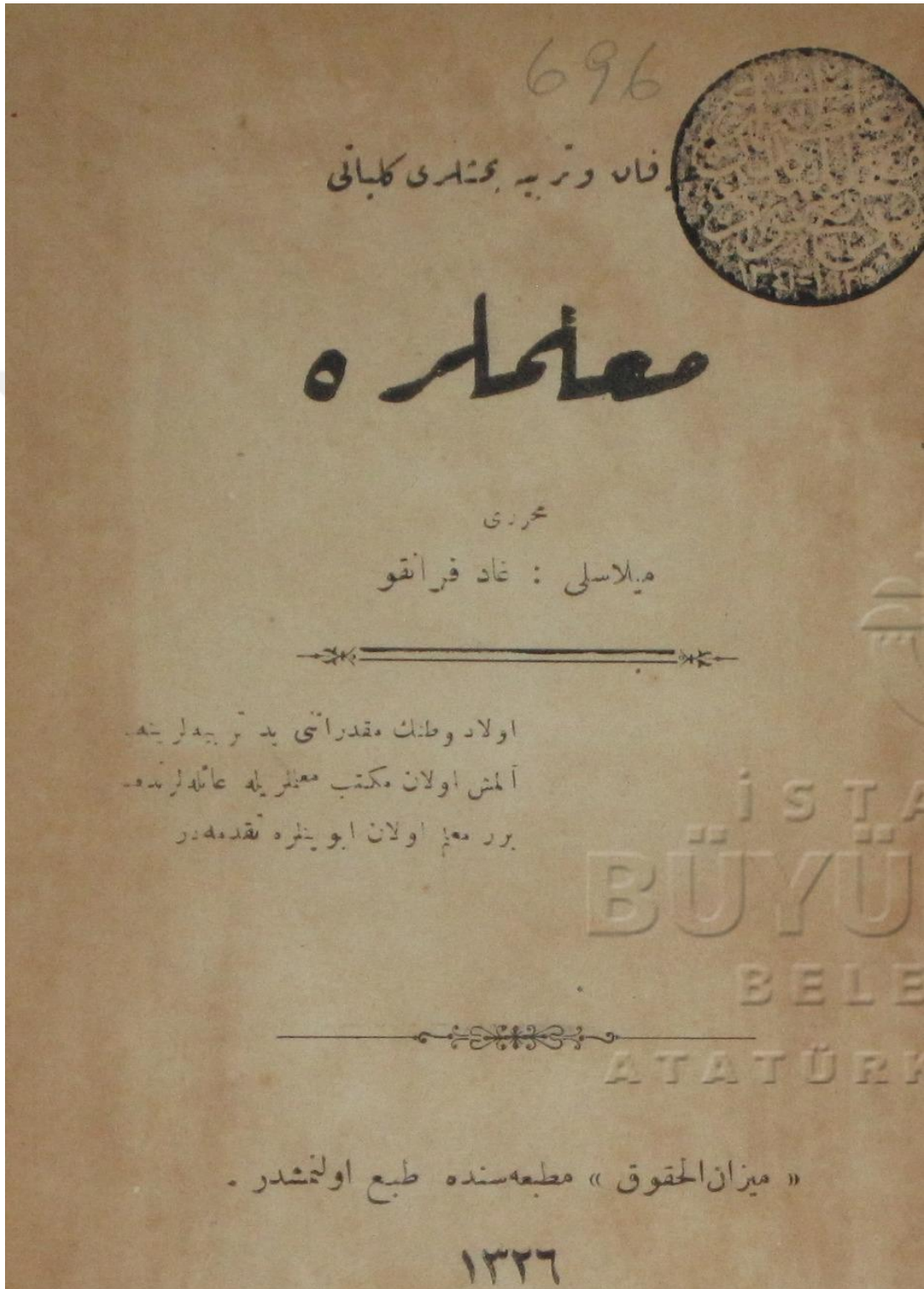
Milli Eğitim Bakanlığı, **Aile Okulu Projesi**, 2022,
<https://aileokulu.meb.gov.tr/index.php/2020/12/08/saglikli-beslenme-ve-fiziksel-aktivite/> , (01.09.2023).

- Milli Eğitim Bakanlığı, **Düşünme Eğitimi Dersi Öğretim Programı**, 2016,
https://reyhanli.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_05/13031301_dusunme_egitimi_dersi.pdf, (01.09.2023).
- MUTLU, Burcu, ERGİŞİ, Arzu, BÜTÜN AYHAN, Aynur, ARAL, Neriman, **Okul Öncesi Dönemde Montessori Eğitimi Montessori Education In Pre-School Period**, Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi 2012 1(3), Ankara 2012.
- ÖCAL, Mustafa, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- ÖNDER, Mustafa, **Türk Eğitim Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2014.
- ÖZBEK, Abdulkadir, **Modern Eğitimin Temeli; Pestalozzi Eğitim Anlayışı**, 19 Nisan 2021 <https://abdulkadirozbeke.com.tr/pestalozzi-egitim-anlayisi/>, (02.09.2023)
- ÖZCAN, Cihangir, KILINÇ, Selçuk, GÜLMEZ, Hakan, “Türkiye’de Okul Sağlığı ve Yasal Durum” **Ankara Medical Journal** , 2013,
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19706>, (01.09.2023)
- SARIÇAM, İbrahim-Seyfettin ERŞAHİN, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.
- SARPKAYA, Ruhi, **Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2016.
- TAŞTEKİN, Osman, "18.Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları", **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, 3 Mart 2019: s.3-10.
- TÜRK Psikiyatri Derneği, **Erişkin Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu**, 2023, <https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/33/eriskin-dikkat-eksikligi-ve-hiperaktivite-bozuklugu>, (01.09.2023)
- ULUDAĞ, Süleyman, “İrfan”, **DİA**, Cilt 28, Ankara 2003.
- ULUDAĞ, Zekeriyya, ODACI, Hatice, “Eğitim Öğretim Faaliyetlerinde Fiziksel Mekan”, **Milli Eğitim Dergisi**, Kış-Bahar 2002,
https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/153-154/uludag.htm (01.09.2023).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- YEŞİLYURT, Etem, “Öğretmenin Pusulası: Genel Öğretim İlkeleri”, **Ekev Akademi Dergisi Sayı 83 2020**,
- YILMAN Mustafa, **Türkiyede Öğretmen Eğitiminin Temelleri**, Nobel Yayıncılık, Ankara 2006.

EKLER

EK-1: Muallimlere İrfan ve Terbiye Bahisleri Adlı Eserin Kapağı

افلا فحصى

اتحاد و ترقى جمعيت محترمه سنه منسوب تيلكليك قلوبى ، اك
بيوك و اك مقدس وظيفه سى اولاد وطن آراسنده انوار معارفك
نشر و تعيىمى اوله جغنى دوش-وندى كندن نلوبنده مختلف كيجه
درسلى، تأسيس ايلديكى كى دارالادب مكتب خصوصيسى تحت
حمايه و اداره سنه آلمشدر . شمدى به قدر صرف ايلديكى غيرت
و فعاليتك نتيجه سى و ثمره سى اوله رق يوز قرق طلبه يي احتوا ايدن
مكتبك تدريسائى اصلاحه ، اصول و قواعد جديده به كوره
اجراى تعليماته موفقيت الويرمش ايسه ده فنك بالجله شرائطه كوره
مذكور مكتبك حال مكملته افراغى اچون ده بر چوق فداكارلقلره
احتياج مس ايمكده در . بوفداكارلقلرك ايناسى ده پاره به منوط
اولديغنى سويله مك بيوك بر حقيقى كشف ايتك صايلماز .

دارالادب هيئت اداره سى مكتبليك تكمل و اصلاحى تأمين
ايدمك و اردانى الده ايتك اوزره اهالينك بيتمك توكنمك
بيلمين سخاوتنه مراجعت ايدم بيلور ايسه ده اهالينك كوستره جى
سخاوت و حميتى كنديسيده بر صورتله تأديه ايتك ارزوستنده
بولمقده در . بونك اوزرينه مجرر محترم ميلاسلى غادفرانقوافندى به
مراجعت ايدمك تفرته صورتيله « آهنگ » ده نشر ايلش
اولدقلى « معلملره » نام اثر كزيتنك مكتب منفعتنه اوله رق
طبعنه مساعدده ايتلرني رجا ايتمشدر .